

ЗЯНОН
ПАЗЬНЯК

НОВАЕ СТАГОДДЗЕ

Вільня
Таварыства Беларускай культуры ў Летуве
Варшава
„Беларускія Ведамасці”
2002 г.

УДК 323 (476)
(091) П 12

ISBN 9955-9337-4-7

© Зянон Пазьняк, 2002

НОВАЕ СТАГОДДЗЕ

„Новае стагоддзе” — гэта спецыяльная сэрія артыкулаў, напісаная ў асноўным (з рэдкім выключэннем) у 2001 годзе, у першы год новага XXI-га стагоддзя.

Пры напісанні ставілася акрэсленая мэта: пазнаёміць чытача з пэўнымі ведамі, фактамі, праблемамі і ідэямі, якія ўзьніклі ў кантэксце нашага беларускага нацыянальнага жыцця на працягу апошняга стагоддзя і перакročылі (разам з намі) у новы храналагічны час. Мяжа стагоддзяў — гэта, вядома, фармальнасць. Але яна дае нагоду задумацца над існаваннем.

У XX-м стагоддзі Беларусь вытрымала неверагодны разбуральны ўдар з Усходу і з Захаду. Удар бязбожніцтва і чалавеканянавісці. Нашыя народныя страты — велізарныя, мераюцца касмічным маштабам.

І ўсё ж такі мы жывём і змагаемся пад нашым найсвяцейшым *Бел-Чырвона-Белым Сьцягам* за будучыню.

У XXI-м стагоддзі нас чакаюць новыя выпрабаванні,

новая навала з Усходу і з Захаду. Навала хцівасці, бездухоўнасці і граху.

Мы мусім абараніць беларускую цывілізацыю.

Адпор і сіла — у нас самых, у абароне каштоўнасцяў, якія мы стварылі і на якіх стаім у нашым яднанні і ў нашай веры.

Гэтыя артыкулы спецыяльна разлічаны на шырокага чытача, на людзей, якія любяць Бацькаўшчыну, і пададзеныя як разважанні на падставе існуючых здабыткаў і фактаў, прапушчаных праз досвед і перажыванні ўласнага вопыту.

Пісалася, галоўным чынам, для тых беларусаў, якія (у выніку агульных абставінаў) ня мелі магчымасці атрымаць беларускую адукацыю і карысталіся чужой сістэмай ведаў.

То няхай жа гэтая кніжка прыдасца беларусам дзеля ўгрунтавання іхных ведаў пра Беларусь.

Зянон Пазыняк

МІНУЛА XX-е СТАГОДДЗЕ

Мінула XX-е стагоддзе, скончылася 2-е тысячагоддзе і пачалося трэцяе. І мінула яно, і пачалося нежк незаўважна, без належнай увагі людзей, без падсумоўкі і раздумленняў, без пакаянняў і без надзей. Як быццам усе занятыя сваімі клопатамі, больш важнымі, чым задуменне над вечнасцю і сэнсам гісторыі.

У навагодні пераход стагоддзяў, глядзячы эўрапейскі тэлевізійны эфір, назіраючы калейдаскоп больш паўсотні нацыянальных праграмаў, нельга звабіцца ад уражання, што бачыш адну вялікую

У сфэры грамадзкіх дачыненняў XX-е стагоддзе запомнілася ў гісторыі як час крывавых сусветных войнаў, масавага знішчэння людзей, таталітарных ідэалёгіяў і аснсаванай, знарочыстай, фантастычнай хлусьні.

Для нас, беларусаў, гэтыя сто гадоў былі драматычным выпрабаваннем, поўным сьмерцю і пакутаў. Тым ня менш, мінулае стагоддзе стала для нас больш выніковым, чым XIX-е, калі ўсе нашае паўстанні і войны з Расеяй не далі выніку.

Курпаціцкі крыж. Беларускі помнік XX-га стагоддзя.

забаўляльную праграму шумнай духоўнай пустэчы, робленай вясельсці і агрэсіўнай бессаромнасці. Моляцца ў Ватыкане, а вакол — мітусіцца Вальпургіева ноч Эўропы.

Гэта ў эфіры. І гэта адбітак часу, адлюстраванне ўзроўню тых людзей, тых пластоў, што ўсплылі на паверхню культуры.

Чаму гэтак адбываецца — варта задумацца разам. Чалавек жывы ня можа ня думаць пра сэнс існавання. Але цяпер, на пераломе стагоддзяў, трэба азірнуцца ў глыбіню, каб убачыць, што было.

XX-е стагоддзе было стагоддзем тэхнічнага разьвіцця. Кардынальна змянілася хуткасць і ўзровень камунікацыяў між людзьмі і адпаведна — уяўленне пра прастору. Чалавек, сьведама ці нясьведама, стаў адчуваць сябе істотай не ў бясконцым нязьведаным свеце, як раней, а жыхаром на круглай Зямлі ў замкнутай прасторы. Разьвіццё хуткасці камунікацыяў пашырыла гарызонты, але абмежавала сьвет. Хуткасць не дала эканоміі ў часе, але паскорыла рытм. Людзі сталі больш ведаць пра сьвет, але ці сталі яны лепшымі?

У XX-м стагоддзі была сьцьверджана Беларуская Нацыянальная Ідэя, адроджана Беларуская Дзяржава і аб'яўлена яе Незалежнасць.

Сэнс гістарычнага існавання кожнага народу — у стварэнні нацыянальнай дзяржавы і разьвіцці нацыянальнай культуры. Вось чаму для беларусаў найважнейшымі былі падзеі пачатку і канца XX-га стагоддзя. А менавіта: 1918 год, калі была створаная і аб'яўленая незалежнай Беларуская Народная Рэспубліка (БНР), і 1991 год, калі была зьліквідаваная маскоўская ўлада КПСС і адноўленая незалежнасць Беларусі.

Гэтыя падзеі ёсьць для нас найважнейшым вынікам XX-га стагоддзя, які ўдалося дасягнуць велізарнымі высілкамі, ахвярнасцю, працай і ахвярамі прадстаўнікоў Беларускага нацыянальнага Адраджэння.

Азіраючыся ўсьлед стагоддзю, задалімся пытаннем: чаго нам, беларусам, не хапіла, каб давесці ўсё да канца? Шмат чаго нестала, але найперш — не хапіла нам **нацыянальнай салідарнасці**.

Беларусы, асабліва перад абліччам чужых нашаму народу сілаў, павінны падтрымліваць адзін аднаго. Беларус беларусу мусіць спрыяць і шанаваць усё беларускае. Гэта абавязковая ўмова беларускай свабоды. Інакш нават геніяльныя справы вялікіх беларусаў будуць змарнаваныя, стануць ня чынымікам перамогі, а толькі чарговай ахвярай на алтар нацыянальнага вызвалення.

Вядома, што нельга здабыць свабоду без ахвяраў. Але свабода не дасягаецца толькі ахвярамі.

Дзень у дзень кроцьчы ўжо па нашай зямлі XXI-е стагоддзе. Мы перайшлі ў яго з усімі нашымі турботамі, трывогамі і хваляваннямі за наш лёс. Нашым людзям існуецца цяпер так цяжка, гэтак бедна і неспрытульна, што беларусы ня могуць не задумацца: а што чакае іх у будучыні. Шмат хто па звычцы спадзяецца, што нешта здарыцца, што нехта дапаможа, што неж жа ж будзе. Але гэта памылковыя ўяўленьні. Бо ўсё залежыць не ад некага, а толькі ад нас, беларусаў, і толькі мы можам самы сабе дапамагчы, і толькі так будзе, як мы зробім.

Самае вялікае выпрабаваньне, якое ўжо нясе нам XXI-е стагоддзе, — і ня толькі нам, але і ўсёй Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропе, — гэта разбурэнне маралі і маральнага рэгрэсу. Д'явольская атака брыдоты і паскудства ідзе на Беларусь з двух бакоў: з кагэбоўскай Расеі і з лібэральнай Эўропы.

Гэта комплексная атака, але калі вылучыць галоўнае, то самай страшнай заганай, што ідзе з Усходу, гэта ёсьць алькагалізм, п'янства, інспіраванае ў нацыянальным маштабе.

На Беларусі п'янства рэзка пашырылася за апошнія 5-6 гадоў. У канцы XX-га стагоддзя на Беларусі, амаль у паўтары разы перавышаны дапушчальны парог спажывання алькаголю на кожнага жыхара краіны, пасля чаго пачынаецца незваротны працэс выраджэння этнасу.

Для параўнання: у Беларусі спажываецца больш за 11 літраў алькаголю ў год на аднаго жыхара. У Расеі — 14 літраў, на Ўкраіне — 4,5 літра. Навуковая і міжнародна прынятая норма алькагольнага парогу, пасля якога пачынаецца дэградацыя этнічнай супольнасці, складае 8 літраў.

Абсалютным чэмпіёнам па алькагольным спойванні і выраджэнні заўсёды была Расея. Цяпер Беларусь набліжаецца да Расеі. Тое, што здарылася з Беларуссю ў канцы XX-га стагоддзя і набірае моцы далей — гэта ёсьць этнічная і народная алькагольная катастрофа. Патрэбныя вельмі хуткія, радыкальныя і эфектыўныя захады, разлічаныя на доўгі час (адно-два пакаленьні), каб гэты працэс затармазіць.

Самай небяспечнай заганай, што шчэміцца да нас з брусэльскай Эўропы, — гэта ўзаконьванне чалавечай брыдоты на падставе фальшыва ўспрыятай лібэральнай канцэпцыі правоў чалавека. Ня можа быць свабоды граху. Чалавек ня мае права на разбэшчанысьць, на самазынішчэньне (хоць і здольны гэта рабіць). Грамадства не павінна такое цярдзец.

Дзе ж кампас, дзе ж той справядлівы шлях, дзе зорка, якая павінна сьвятліць беларусам у XXI-м стагоддзі над дарогай, што вядзе ў Беларускі Храм?

Я мяркую, што **Беларусь павінна вярнуцца да Хрысьціянства**. Беларусь у XXI-м стагоддзі мусіць адрадіцца як Хрысьціянская краіна. Беларуская ідэя, абапёртая на традыцыі беларускага Хрысьціянства — гэта шлях для нас найбольш унівэрсальны і правільны, бо толькі такая сьветлая і магутная ідэя магла б дапамагчы беларусам вылезьці з глыбокай ямы, у якую ўпільнулі наш народ ворагі беларушчыны.

У нашай гісторыі ёсьць шмат дзівоснага і містычнага. Дзівосным было нашае ўстаньне з попелу ў канцы 80-х гадоў. Дзівосным было вяртаньне незалежнасьці ў 1991-м годзе вельмі малымі адраджэнцкімі сіламі ў Вярхоўным Саавеце. Дзіўнымі здаюцца цяпер рабскія пакуты народа, структура інтэлектуальных магчымасьцяў якога ў чатыры

разы перавышае сярэднеэўрапейскі ўзровень. Дзіўным здаецца паніжэньне нашчадкаў тых, якія ніколі не прыгніталі іншыя народы і нават палонным іншавярцам давалі волю, зямлю і шляхецтва. Дзіўным ёсьць зьневажэньне народа, які трымае ў руках незвычайны сымвал — **Бел-Чырвоная-Белы Сьцяг Ісуса Хрыста**. Гэты сьцяг у рэальнасьці

(Фота В. Філісена)

Сьцягі над Сьвіслаччу

(і ў тым, што ён сымвалізуе) зьяўляецца галоўнай мэтай варажана перасьледу беларусаў і галоўным сэнсам беларускага змаганьня.

Магчыма, што Беларусь і яе народ чакае незвычайная будучыня і сьветлая доля. Магчыма, беларускім пракокам у XXI-м стагоддзі адкрыецца яе сэнс. Сёньня ж ужо відэаочна і ўсім зразумела: ніколі беларускія рыцары Сьцяга ня выпусьцяць з рук наш сьвяты **Бел-Чырвоная-Белы**, наш адвечны беларускі сымвал — **Сьцяг Беларускай Нацыі**.

4 студзеня 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №1(31); „Пагоня”, — 2001, 11 студзеня; „Народная Воля”, — 2001, 12 студзеня).

БЕЛАРУСКІ СЬЦЯГ

Давайце пагаворым пра нацыянальны сьцяг. Гэта значыць, пра рэчы відэаочныя і таемныя, рэальныя і містычныя.

Нацыянальны сьцяг — гэта каляровае палатно, як правіла, працягнутага памеру, якое зьяўляецца сымвалам нацыі. Бываюць людзі, якіх сьцяг нічым ня ўзрушвае: палатно як палатно. Іншыя — дзеля сьцяга ахвораюцца жыцьцём, адносіцца да яго з п'іртэтам і з найвялікшай павагай.

Адносіны да сьцяга паказваюць на ўзровень нацыянальнай кансалідацыі і нацыянальнай сьведамасьці народа. І што важна: тут існуе ўзаемаабарачальная сувязь. Народ падтрымлівае сьцяг, а сузіраньне сьцяга — кансалідуе народ.

Успомнім нядаўняе мінулае, як адносіліся да беларускага нацыянальнага сьцяга на Беларусі функцыянеры КПСС. Калі ўжо перад канцом Савецкага Саюзу камуністы ня мелі моцы, яны стараліся ўсімі сіламі прынізіць, зьменшыць значэньне сьцяга. «Ім бы толькі флажкі!», — крычалі яны ў Вархоўным Савеце на Народны Фронт. Маўляў, ёсьць больш важныя рэчы, чым сьцяг.

Але як толькі расейскаму КГБ удалося прывесці на прэзыдэнцкі пасад Лукашэнку, першае, з чаго яны пачалі — гэта зь ліквідацыі беларускага дзяржаўнага сьцяга. Пры гэтым, не лічыліся ні зь якімі выдаткамі.

У барацьбе за беларускі сьцяг цяперашняя рэчаіснасьць нарадзіла сапраўдных герояў. Паглядзім на подзьвігі няўлоўнага МІРОНА, які ўжо некалькі гадоў вывешвае Бел-Чырвона-Белы Сьцяг на самых высокіх і недаступных месцах, і заўсёды пакідае пры гэтым запіскі патрыятычнага зьместу.

Апошні подзьвіг Мірона, які ён ажыццявіў на другі Дзень Нараджэньня Хрыстовага 26 снежня мінулага году ў Віцебску, уражае сваёй сьмеласьцю. Мірон сярод белага дня вывешаў беларускі сьцяг над горадам на 110-мэтровай вышыні (на коміне гарадзкага цэпалцэнтралі). Убраны ў барвовы плашч, гэты рыцар беларускага сьцяга працаваў на вышыні, на марозным ветры амаль пяць гадзінаў, дзёрзка, навідавоку ўсяго горада. Унізе яго ўжо чакала міліцэйская пастка, але Мірон, дзякуючы беларускай кмілівасьці, спусьціўся з гары і здолеў не патрапіць у рукі ахоўнікаў. Ён зноў няўлоўна зьнік, не адкрыўшы свой твар.

Я мяркую, што неўзабаве, пасля таго, як будзе ськінуты ў Беларусі прамаскоўскі рэжым, — урачыстае ўзьдманьне беларускага сьцягу над парламентам і Домам ураду пад велічныя гукі беларускага духоўнага гімну будзе даручана герою беларускага сьцяга — Мірону, які ў гэты момант адкрывае сваё аблічча.

Прыгледзім да нашага сьцяга.

Ён заўсёды відаць здалёку як самая яркая зьява ў прасторы, якія б фарбы і аб'ёмы вакол ні былі. Гэта настолькі відэаочна, што ўражае.

Калі глядзець на наш сьцяг зблізку і асабліва, калі сьцягоў шмат і разьвіваюцца пад сонцам, — відэаочна вельмі велічнае. Зьяўляецца ілюзія, што над сьцягамі і ў гушчы сьцягоў узнікае канцэнтрацыя сьвятла. Гэтае месца ня проста самае сьветлае ў прасторы; уражаньне, што яно вылучае сьвятло. Прытым ілюзія вельмі моцная. Нікія іншыя сьцягі зь іншымі прапорцыямі і спалучэньнямі колераў не набліжаюцца ў гэтым да эфэкта беларускага сьцяга.

Вельмі яркае таксама псіхалогічнае адчуваньне ад сузіраньня беларускіх сьцягоў. Гэта адчуваньне прыўзнятай радасьці і

надвычайнай чыстасьці. Прытым ізноў жа — гэтае адчуваньне вельмі моцнае і аб'ектыўнае. Яго сьведма і падсьведма перажываюць усе людзі (прынамсі, пераважная большасьць).

Адразу скажу, што тут няма ніякай містыкі. Тут спрацоўваюць аб'ектыўныя законы ўспрыняцьця колераў, іхных прапорцыяў і камбінацыяў. У беларускім сьцягу ідэальна збалансаваныя белы і чырвоны колеры. Знойдзена мера раўнавагі. Беларускі сьцяг візуальна гарманічны, бо чырвонае і белае ўраўнаважаны. Для раўнавагі гэтых колераў патрэбная якраз прапорцыя: адзін да двух.

Як прапорцыя колераў уплывае на гармонію цэласьці можна пераканацца, калі сузіраць сьцягі Інданэзіі і Польшчы, якія аднолькавыя — бела-чырвоныя (толькі іншы колеры парадка верху і нізу палатна). Тут уражаньне несміотрычнай распалавіненасьці плошчы, ілюзія дысанансу, бо чырвонага шмат, і гэты колер выглядае цяжкім. У прапорцыі ж 1 : 2, як у беларускім сьцягу, чырвоны колер лёгкі, ён плыве, уецца, палымее на белым, не цягне на дол, а нібы лунае ў белае прасторы. Тая ж колеры, але ў розных прапорцыях, выклікаюць розныя візуальныя і псіхалогічныя эфэкт.

Немалаважны і сутнасны выбар колеру. Самы яркі колер ёсьць белы, але ў рэальнасьці самым яркім колерам на Зямлі лічыцца жоўты (тут псіхалогічны эфэкт жоўтага сонца). Тым часам ніякі жоўты сьцяг і ніякая камбінацыя жоўтага з белым, ці жоўтага з чырвоным ня будзе ярчэйшай і сьвятлейшай за беларускі Бел-Чырвона-Белы Сьцяг (я ўжо не кажу пра псіхалёгію ўспрыняцьця). Ня дасьць лепшага эфэку таксама толькі белы, ці тым больш — толькі чырвоны сьцяг.

Мастацтвазнаўцы і мастакі-калярысты ведаюць, што ёсьць колеры, якія сумяшчаюцца і гарманізуюцца, і колеры, якія не сумяшчаюцца і не гарманізуюцца. Напрыклад, зялёны і чырвоны колеры — несумяшчальныя, згарманізаваць іх разам практычна немагчыма. Тым часам зь белым можна сумясьціць і згарманізаваць любы колер.

На беларускім сьцягу згарманізаваны самы «гарачы» колер чырвонага, ці, як яшчэ кажуць, «дэплага» краю спэктара. Кожны колер, які бачны ў прыродзе, нясе аб'ектыўную псіхалогічную нагрукку і фактычна аднолькава псіхалогічна ўспрымаецца большасьцю людзей. Гэтая ж аб'ектыўная аснова псіхалогічнага ўспрыняцьця выяўляецца і ў камбінацыі колераў, якія мастак сумяшчае па законах эстэтыкі.

Гарманізацыя белага з чырвоным у прапорцыі 1 : 2 аблягчае цяжкую псіхалогічную актыўнасьць чырвані і на балансе кантрасту актывізуе (высьвятляе) белы фон, ад чаго ўзнікае ілюзія сьвятла і палыменьня ўсёй бел-чырвона-белае карціны.

Калі прааналізаваць гэтак усё да канца, то прыходзім да высновы, што *Бел-Чырвона-Белы Сьцяг ёсьць ідэальным візуальным выяўленьнем гармоніі самых актыўных колераў — чырвонага і белага — і найвыразнейшым выяўленьнем псіхалогічнага вобразу чыстасьці і радаснага ўздому. Гэта оптымум ідэі радасьці і сьвятла і оптымум візуальнай яркасьці.*

Далей я буду гаварыць пра рэчы, набліжаны да містыкі, над якімі нельга не задумацца.

Беларускі Бел-Чырвона-Белы Сьцяг вядомы яшчэ з сярэднявечча. У XV і XVI стагоддзях ён ужо лунае на піках беларускіх рыцараў.

Канцэпцыя гармоніі белага з чырвоным вядома на Беларусі з

(Фота З. Пеліка)

Беларускія сьцягі ў Нью-Ёрку каля гмаху ААН.

глыбокай старажытнасьці, яшчэ з дапісьмовых часоў, і матэрыялізавалася ў адзеньні. Сутнасьць яе ў тым, што дзейнікамі выступалі толькі чырвоны і белы колеры, і спалучэньне іх не перакрочвала прапорцыі 1 : 2. Чырвоны колер быў акцэнтам, але не дамінаваў удзельна (гэта значыць, па плошчы запаўненьня). Наша старажытная продкі адчувалі законы гармоніі.

У хрысьціянскай старажытнасьці складалася традыцыя сымвалізацыі прыходу Месіі. Гэта чырвоны крыж ці чырвоная паласа на белым фоне. Тут сымвалізацыя дарогі Боскага Духу, духоўнага шляху на чыстасьці стварэньня. Тут чырвоны, гарачы шлях Хрыстовай Веры і Любоўі праз вечнасьць сьветабудовы да вечнага Бога.

У сярэднявеччы шмат дзе на карцінах мастакоў можна было бачыць выяву Ісуса Хрыста зь Бел-Чырвона-Белаю харугвай крыжа ці зь Бел-Чырвона-Белым Сьцягам у руцэ. Бел-Чырвона-Белы Сьцяг з чырвоным крыжам ці чырвонай паласой на карцінах сярэднявечча выступае як аtryбуt Езуса, як яго Боскі знак і Боскі Сьцяг (П'ера дэла Франчэска, Тржэбоньскі Майстар, ангельскія мініятуры 12-13 стагоддзяў і інш.)

З першага погляду відаць, што беларускі сьцяг вельмі просты. Шмат якія дзяржаўныя сьцягі на сьвеце у агульным супаданьні, паўтараюцца ў вобразе ці мадыфікуюць адзін аднаго. Нідзе і блізка не паўтараецца толькі беларускі сьцяг. Няма нават мадыфікацыяў. Некаторых беларусаў гэта здумляе. А можа,

невывадкова, што нацыя, якая стагоддзямі ўвакрасае ў пакутах і муках, мае сьцяг Ісуса Хрыста?

Але, пэўна ж, містыка тут ні пры чым: ці мала ёсьць пакутнікаў на сьвеце. І ўсё ж такі, і ўсё ж... Нічога не бывае бяз сэнсу.

Які сэнс вынікае з гісторыі нашага сьцяга?

Я задаваў гэтае пытаньне беларусам. Кожны нешта тлумачыў, і ніхто не адмаўляў эзатэрычнага зместу. Адзін беларускі сьвятар у Амэрыцы сказаў мне: „*Беларускі народ ёсьць выбраным народам на Другое Прыйсьце. Толькі пра гэта ніхто ня будзе ведаць*”.

Такі вась апокрыф. Але калі так, то пра гэта ня мусіў бы ведаць таксама і сьвятар.

Відаць, нічога не парадзім мы з містыкай сьцяга. Але неабходна радзіць з рэчаіснасьцю. А рэчаіснасьць такая: *пакуль ёсьць, луняе й жыве наш беларускі сьцяг — жыве і Беларусь. Шануйма ж яго і ўздымайма высока. Ён, найпрыгажэйшы на сьвеце, ёсьць увавасьленьне нашай краіны, нашай народнай моцы і нашай веры. Ён сымвал нашай беларускай народнай вечнасьці*.

8 лютага 2001 г., Варшава.

(„*Беларускія Ведамасьці*”, — 2001, №3(33); „*Новы горад*”, — 2001, сакавік, №1; „*Народная Воля*”, — 2001, 5 красавіка).

СТАРЫЯ ДАРОЖКІ

Людзі любяць размаўляць пра палітыку, крытыкаваць дзеянні ўлады, стараюцца зразумець становішча і прычыны падзей. Тым часам шмат якія падзеі і зьявы маюць пастаянную тэндэнцыю і пастаянны характар пераменаў, паўтараюцца з году ў год і нават — зь веку ў век, існуюць стагоддзімі. Асабліва ў знешняй палітыцы, якая моцна ўплывае на ўнутранае наша жыццё.

Значыць, існуюць пастаянныя прычыны такіх тэндэнцыяў. Гэтыя прычыны абумоўленыя, перш за ўсё, баянсам сілаў і парадкам у свеце.

Тэндэнцыі сьветабудовы ў Эўропе не змяняюцца ўжо тысячы гадоў і ўзьніклі яшчэ за часы Рымскай імперыі. Яны выяўляліся ў сутыкненні цывілізацыі і варвараў, пазьней — Захаду і Ўсходу, у супроцьстаянні ўзаемных экспансіяў.

Тым часам парадка дачыненняў змяняўся некалькі разоў за гісторыю, у залежнасьці ад разьмеркаваньня сілаў у гэтых тэндэнцыях.

У пазьнім сярэднявеччы (а менавіта ў XIV-XVII стагоддзях, якія мы, беларусы, называем для сябе „Залатым векам“) баянс тэндэнцыяў на Ўсходзе Эўропы у значнай ступені вызначаўся існаваньнем *Вялікага Княства Літоўскага* і пазьней — *Рэчы Паспалітай*.

Моцная славянская краіна распрасціралася ад Балтыйскага да Чорнага мора і трымала пад кантролем ўвесь Усход Эўропы. Вялікае Княства выконвала тую стабілізуючую ролю. Дзяржава ўзьнікла на старажытным міжморскім шляху і амартызавала дзьве ўзаемвыключачыя экспансіі: цывілізацыйную з Захаду і варварскую — з Усходу.

Пасьля распаду Рымскай імперыі цывілізацыйную функцыю зьяднаньня Эўропы і пашырэння яе на Ўсход узялі на сябе немцы. На Ўсходзе, пасьля распаду Залатой Арды, разбуральную варварскую экспансію на Запад пераняла Масковія.

На працягу стагодзьдзяў старажытная беларуская цывілізацыя трымала ўдары з Усходу і з Захаду, пільнуючы пэўны парадка ў гэтай частцы Эўропы. Стабілізуючая роля нашай краіны, аднак, паступова малела, разам з заняпадам магутнасьці Вялікага Княства. Заключэньне Люблінскай Уніі з Польшчай і ўтварэньне Рэчы Паспалітай не ўратавала становішча, бо прывяло да аб'яднаньня нямецка-расейскіх інтарэсаў. Антаганісты з Захаду і з Усходу не хацелі існаваньня Рэчы Паспалітай, кожны імкнуўся ўступіць на тэрыторыю, што ляжала паміж інтарэсамі.

Менавіта немцы, ажыццяўляючы свае пляны, прычыніліся ў XVIII стагоддзі да арганізацыі і росту магутнасьці Расейскай імперыі. Лёс Рэчы Паспалітай быў вырашаны. У канцы XVIII стагоддзя яна перастала існаваць.

Адбылася кардынальная перамена становішча і парадку ў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропе. Становішча стала нестабільным, бо дзьве экспансійныя лініі адвечнага цывілізацыйнага канфлікту сусрэліся „твар у твар“ і выйшлі на агульныя межы.

Глябальнае ваеннае сутыкненьне паміж імі стала непэзьбежным, але адбылося яно толькі праз сто гадоў (у 1914-м), таму што спатрэбілася яшчэ сто гадоў, каб палітычна пераварыць Беларусь, Польшчу, Летуву і Ўкраіну, ды задушыць чатыры паўстаньні.

Пасьля сканчэньня 1-й Сусьветнай вайны міру фактычна не наступіла. Гэта была толькі перадышка, бо нестабільнае становішча ў Цэнтры і на Ўсходзе Эўропы, створанае пасьля разбараў Рэчы Паспалітай, яшчэ больш абстрактнасьцю. Беларусь падзялілі, а з існаваньнем незалежнай Польшчы ніхто сур'ёзна не лічыўся. Немцы і рускія (то бо Гітлер і Сталін) праводзілі ўзгодненую палітыку.

У 1939 годзе яны зноў сумесна вышлі „твар у твар“ на лінію Керзона — часовы геапалітычны падзел. Вайна запалала ізноў.

Вайнінкі эўрапейскай парадка, які ўзьнік пасьля 2-й Сусьветнай вайны, гэта ёсьць той самы парадка, што стварылі пасьля разбараў Рэчы Паспалітай у канцы XVIII стагоддзя, толькі папраўлены цяпер Злучанымі Штатамі Амэрыкі, якія ўзялі на сябе ролю стрымлівваючага фактару.

У 1991 годзе, калі часткова распаўся Савецкі Саюз і аднавіліся незалежныя краіны Ўсходняй Эўропы, тады змянілася і пасьляляцінскае становішча, і ўпершыню за 200 гадоў гісторыі ўзьнікла магчымасьць аднавіць Усходнюю Эўропу паміж Балтыйкай і Чорным морам як цывілізацыйны фактар, адраджэньне на новым, незалежным узроўні той, больш надзейнай парадка, які існаваў два стагоддзі таму.

Але аказалася, што ня так гэта проста. Аказавецца, шмат каго ўзнэрвала перспэктыва Балта-Чарнаморскага адзінства ў Эўропе. Аказалася, што зноў сталі супрацоўнічаць старыя сябры-ворагі немцы-рускія, зноў гандлююцца за Беларусь з Расеяй. А нядаўна нямецкі дэпутат у Беларусі Ганс-Георг Вік (былы кіраўнік знешняй разведкі Нямеччыны) так і заявіў у Беластоку, што нямецкая палітыка ў АБСЭ спрыяе ўключэньню Беларусі ў склад Расеі. Выяўляецца, што яны ўжо зноў таемна падзялілі Ўсходнюю Эўропу пад прыкрыцьцём размоваў аб „правах чалавека“.

Яны зноў інтэгруюцца. На Ўсходзе — хочуць вялікадзяржаўнай Расеі; на Захадзе — аб'яднанай Эўропы. Хто хоча дамінаваць на Ўсходзе — зразумела. Хто ў Заходняй Эўропе — таксама зразумела. (Калі ня немцы, то Дойчэ Банк.)

Гэтак фармальныя абставіны і пэўныя расстаноўкі сілаў на старым кантыненце ўплываюць на „старыя дарожкі“ старых дачыненняў.

Мушу сказаць, што гэтая змога, гэты кашмар нямецка-руская палітыкі ўжо стагоддзімі вісіць над Беларусіяй і Польшчай. Сітуацыя, якая зноў адраджаецца цяпер, ужо (як мы бачылі) была ня раз і вядзе яна зноў да старога цывілізацыйнага канфлікту, разьвіццё якога можа рэальна пачацца, калі давядуць да інкарпарацыі Беларусі ў Расею.

Ведаючы правілы гісторыі і назіраючы цяперашнія працэсы ў нашай частцы сьвету, мы бяз цяжкасьці зразумеем, што Заходняя Эўропа — вельмі ненадзейны памочнік Беларусі ў яе беларускай нацыянальнай драме. Дамінацыя нямецкай палітыкі тут штурвал павялічавецца, узаемадзейныя Нямеччыны з Расеяй ёсьць гістарычна і сітуацыйна угрунтаванае, палягае на ўзаемных антаганізмах і агульных інтарэсах. Яны ўжо вызначаюць лёс Усходняй Эўропы: Беларусь — пад Расею, Польшчу — у Эўразьвяз.

Дзьве высновы напраўваюцца з таго, што ёсьць. Першая — гэта тое, што наша галоўнае спадзяваньне павіна быць спадзяваньнем на самых сябе. Наша сіла — у нас самых.

Другая выснова ў тым, што перспэктыва Беларусі зьзеленала б, калі б у новай расстаноўцы зьявілася трэцяя сіла. Сто гадоў таму не было такой сілы. Цяпер гэта можа быць Амэрыка.

Сёлета распачынаецца чарговая палітычная бітва за Беларусь*. У яе, магчыма, уключыцца і Амэрыка. Але ізноў жа, не забывайма: вырашае ні Амэрыка, ні Масква і ні Брусель.

Вырашае Беларусь і Беларускай Народ.

Студзень, 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасьці“, — 2001, №2(32); „Народная Воля“, — 2001, 15 лютага).

* Маюцца на ўвазе выбары прэзыдэнта ў Беларусі (a/m).

ЭЛІТА

Задумваючыся над нашым беларускім цяперашнім існаваннем, мы часта гаворым пра грамадзкія ды людзкія дачыненні, пра плюсы і мінусы нашага нацыянальнага характару і заўважаем, што ёсць у ім шмат тыпалягічнага, як у праявах высакароднага, так і адмоўнага кішталту. Тут вельмі істотна дайсьці да прычыны.

Мяне заўсёды ўзрушвала высакароднасць беларускага характару ў спалучэнні са сьціпласцю. Потым — велікадушнасць. Гэтае рыцарства душы ёсць спагада да чалавека, разуменне яго патрэбаў, перажываньне несвайго болю. Рыцарствам напоўненая ўся наша гісторыя. Успомнім кап’ё Альгерда пад маскоўскай сцяной. На пакаяньне — была літасць, палонных вызвалілі, людзей не прадавалі. У беларусаў няма ксэнафобіі. Беларус унутрана паважае чужое жыццё і права чалавека быць іншым, непадобным на яго.

Адначасна мяне не перастаюць бянтэжыць якасьці іншага кішталту, якія, здавалася б, нельга вытлумачыць разумным абгрунтаваннем. Гэта найперш — нейкае ірацыянальнае, але сьведмае адмаўленьне ад барацьбы. Калі беларус хоча нейкага агульнага добра, у яго нестае рашучасьці змагацца з перашкодамі. Ён кажа, што трэба, каб было так і гэтак. Але калі яму прапанаваць: „давай зробім”, ён адказвае: „Дык жа ж не дадуць”, альбо: „Дык жа ж ня выбяруць”, „Дык жа ж заб’юць”, ці: „Нічога не атрымаецца”, „Нічога ня будзе” і г.д.

Гэтае нявер’е ў свае сілы, нявер’е ў грамадства, гэтае ўцяканьне ад барацьбы, гэтае анярыцарства (бо рыцар мусіць змагацца са злом) характэрнае цяпер паўсюдна і, як ні дзіўна, найбольш у інтэлігентных, адукаваных вярхах грамадства. У ніжэйшых

сацыяльных пластах гэтая пазыцыя даведзена да лягічнага завяршэньня і да абсурду і гучыць так: „Абы войны не было”. Альтэрнатыва паўстае сама сабой — цяпець. Цяпець зьдэкі, паскудства, прыгнёт, жаліцца — і зноў цяпець, пакуль не памром. Ужо ходзяць анекдоты пра беларускае цяпенне.

У чым жа прычына, што рыцарства суіснуе з пакарай злу, а псіхалёгія свабоды — з ідэалёгіяй нявольніцтва?

Справа ў тым, што, ў выніку акупацыяў і гістарычных прычын, быў знішчаны беларускі наблітэт і разбураная нацыянальная эліта грамадства. Паўнаважнае нацыянальнае грамадства існуе ў суладдзі і дачыненні сацыяльных структураў, якія твораць адзінае цэлае. *У грамадзкім сістэме нацыі найважнейшымі ёсць дачыненні паміж масай і элітай, паміж народным стэрэатыпам і культурным аўтарытэтам. Эліта і аўтарытэт ёсць важнейшымі дзейнікамі нацыянальнай культуры.* Калі мы кажам, што для нармальнага разьвіцця нацыі необходимая нацыянальная літаратура, гэтар ды школьніцтва, то не забывайма, што гэтыя найважнейшыя катэгорыі ёсць вытворныя ад існаваньня і дзейнасьці нацыянальнай эліты. Эліта першасная. Спачатку мусяць быць людзі, якія народзяць ідэю і стануць яе ажыццяўляць.

Невыпадкова, што ўсе антыцывілізацыйныя і антычалавечыя агрэсіўныя сілы напрацігу ўсёй чалавечай гісторыі першым чынам стараліся вынішчыць эліту чужога ім народу. Пры гэтым людзей неабавязкова знішчалі фізічна, як гэта рабілі манголы ці расейцы-бальшавікі. Нацыянальных кіраўнікоў, асобаў заможных, разумных, таленавітых, здольных ды ўмелых, і нават проста

(Фота Г. Рацкевіча)

Сьвяж Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне”.

працавітых, стараліся запалохаць, падкупіць, навязаць фальшывыя ўяўленьні, завесці ў тупік, на збочную дарогу дзейнасці, ці проста забараніць тварыць і працаваць.

Народ рэалізуецца ў лепшых сваіх прадстаўніках. Таму страціўшы эліту — грамадства сьлепне і ня мае.

Самым разбуральным вынікам рускай акупацыі (побач з паленнем беларускіх кніг, бурэннем беларускай архітэктуры, забаронай беларускай мовы і рэлігіі) стала фізічнае і сацыяльнае знішчэнне беларускіх паноў і верхніх пластоў грамадства. **На Беларусі была гвалтоўна перапынена элітарная традыцыя**

(Фота: А. Пазновка)

Магіла Алеся Гаруна на Ракавецкіх могілках у Кракаве.

беларускай культуры. Спынілася яе сацыяльная рэпрадукцыя. Адбылася культурная катастрофа. Вялікі беларускі народ апусьцілі да ўзроўню этнічнага існавання, ператварылі ў мужыцкую нацыю.

Новая беларуская эліта магла адрадіцца толькі з сялянў. Гэта разумелі ўсе нешматлікія шляхецкія рыцары духу, ад Дуніна-Марцінкевіча ды Багушэвіча да Янкі Купалы. Яны зьявляліся да мужыка, узвышалі яго, падбадзёрвалі, маліліся на яго, спадзяваліся і марылі, што паўстане нацыянальны геній з сялянскага народу.

Што з гэтага атрымалася — вядома. Новая беларуская эліта сапраўды адраділася з сялянў і тут жа была выразаная, выстраляная ў 30-х, згноеная ў сталінскіх лягерах разам з сялянамі.

Пасляваенныя інтэлектуальныя і сацыяльныя беларускія вярхі ўтвараліся ўжо пераважна з калгаснікаў. І толькі нязначная іх частка (дакладней — доля праэнта) сфармавала новую нацыянальную эліту Беларусі.

Пасляваенная беларуская эліта ўзьнікала ў вакууме разбураных традыцыў. Яе цяперашнія прадстаўнікі валодаюць ведамі, навуковымі ступенямі ды пасадамі, яны любяць Беларусь, але нават будучы неардынарнымі спэцыялістамі, нясуць у сабе вяскую мэнталнасць шэрага чалавека, яго неактыўнасць, яго задаволенасць мінімумам, яго інфантаільныя спадзяванні на некага. Адсюль — гэтае нярышарскае: „Дык жа не дазваляць” і „Нічога ня будзе”, — адмаўленьне ад барацьбы.

Гістарычная практыка балгараў, краінаў Балтыі ды іншых народаў, якія фармавалі новыя эліты нават на пустым месцы, даказала, што становішча паляпшаецца пры нармальных варунках ва ўмовах незалежнай нацыянальнай дзяржавы напратыгу аднаго-двух пакаленьняў. Лёс Беларусі горшы. Таму нашае змаганьне доўжыцца ўжо 200 гадоў, і цяпер яно найцяжэйшае, бо ў адзіночку імкнемся пазбавіцца з магільных абдымкаў паіраючай імперыі.

Заканчваючы развагі пра беларускае грамадзтва, хачу спаслацца на каштоўны вопыт гісторыі і думкі вялікіх беларусаў.

Максім Багдановіч, абагульняючы ўяўленьні народнікаў, пісаў, што інтэлігенцыя гэта ёсьць тыя людзі, якія валодаюць ведамі і выкарыстоўваюць іх дзеля добра народу на карысьць грамадства. Інтэлектуальная эліта народу павінна спрыяць народнаму дабру і служыць яго памнажэнню.

Раней прадстаўнікі эліты адасаблялі сябе ад народа і называлі народам толькі ніжнія, працоўныя пласты грамадства, масы простых людзей. Гэтае архаічнае разуменьне можна напактаць яшчэ і цяпер, калі новая эліта, што выйшла з калгаснай вёскі, у роспачы шукае вінаватых, абзывае беларускіх людзей дурнымі, дэбільнымі, здраднікамі ды халуямі за тое, што яны быццам бы не разумеюць яе сьветлых апазыцыйных памкненняў.

Гэта вялікая памылка. **Народ нельга абзываць.** Ад гэтага ён не палешае. І за абзывальшчыкамі — ня пойдзе. **Народ — гэта ўсе мы, усе беларусы.**

Стагодзямі простыя людзі назіралі нацыянальную здраду ў вярхах. Ня ўнізе выракаліся беларускае мовы, а наверх. І калі зьнізу беларус прабіваўся ў гару, то найчасцей там, уверх, ён выракаўся ўсяго свайго, а часам нават краю і родных бацькоў.

Ці ж мог проты народ, сьведама і падсьведама, тым давяраць, што ўгары?

Так пад стагодзямі няволі і прыгнёту ўтварылася заломнае кола здрады, якое можна разарваць толькі любоўю, добром, працай на карысьць усіх беларусаў, і толькі ў свабодзе, толькі ў вольнай незалежнай краіне. Бо не разьвіваюцца людзі ў няволі.

18 студзеня 2001 г., Варшава.
(„Народная Воля”, — 2001, 24 студзеня).

СВАБОДА

Воля, свабода... Слова амаль магічныя. Яны неяк па-асабліваму ўспрымаюцца. У мяне слова „свабода” выклікае ўяўленне шырокага святлага прастору, дзе вее цёплыя лагодныя вецер. Несвабода асацыюецца з нечым замкнутым, прыгнечаным і абмежаваным, без далягягдаў і пераменаў.

Праваы несвабоды я назіраў з самага раньняга дзяцінства, тады, калі пачалася савецкая калектывізацыя. Пад акупацыйнай воляй не існуе. Беларус быў бяспраўны. Расейцы здэкавалі з нашых сялянцаў, як хаселі. Гэтыя карціны здэску большавікоў над людзьмі мне і цяпер стаіць у вачах. Сам жа я непасрэдна сутыкнуўся з несвабодай ужо тады, калі асэнсоўваў свабоду як сваё і наша агульнае беларускае права (а не як нейкае маё хашеньне).

Памятаю, калі я яшчэ вучыўся ў 9-м класе ў школе, прыйшоў да нас у кэрзавых ботах дырэктар-расейца і сказаў, што з наступнага дня ён будзе выкладаць у нас гісторыю па-руску, дык каб мы яму і адказвалі па-руску.

Тады мы цэлым класам пастанавілі, што па-руску яму адказваць ня будзем. Кірзач ставіў нам усім за гэта „калы” і „двойкі!”. Праз нейкі час я ад імя класа запатрабаваў, каб ён спыніў свой экспэрымэнт і стаў нам чытаць лекцыі на нармальнай мове. Дырэктар спасылаўся на Леніна, маўляў, Ленін гаварыў па-руску. „Але вы ня Ленін, — сказалі мы дырэктару, — вось калі да нас прыйдзе Ленін, тады мы зь ім і пагаворым.”

Праз нейкі час у нас зьявіўся новы настаўнік гісторыі і, як ні ў чым ні была, пачаў вясці заняткі па-беларуску.

Гэта была наша школьная перамога, бяз крыку і шпурляньня чарнілак у непрыяцеля. Мяне гэта ўмацавала тады ў думцы, што толькі *той несвабодны, хто не змагаецца за свабоду*. Свабода сама не зьяўляецца. За яе трэба змагацца, а потым — абараняць.

* * *

Дэфініцыя свабоды ўмяшчаецца ў тры словы. Свабода гэта ёсьць *магчымасць тварыць дабро*.

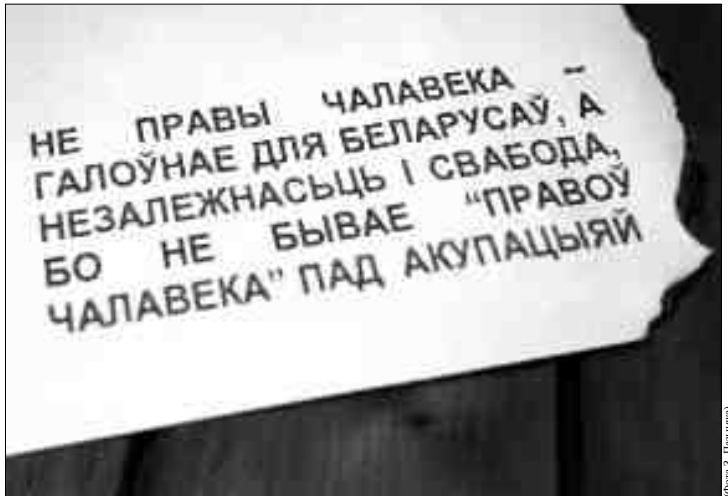
Пра свабоду мы гаворым толькі тады, калі *існуе* такая магчымасць. Калі такой магчымасці няма — мы кажам, што *няма* свабоды.

Калі ж свабода выкарыстоўваецца на зло — яна ператвараецца ў несвабоду. Тады чалавек альбо робіцца нявольнікам сваіх страхыяў, злых думак і паводзінаў, альбо, ў выпадку антысацыяльных дзеянняў, трапіць у турму і траціць свабоду ў літаральным, фізічным сэнсе. Прытым нікому не прыходзіць у галаву змагацца за свабоду крываўнікаў, гвалтаўнікоў ды забойцаў. Наадварот, патрабуюць абмежаваць іхнюю свабоду.

Істотна значыць, што свабода ёсьць *маральная катэгорыя*. Яе адлюстраваньне ў канкрэтных каштоўнасцях залежыць ад маралі і ўзроўню культуры грамадства. Тым часам гэта ёсьць катэгорыя *аб’ектыўная*. Рэальныя іскі падыход тут памылковы і прыводзіць

да знішчэння свабоды. Дадам яшчэ, што ў філясофскім сэнсе, свабода — гэта *магчымасць вечнага разьвіцця да ідэалу*.

Свабода звязана з сьветапогляднай і маральнай арыентацыяй чалавека. Таму дэклараваньне барацьбы за свабоду і сама барацьба за свабоду яшчэ мала што тлумачаць і вымагаюць канкрэтызацыі — у чым справа. Часта выяўляецца, што некаторыя людзі, якія змагаюцца за свабоду, на справе маюць на ўвазе толькі свае інтарэсы, прытым даволі эгаістычныя, суб’ектыўныя і заганныя. Цяпер, у час усеагульнага крызісу дэмакратыі, мы бачым, як нарастае агрэсіўнасьць сацыяльнай цэмы ў грамадстве. *Зло змагаецца за свабоду*. Масы цёмных суб’ектаў у розных краінах патрабуюць легалізацыі наркотыкаў, свабоды прастытуцыі, распусных палавых дачыненняў, ліквідацыі інстытуту сям’і, свабоды аборту і г.д.

(Фота 3. Панаковіч)

Шматаблічная катэгорыя свабоды патрабуе, перш за ўсё, дакладнай кваліфікацыі ў праве і выразнай вызначальнасьці ў сістэме маральных каштоўнасьцяў грамадства. Агульнасьць і распаўсюстасьць праўных фармулёвак свабоды можа стаць прычынай апраўданаў абсурду і несвабоды чалавека.

Рэкардсман такога абсурду зьяўляецца якраз „свабодная” Амэрыка. Тыповы прыклад. У Нью-Ёрку ўдарыў мороз. Гэта вялікая пагроза для бяздомных, апушчаных людзей і наркаманаў, якія начуюць на вуліцах. Паліцэйскі разбудзіў бяздомную жанчыну-наркаманку, што ляжала пад сьцяной, і, ня глядзячы на яе супраціў, завёў у цёплую станцыю мэтро, каб яна там пераначавала і не замерзла. Праз нейкі час паліцэйскага пацягнулі ў суд і паліцэйскае ўпраўленьне было аштрафавана на 500 тысячцаў далараў за парушэньне правоў наркаманкі ляжаць на вуліцы і дзе яна хоча. Паліцэйскі, згодна азначэньня суда, парушыў фундаментальнае права асобы — яе свабоду.

Некаторыя амэрыканцы нават з гонарам расказвалі мне пра гэта — во якая ў нас свабода. На самай справе тут звычайны (а ў нашым разуменьні — шарлатанскі) амэрыканскі бізнэс. Знайшоўся нікому не вядомы адвакат, які падгаварыў бадзяжку зьявіцца ў суд і, карыстаючыся агульнасьцю вызначэньня заканадаўства і

фармалізацыяй мыслення судзіяў (такое магчыма толькі ў Амэрыцы), выйграў працэс „абароны свабоды”.

Адвакат такім чынам зрабіў сабе бясплатную рэкламу (бо абсурдальнасць падзеі прыцягнула ўвагу друку) і ў дадатак яшчэ зарабіў грошы (звычайна, ад 25 да 50 адсоткаў ад сумы „судовага выйгрышу”, гэта значыць, штраф).

Гэта вельмі тыповы для Амэрыкі прыклад, дзе бог — даяр, а свабода — сродак бізнэсу. Ні адваката, ні судзіяў, ні журналістаў, ні разьзявакаў, што цікавіліся зьявай, не абходзіла жыццё бадзяжкі. Яны не асноувалі нават фальшывасці сваёй пазыцыі. Адзіным чалавекам у гэтай гісторыі, які меў жаласць у сэрцы і цаніў жыццё іншага чалавека як найвялікшую каштоўнасць, быў амэрыканскі палітэйскі, якога пакаралі.

Свабода — гэта ўнівэрсальны прынцып Сусвету як Боскага стварэння, часткай якога ёсць свабодная воля чалавека.

У сацыяльным грамадстве абсалютны, унівэрсальны сусветны прынцып свабоды ўзаемазвязаны з маральнымі калізіямі духоўнага развіцця чалавецтва. Гэтым абумоўлена тое, што свабода ў цывілізаваным сацыяльным грамадстве ёсць катэгорыяй выбару і не зьяўляецца найвышэйшай і абсалютнай каштоўнасцю. Найвялікшымі каштоўнасцямі ёсць Бог, жыццё чалавека і жыццё народа. Там, дзе свабода ўступае ў канфлікт з гэтымі каштоўнасцямі — там робіцца выбар. Ён можа быць розным. Гледзячы якія сілы, якія ўзроўні залезнічанья ў супроцьстаянні.

Глыбінная сутнасць канфлікту змаганьня за свабоду выяўляецца ў пытанні: ці можа існаваць *свабода ўсяго*? (А гэта значыць — і свабода зла.) У метафізічным сэнсе, які апырыўе *вечнасьці катэгорыямі*, такое становішча прызнаецца. (Бог даў свабоду Сатане. Але на пэўны час. Пакуль колькасць упалых анёлаў не замяніцца апаведнай колькасцю справядлівых людзей. У гэтым — сэнс духоўнай гісторыі чалавецтва і зьмест барацьбы добра са злом на Зямлі.)

Але сацыяльная практыка *дачаснага сьвету* (і дачаснага жыцця) паказвае, што ў соцыюме не павінна быць свабоды злу, бо спыняецца духоўнае развіццё. „Не”, — гавораць злу свабодныя людзі. „Так”, — кажуць тыя, што хочуць іншай свабоды. „Так”, — кажуць лібэральнае зананадаўцы, якія лічаць, што прынцып свабоды павінен быць роўным для ўсіх: і для мільярдэра, які лётэа зь Нью-Ёрка на Канкордзе паабедвае у парызькі рэстаран (тры гадзіны лёту, 18 тысяччаў даярляў туды й назад), і для бадзяжкі, што мае права замерзнуць на вуліцы, і для верных хрысьціянаў, што жывуць па запаведзях, і для дэградаванага збачэнца, што ўступае ў палавыя акты з жывёлай ці з сабе падобным (і, дарэчы, знаходзіцца ў Амэрыцы пад асобай аховы закону; гэта тут называецца „экс-меншасць”).

Лібэралы глядзяць на свабоду, як той рускі Іван на агурковае поле, які садзіў агуркі, але ніколі іх не палюў. У выніку — замест агуркоў вырасталі чартапалох ды пустанзелье. Затое — свабода: расьць, што хоча. Хоць вядома, што культура пачынаецца з абмежаваньня прыроднай свабоды (стыхіі), з абмежаваньня несвабоды (г.зн. разбуральнай сілы).

Праклямацца ў дэмакратычным грамадстве свабоды без берагоў, „свабоды ўсяго” заўсёды ёсць маніфэстацыяй заганнай цэмы, патрабаваньнем свабоды злу, імкненьнем да легалізацыі чалавечай нізасці.

Часта прыходзіцца чытаць, як у Нью-Ёрку злавілі тую ці іншую банду маладзёнаў у час напад на краму. Калі паліцыя іх хапае, яны, звычайна, абураюцца, што парушаюць іхныя чалавечыя правы і што гэта дыскрымінацыя, таму што яны чорныя. Такая рэакцыя сярэд злчынцаў вельмі распаўсюджаная. Яны шчыра

думаюць, што іх заціскаюць, бо ў Гарлеме яны вырасьлі „абсалютна свабоднымі”.

У цэлым, аднак, свабода ў Амэрыцы добра рэгімантаваная і ўлічвае інтарсы чалавека, бадай, як нідзе. Выдаткі, кур’ёзы, наступ зла для абсурд, які пашыраецца, звязаны, перш за ўсё, з актывізацыяй левых ва ўсім свеце і лібэралаў на Захадзе, пасля распаду сістэмы савецкага таталітарызму.

У заходнім грамадстве знік страх перад камуністычным варварствам, і людзі раслабіліся, страцілі пільнасць, сталі больш спакойна глядзець на сваіх левых сацыяльных і маральных экстрэмістаў, якія тут жа перайшлі ў наступ і ўжо шмат чаго дамагліся, і нават шмат дзе захапілі ўладу.

Выглядае парадаксальным, што маральны крызіс заходняй дэмакратыі і крызіс свабоды супаў на часе з крахам савецкага камунізму і таталітарнай сістэмы сацыялізму ў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропе. Захад, магчыма, з цягам часу пераодле жэты крызіс. Але для нас, для беларусаў, якія змагаюцца яшчэ за мінулым днём — з рускім каліяніялізмам у кагэб’оўскай упакоўцы, — для нас важна зразумець, што каштоўнасці дэмакратыі і свабоды, якія вьзюць да нас з Захаду, гэта ў значнай ступені — *лібэральны сугаг у дэмакратычнай абгорцы*. Ім, дэмакратычным лібэралам, важней узгадаваць тут, у нас, на Беларусі, сваіх гамасксуалістаў ды фэмініістаў, ды экспартаваць на Беларусь адкіды сваёй культуры, чым спраўды дапамагчы нам, беларусам, збавіцца ад расейскай каліяніяльнай агрэсіі, абараніць беларускую мову ад зьдзеку і вынішчэньня, вярнуць беларускія школы і беларускую асьвету, умацаваць беларускую незалежнасьць і г.д. Іх не цікавяць праблемы нашага нацыянальнага выжываньня. Ім абходзяць, перш за ўсё, мае лібэральныя інтарсы.

Пад гэтыя свае абмежаваныя паняціны яны даюць невялікія грошы ды гранты бедным беларусам і плодзяць апазыцыйны пустанцвет, балбатуоў ды дэмакратыю без свабэрнітэту.

Менавіта гэтакія заходняя лібэральнае „публіка” прычынілася да спробы зьнішчыць *Беларускі Народны Фронт* і расфармаваць яго ў „дэмакратычную апазыцыю” (у „балота”). З гэтага, аднак, нічога не атрымалася, бо мы ўжо ведаем іхныя норавы і іхныя справы.

Для нас, беларусаў, свабода сёньня абазначае сыцісла канкрэтную і практычную задачу. Мы павінны, перш за ўсё, *збавіцца ад каліяніяльнага прамаскоўскага рэжыму ўлады, ствiнiць агрэсію расейскай каліяніяльнай палiтыкi i гарантаваць бясплеку i незiнiцiальнасць дзяржаўнага суверэнітэту Беларусi.*

Дзеця гэтага мы павінны стварыць нацыянальнае кіраўніцтва краінай. Беларусі павінны кіраваць: Беларускі нацыянальны ўрад, Беларускі нацыянальны парламент і Беларускі нацыянальны прэзыдэнт. Беларусі павінны кіраваць беларусы, а не расейцы, не расейскія генэралы і не расейская каліяніяльная адміністрацыя.

Пра свабоду можна казаць толькі тады, калі мы будзем гаспадарамі ў сваім доме. Толькі тады — калі мы, беларусы, самы, як мы таго хочам, — будзем кіраваць і гаспадарыць у нашай Беларускай дзяржаве. І ўжо маючы такую свабоду, мы ніколі не скарыстаем яе за зло. *Наша свабода стане для нашага народа Боскім ствареньнем ішчасья нашых людзей.* І тут ужо нам трэба будзе пастарацца, каб не рабіць так, як заходнія лібэралы, і ня ўкінуць Сьвятую Свабоду ў грэз.

5 траўня 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №6(36); „Народная Воля”, — 2001, 1 чэрвеня).

ТЭЛЕВІЗАР

Наш свет кардынальна перамяніўся за апошнія 40 гадоў. Нельга сказаць, каб зьявіліся іншыя грамадзкія і духоўныя каштоўнасці, але ўзнікла шмат чаго новага. Змяніліся магчымасці чалавека і вельмі рэзка. Кардынальныя перамены зьяўняюцца, перш за ўсё, з інфармацый і камунікацый. Перамены настолькі радыкальныя, што яны паўплывалі на ўсё грамадства, на традыцыйныя дачыненні паміж людзьмі, паставілі пад сумненне адстойныя паняцці.

У 50-х гадах шырока зьявілася тэлебачанне. Праз кароткі час яго пранікла ў кожны дом. Суседзі абмежавалі непасрэдныя кантакты, перасталі хадзіць адін да аднаго на размовы, бо кожны меў ілюзію субседніка (тэлевізар) у сваім памяшканні.

Ніколі яшчэ людзі не валодалі такім масавым і эфектыўным *сродкам ўздзеяння* на сьвядомасць, розум і пачуцці чалавека. Інфармацыя ў сістэме ТБ, сьведэца ці нясведэца, была падпарадкаваная якраз прынцыпу *ўздзеяння*, незалежна ад таго, у чьіх руках знаходзілася надзейная функцыя.

Уплыў на падсьведомасць ёсць галоўная адметнасць тэлебачання, чаго ня мае ў такой ступені ні радыё, ні друк, ні нават кіно, пра якое У.Ленін (які, па яго ўласным прызнанні, нічога не разумее ў мастацтве) казаў, што для іх (для бальшавікоў) „з усіх мастацтваў галоўным зьяўляецца кіно”.

У Савецкім Саюзе ўздзеянне тэлебачання абмяжоўвалася ў асноўным ідэалагічнай сфэрай і прасеянай інфармацыяй. Гэта было даволі нуднае тэлебачанне, і савацкі чалавек глядзеў у ім у асноўным „апошнія паведзменныя”, кінэфіялы, спартыўныя ды забаўляльныя перадачы. Тым часам, дзякуючы якраз паслядоўнаму дзяржаўна-партыйнаму кантролю, на экраны не пранікала брыдота, паказ гвалту, збачэнасцваў, крывавых жорсткасцяў, распусты і паскудства творчасці разбэшчаных людзей. (Зрэшты, у СССР не існавала індустрыі такога „мастацтва”). Савецкае тэлебачанне мела значна меншы разбуральны ўплыў на маральнасць асобы, чым цяперашняе тэлебачанне ў Расеі, і асабліва на Захадзе — у Эўропе і ЗША.

Узрастанне разбуральнага ўздзеяння тэлебачання ў сьвечце спалучана з агудльным маральным крызісам дэмакратыі, які пачаўся, на маю думку, з сярэдзіны 90-х гадоў мінулага стагоддзя і зьяўзаны з паўсюдным прыходам да ўлады левых сілаў у заходніх краінах (дэмакратаяў, сацыял-дэмакратаяў, сацыялістаў, камуністаў, зьялёных і т.п.). Палітычна рэгіямантаваны дэмакратычны прынцып свабоды асобы быў пераведзены ім і „права чалавека” на ўсё, што не пярэчыць закону. А паколькі законам вельмі цяжка (і фактычна, немагчыма) рэгіямантаваць мараль (бо маральныя дачыненні вышэй за закон), то „права на ўсё” стала правам на грэх.

Спробы амэрыканскіх дэмакратаяў рэгіямантаваць гэтую падмену (свабоды правам на грэх) у галіне заканадаўства прывялі да кур’эзаў, да пачварных вынікаў, што супярэчаць лёгціцы і здароваму сэнсу, прыніжаюць годнасць чалавека, разбураюць сям’ю, разьядоўваюць людзей.

На працягу вельмі кароткага часу на паверхню грамадства выплыла такая чалавечая гразь, пра існаванне якой раней не магло нават прысьніцца ў кашмарным сьне. Распаўсюджаньне яе адбываецца агрэсіўна і хутка, запалаяецца адна грамадзкая галіна за другой. Асноўная барацьба йдзе за ўладу, заканадаўства і сродкі масавай інфармацыі. У значнай ступені ў антымаральным балансе патоплена мастацтва і найбольш — так званая „мас-культура”

Нешта падобнае назіралася ў XV-XVI стагоддзях у Эўропе ў

пару так званана „рэнесансу” (гэта значыць, адраджэньня паганскіх традыцый, свабоды людзей ад рэлігійных дачыненняў — сьвөөасаблівых „правоў чалавека” ў дахрысьціянскім разуменьні). Тады вельмі нізка апусцілася мараль. Дзеці ні ведалі сваіх бацькоў, а манастыры ператварыліся ў прыстанішчы блуду і садомскай распусты. У гэты ж час ішла адкрытая разгерметызаваная вэдзіму і таемных ведаў (Дж. Бруна). Прапагандзавалася шалёная нявясьць да Бога і чалавека (Т. Кампанэла). Эўропа літаральна захлыналася нашэсьцем цёмных сілаў, чараўнікоў, „калдуноў”, магаў, хірантамаў, астрологаў, прадказальнікаў, гадальнікаў, чаракніжнікаў і т.п. „экстрэсэнсаў” (у цяперашняй тэрміналогіі). Усё гэта раптам павывызіла з усіх шчылінаў на паверхню жыцця.

Але тады, вобразна кажучы, другога ўпадку Рыму не адбылося. Хрысьціянская грамадзтва знайшло ў сабе сілы знутры, стварыўшы і сьвятую інквізіцыю (Дамініканцы), і моцную апалегытку, і узяўшы ў свае рукі выхаваньне эліты (Езуіты). Стабілізацыя дасягнула праз сто гадоў.

За ўсю 2000-гадовую гісторыю эўрапейскай цывілізацыі гэта было самае небясьпечнае і самае крытычнае яе выпрабаваньне. Тут справа ішла не за ўладу, і нават не за рэлігійную дактрыну, як магло здавацца на першы погляд. *Вырашаўся лёс чалавечай індывідуальнасці*. Як трактаваць чалавека, як да яго адносіцца, якая яго роля на Зямлі і ў Сусьвеце. Гэта была барацьба з антычным (паганскім) рэгрэсам у межах Хрысьціянства.

Новая індывідуальнасць (*індывідуальнасць душы, якую заклаў Хрыстос*) зь яе крытэрыямі ўнутранага сьвету асобы і вечага існаваньня ўступіла ў канфлікт з старой індывідуальнасцю — індывідуальнасцю цела і прыроднага права на задавальненьне яго вымог.

Менавіта тады вырашалася будучыня эўрапейскай цывілізацыі, бо *сэнс Хрысьціянства мог рэалізавацца толькі ў новым чалавеку*. Без стварэньня гэтага новага чалавека Хрысьціянства засталася б рэлігійнай дактрынай, ня больш.

Антыхрысьціянскія сілы зноў ідэалагічна і палітычна арганізаваліся ў Эўропе толькі праз 200 гадоў (масоны; пазьней — сацыялістычныя партыі). Але змаганьне за асобу было ім праіграана яшчэ ў XVI стагоддзі. Цяпер барацьба вялася ў сфэры ідэалёгіі і палітыкі за ўладу і сьвечкою дзяржаву, сацыяльную свабоду і права на бязбожжа.

Не праз асобу, а праз новую дзяржаву і ўладу ў ёй, меркаваўся зварот да „свабоднага”, „натуральнага” чалавека, які павінен быў ськінучь з пэўна рэлігійна і духоўна абмежаваньні ды сацыяльныя пыты і будаваць свой „новы свет”, на асновах прадэкляраванай масонамі „свабоды, роўнасці і братэрства”.

Барацьба, як звычайна ў такіх сітуацыях, выштурхнула на паверхню краіны сілы, якія зыходзілі з агрэсіўнага бязбожжа і дыктавалі ўмовы паводзінаў ня толькі Эўропе, але ўсяму сьвету на працягу амаль што ўсяго XX-га стагоддзя.

Татальны ўціск і зьдзеж над людзьмі вядзе да абмежаванасці і духоўнага зьбядненьня асобы, да дэградцыі магчымасцяў чалавека, але маральная дэградацыя і разбэшчаньне грамадства ў такіх выпадках, як правіла, затармажаны самым таталітарным рэжымам (які забараняе ўсё). Асоба ў варунах несвабоды і рэпрэсіў „сьціскаецца”, прыстаоўваецца і мізэрнее. Гэта яе сродак абароны, устаноўка на выжываньне. Такая асоба, аднак, у глыбінні душы захоўвае, як правіла, сваю маральную аснову.

Рэзавіні на ходу размовы. Галеча і беднасць ламаюць людзей.

Але звычайны чалавек часта не вытрымлівае выпрабавання багаццем. Яно часам робіцца горам для яго душы. Такой жа бядой можа стаць для яго і сацыяльная свабода, калі ён не гатовы да яе. **Свабода патрабуе высокай якасці духу.** У хрысціянскім разуменні свабода — гэта **магчымасць тварыць дабро.** Гэта адначасна — маральная катэгорыя, якая характарызуе ўзровень асобы (яе свабоду ад загану, ад страсціў, ад нізкіх і прымітыўных вымог). Ня кожны нявольнік, атрымаўшы сацыяльную свабоду, робіцца вольнай асобай. Але карыстацца сацыяльнай свабодай можа кожны. У гэтай супярэчнасці закладзены вірус маральнага крызісу дэмакратыі.

* * *

Ліквідацыя камуністычнага таталітарызму ў Эўропе паспрыяла рэальнаму яе палівенню. (Бо знікла таталітарная пагроза ад СССР.) Левыя з энтузіязмам узяліся за ажыццяўленне ідэі аб'яднання Эўропы. У канцы гэтай ідэі ўжо праглядаецца новая карпарацыйная імперыя „таталітарнай дэмакратыі“, дзе „правы чалавека“ (і мы ўжо бачым гэтага „чалавека“) будуць перапаняць, па параўнанні з суверэннітэтам краіны. (Гэта нешта нахшталт суратуга новай рэлігіі.)

Аднак не палітычныя дактрыны, і нават не эканамічныя праблемы, вызначаюць цяпер сутнасць напружання ў дэмакратычным свеце. На паверхню выходзіць той самы суб'ект, што і ў XVI стагоддзі — чалавек разбічаны. Гэтак жа, як і 500 гадоў таму, ён усведамляе сваю разбічанасць як свабоду. Свабоду ўсяго: ад Бога, ад рэлігіі, ад маралі, ад сям'і, ад абавязкаў, ад грамадства, і нават ад сваіх спраў (за якія ён ня хоча адказваць). Ён лічыць, што безадказнасць — гэта ягонае „права чалавека“, і змагаецца за гэтае права ў плыні ўсіх левых сілаў.

Разбічаны чалавек у XXI стагоддзі, гэтак жа, як і ў XVI стагоддзі, змагаецца не за сваю нішу, а за сваё разуменне свету. Канфлікт, які нарастае (ад якога, аднак, некаторыя людзі адмахваюцца) і робіць выгляд, быццам яго няма), мае якраз **цывілізацыйны характар** і ў перспектыве (у выпадку, калі б перамог разбічаны чалавек), азначае крах, канец эўрапейскай цывілізацыі. (Хаця першай можа ўпасці якраз Амэрыка. І эканоміка тут не дапаможа.)

Менавіта такую цывілізацыйную калізію ўпадку маралі і страты ўсялякіх маральных крытэрыяў перажылі, між іншым, старажытныя Грцыя і Рым, што і прывяло да ўсеагульнага крызісу і знікнення антычнага свету.

Альтэрнатыва Хрысціянству як **свабода ўсяго** — ужо перажытая людзьмі далёка ў мінулым. Зварот да яе — гэта рэгрэс, шлях уніз, да таго, над чым некалі ўзвысіўся чалавек.

* * *

Цяпер вернемся ў пачатак, адкуль пачаліся нашы развагі. Хтосьці з цяперашніх даследчыкаў скажаў, што калі б у Гітлера было сучаснае тэлебачанне, то невядома, як бы ўсё сталася. Тут ёсць разуменне асаблівага ўздзеяння тэлебачання на чалавека.

Фактам зьяўляецца тое, што да пачатку XXI стагоддзя чалавек разбічаны ўжо грунтоўна ўсталяваўся і часткова загаспадарыў тэлебачанне ў Эўропе і Амэрыцы. Пад выглядам свабоды і розных існуючых і неіснуючых правоў адбываецца агрэсіўны наступ нізасці і бессаромнасці, і адначасна значча пазыцыяў прыстойнасці асобай маральнай і чалавечам разумным. Калі працэсы стануць развівацца гэтак і далей, то ў бліжэйшыя 10-15 гадоў хрысціянскі свет будзе мець тэлебачанне-клауку чалавечай мярзоты, збочанасці і нізкіх паняццяў.

Дрэн выстайляецца напакат. Дрэн і заган, гвалт і блуд сталі цяпер бізнэсам. Дрэн прадаецца і купляецца, прыносіць прыбыткі

і грошы. Таму змагацца з маральнай дэградацыяй няпроста і малавынікова толькі ў адной краіне. Праблема даўно перакročыла нацыянальныя межы і патрабуе міжнародных захадаў. Для гэтага ў грамадстве павінны быць іншыя каштоўнасці, акрамя грошай.

Што сталася і што можа стацца з тэлебачаннем у бліжэйшы час, добра ілюструе прыклад Галівуда. Сорак гадоў таму Галівуд быў зусім іншым. Хто памятае старыя галівудзкія фільмы, можа ў гэтым пераканацца. На экране тады існаваў чалавек прыстойны. У 80-х, і асабліва ў 90-х гадах, „фабрыка сноў“ ператварылася ў канвэр зла. На экране фактычна няма больш вобразаў жыцця (ня кажучы ўжо пра адлюстраванне жыцця нармальнага). Тут цяпер зусім іншыя людзі. Гэта штучныя вобразы, што прыйшлі з кіна-коміксаў і з рэжымных кліпаў. Забойства, кроў, блуд, бойкі, пошласць і распушта — усё гэта запоўніла экран Галівуда, праікла на тэлебачанне, ва ўсе куткі свету.

Экспансія паказу распусты, забойстваў і брыдоты зьяўляецца складавой часткай працэсу глабалізацыі, якая ідзе па двух накірунках: фінансава-эканамічным і культурным. Цэнтрам фінансава-эканамічнага інтэрэсу зьяўляецца „Ўол-Стрыт“ (Фінансавы Цэнтар амэрыканскага бізнэсу). Цэнтрам культурнай (ці, дакладней, антыкультурнай) агрэсіі ад нядаўняга часу стаў Галівуд.

Захад моцны сваёй фінансавай сістэмай. За Ўол-Стрытам стаіць рэальная сіла і рэальныя каштоўнасці. Тым часам сучасная мастацкая культура Захаду мінэрная па сваім узроўні. Яна перажывае працэс упадку і дэградацыі. Тут даўно ўжо няма ні вялікіх духоўных ідэяў, ні станоўчых эстэтычных ідэалаў. Яе месца заступіла мас-культура, ці дакладней, — бізнэс-культура.

Фінансы і высокі тэхнічны ўзровень, дамінуючае валоданне глябальнымі сродкамі перадачы інфармацыі (тэлебачанне, інтэрнэт, касмічныя спадарожнікі) забяспечвае экспансію бізнэс-культуры і аднаведна — разбурэнне духоўнай мастацкай культуры чалавештва.

Існуе сусветная праблема і пагроза знішчэння духоўных традыцый нацыянальнай гісторыі. Ісламскі свет рэагуе на гэты мас-культурны імперыялізм дзікімі, варварскімі мэтадамі барацьбы. Заходні свет трымаецца за свабоду слова і робіць выгляд, што праблема няма.

Але яна ёсць і перакročыла ўжо межы магчымага. Лічбавае тэлебачанне, якое развіваецца ў накірунку злучэння з інтэрнэтам, адкрые яшчэ большыя магчымасці для індустрыі брыдоты, запяпагаць якой будзе надзвычай цяжка, ды і па ўсім відаць, ніхто не гатовы гэта рабіць.

* * *

Станоўчы ўплыў цяперашняга тэлебачання на развіццё асобы (прынамсі на Захадзе, і асабліва ў ЗША) здаецца мне надзвычай малым. Тым часам разбуральныя вынікі яго ўздзеяння — навідавоку.

Асабліва відаць гэта на дзецях і моладзі. Тое, што адбываецца ў апошнія 3-4 гады ў школах Амэрыкі, — гэта поўны абсурд, які нагадвае пра перспектывы канчатковага краху сацыяльнага грамадства ў гэтай краіне.

У кожнай амэрыканскай школе пастаянна знаходзіцца паліцыя. У класы на лекцыі і зь лекцыяў усіх дзяцей прапускаюць праз кантрольныя дэтэктары (як у аэрапорце), выварочваюць кішэні і ранцы, адбіраюць нажы, пісталеты, балёнчыкі з газам, і нават гранаты. І тым ня менш, у школах Амэрыкі амаль кожны дзень грывяць стрэлы. Шасцігадовае дзеці і 16-гадовае падлеткі страляюць па вучнях і па настаўніках за дрэнныя адзінкі, ці за заўвагі аб неспаслушэнстве, ці проста так, з цікавасці, наглядзеўшыся галівудзкай эрацэ-прадукцыі ў тэлевізары.

Ужо дзясяткі забітых дзяцей (не кажам пра раненых). Дзіця не

адзеньнівае таго, што бачыць па тэлебачанні, ад рэальнага жыцця. Яно яшчэ ня здольнае ацаніць і прадбачыць вынікі сваіх дзеянняў, а ў рукі яму ўжо ўклялі пісталет. Гэта зрабіў тэлевізар. Дзецім усё гэта здаецца звычайнай, як на экране.

Цяпер амерыканскія школьнікі страляюць у школах, але праз нейкі час выстралы загучаць у сям'і. І, дарчы, ужо гучаць.

Прычыны розныя. І тое, што ў Амэрыцы манія асабістай зброі, і што яна ўсім даступная. І тое, што ў ЗША цяпер інтэнсіўна разбураецца сям'я, і тое, што многія амэрыканцы ўжо перасталі разумець дзіцячую псіхалёгію, бо большасць жыве для сябе, для свайго задавальнення і сваіх інтарэсаў, а не для сваіх дзяцей (як прынята ў нас). Прычынаў шмат. Але галоўная і агульная прычына — тэлевізар, тое, што дзеці ў ім бачаць. Дзіцячая псіхіка ўжо ня вытрымала.

Калі ж зьяўляюцца энтузіясты, каб абмежаваць паказ забойстваў і паскудства, то ў іх нічога не атрымаваецца. Галоўны аргумент супраць іх — свабода слова. Маўляў, чалавек свабодны і павінен мець права і магчымасць выбару.

Але дзеці і падлеткі ня ўмеюць рабіць асэнсаваны выбар. Больш таго, клясычная норма права гаворыць аб тым, што **ніхто не павінен нікога змушаць рабіць выбар**. Бандыт, які кажа чалавеку рабіць выбар кшталту „кашалёк або жыццё“ ёсць проста бандыт, а не прыхільнік свабоды выбару.

Для шмат якіх людзей цяжка выбраць цяпер нават паміж тэлепраграмамі (асабліва ў вечаровы час). Тэндэнцыя так званай „свабоды выбару“ рухаецца да таго, што нармальнаму чалавеку застаецца толькі адзін „выбар“: альбо ўключачь, альбо не ўключачь. Так рэалізуецца права на свабоду выбару інфармацыі па прыпынку: „альбо кашалёк, альбо жыццё“.

У пазнаваўчым сэнсе сітуацыя са свабодай слова ня ёсць тупікова. Яна патрабуе пэўнага аналізу і прыняцця пэўных рашэнняў, зыходзячы з той нормы (амаль аксіёмы), што **свабода без берагоў ёсць несвабода**. Бо ня могуць асобныя людзі быць свабоднымі ад грамадства і адзін ад аднаго. Крыміналітэт як паразітычная агрэсіўная форма свабоды ад грамадства прыводзіць да яшчэ большай несвабоды чалавека ў крымінальнай супольнасці.

Імкненне да неабмежаванай свабоды ёсць у аснове сваёй крымінальнае, эгаістычнае і прымітыўнае жаданне несвабоднага чалавека, які хацеў бы збавіцца ад абавязкаў перад людзьмі, культурай і прыродай.

Грамадства валодае сістэмай абмежавальных механізмаў, каб свабода не ператварылася ў несвабоду, але яно не заўсёды здольнае іх ужываць, бо стрымліванне зла залежыць ад

шматлікіх фактараў, дзе найбольшай супрацьдзеючай сілай зьяўляецца інтэрэс бізнэсу і прага нажывы.

Практыка паказвае, што права грошай тут нават ня ставіцца пад сумніў. Ніякая страляніна ў школах, ніякія забойствы і ніякая маральная шкода людзям ня спыняць нажыву, нават калі канаада загучыць па ўсім сьвеце, бо сам **бізнэс на чалавечых засанах, нізкіх інстантках і комплексах ёсць узаконеным дзеяннем зла**.

Можна ўявіць, як далей будзе разьвівацца легалізацыя разбэшчанага чалавека і якую ролю адыграе ў гэтым тэлебачаньне. Верагодны варыянт: усё будзе ісьці, як і цяпер, — зьяжджаць па нахіленай плоскасці да цывілізацыйнага распаду эўрапейскай культуры.

Магчыма, аднак, што ў грамадстве адбудуцца перамены, да ўлады прыйдуць адказныя людзі ды разумныя сілы, і праблема пачне вырашацца на міжнародным узроўні. Будуць уведзеныя паслядоўныя заканадаўчыя абмежаванні на зло, наладжаны кантроль грамадства і *перагледжана лібэральная формула свабоды* (у тым ліку і свабоды слова), якая ня можа быць абсалютнай, ня можа быць адасобленай ад маралі, ад павягі да чалавечай асобы, ад шанавання сьвятога і чалавечага. Свабода ня можа быць зброяй рэгрэсу і разбурэння, хто б ёй ні карыстаўся.

Свабода — гэта вялікая Боская каштоўнасць. Але ёсць зьязбожжае разуменьне свабоды (якім пераважаю імянца жывы цяперашні сьвет), калі чалавек хоча быць свабодным ад Бога і ад усяго. Бальшавікі таксама змагаліся за свабоду. У іх было сваё разуменьне свабоды. Што атрымалася з бальшавіцкай „свабоды“, мы ведаем.

Мяркую, што ў вольнай справядлівай Беларусі будзе нацыянальнае тэлебачаньне высокага ўзроўню. Яно, напэўна, таксама сутыкнецца з агрэсіў распусці і з тэлевізійнай бізнэс-культурай. Але мы, беларусы, мусім быць падрыхтаванымі да гэтага, каб не дапусьціць ўкараненьня чужароднага.

Беларуская ўлада, якая будзе гэта разумець, павінна памятаць адно: заканадаўчыя і арганізацыйныя захады супраць распаўсюджаньня тэле-бізнэсу на разбэшчаныя **мусяць прымацца адразу**, без прамаруджаньня, цвёрда і паслядоўна.

Калі ў гэтай справе час будзе страчаны і на Беларусі ўмацуецца індустрыя дрэні, тады гэта станецца, як з мафіяй — вечная барацьба, якая змарнуе грамадзкія сілы.

Аднак веданьне праблемы — гэта ўжо палова справы. Ёсць надзея, што беларусы ня стопчужуць свой гонар і захавваюць высокі ўзровень людзей.

14 красавіка 2001 г., Нью-Ёрк.
„Беларускія Ведомасці“,
— 2001, №9(39).

(Фота з Палітэма)

УРБАЊІЗАЦЫЯ

Узровень культуры грамадства залежыць ад пэўных цывілізацыйных фактараў, якія выяўляюцца ў канкрэтных азначэннях таго, чым займаецца грамадства, што і як вытварае, які існуе падзел і якая сувязь (камунікацыя) паміж людзьмі, якія іхныя ўяўленні пра свет і пра энс існавання.

Чыньнікі грамадскага падзелу і камунікацыі ёсць галоўнымі дзейнікамі паскарэння і развіцця культуры. Грамадства роўных людзей амаль не развіваецца (напрыклад, прымітыўныя супольнасці на нізкай ступені існавання).

* * *

Мы, беларусы, гістарычна малады народ. Прыблізна тысячу гадоў таму ў нас адбыўся культурны выбух. Супала некалькі цывілізацыйных падзеяў. Практычна ў адзін і той жа час узніклі гарады, пісьмовасць, дзяржава і распаўсюдзілася Хрысціянства. За вельмі кароткі час нашыя продкі выйшлі з гістарычнага нябыту і стварылі вялікую цывілізаваную магутную дзяржаву, якая сталася ня толькі геапалітычнай, але і культурнай зьявай Эўропы.

Дынамічным чыньнікам, маторам эўрапейскай культуры былі

©Фот. „Беластрычанка“

Касьея ў Будаве. Здымак 1930-х гг.

Тым часам жорсткі сацыяльны падзел бяз зьявы грамадзкай камунікацыі прыводзіць да застою і марнавання магчымасцяў культуры, да дэградацыі.

Для нармальнага развіцця камунікацыйнага дзейнік культуры павінен выступаць чыньнікам грамадзкай лучнасці, стаць спосабам гарманізацыі сувязяў і дачыненняў людзей. Якраз тады праяўляецца паскарэнне як шлях да стабільнасці грамадства. Стабільнасць жа грамадства — гэта ёсць стабільнае развіццё культуры.

Камунікацыйнымі чыньнікамі развіцця (паскарэння) культуры трэба лічыць рэлігію, дзяржаву, пісьмовасць, урбанізацыю, тэхніку і ў апошні час — інфарматыку.

Пацікавімся адной з гэтых істотных зьяваў дынамікі і стабільнасці сацыяльна-культурнага развіцця — урбанізацыяй.

гарады. Беларускія гарады карысталіся Магдэбургскім правам, мелі самакіраванне і вольнае саслоўе, канцэнтравалі гандаль і рамесніцкую вытворчасць, былі цэнтрамі адміністрацыі і рэлігіі, становіліся часта (што датычыць сталіцаў) духоўнымі і культурнымі цэнтрамі ўсяго народу.

Аднак, каб урухоміць цывілізацыйную ролю гарадоў на ўсё грамадства, патрэбна, каб існавала прадуманая ўрбаністычная сістэма сувязі паміж горадам і вёскай, спалучаная з камунікацыйнымі магчымасцямі людзей.

У сярэднявекавой Беларусі, гэта значыць у Вялікім Княстве Літоўскім, якраз была створана і добра дзейнічала такая сістэма.

Прынцып яе заключаўся ў тым, што паміж сталіцай, вялікімі гарадамі і вёскай існавала мноства маленькіх гарадоў — паселішчаў з сацыяльна-культурным статусам гарадзкога цэнтру. Гэта славутыя беларускія мястэчкі.

Мясцэчка, як правіла, было цэнтрам мясцовай адміністрацыі і парафіі. Тут былі царква і касцёл. У мясцэчку, акрамя сялянў, жылі гандляры, мяшчане і рамеснікі, былі крамы, школа, аптэка, часам шпіталь ці пры боку кляштар і замак, будынкі адміністрацыі. У мясцэчках існавала галоўная гандлёвая плошча і рынак. Шмат якія мясцэчкі мелі самакіраваньне, магдэбургскія гэрбы і свабоднае саслоўе.

Беларускія мясцэчкі, як правіла, размяшчаліся на адлегласьці ад 12 да 16 кілямэтраў адно ад другога. Мы можам ядрэнна прасачыць гэтую сістэму на тэрыторыі былой Віленшчыны, дзе яна найлепш захавалася.

Пачнем адвольна, скажам, з Дзявенішак. Праз 14 кілямэтраў на поўдзень ад Дзявенішак — мясцэчка Суботнікі; на захад ад Суботнікаў за 12 кілямэтраў — мясцэчка Геранёны з замкам і касцёлам; за 16 кілямэтраў на паўднёвы захад — мясцэчка Ліпнішкі; за 12 кілямэтраў на паўночны ўсход — мясцэчка Трабы з царквой і касцёлам; за 12 км на ўсход — мясцэчка Юрацішкі; ад Юрацішак за 14 км на паўднёвы захад — мясцэчка Іўе, а за 12 км на поўдзень — Лаздуны; 12 кілямэтраў за Лаздунамі — Бакшты; за 14 км на захад ад Іўя — Ліпнішкі; за 12 км на захад ад Ліпнішак — мясцэчка Тракелі, потым Воранава, Бенянок і г.д. — ва ўсе канцы праз 12-14-16 кілямэтраў ёсьць мясцэчкі.

Калі пайсьці на паўночны ўсход ад Суботнікаў праз Трабы, то далей, праз 14 км ад Трабаў — славуае мясцэчка Гальшаны з замкам і касцёлам. Збоку — Меднікі з замкам, з другога боку — Багданава, потым — Вішнева з касцёлам і царквой. Ілучы гэтак на паўночны ўсход праз Жупраны, Ашмяны, мы дойдзем, мінаючы шэраг мясцэчак, да Астраўца, Гервятаў, Сьвенцянаў, потым да Відзаў, Дрысьвятаў. Опсы, горада Браслава, потым, праз 12 кілямэтраў — да мясцэчка Слабодка, праз 14 — да мясцэчка Плюсы, далей — да Друйска, Друі, Прыдруйска і так аж да Невеля — паўночнай мякы былога Вялікага Княства.

Гэтак жа, ці то ад Дзявенішак праз Яшуны, Салечнікі, ці то ад Гальшанаў мы праз кожную 12-16 кілямэтраў, мінаючы мясцэчкі, дойдзем да Вільні, Лентварова ды Трокаў і потым — на Майшаголу і Няманчы.

Такая ж сістэма сягае аж да Беластоку і Берасьця. Выразна праглядаецца яна вакол Менска, Магілёва і Віцебска ды Полацка. Рэшткі яе існуюць і ў паўднёвай Беларусі вакол Пінска ды Мазыра.

Рэальнасьць урбаністычнай сістэмы Вялікага Княства відавочная. Кожнае мясцэчка, як бачым, мела радыус ахопу тэрыторыі 6-8 кілямэтраў. Гэта псіхалогічна максімальная адлегласьць для пешахода, калі чалавек мог кіравацца ў дарогу пехатой, не спадзеючыся на каня. Тым часам гэта адна гадзіна язды на запражэнаным кані.

Жыхар любой вёскі ў разе патрэбы мог у любы час на працягу адной-дзвюх гадзінаў трапіць у мясцэчка. У мясцэчку якраз і адбываўся культурны абмен паміж горадам і вёскай. **Мясцэчка было рэальным перадачым зьвязкам культуры.**

Паміж мясцэчкам і горадам існавала рэгулярная чаўночная міграцыя і сувязь (гандлёвага, адміністрацыйнага, канфэсійнага і іншага парадку). У мясцэчку і ў горадзе быў у прынцыпе аднолькавы характар культуры, толькі ў мясцэчку ў меншым маштабе. (Дарэчы, і архіўныя, і археалагічныя матэрыялы добра гэта пацвярджаюць.)

(Фота Я. Шарванца)

Ваколіца над Пінскам.

Тым часам селянін часта і рэгулярна наведваў ня горад, а якраз мясцэчка, і адтуль чэрпаў свае ўяўленьні пра больш шырокі сьвет і гарадзкі дачыненні.

Урбаністычная сістэма Вялікага Княства дала вельмі шмат для беларускай культуры. Яна забясьпечыла ёй агульнаграмадзкі эўрапейскі ўзровень і засцерагла ад правінцыялізму. Гэта значыць ад культурнага разыходжаньня, ад бездані паміж горадам і вёскай.

Там, дзе не існавала сістэмы культуратворнай (эўрапейскай) урбанізацыі, там заўсёды прысутнічаў грамадзкі правінцыялізм. (Велічная Бухара ды Самарканд — у атачэньні жывёлагадоўчых плямёнаў з прымітыўнымі заняткамі ды ўяўленьнямі; купецкая Масква, чыноўны Пецярбург і побач, як казалі самы расейцы, — „мерзость российской действительности“.)

У Расіі не было ні вольных гарадоў, ні самакіраваньня, ні Магдэбургскага права, ні мясцэчак, ні прадуманай сістэмы ўрбанізацыі. Такі стан вынікаў увогуле з неэўрапейскага характару рускага грамадства. У пачатку XX-га стагоддзя ў Расіі існавала велізарная культурная розніца паміж горадам і вёскай. Бальшавікі паставілі задачу ліквідаваць гэтую бездань. І ліквідавалі па-свойму: разбурылі вёску і знішчылі сялянства. (Набудавалі таксама непатрэбных савецкіх гарадоў, у якіх немагчыма жыць.)

На Беларусі яны першым чынам ліквідавалі саму назву „мясцэчка“. Перайменавалі мясцэчкі то ў „дзярэвнi“, то ў „гэпi“ („гарадзкія пасёлкі“). Расейцы моцна дэфармавалі функцыі беларускага мясцэчка, шмат якія мясцэчкі давалі да поўнай дэградацыі, але знішчыць дазваньня ўсё ж не паспелі.

Урбаністычная палітыка расейскіх камуністаў на Беларусі заключалася ва ўкараненьні такой мадэлі, якая б стымулявала працэсы русіфікацыі беларусаў і міграцыі расейцаў у Беларусь. Зыходзячы з гэтай задачы, у пачатку 60-х гадоў, на закрытым паседжанні ЦК КПСС у Маскве было прынятае рашэньне аб разбудове Менска ў вялікі мегаполіс з шматмільённым насельніцтвам.

Потым, у 1964 годзе, узьнік плян ліквідацыі на Беларусі вясковых паселішчаў. Дзеля гэтага быў прыдуманы тэрмін „нэтрэспэктыўная вёска“. 73 адсоткі беларускіх вёсак намерваліся ліквідаваць, сперці з твару зямлі.

Гэты плян ужо ня меў дачынення да ўрбанізацыі. Адкрыта рыхтавалі культурную катастрофу і вынарадаваньне беларускай нацыі.

Мы, беларусы, павінны быць удзячныя Богу, што своечасова распаўся Савецкі Саюз.

Дбаючы пра нашу будучыню і нашу культуру, мы мусім будзем шмат што алудаваць, адрадіць, аднавіць; у тым ліку вярнуцца да культуратворнай сістэмы ўрбанізацыі, абумоўленай інтарэсамі

наша грамадства, добром нашых людзей, эканомікай, экалёгіяй і культурнай прэспэктывай. **Мы павінны будзем адрадіць нашыя мясцэчкі.**

Беларуская гісторыя нам штодзённа сьцьвярджае і сьведчыць, што наша нацыянальная будучыня знаходзіцца ў нас самых. Мы, і толькі мы, беларусы, мусім яе ажывіць і ўсталяваць на нашай зямлі.

15 лютага 2001 г., Нью-Ёрк.
„Беларускія Ведамасці“,
— 2001, №9(39); „Народная Воля“, — 2001, 16 траўня.

ЭГАЛІТАРЫЗМ

У 80-х гадах мінулага стагоддзя немінучы распад СССР адчуваўся ў павертры. У Эстоніі, Латвіі, Літве толькі і размоваў было пра вяртанне суверэнітэту да незалежнасці.

У Беларусі ўзнікла крыху іншая карціна. Пачынаючы ад габрочоўскай перабудовы, як толькі збяраўца якія-небудзь палітыкі, то абавязкова будучы гаварыць пра эканоміку ды пра рэформы. Як правіла, нехта скажа (і ўсе пагодзяцца), што эканоміка — гэта галоўнае, што бяз добрай эканомікі нічога ня будзе, што найважнейшае — гэта эканамічныя рэформы і г.д.

Пэўна, што так. Ад эканамічнага ўладкавання грамадства шмат што залежыць. **Толькі ў аснове добрай эканомікі павінны быць добрыя людзі.** Інакш нічога прыстойнага не атрымаешца. Галоўным у эканоміцы ёсць маральны чыннік чалавека — пісаў вялікі эканаміст Адам Сміт. І сапраўды, якія эканамічныя рэформы можна рабіць, напрыклад, у грамадстве, дзе шмат людзей прывыклі ашукваць і красці, дзе існуе павальнае п'янства, дзе людзі ня любяць працаваць, бо праца абясцэнена, дзе ў грамадстве няма духоўных ідэалаў і агульнанацыянальных каштоўнасцяў, а дачыненні паміж людзьмі ўзнікаюць на падставе нянавісці. Калі ў такім грамадстве пачынаюць эканамічныя рэформы, то багатымі людзьмі ў выніку становяцца найбольш злодзеі і нягоднікі, якія, зрабіўшыся заможнымі, да таго ж, захопліваюць уладу. Прыкладаў шмат, ад Паўднёвай Амэрыкі ды Афрыкі да прастораў Расеі.

У аснове абсалютызаваных разважанняў пра эканоміку як самадстатковую вартасць знаходзяцца ўяўленні, выхаваныя на бязбожніцтве і матэрыялізме, калі асобу чалавека ня толькі не паважаюць, але ўвогуле не прымаюць у разлік. Ад эканамічнага рэфармацтва ў такім грамадстве часта простая дарожка да таталітарнай дыктатуры.

Справа часцей за ўсё зусім ня ў дрэнных эканамічных праграмах. Справа ў людзях. Грамадства можа мець інтэлектуальныя рэсурсы (зрэнты, можа іх купіць у іншым грамадстве), каб класці добрыя эканамічныя праграмы рэформаў. Але пойдучы яны кепска, наперакост, прывядуць да пачобных вынікаў, бо не хапіла патрэбных **маральных людзкіх рэсурсаў.**

Можна глядзець на Захад і на ўсход — усюды гэтыя прыклады ўбачым, толькі на розным узроўні і ў розным выяўленні.

Палітыкаў, якія асновай добрага існавання грамадства і ўсяго чалавечага жыцця лічаць толькі эканоміку, ня трэба й слухаць. Гэта, як правіла, папулісты і абмежаваныя людзі. Ім лепш прафесійна займацца эканомікай і не набліжацца да палітычнай улады. **Бо ўлада і палітыка — гэта перш за ўсё адказнасць за людзей і за іх нацыю.** Тут трэба ўлічваць ня толькі эканоміку.

У Беларусі, прынамсі на працягу апошніх 200 гадоў існавання пад акупацыяй, бальшыня ўнутраных сацыяльна-псіхічных і маральных зменаў у грамадстве выкліканыя знешнепалітычным чыннікам. Менавіта бесперашкоднасцю палітычна-праўнага, інфармацыйнага і сацыяльнага пранікнення расейскіх стэрэатыпаў у беларускую сацыяльна-культурную супольнасць.

Далучанасць Беларусі да адзінага савецкага грамадства абазначала і далучанасць яе да хваробаў гэтага грамадства, да інфекцыі чужародных заган.

Часта ў грамадстве (мы разглядаем тых чалавечыя грамадствы, якія існуюць на ўзроўні дзяржаўных утварэнняў) нейкая заган фармуецца як традыцыйная грамадская зьява (напрыклад, кроўная помста ці п'янства ў некаторых краінах). Тады яна ўхваляецца часткай народа і дзейнічае як тормаз любога нацыянальнага прагрэсу.

Зьяву можна разглядаць як агульную хваробу грамадства, змагацца з якой ня так проста, бо яна заўсёды мае ня толькі маральныя, але і сацыяльныя, і эканамічныя, культурныя, палітычныя і іншыя карані.

У плане эканамічнага развіцця найбольш небяспечнай грамадзкай заганай зьяўляецца, на маю думку, эгалітарызм — грамадская выяўленне зайдзрасці, якое рэалізуецца як раўненне па ніжнім узроўні. Эгалітарная супольнасць страчвае імкненне да лепшага, да пераймання добрых прыкладаў, да ўдасканалвання. Яна перастае развівацца. Глыбокі застой змяняецца рэгрэсам і адсталасцю.

Эгалітарызм распаўсюджаны ў асноўным сярод бедных пластоў насельніцтва, характэрны таксама для люмпена і люмпенскай псіхалогіі. Гэтая зьява найчасцей спатыкаецца на ўсходзе Эўропы, найбольш у Расеі і далей на ўсход.

Беларусы, якім прыходзілася выезджаць з Беларусі і доўгі час жыць у Расеі, асабліва ў рускай сельскай мясцовасці, добра ведаюць, што такое нянавісць да лепшага.

Беларус ня можа бяз працы. Таму, пасяліўшыся з сям'ёй у рускай вёсцы, ён заводзіў гаспадарку, трымаў карову, свіней, курэй, індуюку ды качак, садзіў сад, упраўляў гарод, шаліваў хату, ставіў гаспадарчыя пабудовы, капаў склеп ды студню, абгароджваў усё добрым плотам, працаваў і ўсё неабходнае меў.

Рускія сельскія жыхары, большасць з якіх (асабліва вакол вялікіх гарадоў) здавён не трымаюць жывёлы, ня маюць ні садоў, ні платоў і кожны дзень п'яныя, ашнэвалі такое жыццё беларуса заўсёды ваража. „Вось куркуль, вось прагны, яму больш за ўсіх трэба, дурны беларус,” — казалі яны пра яго. Кожны стараўся зрабіць яму цішком непрыемнасць: то штанкет адарваць, то гусь колам перасачыць, то цяля атруціць, то сад спляндраваць. Часам даходзіла да адкрытых пагроз: „Ты, — казалі рускія, — тут не старайся, усароўна спалім”.

Тым часам яны заўсёды нечага прасілі ў беларуса. Ведаю гісторыі, што калі прыходзіла пара калоць парсюка, то ў чаргу да беларуса па мяса ды сала выстроўвалася цэлая руская вёска. І ўсім давалася. Але гэта ніяк не змяняла адносіны да беларуса: „Вішь, куркуль, всё имеет,” — казалі пасля сала.

Ведаю выпадкі, калі такога беларуса ў рускай вёсцы спалывалі, ведаю, калі беларус кідаў усё і зьязджаў, але ніводнага ня ведаю прыкладу, каб нехта з такіх рускіх людзей нечому добраму ў беларуса навучыўся, нешта добрае ў яго пераняў, ці хоць бы паважаў яго за працу і заможнасць.

Тут не кэснафобія. Тут якраз выяўляецца псіхалогія эгалітарызму. Менавіта на эгалітарызм абаяліся бальшавікі, калі стваралі розныя „камбеды”, вынішчалі заможных сялян („кулакоў”) і разбуралі вёску. Нянавісць да багацейшых, да вольнай працы, што стварае багачыне, да ўсяго лепшага, чыстага, адукаванага, інтэлігентнага стала афіцыйнай псіхалогіяй у рускай камуністычнай імперыі. Гэтая псіхалогія падтрымлівалася і ўхвалялася, і называлася „клясавай нянавісцю”.

У Расеі эгалітарызм быў глыбока ўкарэнены ў сьвядомасць яшчэ за прыгонным правам. Нідзе прыгоннае права не было такім жорсткім і нідзе не пратывала так доўга, як у Расеі. (Да 1861 года за царом і з 1930 па 1991 — за камуністамі).

У Беларусі правыя эгалітарызму сталі відаць найбольш у пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя, калі самыя актыўныя людзі ў вёсцы на кароткі час здолелі выбіцца на самастойныя таварныя гаспадаркі (так званыя „фермеры”).

Шмат дзе калгасы людзі адносілі ваража да тых гаспадароў,

справы якіх пайшлі ўгару. Зафіксаваныя нават выпадкі атручвання быдла і рабленне немагнетычнага шкоды. Маўляў, не высойвайся, ня лепшай, не багацей, жыві дрэнна, як мы, гэта, маўляў, нармальна.

Тое, што правы эгалітарызму ў агрэсіўнай форме ёсць у Беларусі — гэта найбольш вынік камунізму ды калгаснага ладу. Тут выяўленыя псіхалёгіі несвабоднай асобы, а таксама наступствы усёй сістэмы камуністычнага выхавання і адносінаў да працы як да працэсу, адасобленага ад канкрэтнага чалавека.

Вольныя і маральна выхаваныя людзі ў вольным грамадстве паводзяць сябе інакш. Калі немец ці амэрыканец бачыць, як побач зь ім багацее сусед і шэпта разумнае робіць, што дае яму выгаду, то ашэнка суседкага посьпеху выяўляецца не ў эгалітарнай зайздрасці, не ў жаданні нашкодзіць бліжняму, каб той ня лепшаў ды не багацеў, а ў імкненні папавучыня ў яго і зрабіць гэтак сама, а то й лепш, каб дасягнуць свайго посьпеху.

У свабодных грамадствах, дзе цэнзіца вольная праца (а не нявольніцкая ды прымусовая), дзе існуюць нацыянальныя традыцыі культуры, дзе ёсць павага да Бога і да чалавека, там заможных, паспяхоўных людзей паважаюць. Там кіруюцца на вышэйшае, на лепшае.

У супольнасці, дзе пануе эгалітарызм, багатых людзей ня любяць, ім зайздросцяць і ненавідзяць. У іх могуць прасіць, але не вучыцца.

У эгалітарнай супольнасці нішчыцца і знікае вольная праца. Тут узасмасуваць і замкнуае кола. І ня так проста зь яго выйсці пры дапамозе адных толькі эканамічных рэформаў. Бо ўзьнікае цэлы ланцуг нездаровых паводзінаў.

Канкурэнцыя ў свабодным грамадстве, напрыклад, вырашаецца разумна. Калі нейкі вытворца вытварае такі ж самы тавар, як іншы вытворца, але па танейшай цане, то іншы вытворца пачынае думаць, як скараціць выдаткі на вытворчасць, увесці новыя тэхналогіі, павялічыць гандлёвы абарот і г.д., каб вырэйняць цану.

У супольнасці, дзе пануе эгалітарная псіхалёгія, праблемы канкурэнцыі вырашаюцца, як у Расіі. Вытворца пачынае думаць, дзе б гэта наняць кілера, каб застрэліць канкурэнта. (Ці ў лепшым выпадку спаліць альбо нашкодзіць.) Эгалітарная псіхалёгія спараджае крымінальную свядамасць.

Успамінаю выпадкі ў сваёй дупатацкай практыцы. Падыходзіць да мяне ў Менску адзін пэнсіянер-ветэран і кажа, што ўсе гандлёвыя кіёскі-шапікі ў горадзе трэба спаліць і забараніць, бо крываўішчы-гандляры жывуць на цэле народа.

— А хто вам пэнсію выплочвае? — пытаю.

— Дзяржава.

— А вы ведаеце, што латошнікі і прыватныя сэктары ў Менску плацяць 56 адсоткаў усіх падаткаў па горадзе. Калі іх ня будзе — адкуль грошы ў дзяржаве, адкуль вам пэнсія? — кажу я.

— Вёсё равно нада сжэч. Жыруют на нашы пенсіі, — быў адказ.

І-га сакавіка гэтага году на рускім тэлеканале НТВ паказалі такі дакументальны сюжэт, зняты ў Тульскай вобласці Расіі.

У вёску прыехала прыстойная адукаваная жанчына сярэдніх гадоў і пачала апекавацца бяздомнымі сабакамі. Яна ўладкавала ў сваім доме і двары 52 сабакі, карміла і даглядала іх. Гэта выклікала лютую нянавісць аднавяскоўцаў. „Людыя кушаць нечэво, а она собака кормит,” — такая была ашэнка.

Неўзабаве яе дом падпалілі. Калі дом гарэў, аднавяскоўцы глядзелі, як ён гарыць, а жанчына аднаго за другім выносіла сабак за агню. Калі яна ўскочыла ў палаючы дом, каб вынесці чарговага сабаку, да абваліўся і жанчына згарэла разам з няшчаснымі жывёламі.

Потым аднавяскоўцы прыйшлі на пажарышча разам з міліцыянерам і пазабівалі ўсіх 27 сабак, якіх пасьпела вынесці з агню загнуўшай жанчына. Групы сабак так і засталіся ляжаць на зямлі, ніхто іх нават не закапаў.

Неўзабаве ў вёску прыехалі з гораду дачка і зяць згарэўшай кабеты і кажуць пажарніку, што хацелі б пахаваць маці па-хрысціянску і шукаюць яе рэшткі.

— Вот, заберите — всё, что осталось, — кажаў пажарнік на бруднае вядро з абгарэлымі касьцямі і падкніў яго нагой.

Камэнтаваць гэтак дзікуства я ня буду. Тым больш, што ў цывілізаваных людзей такое ня ўкладваецца ў галаве. Адзначу толькі, што гэты выпадак тыповы для псіхалёгіі эгалітарнай супольнасці. Тут нянавісць да непдабнага, да іншага нязвыклага разумення, да ўзвышаных паняццяў, да стылю паводзінаў, які ўспрымаецца падсвядома ў эгалітарнай супольнасці, як джорк нікчэмнаму і прывычнаму існаваньню. Тут спрацоўвае рэакцыя статкавага інстынкту.

Значу, аднак, што ў маскоўцаў (гэта адзначае і гістарычная этнаграфія) сабака лічыўся нячыстая жывёла. Маскоўцы сабак білі і ня мелі да іх ніякай ласкі і сантымэнтаў. Дачыненні да сабакі адлюстраваны і ў рускіх прымаўках ды вясюльях (накшталт, „бить, как собаку”) і нават у пазэі. (Напрыклад, рускі пэат Ясенін мастацкім узорам сваёй дабрыві лічыў той факт, што ён сабак ня біў па галаве. Такая вобразная аргументацыя магла нарадзіцца толькі ў свядомасці рускага пэата.)

Аднак выпадак у Тульскай вобласці вынікае не з этнічных, а менавіта з эгалітарных уяўленняў. Этнічная падсвядомасць магла, магчыма, толькі падтрымліваць эгалітарную матывацыю.

Памятаю, у канцы 60-х гадоў, пасля савецкай інвазіі ў Чхаславаччыну, задаю пытанне рускаму інтэлігенту (па адукацыі інжэнер, любіць опэрную музыку, збірае кружалкі з запісамі рускіх хораў, носіць гальштук).

— Чаму вы ўвялі войскі ў Чхаславаччыну?

— Потому что надо этих чехов проучить.

— За што — гэта ж краіна сацыялізму?

— Неважно! Захрались, трамваи у них бесплатны, — такі быў адказ.

Падобных ацэнак, як гэтая, мне прыходзілася чуць ад расейцаў сотні разоў. Прытым ні адукацыйны, ні сацыяльны цэнз не адыгрываў тут практычна аніякай ролі.

Ня думаю, аднак, што калі прыйдзе час на свабоду ды на эканамічныя рэформы ў Беларусі, то мы будзем мець праблемы з агрэсіўнай псіхалёгіяй грамадзкай зайздрасці ў такім маштабе, як у Расіі. Але паколькі такая псіхалёгія ў нас таксама існуе ў розных пластах грамадства, то можна не сумнявацца, што яна правяціцца нэгатыўна ў эканамічных дачыненнях.

Эканоміка не бывае кампаніітычнай. Эканоміка — гэта заўсёды нацыянальная людская справа, якая датычыць усіх і кожнага пасобку. Толькі асвета, культура і адукацыя на аснове нацыянальных і хрысціянскіх каштоўнасцяў, калі яны будуць улічывацца разам з рэформамі ў эканоміцы, змогуць амартызавань разбураныя праявы эгалітарызму ў грамадзкім жыцці і паскорыць працэс выхалу з савецкай сістэмы ў цывілізацыйнае грамадства нацыянальнай культуры, эканамічнага парадку і забяспечаных добрых людзей.

12 сакавіка 2001 г., Нью-Ёрк.

„Беларускія Вядомасці”,

— 2001, №4(34).

ВЯЛКІЯ ЛЮДЗІ

„Вялікі чалавек здабывае справядлівасць, малы — выгаду.“

Канфуцый

Паважаныя людзі — гэта тыя, якія валодаюць аўтарытэтам (у калектыве, у супольнасці, у грамадстве, у народзе). Аксіёма, пацверджаная гісторыяй: *без аўтарытэту не разьвіваецца культура.*

Аўтарытэт асобы не ўтвараецца сам сабой. Павінна адбывацца ўзаемадзеянне суб'екта і грамадства. Пазыцыя і паводзіны чалавека мусяць выклікаць прызнанне і павагу. Узровень асобы і справы яе могуць пераганяць узровень грамадства, якое не ўспрымае, альбо не прызнае тое, што кажа ці стварае такая асоба. Але калі яе ўспрымуць і прызнаюць пазней іншыя пакаленні, то для іх яна стане аўтарытэтам.

Вопыт пацвярджае, што гэтак жа, як шмат якія асобныя людзі, імкнуча забяспечыць сабе аўтарытэт у іншых, гэтаксама і грамадства для замацавання і абароны сваіх дасягненняў імкнецца мець свае аўтарытэты, падтрымліваць іх, прапагандаваць і нават ствараць.

Дзейнасць чалавечай супольнасці, пачынаючы ад самых простых формаў яе існавання, ня можа быць абязлічанай, бо вылучэнне чалавека з прыроды — гэта перш за ўсё, зьяўленне яго асабовай індывідуальнасці. Чым вышэйшы ўзровень культуры, тым большая роля і аэнка асобы.

Хрысціянства адкрыла чалавечту каштоўнасці душы, калі якасць і аэнка чалавека перамясціліся ва ўнутраны сьвет асобы. (Высокія якасці душы ставіліся вышэй за ўладу і матэрыяльнае багацце, бо людзі ўспрымалі душу як вечную частку чалавека. Асобу сталі ацэньваць па ўнутраных якасцях.) У гісторыі духоўнага разьвіцця чалавека гэта быў найвялікшы прырэд, скачок на верхні ўзровень. Новая індывідуальнасць, якой ня ведаў антычны сьвет, стварыла новае грамадства і новую культуру Эўропы, дзе асобны чалавек стаў нароўні з грамадствам, зрабіўся першаснай каштоўнасцю гэтага грамадства і ўсіх ягоных інстытутаў, ад рэлігіі да дзяржавы.

Калі мы прасочым канцовую мэту духоўнага разьвіцця чалавека так, як яна тлумачыцца ва ўсіх вышэйшых сусветных рэлігіях, і асабліва ў Хрысціянстве, то на духоўным этапе (які дасягаецца праз духоўнае ўдасканаленне і фізічную сьмерць) супольнасць увогуле перастае адгрытваць вызначальную ролю. Яе як бы і не існуе. Самаіснымі каштоўнасцямі застаюцца справядліва індывідуальная душа і яе мэта — злучэнне з Богам.

Але спынімся на Зямлю. Відавочны факт, што Хрысціянства прынесла на Зямлю іншыя дачыненні да аўтарытарнасці. Галоўным прынцыпам узаемаадносінаў стаў ўнутраны вольны выбар. Велізарнае значэнне пачалі адгрытваць маральныя аўтарытэты, людзі вялікай адукацыі, ведаў, здольнасцяў і культуры. Сацыяльная аўтарытарнасць, якая раней не аспрэчвалася, таксама пачынае ацэньвацца з гледзішча маральных якасцяў і культурынага ўзроўню. Першасным грамадзкім аўтарытэтам робіцца не герой з яго разбуральнымі подзьвігамі, як у старым сьвечце, а чалавек-стваральнік, які сваімі думкамі, дзеяннямі і дасягненнямі спрыяе грамадзкому дабру, які ня толькі зьнішчае перашкоды, але, перш за ўсё, стварае і сьцьвярджае станоўчую рэальнасць дзеля лепшага існавання і ўдасканалвання ўсіх.

Менавіта такую асобу найперш стала ўхваляць грамадства. Паважаная актыўная асоба стала эфектыўным чыньнікам разьвіцця культуры. Стваральны ўплыў такой вялікай асобы не абмяжоўваецца прэрыядам яе жыцця, бо новая нацыянальная

супольнасць, арганізаваная ў нацыянальнае дзяржава, выступае як калектыўная адметная індывідуальнасць, якая мае свае калектыўныя (нацыянальныя) інтарэсы, галоўныя зь якіх — грамадзка-культурнае разьвіццё і падтрыманьне вечнасці народнага існавання.

Вялікая асоба якраз і выяўляла гэтыя інтарэсы. Аўтарытэт асобы ў нацыянальным грамадстве ёсць мера і чыньнік грамадзкай культуры, фактар нацыянальнага разьвіцця. Яго ўплыў, незалежна ад часу, робіцца пастаянным, становіцца гістарычным здабыткам культуры. Ён (гэты ўплыў) можа большаць ці меншаць, але ўжо не мінае, бо пераходзіць у сфэру нацыянальнага духу.

З разьвіццём нацыі індывідуальная дзейнасць у сфэры літаратуры, тэатра і грамадзкіх ідэй мела рашаючае значэнне для сфармавання нацыянальнай супольнасці і стварэння потым нацыянальных дзяржаваў. Калі не існуе нацыянальнай літаратуры, калі няма вялікіх нацыянальных пісьменьнікаў і паэтаў, то няма і нацыі. Нацыя не ўтвараецца без нацыянальнай літаратуры і тэатру. Нацыянальны тэатр — гэта ўвогуле мастацкая мадэль нацыі ў мініятуры. Але ўся творчасць нацыянальнага прэрыяда ўжо ня ёсць безымянай, калектыўнай, цохавай, ці вуснай народнай. Гэта ёсць прафэсійная ўсьвядомленая творчасць індывідуальнасцяў, якія імкнуліся ўвасобіць і адлюстравачь агульныя ў канкрэтным, народны лёс у чалавечым вобразе.

Творцы і дзеячы нацыянальнага мастацтва, літаратуры, тэатра, навукі, палітыкі, культуры ёсць генератарамі ідэй, стваральнікамі нацыянальнай супольнасці; кожны мае сваё імя і аўтарытэт у пантэоне нацыянальнай культуры. **Нацыя моцнае сваімі вялікімі прадстаўнікамі.** Уплыў іх абсалютны, каштоўнасць безумоўная.

Кожнае нацыянальнае грамадства адносіцца з асаблівай увагай да сваіх грамадзкіх аўтарытэтаў. Характар дачыненняў шмат пра што кажа. Тут выяўляецца і ўзровень культуры, і якасць духу, і ступень салідарнасці, і пасіянарнасць, і скрытыя комплексы, і незалежнасць (ці, наадварот, залежнасць) думання, і нацыянальная сьпеласць грамадства.

Стабільная культура Заходняй Эўропы і Паўночнай Амэрыкі даволі арганічна акамулююць нацыянальныя аўтарытэты ў сфэры свайго грамадства. Адносіны да іх разьвіваюцца ў рэчышчы агульнай павягі да чалавека. Павышаныя інтэрасы можа выклікаць элементы перабольшанья альбо недаацэнкі, але ў цэлым, носіць аб'ектыўны і здаровы характар. Дачыненні адэкватныя.

Больш складаныя дачыненні ў аэцыі аўтарытэту асобы ў грамадзтвах Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы. Тут аўтарытэт часта надаецца павышаная хваравітая ўвага і вызначэнне; успрыняцьце можа быць заведма тэндэнцыйным і рэфлексійным, эмацыйна крытэрыі могуць пераважаць.

Супраць аўтарытэту адных асобаў і за аўтарытэты іншых тут нярэдка йдзе змаганьне, часта вельмі аднабокае і далёкае ад рэальнасці, аб'ектыўнасць не шануецца, плодзяцца ілюзіі і міфы, на іх, як замкі на пяску, будуюцца цэлыя квазінавуковыя канцэпцыі. На грунце рознасці ўяўленняў узнікаюць дыскусіі і непаразуменьні.

Адною з прычынаў такіх ускладненых дачыненняў ёсць тое, што народы Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы ў прэрыяд позьняга сярэднявечча страцілі сваю незалежнасць, былі падзеленыя паміж чатырма імперыямі і толькі ў пачатку XX стагоддзя дамагліся

незалежнасці, а некаторыя неўзабаве зноў апынуліся ў савецкай імперыі.

У той складанай сітуацыі шмат якія вядомыя людзі дзейнічалі і тварылі на сумежжы культуры, альбо адначасна ў некалькіх культурах, часам змянялі сваю арыентацыю і супрацоўнічалі з акупацыйным рэжымам. Тое ж самае адносіцца да дзеючых сучаснікаў, калі палітычныя крытэрыі ў грамадстве пераважаюць над культурнымі і навуковымі.

У цэлым трэба прызнаць, што гэта ёсць невысокі ўзровень дачыненняў у ацэнцы вялікіх людзей і выкліканы ён, перш за ўсё, палітычнай няўпэўненасцю, страхам (часам, неўсвядомленым) зноў страціць свабоду і незалежнасць. Адсюль імкненне самацвёрдзіцца як найболей.

У скансалідаваных грамадствах Цэнтральна-Усходняй Эўропы адбываецца (часам амаль нябачнае) змаганне за нацыянальныя аўтарытэты на ўзроўні палітычнай аднаколасці. Але, трэба сказаць, практычна ніхто ў гэтых грамадствах не сумняваецца ў вялікім значэнні аўтарытэту асобы для нацыянальнай сучаснасці, гісторыі і культуры. Нігілізм, адмаўленне аўтарытарнасці культуры тут не прыкжываюцца.

Адметны падыход да аўтарытэту як да стваральнага чыньніка развіцця выдзяляюць габрэі, для якіх на працягу тысяч гадоў гісторыі ўтрыманне аўтарытарнасці габрэйскай культуры было асноўнай задачай, сродкам духоўнага выжывання і кансалідацыі, сцвярджэння сябе ў не сваім сьвеце.

У дачыненні да аўтарытэтаў габрэі вольныя ад паталёгіяў Цэнтральна-Усходняй Эўропы. Яны ніколі не бяруць чужога і не выдаюць яго за сваё. Яны ніколі не затоптваюць сваё, зыходзячы з рознасці палітычных дачыненняў, бо агульнае (габрэйскае) — вышэй. Тут іншы падыход да аўтарытарнасці і нацыянальнага самазахавання. Лепшую, вядомую, паважаную, здольную, прэспэктывную асобу часцей за ўсё ўзмоцнена прапагандуюць, ёй ствараюць аўтарытэт, ставяць нібы на катурны, яе ўзвышаюць, пра яе часта і шмат гавораць, даюць выдатныя ацэнкі, аўтарытэт і значэнне яе распаўсюджаецца, разьдзімаецца і ўсімі падтрымліваецца. Вядомасць часам ствараецца ямалі што на пустым месцы, але настолькі энэргічна і паслядоўна прапагандуецца, што ніхто ўжо не адважаецца сказаць нешта насуперак. А калі і скажа, то яму ж і горай. Бо хто ж можа сумнявацца ў быццам бы звышгеніяльнасці ўсімі прызнанай асобы — толькі той, хто ні ў чым не разбіраецца. (Хаця сумніўца якраз можа разбірацца найлепш.)

Вельмі дрэннымі здаюцца мне дачыненні да вялікіх людзей у беларускім грамадстве. З першага погляду можна падумаць, што наша супольнасць пакутуе на нейкі сацыяльна-псіхалогічны мазахізм і самадзтва. Топчацца і не паважаюцца менавіта сваё.

Беларускі нацыянальны аўтарытэт — гэта фактычна заўсёды трагічная асоба, якую зьневажаюць, абплёваюць і здраджваюць нібыта свае беларусы.

Практычна, аднак, нэгатыўныя дачыненні вызначалі і вызначаюць якраз не беларусы, а каланізатары, акупанты, ворагі беларушчыны. Яны заўсёды былі агрэсіўныя і канцэптуальныя, а беларускае грамадства — пасіўнае і, як правіла, канфармісцкае.

Гадоўная прычына такога ненармальнага стану ў тым (пра гэта я ўжо пісаў раней), што ў XIX-м стагоддзі была знішчана беларуская сацыяльна-культурная эліта, наблілітэт, засталіся толькі нізы (у асноўным сяляне і часткова мяшчане). Руская каланіяльная імперыя ўзяла тут сваю сацыяльна-дзяржаўную эліту замест знішчанай беларускай, і беларускія нізы змушаны былі яе прызнаць як неабходную ўладу, бо іншай альтэрнатывы не існавала.

З гэтага часу пачалася нацыянальная сьлепата, якая ня скончылася па сёньняшні дзень.

(Высаворына з фота Ул. Каршалана)

Васіль Быкаў. 1996 г.

Наша грамадства з прычыны даўгіх акупацый, падзелаў і страты элітаў, слаба скансалідаванае. У ім не хапае разумення асноўнага адзінства паміж прыватным, агульнанацыянальным і асабовым. Чалавек сучаснай эўрапейскай цывілізацыі айчынаў успрымае агульнанацыянальныя задачы і прэстыж вялікіх асобаў нацыі гэтак жа, як свой прыватны інтэрас. У пластах беларускага грамадства такога неабходнага разумення адзінства няма. Яно падзеленае. Задачы нацыі, палітыка, ідэі культуры, дзяржава, улада і прыватныя інтарэсы асобных людзей існуюць у сьведомасці шмат якіх беларусаў незвязана, нібы самы па сабе, а дзейнасць вялікіх аўтарытэтных асобаў народа ацэньваецца як іхняя прыватная справа.

Лёс вялікай нацыянальнай асобы ў гэтакім дэфармаваным нескансалідаваным грамадстве, як правіла, поўны драматызму.

Ворагам беларушчыны лёгка расправіцца з такімі людзьмі, а прапаганда можа вытварыць, што хоча, пры агульнай пасіўнасці і маўчанні нацыі. Праца і творчасць беларускіх адраджэнцаў з гэтага прычыны патрабавалі выключнай самаадданасці.

Жыцці вялікіх беларусаў ужо больш-менш апісаныя, больш-менш вядомыя. Менш адчыненымі засталіся грамадзкія абставіны трагедыі, якія якраз высвятляюць яе змест. Гэта, перш за ўсё, абыхавасць у грамадстве да лёсу сваіх прадстаўнікоў.

Калізія паміж ахвярнасцю змагарнай асобы і здрадай ёй (як непрыняццём асобы) адлюстраваная ў найвялікшай паэтычнай драме *Янкi Купалы „Сон на Кургане”*. Нагадаю схему сюжэта. Змагара Сама, які змагаўся за шчасце і волю беларускага народа, беларусы (у дадзеным выпадку, сяляне) услужліва адаюць у рукі царскіх сапрацаў. Схема для Беларусі тыповая і знаёмая, пачынаючы ад здачы інсургентаў *Кастуся Каліноўскага* царскім уладам да даносчыкаў НКВД і прыхільнікаў Лукашэнкі.

Гэтай жа трагічнай калізіі прысвяціў сваю выдатную паэтычную драму *„Пакрыўдзаныя” Леапольд Родзевіч*. Маналяг змагара пра свабоду ад прыгону — старога скульптара Піліпа, адрывутага ў канцы драмы роднай дачкой, — ёсць, бадай, адзін з самых працудлівых і трагічных у беларускай паэтычнай драматургіі.

Беларуская рэчаіснасць адокуватная такой літаратуры і ня менш выразная.

Міхась Зарэцкі, які і сотні беларускіх інтэлігентаў, пісьменьнікаў і паэтаў, быў знішчаны ў 1930-х гадах рускім НКВД. Сьледчыя-чэкiсты шукалі рукапіс яго рамана *„Крывічы”*, спачатку — каб прад’явіць уліку, а потым, пасля прысуду, каб знішчыць раман. Не знайшлі. А рукапіс быў у вёсцы, і сяляне-дзядзькі, аматары махоркі, скарысталі гэты рукапіс — на ... самакруткі. Раман скурэлі. Рэшта зынікла ў НКВД.

Тут справа ня толькі ў адсталасці і неадуканасці. Нешанаванне свайго, выхаванае ў сялянскай сьведомасці чужынцамі, прыводзіць да заганнай ацэнчнай формулы: „Няма прарока ў сваёй айчыне”. Які ўжо там аўтарытэт, якая павага!

Васіля Быкава ведае ўвесь свет. На Беларусі яго называюць сумленнем нацыі. Гэта вялікі пісьменьнік, вялікі чалавек. Сіла ягонага маральнага аўтарытэту такая вялікая, што той чалавек, той чыноўнік, той дзяржаўны дзеяч, які пачаў бы яго зьневажаць ды паліваць брудам ягонае імя, павінен выклікаць усеагульнае абурэнне і шырокае асуджэнне брыдкіх паводзінаў, бо Быкаў — гэта ўжо ня проста вялікі пісьменьнік — ён вялікі гонар і каштоўнасць Беларускай нацыі.

Аж не. У Беларусі, аказваецца, можна зьневажаць і Быкава. І гэта абыходзіцца, сходзіць з рук. І ворагі беларушчыны пра тое ведаюць.

Калі прааналізаваць жыццё беларускіх адраджэнцаў — вялікіх людзей XX-га стагоддзя, уражвае пастаянства іхных ілюзій у

дачыненымі да беларускага грамадства і да Расеі. Хоць, здавалася б, хто лепш за іх павінен бы быў усё ведаць.

У канцы 60-х у размове з Паўлінай Мідзёлкай я даведаўся, што калі ў сярэдзіне 20-х на Беларусь вярнуліся з эміграцыі шмат якіх беларускія нацыянальныя дзеячы і атрымалі навуковыя ды дзяржаўныя пасады ў БССР, яны нек за сабраліся разам і тады, здаецца, Язэп Лёскаў сказаў: „Ну, цяпер ужо беларускай справе ніхто і нішто не перашкодіць”.

Праз нейкі час усе яны былі знішчаныя НКВД.

У 1922 годзе Аляксандр Цыбікевіч, выступаючы на пахаванні Алеся Бурбіса і расказаўшы пра ягонае цяжкае жыццё, пакуты, турмы і пераследы, зазначыў, што ён быў беларусам-адраджэнцам, а жыццё адраджэнца — гэта ахвярнасць і служэнне Беларусі. Яно немагчымае без пакутаў.

* * *

Падагульняючы думкі пра сітуацыю, якая склалася на Беларусі ў дачыненымі да аўтарытэтных людзей нацыі і разуменчы, чаму так ёсць, можна зрабіць дзве галоўныя высновы, якімі, па маім назіраннях, кіраваліся вялікія адраджэнцы, такога ўзроўню, як *Ларыса Геніюш* і *кёндэз Адам Станкевіч*.

Па-першае. Каб запабегчы расчараваньням, трэба ня мець ілюзій. Беларускі адраджэнец павінен адносіцца да сваёй дзейнасці (у якой бы галіне яна ні адбывалася) як да місіі, як да прызначэння, памятаючы, што народ, людзі ёсць такія, якія яны ёсць, што іншых людзей няма і трэба дапамагаць ім вярнуць свой нацыянальны гонар і стаць вольнымі беларусамі, не чакаючы ад іх ні ўдзячнасці, ні ўзнагароды. Адраджэнец мусіць узвышацца над абставінамі і не кідацца ў гэсымізм.

З іншага боку, кожны беларус, грамадзянін Беларусі, мусіць бы сабе ўсёядоміць, што *найпершае багацце нацыі — гэта яе разумня, таленавітыя, зольныя, адукаваныя вялікія асобы*. Ім павінна быць найпершая павага, шанаванне і абарона.

Другая выснова. У абставінах грамадзкага асьпячэння *нельга абвінавачваць усю нацыю*, крывіўдзіцца на народ і, тым больш, зьневажаць яго (як часам цяпер бывае). Гэта было б цалкам няправільна і абсалютна беспэрспектыўна.

Калі я азіраюся на XX-е стагоддзе, мяне ўражвае маральная веліч беларускіх адраджэнцаў. Гэта людзі высокай пробы. Іхняя дарога, справы, дзейнасць — ёсць шлях дасканалых.

Кожны адраджэнец адчувае сябе народам. Кожны мог бы сказаць: *народ — гэта я*. І гэта праўда. Гэта правільнае, нармальнае адчуванне. Гэта павінен бы думаць кожны чалавек у дасканалым грамадстве.

22 сакавіка 2001г., Нью-Ёрк.

(„Беларускія Ведомасці”, — 2001, №4 (34); „Народная Воля”, — 2002, 26 красавіка).

КАМУНІЗМ ЯК ФОРМА РУСКАГА ІМПЭРЫЯЛІЗМУ

Прамаўляючы слова „камунізм”, я маю на ўвазе тую сістэму ўлады, тую сістэму палітыкі і тую ідэалёгію, якая існавала ў былой расейскай імперыі — Савецкі Саюз — з 1917 па 1991 гады.

Гістарычна гэтая імперыя (яе палітыка і ідэалёгія) была заснаваная манголамі і выяўлялася ў пастулаце: „ісьці да апошняга мора”. На працягу стагоддзяў змяняліся сталіцы і групы, што кіравалі імперыяй Чынгіз-хана, змяняўся яе назоў, але нязьменным заставаўся яе аб’ём, яе ўра-азіяцкі змест, яе палітычная сутнасьць — вайна — і яе ідэалёгія: „ісьці да апошняга мора” („да перамогі рускай зброі”, „да перамогі камунізму”).

Імперыя ніколі не распадалася. Яна змянялася, пераменьвала форму. У часе пераменаў траціла ненадоўга на ўскраінах свае тэрыторыі, каб потым, набраўшы рускага, візантыйскага ці прускага вопыту, ці кіталту вучэньня сусьветнага камунізму, усё вярнуць і пакаціцца наперад, нічога не ствараючы: душыць, рабаваць, спажываць, разбураць і хлусіць.

Хлусьня ёсьць самым істотным вызначэньнем стылю палітыкі, стылю існаваньня і дачыненняў расейскай імперыі. Хлусьня, узьведзеная на п’эдэстал веры, ёсьць сутнасьць дачыненняў у камунізм.

У гісторыі пераменаў і ўмацаваньня расейскай імперыі пэрыяд камунізму ёсьць радыкальна новая форма ўлады і кіраваньня старой каланіяльнай дзяржавы. Была зламаная дынастычная цягласьць рускага царызму і зьмененая форма імперскай ідэалёгіі. Замест дынастыі — палітычная група (партыя); замест цара — аўтарытарны дыктатар; замест праваслаўя — марксізм-ленінізм. Нязьменнае засталася імперыялізм, русізм, рабскі прыгнёт асобы, прыгоннае права, агрэсія і вайна.

„Расея ёсьць ваенная дзяржава”, — казаў рускі цар Мікалай I. У XVIII стагоддзі яна падрыхтавала разбор Рэчы Паспалітай, захапіла Беларусь і Прыбалтыку, парушыла бальяс у Эўропе, стала прычынай бясконцай вайны за перадазел сьвету, выклікала Першую і Другую Сусьветныя войны і — ня выключана — спракуе трэцюю, каб ацаліць сваё існаваньне.

Перамена формы ўлады і ідэалёгіі, усталяваньне новага аўтарытарнага кіраваньня, вяртаньне прыгоннага права ў вёску і эканоміку вымагала татагнага задучэньня ўсіх апазыцыйных і патэнцыяльна нязгодных сілаў. Для абсалютызьці новай ўлады, для абнаўленьня імперыі і для падрыхтоўкі вайны масавыя рэпрэсіі, расстрэлы і лягерная сістэма ГУЛАГ былі непазьбежнымі. Яны шакавалі Запад, але не б’янтэжылі Расею, бо выніклі з кантэсту яе гісторыі, з нявольніцкай ўра-азіяцкай (гэта значыць, ні ўрапейскай, ні азіяцкай) мэнтальнасьці, з элітарнай псыхалёгіі насельніцтва.

Камунізм ня быў субстанцыяльнай зьявай у Расеі, а толькі таталітарнай формай імперскай ўлады. Ніякіх ахвяраў, ніякіх разбуэрэньняў і ніякіх пабудоваў не было зроблена так званымі „будаўнікамі камунізму” дзеля самога камунізму. Усё працавала на выключнасьць, абарону і ўмацаваньне новай татагнай ўлады і новай расейскай звышдзяржавы, якая ператварылася пры камунізме ў рэальную пагрозу для ўсяго сьвету.

Руская мова ў СССР стала ідэалёгічным атрыбутам камуністычнай „тэорыі” зьліцця моваў (гэта значыць, русіфікацыі). Расейскай мова аб’яўлена „агульначалавечай” мовай будучага камуністычнага грамадства, мовай так званaga „савецкага народу” як новай імперскай агульнасьці людзей, стварэньнем якой займаліся рускія камуністы. Русіфікацыя ў СССР паслядоўна праводзілася і кантралявалася КПСС.

Нацыянальныя культуры маглі часткова выжываць толькі ў форме калыбарацыі з рэжымам ўлады і ў вузкіх межах дазволенага. У падсавецкай Беларусі ў 70-х гадах нават беларускія казікі (выдазеньня ў Вільні да 1939 года) і школьныя падручнікі на беларускай мове па трыганамэтры лжалі арыштаваньня ў так званых „спэцфондах” бібліятэк. На беларускай мове выдаваліся творы Леніна ды савецкая літаратура, што хваліла рускіх ды камунізм. Да 70-х гадоў былі зачыненыя ўсе беларускія школы ў беларускіх гарадах і пераробленыя на расейскія. Беларуская гісторыя была груба сфальсіфікаваная, а гісторыя Расеі стала гісторыяй СССР. На гэтай атруце ды на так званай „агульначалавечай мове” вучылі і абалваньвалі беларускую моладзь. Будаўнік камунізму ня мог гаварыць па-беларуску. Гэта не ўхвалялася і перасьледвалася камуністамі.

За часы СССР Беларусь, як і раней, была асаблівым аб’ектам рускай палітыкі і зонай русіфікатарскіх экспэрыментаў. У 60-х гадах Мікіта Хрушчоў, наведваюшы Менск, з задавальненьнем адзначыў, што беларусы першыя (вядома, першыя пасля рускіх) прыйдуча да камунізму, бо добраахвотна адмовіліся ад беларускай мовы і ўсталявалі рускі „язык”. Гэта быў пахвала сьмерці.

Сьмерць і гвалт, русіфікацыя і этнацыд, зьнішчэньне культуры і цольх народаў, зьлічэньствы супраць чалавечтва — вось галоўныя адзнакі і вынікі рускага імперыялістычнага камунізму.

Пасья 2-й Сусьветнай вайны дзсяцімільённая Беларусь не далічылася каля трох мільёнаў сваіх жыхароў, але каля двух мільёнаў былі забітыя яшчэ да вайны ворганамі камуністычнага НКВД. У Беларусі фізічна зьнішчылі 70 адсоткаў усіх беларускіх пісьменьнікаў, пазабівалі вучоных і мастакоў. (Трупа Трэцяга Беларускага Дзяржаўнага тэатра Ўладзіслава Галубка была арыштаваная ў поўным складзе і расстраляная амаль цалкам.)

Забівалі па нацыянальнай прыкмеце. Дзеля гэтага быў прыдуман ярык „нацдэм” (гэта значыць, нацыянальны дэмакрат, хаця партыі такой не існавала). Гэты ярык прыкляівалі да ўсіх беларусаў, якіх сталіністы плянавалі зьнішчыць. У нетрах НКВД была прыдуманая неіснуючая антыкамуністычная арганізацыя — СВБ („саюз вызваленьня Беларусі”). Пад створаны фантом энкавэзісты праводзілі арышты, вялі ўўянае сьледства, дапытвалі, судзілі, потым ссылаі ў Расею і расстрэльвалі невінаватых людзей.

Пасья Рускай змовы ў 1921 годзе, Беларусь падзялілі паміж Польшчай і Расеяй. Між пацзелу правялі непаладкі ад Менска. Існаваў таемны загад НКВД вынішчыць усё беларускае насельніцтва ўздоўж мяжы. Расейскія акупанты хацелі зрабіць тут бязьлюдную зону. Вынішчэньне ажыццяўлялі памежныя войскі. Давераным выдавалі карабін і рыдлёўку. Калі такі салдат-памежнік сустракаў у бязьлюдным месцы (на дарозе, у полі, у лесе) адзінокага беларуса, ці беларуску, ці дзіця, ён застрэльваў чалавека, тут жа рыдлёўкай выкопваў яму і засыпаў труп. Такая была інструкцыя. Людзі ў вёсках ня так баяліся „чалавека з ружом”, як маская з рыдлёўкай. (Гэтыя факты надрукаваны ў беларускім друку ў пачатку 90-х гадоў.)

У 30-х гадах на 95-99 адсоткаў (практычна поўнасьцю) была знішчана (асланая і расстраляная) беларуская камуністычна-партыйная і цывільная адміністрацыя. Вынішчалі нават дырэктарат і гаспадарчых кіраўнікоў.

На месца забітых адміністрацараў і камуністычных начальнікаў-

беларусаў прысылалі расейцаў з Расеі. Рускія (так званыя „выдвіжэнцы“) прыяжджалі ў Беларусь, займалі вызваленыя пасады, атрымлівалі льготы, маёмасць, кватэры, і першае, што рабілі — зачынялі беларускія школы, пераводзілі іх на расейскую мову, каб іхнія дзеці маглі вучыцца, не абцяжарваючы сябе вывучэннем, як яны казалі, „нікому непатрэбнай“ беларускай мовы. Гэтак акупанты стваралі на Беларусі „рускаязычнае населенне“. Этнацыд, лінгвацыд, мнемацыд і генацыд праводзіліся бальшавікамі адначасова.

Вынішчэнне беларусаў расейскім НКВД працягвалася і ў часы нямецкай акупацыі. У чэрвені 1941 года, у першыя дні вайны камуністы расстралялі ў турмах і на этапах тысячы вязьняў. Толькі

рабілі іншую правакацыю, каб выклікаць карную апэрацыю гітлераўцаў, якія звычайна спалвалі ўсю вёску (часта разам з людзьмі). Гэткім чынам, дарэчы, у выніку спецыяльнай правакацыі савецкіх партызанаў была спаленая і вядомая Хатынь, якую камуністы потым, у 70-х гадах разрэкламавалі на ўвесь свет як тыповую ахвяру фашысцкага зьверства.

У выніку такой камуна-фашыстоўскай сумеснай „працы“ на Беларусі спалілі больш за дзевяць тысячаў вёсак.

Ужо ў 1943-м годзе ў беларускіх лясах дзейнічала агулам ад трохсот да чатырхсот тысячаў партызанаў. Масква не давярала беларусам. Таму пад канец вайны, ў выніку спецыяльнай апэрацыі НКВД, многія беларускія камандзіры былі пасланыя на сьмерць,

(Фота А. Шароўна)

Помнік вясцоўцам — ахвярам бальшавізму ў вёсцы Чарназубава (Котльскі раён).

ў Берасьцейскай крэпасці, дзе была страшная турма НКВД, усіх арыштаваных ліквідаваць не паспелі, частка разбеглася. Тым часам вялікая група наглядчыкаў і функцыянераў НКВД была забякаваная ў крэпасці немцамі. Яны сядзелі там каля месяца, пакуль ня вымерлі. Гадоў праз 20 пасля вайны камуністы прыдумалі легенду пра „герайчную абарону“ Берасьцейскай крэпасці.

Зьявляе на сябе ўвагу той факт, што шырокі савецкі партызанскі рух быў арганізаваны толькі на Беларусі і часткова — на этнічных беларускіх землях, што былі пад Расеяй (Смаленшчына, Браншчына). У акупаванай Расеі „партызанкі“ не было. Чаму? Ды таму, што прадаўжаў дзейнічаць плян зьнішчэння беларускай нацыі. Масква праз ворганы НКВД уцягнула масы цывільных беларусаў у вайну супраць немцаў, і гэтым падставіла іх пад удар. Неабходная справа вынікала з подлай задумы і рабілася ня менш подлым мэтадам. (Сталін хацеў мець двойную выгаду.) Энкавэдзісты спецыяльна каля беларускіх вёсак забівалі немца ці

адхіленыя ад камандваньня, забітыя і рэпрэсаваныя. Іхня месца займалі расейцы і верныя энкавэдзісты.

Летам 1944 года, калі „чырвоная армія“ заняла Беларусь, расейцы правялі мабілізацыю ў войска на беларускай тэрыторыі. Дзясяткі тысячаў маладых беларускіх хлопцаў, амаль без падрыхтоўкі, кінулі на перадавую лінію фронту. Рускія камандзіры падымалі іх у непатрэбныя атакі пад агонь нямецкіх кулямётаў, ня даўшы нават зброі ў рукі, альбо з карабінамі, ды без патронаў. Яны гінулі тысячамі, як трава пад косой, а тыя, што ўцякалі назад, траплялі пад кулі энкавэдзіскіх „заградатрадаў“. Зрэшты, заградатрады стралялі і ў сыпін.

Так працягвалася вынішчэнне беларусаў на вайне, рукамі немцаў і расейцаў адначасна. Як казалі камуністы, „в барбе за савецкую родзіню“.

У 40-х гадах рускія вывезлі ў Сібір і там замардавалі ўсіх ляснікоў і так званых „кулакоў“ з Заходняй Беларусі. Вывозілі вагонамі, па разнарадках. У 1949-1950 гг. правялі так званую

калектывізацыю. У сялянэ адабралі зямлю, асноўную маёмасьць і сродкі вытворчасці.

Палітыка нацыянальна-культурнага вынарадавання беларусаў працягвалася пры Хрушчове. У пачатку 60-х гадоў на закрытым пленуме ЦК КПСС быў прыняты плян ператварэння 600-тысячнага тады Менска ў шматмільённы прамысловы мегаполіс. Масква вырашыла пабудаваць у Беларусі гіганты вялікай хіміі, разлічаныя на імперыю. Што азначала для 10-мільённай краіны (дзе праводзілася палітыка русіфікацыі) разбудова шматмільённай прамысловай сталіцы без беларускіх школаў і беларускіх ўніверсітэтаў — зразумела. Плянавалася гэтая разбудова (і

дзякуючы пастаяннаму насельніцтву. Інтэнсіўная, радыкальная і раптоўная ўнутраная міграцыя разбурае традыцыйную культуру. (Чарнобыльская зона — гэта экалагічная і сацыяльна-культурная катастрофа.)

Плян ліквідацыі 73-х адсоткаў вёсак у Беларусі пачаў ажыццяўляцца з канца 60-х гадоў. (Дадам, што адначасна разбуралі гістарычныя цэнтры беларускіх гарадоў.) Плян быў абстаўлены псеўданавуковай дэмагогіяй, быў стратным з эканамічнага боку і дыктаваўся палітычнай задумай этнацыду беларусаў, пра што ўслых не гаварылася.

Спробу знішчэння беларускіх вёсак камуністы паспелі ажыццявіць толькі часткова. Па-першае, на хуткі „прарыў” не

(Фота Г. Ліхтарова)

Стаўленне Курапацкага Крыжа Пакуты 29 кастрычніка 1989 г.

часткова была ажыццёўлена) не з эканамічных, а з палітычных русіфікатарскіх меркаванняў.

У гэты ж час, у 1964-м годзе, камуністы зацьвердзілі грандыёзны плян знішчэння беларускіх вёсак. Іх падзялілі на „перспэктывныя” і „неперспэктывныя”. З „неперспэктывных” вёсак паступова высыялілі людзей, адціналі святло, радыё, энэргію, ліквідавалі крамы, здымалі транспартныя маршруты, спынялі фінансаваньне, высыялілі калгасныя ўстановы і г.д. Людзі павінны былі самі выяжджаць ва ўказанае месца. Потым вёску знішчалі.

З трыццаці чатырох тысячаў беларускіх вёсак заплянавана было пакінуць дзевяць тысячаў, а дваццаць пяць тысячаў — ліквідаваць (як „неперспэктывныя”). (Прыпомнім, што ў вайну немцы, разам з рускімі, знішчылі дзевяць тысячаў беларускіх вёсак.)

Гэта быў плян нацыянальна-культурнай катастрофы Беларусі. Нагадаю, што культура і культурныя традыцыі зьвязаныя з месцам гістарычнага існавання людзей, трымаюцца і разьвіваюцца толькі

хапіла рэсурсаў і сілаў. Па-другое, — скончыўся камунізм. Але ўдар па беларусах быў зроблены моцны.

Наступны ўдар быў нанесены ў час Чарнобыльскай катастрофы. Як вядома, 70 адсоткаў радыяцыйных выкідаў было ськінута на Беларусь. Па загаду Масквы рускія „таварышчы” з выкарыстаннем авіяцыі асадзілі над Магілёўскай вобласцю радыёактыўныя хмары на галовы беларусаў. Яны „спасалі Расію” над нашай тэрыторыяй, скарыстаўшы той факт, што Беларусь была імі акупаваная і ня мела суверэнітэту.

Я бачыў мёртвыя радыяцыйныя вёскі на Магілёўшчыне, з пустымі дамамі і трохмэтровай крапівай на бязьлюдных вуліцах, бачыў, як іх хавалі, як закопвалі дамы — набытак пакаленьняў. А тысячы памерлых, а тысячы хворых дзяцей, а тысячы людзей бяз роднай зямлі, бяз спадчыны, уцекачы ў сваёй краіне...

Аб Курапатах. Курапаты ёсьць неабвержнае сьведчаньне і рэчавы доказ камуністычнага генацыду на Беларусі. Упершыню эксгумацыйныя раскопкі праводзіліся тут археолягамі і

археалагічнымі мэтадамі. Гэта дало магчымасьць дасьледваць пахаваньні на аснове навуковых мэтодык, выявіць і пацьвердзіць факт папярэдніх раскопак магілаў у канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў і выемку большай часткі касцей расстраляных. Ааналіз дадзеных паказвае, што ў Курапатах з 1937-га па 23 чэрвеня 1941-га года было расстраляна больш за 200 тысячаў чалавек. Гэта быў энкавэдзіцкі канверс сьмерці.

Акрамя Курапатаў, мне ўдалося вызначыць яшчэ пяць такіх месцаў вакол Менска і пра адно (Лошыца) сабраць звесткі. На Беларусі вядома каля дзясятка месцаў камуністычных расстрэлаў і пахаваньняў расстраляных людзей. Шмат — вакол Магілёва, дзе

Праз чатыры гады КГБ поўнасьцю захапіў уладу ў Расеі. Там цяпер няма камунізму, але ёсьць канцэнтрацыйныя (фільтрацыйныя) лягеры, праводзіцца генацыд і зьнішчэньне Чачэніі з ужываньнем войска і сучаснай разбуральнай зброі, душыцца друк і ўведзена вайсковая цензура. Вусная інструкцыя для рускіх вайскоўцаў абавязвае забіваць усіх чачэнцаў ад 10 да 60-ці гадоў. Людзей замыкаюць у фільтрацыйныя лягеры, дзе іх катуюць, прыніжаюць і мардуюць. Пляны расейскага камандваньня заключаюцца ў тым, каб забіць дзьве траціны чачэнскай нацыі, разбурыць і абязьлюдзіць горную частку краіны.

Курапаты. XXI-е стагодзьдзе. Сакавік.

быў другі па маштабах (пасля Менску) рэпрэсіўны цэнтар НКВД.

Разбуэрньне Савецкага Саюзу і КПСС пачалося з 1988 года, калі былі створаныя народныя флянты Эстоніі, Латвіі, Летувы, Беларусі, Украіны і сфармуляваныя ідэі палітычнага змаганьня за незалежнасьць і дэмакратыю.

У 1991 годзе КПСС перастала існаваць, СССР распаўся, руская намэнклятурная дэмакратыя пераняла ўладу ў Расеі. Ёй спатрэбілася толькі тры гады, каб асвоіцца і вярнуцца да сваёй правэранай імпэрскай палітыкі ўмяшальніцтва, захопу, агрэсіі і зьнішчэньня. Напад на Чачэнію і першая каляніяльная вайна з чачэнцамі (1994-1996) падвяла рысу пад посткамуністычнай пераменай улады ў Расейскай імпэрыі. Перамены скончыліся. Пачаліся працэсы вяртаньня страчанага.

Наступным аб'ектам умяшаньня стала Беларусь. У 1996 годзе Расея непасрэдна падтрымала свайго стаўленіка Лукашэнку і на высокім дзяржаўным узроўні прыняла дыпляматычны ўдзел у дзяржаўным перавароце ў Беларусі. Да ўлады ў Беларусі прыйшоў савецкі КГБ. Усталявалася прамаскоўская дыктатура.

Гэта робіцца цяпер перад абліччам усяго сьвету. То які сэнс гаварыць цяпер пра злачынствы камунізму, што ў 40-х гадах зьнішчаў і вывозіў у Сібір тых жа чачэнцаў, інгушоў ды татароў? І калі ёсьць сэнс, то дзе яго болей: тады, калі існаваў расейскі дзяржаўны камунізм і расейскі дзяржаўны бандытызм, ці цяпер, калі расейскага камунізму няма, а расейскі бандытызм ёсьць?

Камунізм у Савецкім Саюзе быў перш за ўсё формай рускага каляніялізму, ідэалагічнай канцэпцыяй расейскай імпэрыялістычнай палітыкі.

Пасля таго, як да сярэдзіны 80-х гадоў гэтая форма скампрамэтавала і вычарпала сябе, камуністычных артадоксаў адхілілі ад улады. Адначасна зьніклі, растварыліся ў нетрах улады так званыя рускія дэмакраты (тыя ж імпэрыялісты). Рэальнай і адзінай палітычнай сілай у Расеі паступова робіцца КГБ.

У 1993-95-х гадах адбываецца хуткае засвойваньне імпэрскага шавінізму як дзяржаўнай ідэалёгіі. (Ролю юродзівага ў гэтым працэсе, згодна з расейскай мэнтальнасьцю і традыцыяй, прафэсійна выканаў блізка да спэцслужбаў У. Жырыноўскі.

Дзяржаўных мужоў, што ў прыстойным тоне паўтаралі тэа ж пазыцыі услед за Жырыноўскім, ужо ўспрымалі сур'ёзна. Шышкі падалі на „сына юрыста“.)

Гэта ёсць кагэбсцкая тэхналогія захопу ўлады, таксама, як ўзрывы дамоў (разам зь людзьмі) у Маскве і Валгадонску. Сутнасьцю ж зьяўляецца тое, што КГБ-ФСБ (былое НКВД) валодае цяпер поўнай і абсалютнай (а неўзабаве — татальнай) уладай у Расеі.

Сутнасьцю ёсць тое, што гэтая ўлада вядзе несправядлівую, брудную вайну, вынічае людзей, робіць ваенныя злачынствы, топча правы асобы, а ўсе рускія палітыкі і ўсё рускае грамадства ўхваляюць ды падтрымліваюць такія дзеянні, бяруць, такім чынам, на сябе калектыўную адказнасць за забойствы і генацыд.

Сутнасьцю зьяўляецца тое, што расейская ўлада рыхтуе анішчос Беларусі, падтрымлівае антыдэмакратычны нелегальны рэжым Лукашэнкі, а ўсё расейскае грамадства ўхваляе гэтую захопніцкую палітыку.

Сутнасьцю зьяўляецца тое, што расейскае грамадства падтрымлівае ўладу Пуціна-КГБ-НКВД гэтак жа, як апантана падтрымлівала дзеянні Мураўёва-вешальніка, цара, Сталіна ды Леніна. Гэта грамадства, якое згаджаецца і ўхваляе любое варварства ў інтарсах рускай імперыі. Гэта ёсць грамадства без інтэлігенцыі, без ідэалогіі свабоды.

Для рускіх імперыялістаў, незалежна ад таго, за каго яны сябе ўважаюць (за дэмакратаў ці недэмакратаў), камунізм стаў выгаднай шырмай, за якую можна схвацца. Ён стаў для іх ахвярным казлом, на якога можна ківаць і сьпісаць усе свае мінулыя антылюдзкія расейскія грахі і апраўдаць цяперашнія, выкарыстоўваючы камунізм як страшылку для дызырентаванага грамадства і лёгкавернай міжнароднай супольнасці.

Камунізм нельга разглядаць толькі як абстрактную катэгорыю, што сама па сабе чыніць зло. Гэта правільна толькі з азначных, вызначальных (дэфініцыйных) патрабаваньняў. Але калі мы падыходзім да пытання адказнасці за тое, што ўчыніў рускі камунізм, то знаходзім ня толькі ідэалёгію, але і канкрэтныя асобы, спраўдаў злачынства, і палітычную арганізацыю, і дзяржаўную сістэму, і адпаведным чынам арганізаваны народ, і адпаведным чынам арганізаванае грамадства. Кожны мае сваю долю віны. Кожны нясе сваю долю адказнасці. Але ў Расеі ніхто ня думае пра пакаянне.

Адказнасць за масавыя злачынствы супраць чалавецтва датычыць ня толькі канкрэтных асобаў, яна ёсць ня толькі індывідуальная, але і калектыўная, што прадугледжвае розную ступень пакарання.

Перад абліччам міжнароднага суду камунізм мусіць разглядацца ў канкрэтным зьмесьце. Я маю на ўвазе рускі камунізм. Іншага ў Эўропе не было.

Нюрнбергскі трыбунал судзіў не абстрактны, а нямецкі фашызм і канкрэтныя злачынцаў. Было прынятае рашэнне аб ліквідацыі магчымасцяў аднаўленьня нямецкага мілітарызму. Нямецкая нацыя (не фашысты, а народ, нацыя, што скарысталася фашызм) заплалі кантрыбуцыі за зьнішчаныя культурныя каштоўнасці іншых народаў, плаціла за галасты і газавыя каморы, за выкарыстанне дармовай рабочай сілы (і плоціць па сёньняшні дзень).

Хто заплочіць беларусам за мільёны землякоў, замардаваных рускім камунізмам?! Хто заплочіць за скарыстанне беларускай дармовай рабочай сілы на рускіх лесапавалах, за працу ў вечнай мерзлаце? Хто заплочіць за зрабаваныя культурныя каштоўнасці Беларусі, што асели ў рускіх музэях і розных „палатах“ Масквы? Хто нам заплочіць за Чарнобыль?!

Захад бяз зброі перамог камуністычную сістэму, выйграў халодную вайну. І тут жа пачаў адраджаць расейскага монстра, наіўна мяркуючы, што дапамагае дэмакратыі і што зло не жыве. У такіх умовах змаганьне з рускім камунізмам пачынае выглядаць барацьбой з папяровымі тыграмі. Яно толькі ўмацоўвае імперыялізм, які перамяніў аблічча.

Сем гадоў таму мне і маім калегам зь Беларускага Народнага Фронту ў Вярхоўным Савеце ня раз прыходзілася казаць, пісаць і перасьцерагаць аб магчымасці дыктатуры ў Беларусі, аб будучай агрэсіі Расеі, аб пагрозе страпы незалежнасці. Цяпер, глядзячы на тое, што робіцца, сумна ўспамінаць тое лёгкадумства, зь якім беларускія эліты адносіліся да відэавай рэальнасці.

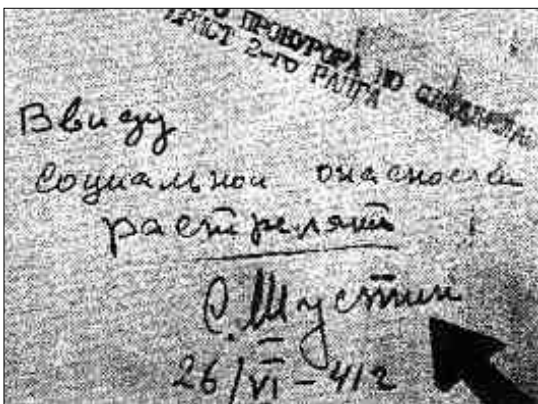
Цяпер для Масквы і яе памагатых з Захаду засталася толькі легітымаваць рэжым Лукашэнкі праз любыя выбары (хай сабе і недэмакратычныя), і тады

300-тысячная расейская вайсковая групоўка гатовая ўступіць у Беларусь. Гаворачы пра „інтэграцыю“, рыхтуюць акупацыю. Потым можа ўзьнікнуць чарговы „калідор“ да Калінінградзкай вобласці і акупацыя Летувы. Мы ўжо бачым гэтую генеральскую палітыку „атторжэннага вяртання“. Гісторыя, на жаль, мае тую асаблівасць, што на практыцы яна людзьмі не засвойваецца. Прынамсі, ва Ўсходняй Эўропе.

Калі зло не судзіць, яно робіцца нормай. Таму суд над рускім камунізмам неабходны. Гэта мусіць быць суд над „імперыяй зла“.

Працэс павінен пачацца. Ня могуць мільёны ахвяраў нявінных людзей застацца без паголі і справядлівасці. Ня можа кроў забітых адплысць вадой.

Рускі камунізм — злачынная імперыя агрэсіі і вайны — павінен стаць перад людзкім судом вольных краінаў Эўропы.

Прысуд маляпісьменнага расейскага энквэдзіста, вык. абавязкі пракурора на стэсправах юрыста 2-га рангу С. Шустіна: „З прычыны сацыяльнай несправядлівасці — расстраляць.“ 26.VI. 41 г.

12 чэрвеня 2000 г.
(„Беларускія Ведамасці“, — 2000, №5(28); Факты абвінавачваюць (зборнік), — Вільня, 2000 г.; „Народная Воля“, — 2000г., 15 верасня).

ВЕРА І ПАЛІТЫКА

Мы, беларусы, — хрысціянскі народ. Гісторыя нашай веры драматычная. Мы перанялі ўсходняе Хрысціянства ад Грэцыі праз Балгарыю і Сербію. Аднак Беларусь не была ўсходам і на працягу ўсёй гісторыі, ад часоў заснавання моцнай дзяржавы, — Вялікага Княства Літоўскага — змагалася з усходняй дэспотыяй (спачатку Залатоў Ардой, затым Маскоўшчынай, потым — Расеяй). У барацьбе з Усходам і ў змаганні з Расеяй — увесь змест нашай тысячагадовай гісторыі.

Тут канфлікт цывілізацый, і Беларусь — на падзелнай мяжы. Гэта не магло не ўплываць на нашу веру. Усходняя імперыя, што ваявала супраць нас, таксама пераняла Хрысціянства з Усходу і, узманіўшыся, пачала выкарыстоўваць рэлігійную ідэнтычнасць у сваіх палітычных інтарэсах.

Гэта спрыяла таму, што найбольш актыўныя беларускія вярхі, змагаючыся з Масквой, змянялі ўсходні абрад на заходні, адсякаючы маніпуляцыі ўсходняга непрыяцеля. Але гэта не палепшыла становішча.

У XVI стагоддзі, у часы распаўсюджвання пратэстанцізму ў Эўропе, частка беларускай арыстакратыі прыняла пратэстантва і паспрабавала кансалідаваць народ на падставе моднага тады калывінізму. З гэтага нічога не атрылася. Беларускае грамадства рабілася ўсё больш шматканфэсійным і індэферэнтным.

Аднак у самым канцы XVI стагоддзя ўдалося ажыццявіць вялікую кансалідацыйную ідэю: заключыць Царкоўную Вунію паміж Усходнім і Заходнім Хрысціянствам на Беларусі.

Цяпер, глядзячы здалёку, трэба прызнаць, што гэта была найвялікшая падзея ў беларускай гісторыі. Праз няпоўныя 200 гадоў Вунія, культурна і духоўна, скансалідавала беларускае грамадства і заклала падваліны пад будучыню беларускай нацыі, найглыбейшым чынам паўплывала на беларускае сакральнае мастацтва, вобразную творчасць і сьведамасьць беларусаў. Вунія дала ў рукі беларусам пастаянны і натуральны абаронны шчыт перад разбуральнай і рэлігійнай па форме агрэсіяй усходняй імперыі.

У канцы XVIII стагоддзя, перад разбормі *Рэчы Паспалітай*, беларускае хрысціянскае насельніцтва складалася з 80 адсоткаў вуніятаў, 5-ці адсоткаў праваслаўных і 15-ці адсоткаў каталікоў.

У першай палове XIX стагоддзя расейцы, захапіўшы Беларусь, расправіліся з *Вуніяй*. Было забіта і замардавана тысячы беларусаў, вуніяцкіх святароў і вернікаў, спаленыя тысячы беларускіх кніг, абразоў, твораў мастацтва, пазачынены і разбураны вуніяцкія школы, кляштары і сьвятыні, зачынены Віленскі ўнівэрсітэт. Генэцкі беларусаў ажыццяўлялі спецыяльныя расейскія карныя атрады з казакаў. Падзеі здзеку над беларускім насельніцтвам, лодабойства і вымардаваньне веры апісаныя часткова ў „*Актах пакутніцкай Вуніі*“, выдадзеных яшчэ ў XIX стагоддзі на польскай мове. Аднак самы беларусы гісторыі гэтага года страгнага вынішчэньня яшчэ не напісалі.

У сярэднявеччы, за часы існаваньня феадальных дзяржаваў, веравызнаньне мела вялікае значэньне для кансалідацыі грамадства. Новы час прынёс новыя, ужо не рэлігійныя, а нацыянальныя ідэі кансалідацыі і запатрабаваў новую форму дзяржаўнасьці, заснаванай не на феадальным праве і ўласнасьці, а на волі нацыі.

Аб'яднаўчым, сьведамым ідэйным чыннікам нацыянальнага грамадства зьяўляецца ўжо не рэлігія, як раней, а нацыянальная культура і, перш за ўсё, — нацыянальная мова, нацыянальная літаратура і нацыянальны тэатр.

Пытаньне канфэсійнасьці на Беларусі перастала быць прыярытэтным. Да стварэньня сваёй новай нацыянальнай дзяржавы ў пачатку 1918 года беларускае грамадства прыйшло шматканфэсійным. Шматканфэсійнасьць паглыбілася ў XIX-XX стагоддзях, перш за ўсё, з прычыны палітычных дзеяньняў непрыяцеляў Беларусі. Аднак гэта ўжо не змяніла і не аслабіла культурнага адліства беларускага народу (як таго спадзяваліся з Усходу і Захаду).

На сёньняшні дзень беларускае грамадства складаецца з чатырох, прыкладна роўных групаў людзей, якія так ці інакш згуртаваныя альбо зьвязаныя з каталіцкім ды вуніяцкім касцёлам, праваслаўнай (артадаксальнай) царквой*, пратэстанцкімі абшчынамі і сьвешкім атэызмам (бязбожніцтвам). Апошняя група не зьяўляецца канфэсіяй. Але яна ў рэальнасьці, бадай, ці не найбольшая, хоць адкрыта сябе не выяўляе і прыстаоўваецца да абставінаў. (Камунізм не мінае бяссьледна.)

У другой палове 80-х гадоў мінулага стагоддзя, калі на Беларусі аднавіўся рух беларускага Адраджэньня, тады былі адроджаныя і прыпынены нацыянальнай кансалідацыі грамадства, разбураныя рускімі камуністычнымі каліянізатарамі.

Галоўнымі фактарамі адроджэнскай кансалідацыі грамадства ў барацьбе за свабоду былі беларуская мова і культура, сацыяльная справядлівасьць, эканамічная ўласнасьць і незалежная Беларуска дзяржава.

Адначасна *Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне“* сфармуляваў палітычныя дачыненні да рэлігіі і канфэсійных групаў насельніцтва. *Фронт* прызнае свабоду сумленьня і паважае рэлігійныя традыцыі беларускага народу. За агульны кансалідацыйны чыннік нацыі вяртаецца беларуская культура, беларуская мова і беларускія інтарэсы, рэалізаваныя ў Беларускай нацыянальнай дзяржаве. З гэтага гледзішча, беларускія адраджэнцы раўназначна станоўча адносяцца да ўсіх беларускіх хрысціянскіх канфэсіяў і да нехрысціянскіх канфэсійных групаў, прызнаюць свабоду сумленьня, у тым ліку, і права на невызнаньне ніякай рэлігіі (але гэта не ўхваляецца). Беларуска дзяржава, якой будучы кіраваць беларусы-адраджэнцы, ня стане перасьледваць атэістаў, але дзяржаўная палітыка мусьці быць скіраваная на стварэньне ўмоваў, для разьвіцця каштоўнасьціў Хрысціянства, высокага ўзроўню грамадзкай маралі і маральнай асобы чалавека.

Акупацыйныя ўлады на Беларусі, якога б ідэалогічнага кшталту яны ні былі, заўсёды аддавалі прыярытэт той канфэсіі, якая зьяўлялася пераважнай у іхняй краіне. Яны стараліся, перш за ўсё, падпарадкаваць беларускія канфэсіі пад іерархія акупацыйнай дзяржавы. Нават рускія бальшавікі-бязбожнікі, зьнішчаючы ўсё рэлігійнае, тым ня менш апасродкавым чынам аддавалі перавагу праваслаўнай царкве. (Асабліва ў апошнія часы існаваньня СССР.)

Немалаважнае значэньне ў раслуначэньні такога дзіўнага, на першы погляд, прыярытэту бальшавікоў, мела „кагэбзіцаў“ рускай праваслаўнай царквы. У 1929 годзе, пры Патрыярху Сьргію, бальшавікі зламалі супраціўленьне праваслаўнага кіраўніцтва, і рускае кіруючае праслаўе (нясучы адначасна страты ў людзях і ў веры) пайшло на супрадоўніцтва з камуністамі і НКВД. Чэкісты напраткі засылали свае кадры ў духоўныя сьмінарны і акадэміі, у структуры праваслаўя і, пры спрыяньні

*На Беларусі з XIX стагоддзя, у выніку расейскай акупацыйнай палітыкі, усталявана кіраўніцтва (гордыскаў) Рускай Праваслаўнай Царквы (РПЦ). Беларуска Праваслаўная Царква дзейнічае ў эміграцыі.

патрыярхаў, хутка кагэбзівалі іерархію рускай праваслаўнай царквы, ператварыўшы яе ў своеасаблівы аддзел КГБ.

Тут зазначу, што руская праваслаўная царква была падпарадкаваная дзяржаве і страціла самастойнасць яшчэ ў пачатку XVIII стагоддзя, пры цары Пятры-шалёным (як называлі яго беларусы).

У XIX стагоддзі расейская праваслаўная царква ўжо ў значнай ступені звязаная з паліцыяй і ператварылася ў вырабленую зброю рускага самадзяржаўя, каляніяльнага ўціску і імперскай экспансіі.

Пасля распаду СССР і савецкай сістэмы сацыялізму, палітычная ўлада вышэйшага праваслаўнага клеру павялічылася. Кагэбзізаванае праваслаўе стала імітаваць дзяржаўную ідэалогію кагэбзізаванай

Пасля заняцця Беларусі савецкімі войскамі ў 1944 годзе, ізноў была адноўленая ўлада маскоўскага патрыярхату над праваслаўнымі беларусамі.

Але беларусы бачылі, што такое маскоўская царква. Як і ў ранейшыя часы, адбываўся адплыў да пратэстантызму, хоць пратэстанцкія абшчыны за саветамі надзвычай жорстка пераследвалі. (Вернікаў не ўладкоўвалі на працу, выдумвалі штучныя абвінавачванні, судзілі ды ссылалі, здэкавалі над дзецьмі, вялі шалёную прапаганду, прыдумвалі дзікія небывілы, распальвалі нянавісьць да пратэстантаў і г.д.)

©cont. „Наша”

Юць беларусі (Беласточчына).

Расей. На праваслаўныя свята кіраўнікі Крамлю (былыя бязбожнікі і энквэдзісты) выстройваюцца ля алтара са свечкамі ў правай руцэ. Патрыярх Маскоўскі **Алексій II** (ён жа генэрал КГБ **Рыдзігер**, агентурная клічка „**Дроздов**“) неаднаразова „благослаўляе“ генацыд у Чачэніі і вынішчэнне чачэнцаў, ухваляе ваіну, узнагароджае бязбожніка Лукашэнку праваслаўным ордэнам, выступае ініцыятарам і праводзіць кананізацыю (прылучэнне да аблічча цара **Мікалая II** („*крывавага*“)).*

* Нагадаю, што рускі цар-алкаголік Мікалай II асабіста аддаў загад расстраляць 9-га студзеня 1905 года мірныя шэсць людзей, якіх з іконамі і царкоўнымі харугвамі прывёў да царскай рызданіцы ў Пецярбургу праваслаўны поп-правакатар Гапон. Было забіта 1118 чалавек. У гісторыі гэтая трагічная падзея вядомая пад назвай „*крывавая нядзеля*“. Царя Мікалая II, пасля гэтага расстрэлу, называлі „*крывавым*“.

Ніколі не было ні скруці, ні пакаяння ў гэтага цароўнага страшнага і апошняга рускага цара. І тое, што большавікі п-бандыцку без суда расстралялі яго разам з сям’ёй, выглядае як Боская кара забойцу сотняў людзей. Тут усё сымвалічна, нават, што суда не было. Бо такіх чакае Боскі Суд. (Я ўжо не ўспамінаю тут пра жонку цара ды Распуціна, ды пра ўвесь гэты вядомы ў гісторыі бруд.)

Праз 80 гадоў нашадкі камісары ў сутанях аб’яўляюць „святым“ забойцу нявінных людзей.

Прычыны такіх асабліва жорсткіх адносінаў большавікоў да пратэстантаў былі палітычныя. Гэтыя вернікі выпадалі з-пад кантролю КГБ. Каталіцкі касцёл большавікі прыгаварылі на фізічнае выміранне, перакрыўшы ўзнаўленне кадраў святароў. (Стары ксёндз паміраў і касцёл зачыняўся. Парафія знікала.) Праваслаўе кагэбсты кантралявалі поўнасьцю праз свае кадры і сэмінарыі, а вось з пратэстанцтва нічога не атрымлівалася.

Інфільтраваны яго агентурай было значна цяжэй. Пратэстанцкія абшчыны складаліся, у асноўным, з простых беларусаў, на якіх большавік, акрамя страху, практычна ня меў ніякага ўплыву.

Такая ж сітуацыя засталася і цяпер, у час аднаўлення на Беларусі расейскага нэкаляніялізму. Рэжым Лукашэнка зразумеў, што паставіць сабе на службу беларускіх пратэстантаў (ці хоць бы часткова нэўтралізаваць, як каталіцкі касцёл) яму ня ўдасца. Таму роакцыя супраць пратэстантаў грубая і тыпова кагэбоўская: дыскрэдытацыя, пагрозы, паклёп і т.п. Імкнучца запалохаць вернікаў.

Аднак за ўсім гэтым стаіць „стратэгічная“ задача расейскага

гэбізму: выклікаць у Беларусі нянавісьць па канфэсійнай прыкмеце, справакаваць канфлікты на рэлігійнай глебе і потым „камандаваць парадом” — лавіць рыбу ў мутнай вадзе.

200 гадоў працуюць рускія спэцслужбы над гэтай мэтай у Беларусі. Што толькі ні прыдумвалі: і „чорныя сотні”, і каталажкі, але так нічога і не атрымалася. І не атрымаецца. Я гэта кажу ўпэўнена, бо ведаю беларусаў.

Калі мы гаворым пра беларускае хрысьціянства, беларускае праваслаўе, беларускае каталіцтва ці беларускае вуніяцтва, то мы, вядома ж, разумеем, што Хрысьціянства ёсьць адзіным, і мы ня маем на

ўвазе нейкую яго выключнасьць у Беларусі ці выпаданьне з агульнай сусьветнай дарогі Веры. „Беларускае” абазначае тое, што ня мусяць беларускімі вернікамі і грамадзянамі Беларусі кіраваць з замежных цэнтраў патрыярхі-гэбісты чужой дзяржавы і лейтэнанты ў сутанах. Гэта супярэчыць нашым нацыянальным інтарэсам.

Павінна быць так, як у вольных людзей, як у іншых вольных краінах Эўропы і як некалі ў нас было. Беларускай царквой павінны кіраваць беларускія першаерархі, кардыналы і біскупы. Хопіць акупацыі.

Аддзяленьне царквы ад дзяржавы абазначае, што царква не зьяўляецца дзяржаўным інстытутам улады і не выконвае функцыяў дзяржаўнай улады. Юрыдычна яна знаходзіцца на правах грамадзкай арганізацыі і падлягае ўсім дзяржаўным законам.

Царква ня мае такога юрыдычнага статусу, каб займацца кантрабандай, гандляваць цыгарэтамі ды гарэлкай, вывешваць сьцягі чужых дзяржаваў у алтарах і кіравацца антыбеларускай справай. Могуць быць прынятыя спэцыяльныя законы па канфэсіях, але яны павінны адпавядаць Канстытуцыі краіны.

У 1993 годзе дэпутатам Народнага Фронту ўдалося правесць ў Вярхоўным Савеце (праўда, са стратамі) прыстойны закон аб рэлігійных арганізацыях, які паспрыяў усім. Рэжым Лукашэнка ўвесь час намерваецца адмяніць гэты закон і заступіць яго іншым, каб забясьпечыць прыярытэт рускай праваслаўнай царкве (РПЦ) на Беларусі і дыскрымінаваць іншыя (беларускія) канфэсіі (у тым

ліку, і беларускае праваслаўе). Знаёмія справы, пазнавальныя пляны.

Калі зазірнуць далей у будучыню вольнай Беларусі, у той час, калі мы адным наш Беларускі дом і наш Беларускі Храм, калі будзем мець Беларускі нацыянальны ўрад, Беларускае кіраўніцтва і Беларускі друк, калі мы вернем дзяржаўнасьць Беларускай мовы і станем, нарэшце, спраўднымі гаспадарамі ў сваёй краіне, то будучыня Беларускага Хрысьціянства ўяўляецца мне вельмі добраай. Зарукай таму зьяўляецца памяркоўнасьць і разумнасьць нашых людзей. Беларус ня любіць варагаваньне з суседам і з усімі імкнецца жыць мірна.

Распаўсюджаная зьява на Беларусі, калі ў адным мястэчку, дзе людзі ведаюць адзін аднаго, стаць касьцёл, царква і частка жыхароў — пратэстаўты. Аднак няма канфліктаў. Усё функцыянуе нармальна, людзі супрацоўнічаюць, працуюць, жэніцца і выходзяць замуж у межах насельніцтва, а не канфэсію.

Такія дачыньні выпрацаваныя стагодзьдзямі і зьяўляюцца асабліва свабодна беларусаў. Палітыканы чужых дзяржаваў увесь час хацелі ўшчымяцца ў гэтыя асаблівыя людзкія дачыньні беларускага грамадзтва і навесці свае парадкі. Безумоўна, што яны нарабілі шкоды, але, у прынцыпе, нічога не дамагліся. І не дамогуцца. Жыцьцёвая сіла людзкага адзінства беларусаў мацнейшая за наносную нянавісьць палітычных маніпулятараў.

Я лічу, што мы, беларусы, павінны вельмі шанаваць і мацаваць нашу людскую памяркоўнасьць у канфэсійных дачыньнях паміж сабой. Бо гэтая добрая рыса ёсьць псіхалогічнай асновай нашага культурна-нацыянальнага адзінства. А ўвогуле, калі

падумаш глыбей, гэта ёсьць рыса духоўнай велічы беларусаў, падстава да сапраўднай дэмакратыі, моцы і вышынні будучай вольнай беларускай дзяржавы. Гэтая веліч Беларусі сапраўды будзе, бо яна ўжо сапраўды была і пакінута нам праз вякі найвялікшае багацьце — здольны, працавіты, памяркоўны і мірны народ.

21 траўня 2001 г.
(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №8(38).

Беларусы на дэманстрацыі ў Нью-Ёрку.

(Фота З. Панаева)

ТРАДЫЦЫЯ

Людзі часта гавораць пра традыцыі, не задумваючыся, што азначае традыцыя і чаму яна існуе. Ім здаецца, што традыцыі, як дождж і вецер, ці як прывычка, існуюць самы па сабе. Бо цяжка ўявіць культурнае грамадства без традыцыйнай культуры.

Сапраўды, працэс утварэння традыцый у ва ўсіх галінах дзейнасці людзей развіваецца самаісна. Традыцыя ёсць найважнейшы чынік захавання і жыццяздольнасці культуры. Культура зь неразвітымі традыцыямі — слабая культура. Яна можа рассыпацца, знікнуць пры ўскладненні жыццёвых абставінаў. А гэта суправаджаецца пакутамі людзей і агульным зьбядненнем чалавечага грамадства.

Калі гвалтоўна развальваюцца традыцыі ці дэградуюць ад змяшання з чужародным, тады людзі *перастаюць разумець адзін аднаго*, грамадства перажывае рэгрэс, культура спараджае хімеры. Развал адстойных уяўленняў і дэградацыя соцыюма прыводзіць да прымітыўізацыі і змянення асобы.

Захаванне традыцый заўсёды было клопатам вышэйшых людзей і грамадства. Можна дакладна вызначыць: па тым як адносяцца людзі да захавання традыцый, мераецца іхны ўзровень культуры.

Традыцыя ёсць вынік калектыўнай дзейнасці людзей. Гэта плён агульнай творчасці і супольных уяўленняў. Традыцыя — асабліва зьява, якая існуе толькі ў жывым грамадстве і рэалізуецца тады, калі ствараецца тып, альбо канон, ёсць варыянтнасць і пастаяннае насельніцтва.

* * *

Вельмі наглядна традыцыі відаць у мастацкай творчасці, бо творы мастацтва валодаюць выразнай аўтаноміяй і самастойнасцю (адасобленасцю) ад носьбітаў. У калектыўным (гэта значыць народным) мастацтве гэтая самастойнасць толькі частковая. У індывідуальным (гэта значыць прафэсійным) — практычна цалкамвітая.

Гносалягічна мастацтва звязанае з рэлігійнымі ўяўленнямі і вырастае з аднаго караня. Мэта рэлігіі — пазнаньне Бога і дасягненне вечнага існавання душы ў ідэальным стане. Мэта мастацтва — узвышэнне душы праз адлюстраванне (стварэнне) эстэтычнага ідэалу.

У філясофскім пляне мастацтва і рэлігію можна разглядаць як адны працэс пазнання абсалютнай ісціны. Рэлігія — шлях непасрэдна, *ішлях дазнення* праз веру. Мастацтва — гэта шлях апасродкаваны, *ішлях набліжэння* праз вобраз ідэальнага хараста.

Трэба ведаць, што харасто ёсць функцыя ісціны. *Ісціна заўсёды вечная, простая і прызосяя.*

Таму апасродкаваны шляхі набліжэння да ісціны (Бога) ішлі праз *мудрасць* (філясофія, навука і т.п. „рацыён“) і праз *мастацтва* (вобразы хараста). Непасрэдна шлях, як я ўжо адзначаў, ляжыць пасярэдзіне — *ішлях веры*. (Гэта значыць успрыняць ісціны агулам, усёй істотай, адразу такой, якой яна ёсць.)

Ні адзін з трох шляхоў не гарантуе ад памылкаў, і толькі адзін шлях сапраўдны (шлях веры). Але смяшчэнне гэтых накірункаў ёсць агульнай дарогай духоўнага развіцця чалавецтва. І гэта якраз павярджае гісторыя.

У калектыўны прыяд мастацкай творчасці людзей кожны народ па-свойму адлюстроўваў ідэал хараста, ствараў сваю сістэму вобразаў і мастацкіх традыцый. Тут дзівосны сінтэз. Бо, адлюстроўваючы аб'ектыўную эстэтычную ісціну праз сваю

вобразную сістэму і традыцыі творчасці, народ выяўляў адначасна сабе, сваю душу, паніццё і ўяўленні.

У працэсе калектыўнай творчасці *вобразнае выяўленне* сістэматызавалася ў аптымальную форму, набывала закончаныя і дасканалыя ачыскі. Так узнікла *традыцыя як найлепшае выяўленне сутнасці, якое характарызавалася атымальнасцю, закончасцю і дасканаласцю*.

Такім чынам традыцыя станавілася *універсальным перадачым мэханізмам захавання культуры, цягласці яе з пакалення ў пакаленне*. Гэта сапраўдны ўсенародны скарб, набытак, які стагоддзямі жывіў творчасць і эстэтычнае развіццё людзей у адпаведным і найлепшым для іх рэжыме паніццяў і адчуванняў.

* * *

Гвалтоўнае знішчэнне традыцый — гэта заўсёды культурная катастрофа. Тут трэба адрызняваць натуральны працэс, выкліканы грунтоўнымі і вельмі хуткімі пераменамі ў грамадстве, і працэс намераны, накіраваны спецыяльна на знішчэнне традыцыйнай культуры.

Беларусы, апынуўшыся ў расейскай імперыі, сутыкнуліся з вырабленай палітыкай разбурэння традыцыйнай беларускай культуры. У XIX стагоддзі найбольш пацярпела беларуская архітэктура і гарады. Над Беларусяй нібы пранёсся знішчальны ўраган. Але вынішчэнні XIX-га стагоддзя нельга параўнаць з тым, што зрабілі потым у XX-м стагоддзі рускія бальшавікі.

У даўняй Беларусі ідэаграфічна традыцыйнага, выпрабаванага ўкладу жыцця і культуры ўжываўся ўніверсальны тэрмін „*старына*“. „І каб старыны ня рухалі...“ — пісалі звычайна магільёўскія, смаленскія ці быхаўскія мяшчане, стаўляючы ўмовы.

Бальшавікі, ставячы задачу звышчэння традыцыйнай культуры, прымалі свой „тэрмін“, свой назоў разбурэнню, які быў антытэзісам азначэнню „старына“. Гэта ярлык „старыё“ (што азначае — старызна).

Тэрмін „старыё“ быў асабліва небяспечны на побытовым, нізкім узроўні сьвядомасці, у асяроддзі соцыюма, дзе якраз адбывалася ягонае прыжыванне. У асабкіх навуковых сферах маглі казаць што іншае, з прыцягненнем навуковай тэрміналогіі, але на практыцы таталяная камуністычная палітыка вынішчэння культуры абпяралася на безаплячынную формулу: „Зачэм это старыё!“. І далей чулася прымітыўная нігілістычная дэмагогія, што трэба будаваць „новае“, адмаўляцца ад „старога“, аджылага, глядзець „наперад“, а не „назад“ і г.д.

Формула „зачэм старыё“ пратрывала да апошняга дня існавання СССР.

Камуністычныя варвары вынішчылі ў Беларусі тысячы помнікаў архітэктуры і сакральнага дойлідства. Яшчэ ў 1961 годзе ўзрывалі культурныя здабыткі XII-га стагоддзя (царква Дабравешчання ў Віцебску), а ў канцы 1980-х гадоў разбурылі Менскае Замчышка XI-га стагоддзя і архэаліягічны драўляны Менск, што існаваў у ім. (На месцы Замчышка пабудавалі статычны мэтро „Наміга“). Былі разбураныя старадаўнія могілкі і гістарычныя цэнтры беларускіх гарадоў ды мястэчак, знішчаныя тысячы прыдарожных крыжоў і каплі ды каменных муроў, вадзяных млыноў ды ветракоў, шмат дзе поўнасьцю ліквідавалі беларускія народныя строі адзеньня (забаранялі апрананьне) і народныя рэлігійныя абрады, высмейвалі аўтэнтчныя фальклёр, настроівалі моладзь у школах супраць свайго.

Адначасна ўжывалі іншы таталяны, больш выраблены мэтад

вынішчэння беларускіх традыцыяў культуры, накіраваны ў асноўным на знішчэнне фальклёру (песняў, танцаў, звычайў, абрадаў, сьвятаў і г.д.). У камуністычнай псэўдэталёгіі ён называўся „развіцце традыцый” (развіццё традыцыяў) і рэалізавалася на практыцы найбольш праз „мастацкую самадзейнасць”.

Для камуністаў-ідэолагаў усё жыццё — гэта „борьба” (барцьба). Развіццё — гэта ў іх „барцьба новага са старым”. Таму камуністы заўсёды „змагаліся”, уступалі ў „вечны бой”, вялі „бітву за ўрадаж” на „трудовым фронце”, сківалі „працоўны дэсант”, ішлі „от победы к победе”, „заваявалі новыя рубяжы” і г.д. — усё з крыкам ды камандамі.

З традыцыі, згодна камуністычных „тэарэтыкаў”, трэба было браць „лепшае”, адкідаць „горшае”, „несучаснае”, і прылучаць „новае”, „сучаснае”. Крытэрыі вызначаліся „па паняццях”, задачы — па цыркулярах.

Была створаная сетка сельскіх клубоў, раённых „дамоў культуры” і „дамоў народнай творчасці”, дзе ў большасці сядзела цэлая армія недавучак, „арганізатараў культуры” і „развівалішышкаў традыцыяў”. Нашэсць гэтай арміі за дзясяткі гадоў „барцьбы на культурным фронце” прынесла больш шкоды, чым карысці. Што датычыць традыцыяў, то ня глядзячы на старанні асобных энтузіястаў, вынішчана было амаль усё жывое.

Традыцыя ў калектыўным мастацтве — гэта закончаная і дасканалая зьява. Яе далейшае самаўдасканалванне прыводзіць да канону, які зьяўляецца *самадастатковым*. Кананізаваная традыцыя існуе стагоддзмі якраз з прычыны гэтых сваіх якасцяў (дасканаласці і самадастатковасці) і таксама *варыянтнасці* — зьявы характэрнай якра для калектыўнай творчасці, бо кожны выканаўца ў фальклёрнай традыцыі, прытрымліваючыся канону, зьяўляецца ня толькі выканаўцам, але і творцам, што выяўляецца ў *імправізацыі*. (Дарэчы, адметнай прыкмеце агульнай фальклёрнай традыцыі).

Адначаснае сумішчэнне канону, варыянтнасці і імправізацыі стварае дзівосную зьяву — *непаўторнасць* аўтэнтычнага фальклёру. Гэтая феномінальнасць рэалізуюцца ў працесе жывога выканання (жывога — ня значыць, што на сцэне, а ў натуральных календарна-тэрытарыяльных абставінах).

Традыцыю калектыўнай творчасці, з прычыны яе закончанай формы, нельга структурна змяняць, бо гэта прыводзіць да яе разбурэння і знікнення. Традыцыя, якая кананізаваная форма калектыўнага мастацтва, не паляпшаецца нейкім з боку, гвалтоўным умяшаннем у яе сутнасць. Яе можна толькі прымаць такой, якой яна ёсць, і прадаўжаць.

Традыцыю ў адной галіне творчасці, ці аднаго ўзроўню мастацтва можна скарыстоўваць у іншай галіне, ці ў іншым узроўні мастацтва. Можна скарыстоўваць элементы традыцыі, ці яе форму, ці нават яе рэмінісцэнцыі, але ўсё мусіць называцца сваім назовам (бо гэта ўжо не традыцыйная творчасць). Не павінна быць *падмены* аднаго мастацтва іншым, адной галіны творчасці — іншай.

Менавіта падмена зьяўляецца сутнасцю і вынікам разбуральнага камуністычнага паняцця „развіццё традыцыяў”. Якраз устаноўка на падмену выклікала ўмяшанне ў традыцыйны парадак і разбурэнне аўтэнтычнай народнай творчасці.

Паколькі Устаноўка была ідэялагічнай (змяняць, палепшыць ды абсучасніць) і зыходзіла з дзяржаўна-партыйных устаноў — усё астатняе дашэрвала звычайная чалавечая цемната, бескультур’е і неадукаванасць „мэтадыстаў” ды функцыянераў такой палітыкі.

Трэба сказаць, што сярэдні ўзровень адукацыі і эстэтычных паняццяў савецкага чалавека адпавядаў узроўню фармулёўкі

„развіццё традыцыяў”. Калі савецкі чалавек чуе, што нельга збоку ўмешвацца і змяняць традыцыю, тады ён (скажам, доктар якіх-небудзь тэхнічных навук, што мяркуе на ўсе тэмы) здзіўляецца: „А як жа тады развіццё? Што, жыццё павінна спыніцца?”

Зрэшты, можна прывесці на аналегіі прыклады і з тэхнікі, і з фізікі, і ўвогуле — з прыроды. Нікому, скажам, не прыходзіць у галаву ўдасканаліць форму кола, зрабіць яго больш выцягнутым, ці сплюшчаным, ці хваліста-увогнутым і т.п. У людзей хапае здаровага сэнсу не задумаючыся разумець, што кола — гэта дасканалая завершаная сістэма. Палепшыць яе немагчыма, змяніць нельга (бо гэта будзе ўжо ня кола). Можна толькі ім карыстацца, выкарыстоўваць і вар’іраваць (што і робіцца ў тэхніцы). І ніхто не задае пытанне: хто прыдумаў кола. Прыдумалі людзі (і дарэчы, не адразу).

Традыцыя ў калектыўным мастацтве — гэта таксама „кола” — дасканалая, як мы ўжо адзначылі, завершаная форма (сістэма) выяўлення адпаведнай сутнасці. Нельга яе перайначыць.

Тут адностворэнне вельмі агульных заканамернасцяў. Наша фізічная трохмерная прастора ёсць частка бясконачнага свету. Наш трохмерны свет мае закончаную колькасць дасканалых, сістэмна завершаных геаметрычных формаў (геаметрычных фігур), закончаную колькасць асноўных колераў, асноўных гукаў; існуюць парогі адчування сьвятла і параметры пераменаў стану рэчыва і г.д. Усё зьменлівае багачце і шматтаблічнасць нашага фізічнага свету ёсць вар’янтнасць і мадыфікацыя пэўных завершаных асноў. *Разбурэнне асновы прыводзіць да разбурэння зьявы*.

Тым часам сістэмнае завершанасць (самадастатковасць, самадасканаласць) фізічных асноў прадвызначае ўнівэрсальную заканамернасць развіцця і стварэння *ўсяго*. Менавіта: адпаведнасць (адэкватнасць) паміж формай і зместам зьявы. Умоўнасць формы і умоўнасць зместу маюць контрабясную тэндэнцыю да завершанага адзіства. У ідэале умоўнасць формы і умоўнасць зместу імкнуча стаць адной існасцю і дасягнуць дасканаласці. Гэтае імкненне (назвам яго *шляхам гармоніі*) падпарадкоўваецца законам ісціны: прыгажосці, прастаты і вечнасці. (Вечнасць дасканалай сістэмы ў даленым выпадку ёсць яе завершанасць у адпаведным сьвечце).

У пачатку 60-х гадоў, калі сьвет быў яшчэ пад уражаннем адкрыцця малекулы ДНК, мяне зацікавілі апісанні трох амэрыканскіх вучоных-адкрывальнікаў (Ф. Крыка, М. Уілкіна, Д. Уотсона) пра тое, як рабілася адкрыццё.

Вучоным перамянілі вялікае мноства структурных мадэляў малекулы пры расшыфроўцы вопытаў. Асноўнымі крытэрыямі адбору мадэлі ў іх былі прастата і *характэро* структуры. Малекула павінна была быць прыгожай. Непрывабная, хоць і дастаткова лягчінная мадэль, адкідалі. У выніку — адкрыццё падвойнай спіралі, прастай і дасканалай сістэмы малекулы ДНК.

Вельмі дакладная інтуіцыя. Вучоныя зразумелі, што шукаюць адну з *асноў* існавання жывога сьвету і яна павінна валодаць якасьціма ісціны.

Гэтыя пункцірныя развагі я зрабіў дзеля таго, каб падвесці да глумачэння, што *фналізі стваральнага эстэтычнага працэсу ў калектыўнай творчасці людзей падпарадкаваны ўсеагульнаму сусветнаму парадку рэчаў і ёсць ягоным вобразным выяўленьнем*.

Менавіта таму тут няма брыдоты, паскудства, дэкадэнства, пачварнасці, збачэнства думак, духу сьмерці, упадку і разбурэння, як гэта часта прысутнічае ў індывідуальным прафэсійным мастацтве. Я не кажу ўжо пра масавую культуру.

Калі меркаваць па якасці, узроўні і вобразнай сутнасці эстэтычнага адлюстравання народнага духу і народнай адметнасці, як выяўлена гэта ў аўтэнтычнай калектыўнай творчасці людзей, то, безумоўна, — гэта вяршыня. *Нішто і ніхто леші не выяўляе характаву народу, як сам народ у сваёй традыцыйнай мастацкай творчасці.* Вядучыя мастацтвы тут — сьпевы і танцы.

Тым часам індывідуальная (прафэсійная) творчасць гэта ёсць *мастацтва нацыі*. Вядучыя мастацтвы тут — літаратура і тэатр. Яны адлюстроўваюць жыццё, дух і вобраз народа праз лёсы і вобразы *асобных людзей*.

Літаратура і тэатр ёсць сутнасныя атрыбуты нацыянальнай культуры. (Бяз іх нацыя не ўтвараецца і не існуе.) Нацыянальнае мастацтва, як правіла, абпіраецца на народную творчасць і

Гэта прафэсійная творчасць *на падставе* народнай творчасці. Тут ёсць своеасаблівы „гістарызм” (як нзаготыка ў архітэктуры), тут выяўленыя тэатральнасці і прадстаўленыя народнага сродкамі мастацкай фантазіі. Пры такім падыходзе ўсё вырашае густ і майстэрства сьпевакоў. Падыход эстэтычна апраўданы, хоць і не глыбокі.

Цяперка паўкультурнае асяроддзе ў Нью-Ёрку якраз цікавіцца Ванэсай Мэй*. Безумоўна, што яе аранжыроўкі клясыкі пад сучасныя рытмы і выкананьне зробленыя таленавіта, на добрым узроўні і слухаюцца лёгка. Але гэта ўжо ня клясыка. Гэта другая творчасць. І Ванэса не хавае гэтага. Клясыцы такое ня шкодзіць. (Хоць зразумела, што тут звычайны амэрыканскі бізнэс).

Горшая сітуацыя, калі размежаваньня няма, калі на сцэну цягнуць жывую традыцыйную творчасць, але падпраўляюць яе,

(Фота Ул. Сямоса)

Гукаўне вясны ў Строчыцах. 1998 г.

выпрацоўвае плённую форму выкарыстання, галоўным прынцыпам якой ёсць павага і захаваньне традыцыі.

* * *

Разгледзім некалькі прыкладаў.

Калі ў пачатку 70-х гадоў голасна заявіў пра сябе ансамбль „Песьняры”, нашае пакаленьне маладых беларусаў успрыняло яго з вялікай прыхільнасьцю і энтузіязмам. Тым часам *Рыгор Раманавіч Шырма* — найвялікшы аўтарытэт у беларускай музыкатэгіі і знаўца народнай музыкі — даволі стрымана аднёсься да іхняе творчасці. Ён перажываў, што ў „Песьняроў” страчана глыбіня, народны беларускі дух і тонкая эстэтыка традыцыйнае песні. У гэтым Рыгор Раманавіч, безумоўна, меў рацыю. Але ён не крытыкаваў калектыў публічна. Маэстра разумеў, што „Песьняры” і не прэтэндавалі на народнае выкананьне народных песняў. Яны рабілі свае аранжыроўкі ў межах свайго стылю і выконвалі ўсё на выдатным прафэсійным узроўні. Народную традыцыю гэта не пансавала, бо тут не было яе падмены.

„паляпшаюць” ды прерайнаваюць, дадаюць „нестаючыя элемэнты” і ўсё гэта выдаецца за народны беларускі аўтэнтычны падыход. Тут зьяўляецца ашуканства, эстэтычная дэзінфармацыя. Дрэжны варыянт — гэта так званая „самадзейнасць” зь яе апрацоўкамі народных песняў савецкімі кампазытарамі. Тут адкрытае разбурэньне традыцыі і падмена яе прымітыўным „вакалам” („медленна, протяжно”).

Але поўнае варварства, калі малаадукаваныя культработнікі шырокага профілю вучылі „правільна сьпяваць” народных сьпевакоў, цягаючы іх на розных раённых і абласных аглядах мастацкай самадзейнасці.

Можна ўявіць, што сталася б з бурацкім ці тувінскім гарлавым сьпевам, ці з азербайджанскім мугамам, ці з грузінскім шматгалосьсем, калі б іхных сьпевакоў павучылі савецкія культработнікі.

У Беларусі захавалася арыгінальнае прасторавае грудное сьпяваньне, заснаванае, як і ўсё старажытнае народнае, на пента-

* Маладая асоба, 22 гады, магчыма, — будучая індывідуальнасць у музыцы.

тоніцы, бяз ладавай афарбоўкі мэлёды. Але ў Беларусі савецкія культмасавікі, што ня ведалі часам элементарных рэчаў, „вучылі” народных майстроў „правільнаму вакалу”.

Разбурэнне сьпеўных і выяўленчых традыцыяў ішло за саветамі праз сцэну, самадзейнасць, радыё і тэлебачаньне. Асноўны вынік гэтай дзейнасці — стварэнне прымітывных уяўленьняў пра беларускую народную культуру і стварэнне сцэнічнага паказнага кіча. Аднак самы традыцый і народная творчасць жыла не на сцэне і ніколі не існавала на сцэне. Звужалася і знішчалася таксама натуральнае асяроддзе і ўмовы існавання традыцыяў беларускага народнага мастацтва.

* * *

Для таго каб у грамадстве адбывалася цягласць народнай культуры, каб з пакалення ў пакаленне перадаваліся традыцыі, неабходна, каб існавала **пастаяннае насельніцтва на пастаяннай тэрыторыі**. Маецца на ўвазе ня толькі агульнанацыянальны маштаб, але і макрасістэмы ў межах геаграфічных мясцінаў, адміністрацыйных раёнаў і асобных паселішчаў.

Жыхары паселішча, што існуюць у сфэры нацыянальнай і мясцовай традыцыйнай культуры, жывуць адначасна і ў сваім макрасьвее, дзе абкультураныя ня толькі дачыненні паміж людзьмі, але і ўся акаляючая прастора. Як правіла, кожная дарога, лагчына, камень у полі, ручайкі і рэкі, дрэвы і ўзгоркі, лясы ды палі, масты ды грэблі, крыжы пры гасынцы — усё мае свой назоў, сваё слова і сваю гісторыю, адлюстраваную ў памяці пакаленняў вёскі, хутару, горада ці мястэчка.

Сацыяльна-культурнае жыццё паселішча — гэта таксама свая гісторыя і свой сьвет, дзе адбываюцца адметныя падзеі, існуюць адстойныя зьявы і дачыненні. Тут пастаянна жывуць і нараджаюцца людзі. У іхнай памяці і на іх трымаецца тое, што рабілі, ведалі, стваралі дзяды і праўдзеды і пяроймаць потым дзеці і ўнукі. Уся краіна пад вялікім дахам нацыянальнага адзінства складаецца з такіх макрасьветаў і асяродкаў.

Усё спыняецца, калі знікаюць носьбіты макраінфармацыі, калі адбываецца замена насельніцтва. Усялякая гвалтоўная масавая міграцыя нават у межах невялікіх тэрыторыяў небяспечная для традыцыйнай культуры.

Камуністы праводзілі русіфікацыю і рыхтавалі ператварэнне людзей у савецкі народ, штучна перамешваючы насельніцтва. **Чарнобыль для Беларусі — гэта ня толькі сацыяльна-экалагічная бяда, але і культурная катастрофа.** (Маецца на ўвазе страта пастаяннага насельніцтва ў чарнобыльскай зоне.)

Гістарычны вопыт засьведчыў, што людзі на ўзроўні народнай культуры, калі яны адарваныя ад сваёй тэрыторыі і памешчаныя ў іншай, нават блізкай, культурнай супольнасці, нават трымаючыся кампактна, як правіла, трацяць свае традыцыі і асімілююцца іншым асяроддзем (найдаўжэй — на працягу некалькіх пакаленняў). Выключэнне складаюць толькі некаторыя народы, ментальнасць якіх абапяртая на высокія традыцыі старажытнай культуры, адлюстраванай у помніках пісьмовасці. Гэта, перш за ўсё, габрэі, кітайцы, у меншай ступені — індусы, карэйцы і арабы.

* * *

Калектыўнае народнае мастацтва, заснаванае на традыцыі,

спарадзіла і пакінула шмат фэнамінальных зьяваў творчасці. Зьвернем увагу, напрыклад, на архітэктурную готыку. Шмат якія мастацтвазнаўцы лічаць архітэктурную готыку чуждам чалавечтва, вяршыняй дойдлівага. Тым часам гатычная архітэктурка ў поўным сэнсе ёсць народнае рамяство і народнае мастацтва. Яго стварыў народ, рамеснікі, арганізаваныя ў цэхі, якія зьберагалі традыцыі і таямніцы свайго мастацтва і якое майстры перадавалі з пакалення ў пакаленне. Прафесійныя (індыўдуальныя) архітэктары, што займаліся адным праектаваннем, зьявіліся пазней, ў пэрыяд ренэсансу ў Італіі.

Фэнамінальнай зьявай ёсць кітайская клясычная паэзія (і зьвязаная з ёй японская).

Кітайскаму вершаскладанству ўжо тры тысячы гадоў. Гэта індыўдуальная творчасць прафесійных паэтаў, хоць вершы ў Кітаі вучылі складаць кожнага адукаванага чалавека і кожны дзяржаўны чыноўнік умеў іх пісаць. Тут скарбы трохтысячагадовай кітайскай паэтычнай культуры (зь якой карысталі ўсе пакаленьні), і моцная сіла традыцыяў.

Японцы вытанчылі паэтычную музу, сягнулі ў сутнасць рэчаў і глыбіню душы, кананізавалі формы вершаў, як музычны акорд: танка — пяць радкоў, злучаныя строфы; хоку — тры радкі. І ні ўлева, ні ўправа: вялікае ў малым.

Тутвольная індыўдуальная творчасць у жорсткай традыцыі. Тым часам такія ўстаноўкі для самавыяўленьня стварала толькі калектыўная народная творчасць.

Фэнамін кітайскай і японскай паэзіі вядомы ў сьвее. Ён ставіцца вельмі высока. І калі я падумаю пра гэта — агортае мяне нейкая бяспільная маркетка, нібы ад прадчування вялікага марнараўства.

Бо ёсць яшчэ адзін незвычайны сінтэтычны (г.зн. злучаны зь некалькіх мастацтваў) фэнамін творчасці на ўзроўні вяршыняў чалавечтва — спляў дзівоснай музыкі і вялікай паэзіі. Гэты фэнамін — **беларускія песенны фальклёр**, зьява ўнікальная ў Эўропе.

Але хто ведае пра гэта! Я часта быў сьведкам, калі людзі не маглі яго зразумець, усяродна, як тыя, што не навучаныя слухаць душой, ня ўмелі ўспрымаць клясычную музыку, ці як тыя (прывыклія да эўрапейскай шматслоўнай паэзіі), што няўцяжыма гарталі Сайгё, Бусона, Ісу ці Басё.

За апошнія 40 гадоў выдана больш за паўсотні акадэмічных тамоў паэтычных тэкстаў беларускага фальклёру. Справа ня ў тым, што ні ў каго такога няма, што гэтае неверагоднае народнае багацце (хоць сабранае, на жаль, аднабакова) ёсць толькі рэшткі з таго, што засталася, што гэтая веліч паказвае на велізарную культуру, якую 200 гадоў адмыслова разбуралі і знішчалі варвары. Справа ў тым, што **эта ёсць сувесны ўзровень, паэтычная энцыклапедыя, філясофія духу, гісторыя, побыту, характару і вобразаў хараства беларускага народу, як частка Боскай ісьціны і Боскай красы.**

Хто ведае, хто разумее гэта ў эпоху рэгрэсу і дэградацыі эўрапейскай культуры! Адаказ „хто” ды „чаму” ляжыць на паверхні. Толькі я ня буду яго паўтараць. Мы жывем у такім становішчы і ў такую пару, калі кожны да Беларусі прыходзіць сам.

2 красавіка 2001 г., Нью-Ёрк.
(„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №7(37).

УНУТРАНАЯ АКУПАЦЫЯ

Беларусь ужо некалькі гадоў як знаходзіцца ў становішчы ўнутранай акупацыі. Для шмат якіх людзей за мяжой, якія не знаёмыя з гісторыяй і палітыкай ва Ўсходняй Эўропе, не зусім зразумела, што гэта за вайна такая, пра якую ня чуто, якой, як быццам, не відаць і што гэта за акупацыя краіны, калі адначасна існуе дзяржава, дзейнічае ўрад ды кіраўніцтва выканаўчай улады?

Тым ня менш факт застаецца фактам: не стралілі, не бамбавалі, не наступалі рускія танкі, ня бачылі акупацыйнага войска, а ўся ўлада ў Беларусі пасля прыходу Лукашэнкі паступова апынулася ў руках расейцаў — функцыянераў КГБ, выхадцаў з Расеі. Разгортваецца расейская акупацыйная палітыка, зачыненыя беларускія школы і беларускія клясы, спынена развіццё беларускай вышэйшай адукацыі, пераследуецца беларуская мова, спаленыя беларускія падручнікі і зноў фальсіфікуецца беларуская гісторыя, паралізаваная беларуская гуманітарная навука, кнігавыдавецтва і друк, разбураецца нацыянальная літаратура і тэатр, беларускае прадпрыемальніцтва, гаспадарка і эканоміка, годнасьць беларускай літаратуры **Васіль Быкаў** вымушаны эміграваць, пераследуецца і топчыцца беларуская культура, крок за крокам падрыхтоўваецца злучэнне Беларусі з Расеяй і ліквідацыя Беларускай дзяржавы.

Унутраная акупацыя — гэта захоп улады ў краіне, праведзены зьнешнімі сіламі знутры.

Калі мы паглядзім на беларускі ўрад і на вышэйшыя структуры кіраўніцтва ў цяперашняй Беларусі, то ўбачым, што там практычна ўжо не засталася аніводнага беларуса. Паслядоўна, крок за крокам, беларускія функцыянеры, нягледзячы на службовую адданасьць рэжыму, былі выведзеныя з ураду ды іншых вышэйшых структураў улады і замененыя на расейскіх генэралаў, палкоўнікаў, агеантаў КГБ-ФСБ.

Тое ж самае адбываецца зь беларускім кіраўніцтвам гаспадарчых і эканамічных структураў.

Паступова, абапіраючыся на ўжо апанаваны ўрад, міністэрствы і незаконнага „прэзыдэнта“, расейскія спецслужбы займаюць усе вузлавыя пасады ў беларускай сістэме ўлады і кіраваньня. Утвараецца сетка рэзідэнтур расейскай разьведкі, узмацняецца ўнутраная антыбеларуская палітыка, накіраваная на разбурэнне беларускай дзяржавы, дэзарганізацыю грамадства і зьнішчэнне нацыянальнай культуры.

У выніку такой дэзарганізацыі, задушэння нацыянальнага школьніцтва, беларускай мовы і нацыянальнай культуры, грамадства траціць кансалідацыю, робіцца безбароннім перад чужынцамі. Увесь народ апускаюць у галечу і беднасьць. Ствараюцца ўмовы для лёгкага і дармовага захопу беларускай маёмасьці ды нацыянальнай уласнасьці іншаземцамі. **Праца беларуса марнуецца, перастае даваць яму прыбытак, грамадства не багацее. Працоўная дзейнасьць чалавека накіраваная толькі на выжываньне. Зьніжаецца рэпрадукцыйнасьць насельніцтва. Нацыя пачынае фізічна выміраць.**

Захапішы ўладу знутры, акупанты пачынаюць кіраваць краінай. Яны праводзяць таксама зьнешнюю акупацыйную палітыку, накіраваную з аднаго боку на замацаваньне залежнасьці ад дзяржавы-агрэсара, з другога — на анэксію краіны.

Усё гэта перажывае зараз нашае грамадства. Страцішы нацыянальнае кіраваньне сваёй дзяржавы, беларусы ня ў стане традыцыйна ўплываць на падзеі.

Рускія спецслужбы да ўлады на Беларусі прывёў Лукашэнка. Раней ён працаваў у сістэме КГБ і яго ворганаў і атрымаў ад іх

падтрымку на прэзыдэнцкіх выбарах у 1994 годзе. (Пра гэта засведчыў сам Лукашэнка.)

Расейская мафія і КГБ паставілі на Лукашэнку і выйгралі на Беларусі.

Шмат якія людзі не разумеюць, што ж адбываецца ў краіне, альбо разумеюць гэта памылкова, шукаюць прычынаў дрэннага стану там, дзе іх няма.

(Фота С. Грыша)

Менск. Шэрыя шыткі.

Апошнім часам хутка перамянілася сітуацыя ў сьвечце. Зьявіліся новыя сацыяльна-арганізаваныя і тэхналягічныя чыннікі ў грамадстве, якія далі магчымасьць ужываць нетрадыцыйную тактыку вайны. Гэта, напрыклад, электронная, інфармацыйная вайна, вайна канцэнтраванай тэхналягічнай перавагі ці сацыяльна-палітычная вайна мэтадам татальнага дзеяньня спецслужбаў (*дзейнасьцю спецслужбаў можна захапіць краіну*).

Расея якраз і валодае такой па-асабліваму арганізаванай сацыяльна-палітычнай спецыяльнай сілай, якой зьяўляецца савецкі КГБ.

НКВД-КГБ быў асновай камуністычнай сістэмы таталітарызму. Пасля распаду СССР гэтая сістэма КГБ не была разбураная і ў цэлым захавала сваю арганізацыю. У выніку КГБ уключыўся ў палітычную барацьбу за дзяржаўную ўладу. На сёньняшні дзень КГБ-ФСБ поўнасьцю распрадаюцца ўладай у Расеі і ў Беларусі.

КГБ — гэта ўжо цяпер ня толькі дзяржаўная структура. *Гэта палітычная сіла*, якая валодае практычна неабмежаванымі магчымасцямі: палітычнымі сродкамі ўсёй улады і рэсурсамі ўсёй дзяржавы.

Спрэсаваную дзейнасць расейскіх структураў КГБ-ФСБ, накіраваную на захоп улады ў Беларусі, нашае грамадства адчула не адразу. На пачатку гэта была нябачная вайна, зразумелая толькі нямногім, бо яна пачыналася як працяг

звычайнага людзей сыгралі якраз спецслужбы таталітарных краінаў. *Пры разбурэнні таталітарызму першым чынам неабходна было расфармаваць значныя спецслужбы*. Што і было зроблена пры ліквідацыі фашыстоўскага (і пазней савецкага) рэжымаў ў Нямеччыне.

Аднак пасля распаду Савецкага Саюзу засталіся амаль некрутанутымі ня толькі крывавы НКВД-КГБ, але і ў грунце сваім — расейская каляніяльная імперыя.

Абаронім дзяцей...

каляніяльнай савецкай палітыкі ў звыклых савецкіх формах і ажыццяўлялася прывыклай савецкай адміністрацыяй. І толькі потым, калі стала ўсё відавочным і ўзнікла іншая штодзённая, грамадства на ўзроўні звычайнага чалавека зрагавала на адмоўныя перамены.

Азіраючыся на крывавыя ХХ-е стагоддзе, мы бачым, што найбольш злавесную ролю ў падрыхтоўцы вайны і ў масавым

Агрэсіўная таемная арганізаваная сіла, якая ня мела нацыянальных межаў, пакінутая сама з сабой, мусіла была знайсці сваю рэалізацыю ў рускай вялікадзяржаўнай палітыцы.

Яна стала ажыццяўляць гэтую палітыку найперш у Беларусі, распачаўшы захоп краіны і вайну — бяз зброі.

28 студзеня 2001 г., Вільня.

ЗМАГАНЬНЕ ЗА НЕЗАЛЕЖНАСЬЦЬ

Развіццё цывілізаванага грамадства, сістэма і структурызацыя ўлады рухаліся такім чынам, што ў непасрэднае змаганьне за ўладу ўцягваліся ўсё большыя масы людзей. Адбываецца дыферэнцыяцыя палітычных інтарэсаў, утвараюцца групы, што выяўляюць гэтыя інтарэсы, узнікаюць канфлікты паміж агульнымі і групавымі патрэбамі. Адчыняюцца магчымасці для маніпуляцыяў народам і масавай сьведамасцю людзей.

У стабільнай і суверэннай нацыянальнай дзяржаве такое становішча ня ёсць найлепшым. Але, як правіла, існуе магчымасць яго выправіць і ўдасканаліць.

Другое, што важна: нават найгоршы стан палітычных дачыненняў не пагражае існаваньню грамадства, не зачыняе перспектывы яго развіцця. Гісторыя паказвае, што нават самы дрэнны ўнутраны палітычны рэжым ня можа зьнішчыць народ, нацыю і дзяржаву. Самазьнішчэньня не адбываецца.

Гісторыя зноў жа сьведчыць, што ні адзін незалежны народ, ні

адно незалежнае грамадства не загінула ад дрэннай унутранай палітыкі, ад унутранай тыраніі, ад дрэннай эканомікі і нават ад голаду, *калі яно здолела захаваць сваю дзяржаву і незалежнасць*.

Паўночныя карэйцы маюць перспектыву (хоць цяпер у іх кашмарны рэжым і дрэнная ўнутраная палітыка), кубінцы таксама маюць перспектыву (хоць цяпер там беднасць і дыктатура). А вось перспектыва курдаў, чувашоў ці мардвы — пад вялікім пытаньнем. Чаму — я думаю, зразумела.

Народ, які ня мае дзяржавы і незалежнасці, — ня мае магчымасці свабодна распараджацца сваёй дзейнасцю і развіваць свае інтарэсы. Яго дзейнасць, у лепшым выпадку, накіраваная тады на выжываньне і на змаганьне за існаваньне, у горшым — на прыстасаваньне.

Вынік можа быць дваікім: альбо народ вытрымае і, скарыстаўшы магчымасць, створыць дзяржаву і даможацца незалежнасці, альбо зьнікне з кнігі жыцця.

Незалежная дзяржава ёсць найвялікшая палітычна-праўная каштоўнасць нацыі.

У стварэнні незалежнай дзяржавы ёсць сэнс народнай гісторыі. У арганізацыі ўлады ў дзяржаве, у змаганні за ўладу заклопаецца сэнс палітыкі.

Найцяжэй незалежнасць дасягаецца паўторна, у працэсе дэкалінацыі і ў змаганні з імпрэрыяй. Дасягненне незалежнасці і адстойванне свабоды тут немагчымае без барацьбы ўсяго грамадства.

Вельмі істотна, каб пасля перамогі твая, што змагалася за незалежнасць, адразу мелі ўладу ў краіне, адхілілі ад кіравання каліяніяльную адміністрацыю, ліквідавалі б імпрэскі і заклалі б свой нацыянальны парадок. Гэтым адсякалася б умшаньне старой імпрэрыі ва ўнутраныя справы незалежнай дзяржавы. Далейшае, рэгіямантаванае законам, змаганьне за ўладу адбывалася б ужо як суверэнная справа вольнай краіны.

Пасля распаду СССР толькі народы Прыбалтыкі поўнасьцю ажыццявілі неабходныя палітычныя пераўтварэнні, якія гарантавалі незалежнасць і стабільнасць улады, заснаванай на нацыянальных інтарэсах.

Складаная сітуацыя стваралася ў Беларусі. Тое, што аднавілася незалежная Беларусь, для Масквы стала поўнай нечаканасцю. 200 гадоў Масква практыкавала асабліваю палітыку супраць Беларусі — свайго гадоўнага ворага на захадзе. Было зроблена ўсё, прыгтым самым варварскім чынам, каб Беларусь ужо ніколі не паднялася і не існавала. І прагтам ... — незалежная Беларусь.

Разгубленасць расейцаў хутка скончылася. Ужо ў 1992 годзе беларускія адраджэнскія сілы адчулі наўнасьцю ў Беларусі маскоўскія палітычныя тэхналогіі. Стаўка расейцаў рабілася на КГБ і савецкую намэнклятуру, якая засталася пры ўладзе. Задача — пранікненне расейскіх спэцслужбаў на вузлавы пазыцыі ўлады ў Беларусі, уварэньне ў палітычную рэальнасць ідоі інтэграцыі з Расеяй (праз аб'яднаньне грашовых сістэмаў), уварэньне пасады прэзідэнта і ўсталяваньне на ёй свайго стаўленьніка.

Гэтыя дзесяціны маскоўскія палітыкаў і КГБ былі настолькі відавочнымі, што ня бачыць і не разумець таго, што адбывалася, маглі толькі сьляпыя.

25 студзеня 1994 года, выступаючы ў Вярхоўным Савеце ад імя Апазыцыі Беларускага Народнага Фронту, я адзначыў: „*Руская мафія і рускія спэцслужбы імкнуцца захапіць ключавыя пасады ў беларускай дзяржаве і паздымаць зь іх беларусаў, гэтак жа, як яны пры дапамозе Кебча і Данілава* паздымалі беларусаў у беларускім войску і зьмянілі беларускае кіраўніцтва буйнейшых заводаў на рускіх функцыянераў.*

Спадар Кебч і яго акружэньне здраділі Беларусі. Яны імкнуцца любымі сродкамі жорстка цэнтралізаваць уладу, рыхтуюць палітычныя ўмовы для інкарпарацыі Беларусі ў склад Расеі перад афармленьнем эканамічнай авантуры аб уваходжаньні Беларусі ў грашовую сістэму Расейскай Фэдэрацыі. Такія палітыка ёсць антыдзяржаўная палітыка і зьвяўляецца злачыствам...

Грамадзяне Беларусі павінны выразна ўсьведамляць, што гадоўная небясьпека цыцлер для нашага грамадства і гадоўны вораг нашай дзяржавы ёсць рускі палітычны і эканамічны імпрэрыялізм і кампрадорская дзейнасць ураду Кебча.” (Беларус, — 1994, люты, №410)

Аднак казачь камуністычнаму парламенту пра небясьпеку для Беларусі можа дарэмна. Грамадства ж у масе сваёй заставалася савецкім. Потым здрадніцкую эстафэту Кебча пераняў Лукашэнка.

Палітыканскія тэхналогіі чужакоў і палітычных цынікаў бездапаможныя, калі ёсць масавы народны грамадзкі ўздым на змаганьне за агульныя інтарэсы. Тады цынічныя тэхналогіі можна лёгка адкінуць і перакуліць. Але ўжо ў сярэдзіне 1992 года ўздым скончыўся, а ўлада ў Беларусі не зьмянілася, засталася ў руках савецкай намэнклятуры.

Такім чынам **тэрэаў стабільнасці незалежнасці пачаўся са старой каліяніяльнай адміністрацыяй ва ўладзе**, для якой чужымі былі ня толькі беларускія нацыянальныя інтарэсы, але і ўвогуле якое-небудзь нават самае простае дзяржаўнае думаньне. **Тыя, хто дамагліся незалежнасці Беларусі, не маглі рэальна ўплываць на палітыку дзяржавы.**

Непрыяцелі беларушчыны, валодаючы ўладай і сродкамі масавай інфармацыі, арыентавалі сваю прапаганду на людзей з дэфармаванай нацыянальнай сьведмасцю і яшчэ больш дэфармавалі яе. Мноства беларусаў слухалі, верылі і падтрымлівалі не сваіх беларусаў-адраджэнцаў, а ворагаў Беларусі. Сітуацыя складалася нічога трагічнага.

Але тут не было ніякага незьвічэйнага. Гэта адваротны бок мэдалю нашай вялікай нацыянальнай перамогі ў 1991 годзе, калі на агульным уздыме, дзейнічаючы дакладна і сьвоечасова, беларускім адраджэнцам удалося дамагчыся незалежнасці, спыніць дзейнасць КПСС, вярнуць нацыянальныя сымвалы і беларускія школы. Тым часам вялікая частка грамадства не была яшчэ гатовая да актыўных дзеяньняў па абароне незалежнасці, не разумела каштоўнасці свабоды, ня ведала, як сябе паводзіць, не арыентавалася, хто сьбры, а хто ворагі.

Пасля выбараў прэзідэнта летам 1994 года я зьвярнуўся да людзей зь лістом, які быў напісаны, праўда, хутчэй да будучых беларусаў, чым выбаршчыкаў, якія толькі што абралі Лукашэнка. Там напісана: „*Народ, які чытае задоў атручвалі камуністычнай прапагандай, пастаўлены перад выбарам: альбо незалежная зўрапейская дзяржава Беларусь і самастойная палітыка, альбо страпа незалежнасці і нацыянальнай пэрсэктывы ў абмен на прывідныя абяцанкі апекі іншай дзяржавы. Гэты выбар гадоўны, бо вызначыць наш народны лёс.*

23 чэрвеня ён абдыўся на карысьць страты, абдыўся хутчэй неўсьведамолена, над уплывам прапаганды і дэмагагічнай агітацыі.” (Беларус, — 1994, ліпень, №414)

Праз два гады пасля зьяўленьня прэзідэнта-кратуры КГБ, практычна ўсе дасягненні беларускага адраджэння ўнутры краіны былі ліквідаваныя.

Наступнай стратэгічнай задачай расейскай тэхналягічнай палітыкі ў Беларусі стала знішчэньне беларускага нацыянальна-вызвольнага руху, канкрэтна — Беларускага Народнага Фронту. Скарыстоўвалі тыповыя прыёмы НКВД, якія заключаліся ў фізічнай ліквідацыі кіраўнікоў руху, у стварэнні нібыта больш шырокай квазінапэўнячай арганізацыі, у якую ўваходзіла б рэальная нацыянальна-вызвольная арганізацыя, стваралася б нібыта сумесная структура і на тое падобнае. У выніку дзейнасць нацыянальна-вызвольнай арганізацыі была б абмежавана, назва яе зьнікла б з палітычнага ўжытку, яе ўцягвалі б у дыскусіі ды канфлікты і, пры дапамозе агентуры, даводзілі б да развалу.

Характэрнай акцыяй такога роду была ініцыятыва стварэння так званай „хартыі-97”, якую шырока падтрымлівалі (нават у міжнародным плане) у асноўным праз журналістаў. Аднак разгарнуць афэру з „хартыяй” не ўдалося. Адраджэнцы раскусілі замыслы.

Больш сур'ёзнай і выніковай аказалася тэхналогія стварэння сваёй, паралельнай Вызвольнаму Руху намэнклятурнай апазыцыі да рэжыму і перацягненьня ўвагі на яе, стварэнне ілюзіі іншай альтэрнатывы для дыктатуры.

* За часы БССР высокапастаўлены чыноўнік у Менскім Абкаме партыі, курыраваў КГБ. Ва ўрадзе Кебча кіраваў антыкамуністычнай структурай (Дзяржсэкрэтарыятам), створанай пад ціскам Масквы і КГБ. (а.т.т.)

У арганізацыі наменклятурнай *неадраджэскай* апазыцыі найбольш стараўся нямецкі дыпламат Ганс Георг Вік, былы кіраўнік знешняй разведкі Нямеччыны, а цяпер старшыня Місіі АБСЭ ў Менску. Тут расейская дзейнасць і нямецкая палітыка супадаюць. Нямецкая дыпламатыя дапамагае расейцам інкарпараваць Беларусь узамем за магчымых эканамічных ўступкі немцам у Калінінградзкую вобласць. Вядома, што прамакоўскія дзеячы («дэмакраты») з некаторых заходніх фондаў, якія падтрымлівалі грантамі сваю матэрыяльна-залежную агентуру ў «апазыцыі», канкрэтна ўмешваліся ў справу разбурэння адраджэскай палітыкі Фронту і патрабавалі поўных дзейняў супраць кіраўніцтва БНФ. Частка людзей з БНФ перайшла ў кіруючую, «аб'яднаную апазыцыю», але знішчыць БНФ і разбурыць Беларускі нацыянальна-вызвольны рух не ўдалося. Фронт ачысціўся ад «прагматыкаў». Аднак падзел Фронту дрэнна адбіўся на ўсёй сытуацыі палітычнага змаганьня ў Беларусі.

Наменклятурная ці так званая «аб'яднаная апазыцыя», створаная Гансам Вікам, у рэальнасці зьяўляецца даволі ілюзорнай зьявай і трымаецца на прапагандзе, на «арыентаваных» (так званых «незалежных») рускамоўных СМІ. Яна, практычна, поўнасьцю залежная ад фінансавай дапамогі з Усходу і Захаду (а гэта абмяжоўвае самастойнасць). Рэальнай палітычнай сілай яна ня ёсць, альтэрнатывай рэжыму не зьяўляецца, інтарэсы беларускага народу не выяўляе, вялікіх агульнанародных ідэяў ня мае.

Паглядзім, што за людзі выступаюць пад шапкай так званай «аб'яднанай апазыцыі».

Гэта былы савецкі прафсаюзны наменклятуршчык **У. Ганчарык**; гэта генэрал **П. Казлоўскі** — былы міністар абароны, які

павыганяў беларускіх афіцэраў з беларускага войска; гэта былы прэм'ер-міністар **М. Чыгір** — некалі першы памочнік Лукашэнкі, які кантактаваў цяпер з рускім ФСБ (карупецыйную дзейнасць Чыгіра раскрывў з парлямэнцкай трыбуны Беларускі Народны Фронт. Даклад С. Антончыка); гэта былы наменклятуршчык з каманды В. Кебіча — **С. Домаш**; гэта былы 1-ы скартатар райкама КПСС і першы хаўруснік Лукашэнкі — **Л. Сініцын**; гэта былы аданы прыхільнік Лукашэнкі і былы скартатар ЦК ЛКСМБ **А. Фядута** — перапоўнены нянавісьцю да Беларускага Народнага Фронту і беларускага Адраджэня; гэта былы яры камсамolec і няверны слуга Лукашэнкі **А. Лябедзька** і іншыя асобы.

Гэта ўся былая савецка-камуністычна-камсамольская наменклятура. Яны ніколі не падтрымлівалі беларускае Адраджэньне, яны не падтрымлівалі беларускую нацыянальную ідэю і незалежнасьць Беларусі. Усе яны выступалі супраць Беларускага Народнага Фронту і паўтаралі самую дзікую кагэбўскай і камуністычнай выдумкі пра Фронт. Усе яны з каманды Лукашэнкі і шмат хто зь іх заграз у карупцыі, грантах ды падачках. **Усе яны заўсёды па-рабску глядзелі на Маскву** і цяпер езьдзяць туды адзін за другім шукаць грошай і падтрымкі.

Вось такую кампанію сабралі для беларусаў і кажуць, што гэта «апазыцыя», маўляў, галасуюць за іх, гэта лідары нацыі, царпелыцы, розум ды сумленьне, яны за дэмакратыю.

Мэтад расейскіх спецслужбаў вядомы: кантроль над уладай і стварэньне сваёй «апазыцыі». Масква зноў, як і ў 1994 г., хоча падрыхтаваць сабе бяспройгрышны варыянт.

Марка БНР.

1 сакавіка 2001 г.
Нью-Ёрк.

АНТЫБЕЛАРУСКАЯ ПРАПАГАНДА

Мэтанакіраваная антыбеларуская прапаганда пастаянна і мэталычна цягнецца воль ужо скоро сто гадоў. Яна пачалася адразу пасля стварэньня беларускай палітычнай партыі нацыянальнага адраджэня ў 1903 годзе (Беларуская Сацыялістычная Грамада), пасля зьяўленьня газэтаў «*Наша Доля*» (1906 г.) і потым «*Наша Ніва*» (у гэтым жа годзе), пасля арганізацыі беларускага тэатру і з пачаткам творчасці **Янкі Купалы** і **Якуба Коласа**. Усё гэта ў адзін і той жа час.

Царская ахоўніцкая службы арганізавалі тады свае псеўдабеларускія арганізацыі, пачалі выдаваць свае газэты на расейскай мове, якія якраз і займаліся ганьбаваньнем усяго беларускага.

Такія арганізацыі былі, напрыклад, таварыства «Кресьціянін» і аднайменная антыбеларуская газэта ў Вільні, узначаленыя агентам Кавалюком. У «таварыства» ўваходзіла каля 30-ці чыноўнікаў ведамства ўнутраных спраў Расіі.

Праз два гады (у 1908 г.) каляніяльня ўлады стварылі ў Вільні яшчэ адну антыбеларускую арганізацыю «Белорусское общество»; яго ўзначаліў беларусафоб Лукаш Саланевіч. «Общество» выпускала газэту «Белорусская жизнь», якая ў нянавісьці да беларускага Адраджэня ня мела сабе роўных.

Пазьней Саланевіч трапіў у рускую эміграцыю і выхвалюўся,

што ён, хоць па паходжаньні «таксама беларус», але выхоўваўся на паэзіі Пушкіна і ясных Вярцінскага, «а ня нейкага там Купалы».

Быў яшчэ такі беларусафоб Пшчолка ды поп Шофер — кіраўнік чарнасоценнага «Саюзу Міхаіла Архангела» ў Менску і іншыя чарнасоценцы.

Потым эстафету перанялі камуністы-бальшавікі.

Цяпер, пасля захопу ўлады ў Беларусі і Расеі, шальмаваньне беларусаў падхапілі савецкія кагэбэсты. Зрэшты, незалежна ад палітычнай афарбоўкі ўлады, антыбеларуская прапаганда заўсёды была прэрагатывай рускіх спецслужбаў. У кагэбўскай Беларусі яна, гэтак жа, як некалі ў СССР, зьяўляецца дзяржаўнай палітыкай і праводзіцца адкрыта, грубымі спосабамі.

18 сакавіка гэтага году афіцыйнае гэлебачаньне ў Менску (праграма «Рэзананс») выпусьціла свой чарговы паклён на беларускае Адраджэньне, беларускія ідэі і беларускую інтэлігенцыю. Словы дыктара ілюстравалі, як звычайна, кадрамі нямецкай фашыскай кінахронікі пэрыяду 2-й Сусьветнай вайны, якія, па задуме прапагандыстаў, павінны былі пасеяць ўяўленьні, што беларуская адраджэска інтэлігенцыя — гэта фашысты, што беларускія змагаюцца за незалежнасьць Беларусі такіх жа, як і гітлераўцы, маюць такія ж самыя мэты і здольныя рабіць такія ж самыя справы. (Гэта значыць, усталююць у Беларусі фашысцкі рэжым, пабудаваць канцлягэры,

знішчыць усіх неарыйцаў (небеларусаў) і, магчыма, развязаць вайну ды напасці на „мірную” Расею.)

Тут не паранойя, а злыслівы разлік на зацмененую сьведомасьць у грамадзтве. Прапаганда абсурду і хлусьні якраз і спараджае такую сьведомасьць.

Шмат ёсьць прыёмаў у прапагандыстаў, калі прыдумваецца нейкі абсурдны тэзіс, які спачатку прыпісваюць беларускаму палітыку ці грамадзкаму дзеячу, а потым пачынаюць гэты свой тэзіс удавана гнеўна і злосьна высьмейваць.

Затым ідзе апытаньне з тэлекамерай простых людзей на вуліцах, каб пачуць „голас народа”. Гавораць, напрыклад, якое-небудзь глупства, скажам, пра ліквіднасьцю ўсялякіх пэсіяў, ці пра расстрэл усіх камуністаў, ці пра высяленьне ўсіх рускіх і пытаюць у цёткі на тратуары: маўляў, такі і гэтакі кажа так і гэтак. „Как вы к этому относитесь?” Цётка, вядома, кажа, што дрэнна адносіцца. Мэта дасягнута. Ёсьць голас народа.

У прынципе — *гэта сталінская прапаганда*. Яе прыёмы ўзніклі ў чорна-белых уяўленьнях сталінскіх энкавэдзнікаў ды партыйных апаратчыкаў, для якіх сьвет складаўся з пралетарыяў і капіталістаў, змест гісторыі быў у клясавай барацьбе, а сэнс палітыкі — у зьнішчэньні ворагаў.

У расейскай каляніяльна-акупанцыйнай палітыцы такая сьведомасьць выяўляецца ў вельмі распаўсюджаным для энкавэдзістаў прыёме, калі прыдумваецца вэрсія (напрыклад, неіснуючы „Саюз вызваленьня Беларусі”, як было ў 30-х гадах мінулага стагоддзя), якая выдаецца за рэальны факт і пад яго ажыццяўляюцца рэпрэсіі (выбіваюцца паказаныя шляхам катаваньняў, судзяць, расстрэльваюць, ссылаюць і г.д.). У прапагандзе „вэрсіі” прыдумваюцца, каб наводзіць паклёп.

На савецкім радыё і тэлебачаньні сталінская прапаганда найбольш буюла ў часы халоднай вайны. (Каго там толькі ні „заклямілі” савецкія „журналісты”).

Разваліўся Савецкі Саюз, знікла КПСС, але засталіся кагэбўёўскія „тэлепрапагандысты”. У Расеі гэта цэлая група тэлестукачоў на ГРТ („ОРТ”) і іншых расейскіх каналах, розныя дарэнкі, шараметы ды няўзоровы палюхаюць расейцаў Чачнёй, якая, калі паслухаць гэтых „дыктараў”, напала на Расею, хоча захапіць і знішчыць увесь рускі народ.

У Беларусі ў электронных СМІ распараджаецца свая група. Тут прыдуманыя свае вэрсіі і свае аб’екты нянавісьці (ворагі). Але мэтады аднолькавыя — сталінскія і гэбэшныя.

Характар тэлепрапаганды адлюстроўвае характар улады, якая усталяваная ў Беларусі і ў Расеі.

Чарговы выказ нянавісьці на менскім тэлеэкране 18 сакавіка зьвязаны з надрукаваньнем майго артыкула „Амэрыка для амэрыканцаў” у газэце „Народная Воля”. Там якраз расказана пра мэтодыку кагэбўёўскай прапаганды супраць ідэяў беларускай незалежнасьці, дэмакратыі і свабоды. Тое, што стварылі 18 сакавіка на афіцыйным тэлебачаньні ў Менску, дакладна адпавядае той схеме паводзінаў, пра якую якраз і напісана ў публікацыі.

З гэтага гледзішча праграма менскага тэлебачаньня „розанан” на 18 сакавіка гэтага года ёсьць пазнаваўчым ілюстрацыйным матэрыялам да артыкула „Амэрыка для амэрыканцаў”. Нэгатыўную прапаганду спецыялістам таксама трэба ведаць, каб разумець, якім чынам яна ўзьнікае.

І сапраўды, па гэбэльскаўскай прапагандзе напісана шмат дасьледчыцкіх працаў, выдзелена шэраг кніг. Па сталінскай — ніводнай. У нас жа, у Менску, цэлыя заложы сталінізму, жывы рэлікт, які практычна ўжо не трансфармуецца. Гэта абсалютна ўнікальная зьява — машына часу, назраньне за якой дазваляе апусьціцца гадоў на 70-40 у гісторыю СССР. Здалёку ўсё добра відаць. Дарэчы, я зусім не іранізую, бо схільны падыходзіць тут да справы як дасьледчык. Рэлікт пара вывучаць, бо калі знікне, будзе позна.

Зыходзячы з дасьледчыцкага інтарэсу, працуюту тую частку майго артыкула і палажэньні, якія сваёй перадачай праілюстравала праграма тэлебачаньня:

„Тры зьявы Беларускага Адраджэньня выклікалі асабліваю

(фот. „Востр”)

Менск-96. Суцька на вуліцы.

нянавісьць у рускіх бальшавікоў — гэта дзейнасьць Рады БНР, беларускае адраджэньне ў час 2-й Сусьветнай вайны за немцамі і вызвольны лёзун „Беларусь — для беларусаў”.

У зьнеслаўлены гэтых каштоўнасьцяў бальшавіцкай прапаганда выкарыстоўвала толькі адзін псіхалогічны аспект: падсьведомасьць нянавісьці Другой Сусьветнай вайны.

Усё нацыянальнае беларускае, што зьвязана было з нацыянальнай ідэяй і беларускім адраджэньнем, аб’яўлялася фашысцкім: ці гэта беларускі нацыянальны Бел-Чырвоны-Белы Сьцяг, ці гэб Пагоня, ці імяны забароненыя вялікіх пэтраў, нават проста размова па-беларуску ва ўнівэрсытэце ці ва ўстанове — усё кваліфікавалася стучакімі, савецкімі абывацелямі і прапагандыстамі як „фашызм”. Беларускае падавалі ў двух азначэньнях: альбо „музыкае”, альбо — „фашызм”.

Руская камуністычная прапаганда ў Беларусі паўтарала гэтыя, скажам проста — ідыётыя ярлыкі, з дня ў дзень, тупа, неваісна і пастаянна, накуль існаваў СССР.

Палітычная формула нацыянальна-вызвольнага руху „Беларусь — для беларусаў” перакручвалася пад савецкія ідэалогічныя ўжўленьні. За часы камуністычнага СССР ідэалогія рускага імперыялізму і русіфікацыі быў так званы „інтэрнацыяналізм”, згодна якога нібыта сьціраліся адрозненьні паміж акупаванымі народамі ды расейцамі і ствараўся так званы „адзіны савецкі народ” (гэта значыць „адзіныя расейцы”). Палітычны лёзун нацыянальнай свабоды сьціраўся апусьцілі на этнічны ўзровень і тлумачылі, што беларускія „нацыяналісты” (а, значыцца, — „фашысты”) хочуць выгнаць зь Беларусі ўсіх расейцаў, усіх габрэяў, усіх, хто не беларусы, і стварыць этнічна чыстую дзяржаву.

Тым часам палітычны змест лёзуга вызвольнага руху мае антыкаляніяльны сэнс і вырашае пытаньне, каму павінна належыць краіна і хто ў ёй заспадар, а ня тое, хто ў ёй павінен жыць (як спецыяльна перакручвалі калянізатары).

Завеснае адоцёные набывае подласць гэтай прапанды, калі ўлічыць, што этнічныя чысткі і генацыд ажыццяўлялі якраз камуністы ў Савецкім Саюзе (прымусовае высяленне татараў, чачэнцаў, інгушоў і іні.), у былой Югаславіі, у камуністычнай Польшчы (прымусовае высяленне ўкраінцаў), у камуністычнай Балгарыі (дачыненні да турак) і г.д. Я ўжо не кажу пра Кітай і азіяцкі рэжым.

Тым часам нічога падобнага не рабілі дэмакраты і нацыянальна-вызвольныя рухі. У іх іная, не таталітарная прырода.

Але трэба ведаць камунізм і Расею, каб зразумець характар іхня прапанды, пабудаванай на агрэсіўнай хлусьні.

Рэцэпывы гэтай прапандысцкай агрэсіі мы сустракаем і цяпер. Нічога дзіўнага — існуючы пастаянны крыніцы рэпрадукцыі старой нявышчы да беларускага адроджэння — гэта савецкая псіхалёгія часткі насельніцтва і — галоўнае — нязьяменнасць імперскай палітыкі Расеі ў дачыненні да Беларусі."

Праграма „Рэзананс“ пацвердзіла ўсе мае высновы.

Можна задаць пытаньне, чаму шалёная антыбеларуская прапаганда такая прымітывная. Прычына ў тым, што гэтакія людзі, як на тэлебачанні, і сістэма, у якой яны існуюць, ёсць, як заведзены будзільнік. Гэта машынка, якая сама па сабе ня думае і думаць ня можа. Той, хто займаецца палітычнай арганізацыяй людзей, ведае, якую школу робяць для арганізацыі дурні, асабліва ў кіраўніцтве. Але ў беларускай рэчаіснасці гэта ня самая вялікая бяда. Дурня-кіраўніка, патраціўшы шмат энэргіі, можна ў нечым пераканаць, нешта яму растлумачыць, нарэшце, прымусяць яго падпарадкавацца закону лёгікі ці бальшыні калектыву.

Калі ж у кіраўніцтве палітычнай арганізацыі агент-стукач, то ўсе дзеянні і размовы з ім — марната часу. Машынка заведзена, і ўсе вашы лягчыныя аргументы (і тым больш — эмоцыі) ні да чаго. Будзільнік будзе званіць сваё.

У нестукачоў гэтай машынаўнай сістэмы таксама свая псіхалёгія (свой унутраны будзільнік). Памятаю, за саветамі ў парткам аднаго акадэмічнага інстытута патэлефанавалі з ЦК, што інстытуту неабходна прыняць польскую дэлегацыю ветэранаў вайны. Дырэктар загадалі зрабіць даклад пра савецка-польскае брацтва і т.п.

За некалькі дзён да прыёму паведамлілі, што польскіх ветэранаў ня будзе, прыйдуць савецкія. Дырэктар (таварыш, які трэба) моцна напружваўся, каб зразумець сітуацыю. Але калі, бразгаючы мэдальмі, прыгнуліся савецкія ветэраны, ён так і ня змог пераарыентавацца. Дырэктар усяроўна прывітаў „польскіх ветэранаў“, не адрываючыся ад паперкі, якую раней падрыхтаваў і якую адобрылі ў ЦК, сказаў пра ўклад польскай зброі ў разгром агульнага ворага і прачытаў даклад пра польска-савецкае брацтва.

Ніхто з савецкіх ветэранаў нічога не западозрыў. (Праўда, адзін усё нешта галавой круціў. Але, як высветлілася, ён проста лічыў прысутных — „все ли в сборе“). Поўная адпаведнасць попыту і прапановы.

Вось так і зь менскім тэлебачаннем, і зь яго афіцыйнай праграмай. Жывая гісторыя саветызму. Матэрыялізацыя залюстранай рэчаіснасці.

Дасьледваньнем і іроніяй, аднак, тут справа не павінна абмежавацца. У нявышчы да ўсяго беларускага прыслужнікі рэжыму на менскім тэлебачанні перакроцілі ўсе межы. Тыя зьянавагі ў адрас беларускай нацыі, беларускай гісторыі і беларускіх людзей, той бруд, які выліваецца тэлебачаннем на ўсё беларускае, немагчыма цярэць, нельга забыць і ніколі нельга дараваць.

Якім трэба быць злым, якім адшчапенцам, да якой нізасці можа апусьціцца чалавек, каб сусьветна паважанага пісьменьніка, вялікую асобу, гонар беларускай нацыі — **Васіля Быкава** — абзываць „літаратурным паліцаем“. А менавіта гэтакія словы гучаць у адрас Васіля Быкава на менскім афіцыйным тэлебачанні, якое, гэтак жа, як і расейскае, ілюструе, што нічога там няма сьвятога, нічога людзкага і нічога беларускага.

Пасьля ліквідацыі акупацыйнага рэжыму ў Беларусі мусяць адыцца глыбокія перамены ў сацыяльным грамадстве. **Людзі подлыя, нізкія, амаральныя, беларусафобы і прадажнікі не павінны будучь займаць пасады дырэжарскай і высокага срамадзкага ўзроўню.** Цяперашняе становішча вельмі выразна паказвае, што адбываецца, калі нізкасць палімаецца ўгару.

Каб запабегчы сацыяльнаму самагучваньню, супольнасць мае шэраг грамадзкіх мжанізмаў. Але пасьля ліквідацыі рэжыму (асабліва напачатку) шмат павінна будзе ў гэтым паспрыяць абноўленая, вольная і справядлівая Беларуская Дзяржава.

Марка БНФ.

23 сакавіка 2001 г., Нью-Ёрк.

ЧУЖАЯ СУЧАСНАСЬЦЬ І БЕЛАРУСКАЯ ПАЛІТЫКА

Напісаць гэтыя кароткія развагі мяне падахвоціў Яўген Мірановіч.

У канцы красавіка мяне і вядомага польскага перакладчыка беларускай пазэіі Чэслава Сэнюха запрасіла шанюўная спадарыня прафэсар Альжбэта Смулкова прыехаць у Беласток ва ўніверсітэт на катэдру беларускай культуры, спаткацца з выкладчыкамі ды паразмаўляць пра беларускую гісторыю і маю фота-кніжку

„Глёрыя Патрыя“. Гэтая кніжка для мяне — мінулы час дваццацігадовай даўнасьці, хоць і вельмі дарагі.

Прыехалі мы са спадаром Чэславам Сэнюхам, хораша нас спаткалі, сардэчна пагаварылі, кава-гарбата, навокал добрыя людзі, шчырыя беларусы: Яўген Мірановіч — гісторык, аўтар выдатных кніжак, Алег Латышонок, Віталь Луба, выкладчыкі, журналісты.

Вярнуўся я ў Варшаву і праз нейкі час чытаю ў беластоцкай „Ніве” артыкул (13 траўня 2001 г.); піша сімпатычны Яўген Мірановіч:

„Чытаючы і праглядаючы кніжку Зянона Пазыняка „Глёрія Патрыя”... можна зразумець, чаму аўтару не пашанцавала ў палітычнай дзейнасці... Ня веру, што паспяху ў палітыцы можа дакачаць чалавек, які піша: „Млая Радзіма, Ты — уся мая памяць. Усё, што бачыў і перажыў за жывыце, усё, што пра Цябе чуў і чытаў, і нават уяўляў — усё са мной. Ты такая вялікая і прыгожая перапоўніла маё сэрца і маю галаву...” — і далей, — „Глёрія! Хвала! Хвала цвітучаму дрэву! Хвала зямлі і людзям...”

Потым робіцца заключэнне: „Зьмест кніжкі каказвае, што Пазыняк зьяўляецца фанатыкам жывыцы (якім толькі мяне „фанатыкам” ужо ні называлі) і бліжэй яму па натуре да лідэра экалягічнага руху, чым правадыра народу, які стаіць на росстанях і ня ведае, у які бок павярнуць — да незалежнасці ці каляніяльнага статусу.”

Далей сябра Мірановіч тлумачыць свае погляды, чаму ён так піша. Пазыняк, на яго думку, „гаварыў тое, што думаў, а гэта не найлепшая прыкмета для палітыка. Посьпех у палітыцы, — лічыць Яўген Мірановіч, — забраніраваны цынікам, які гатовы зрадаць найлепшаму сябру, ідзі, за якую толькі што выказаліся, знішчыць тысячы людзей, каб дамагчыся намечанай мэты... Узорам сучаснага палітыка, які, напэўна, ня піша вершаў, а малапраўдападобна, што іх калі-небудзь чытаў, зьяўляецца прэзідэнт Польшчы Аляксандр Кваснэўскі... Пазыняк разважае пра свет у катэгорыях маральнае — немаральнае, справядлівае — несправядлівае, хаця ў палітыцы няма месца на маральнасць. Ведае пра гэта кожны змiнны чыноўнік, кожны паятовы радны і нават парафіяльны вікарны...” і г.д.

Такія погляды, якія выказаў паважаны сябра Мірановіч, доволі пашыраныя і характэрныя для людзей, якія палітыкай не займаюцца, але, скажываючы інфармацыю пра палітыку, ствараюць пра яе сваё пэўнае ўяўленне. Яны, як заўзятары на стадыёне, якія глядзяць і думаюць, што лепш збірзаюцца ў футболе і лесей ведаюць, як трэба гуляць, чым самы футбалісты.

Справа ня ў тым, што працывастаныя погляды максімалісцкія, і таму памылковыя (хоць ёсць у іх пэўная рацыя і доля праўды), справа ў тым, што гэта спрошчанае асэнсаванне складаных рэчаў, адностваранне распаўсюджанага цяпер правінцыялізму (гэта значыць, аднока шырокага — вузкім, вялікага — малымі меркамі, прымітывізацыя зьявы).

Аляксандр Кваснэўскі не таму „сучасны палітык” і ёсць прэзідэнтам Польшчы, што ня піша вершаў ды іх не чытае (як мяркуе Яўген Мірановіч), і не таму, што ня кажа тое, што думае (тым больш, што ён думае, што кажа), а таму, што яго палітычныя погляды і дзеянні адпавядаюць уяўленьям і настройам бальшыні палітыкаў. Гэта галоўнае. Акрамя таго, за ім стаіць вялікая і моцная арганізацыя, з вялікімі ўплывамі, сродкамі і магчымасцямі, зольная шырока данесці пазіцыі Кваснэўскага да людзей. У такім становішчы, для таго, каб стаць прэзідэнтам, трэба адпавядаць сітуацыі і патрабаванням.

Лукашчык не таму стаў прэзідэнтам Беларусі, што быццам бы казаў ня тое, што думаў, а таму, што якраз тое, што ён думаў і казаў (а я яго ведаю з 1990 г.), адпавядала пашыраным настройам і падтрымлівалася тады большасцю савецкага насельніцтва, а КГБ як палітычная сіла, якая яго вяла, здолела гэта шырока данесці да жыхароў Беларусі.

Выбары прэзідэнта ў Польшчы, у Амэрыцы ды Еўропе — гэта выбар грамадзянам унутранай арыентацыі палітыкі і разьмеркаваньня жыццёвых магчымасцяў. Тым часам **выбары прэзідэнта ў Беларусі ёсць выбар існавання незалежнай дзяржавы, выбар нацыянальнага лёсу: альбо Беларусь**

незалежная дзяржава, альбо частка Расіі. Так важыцца цяпер пытаньне пра ўладу ў Беларусі.

Польскія і эўрапейскія крытэрыі палітыкі да Беларусі не падыходзяць. Ня той зьмест. Беларуская палітыка ня мераецца чужой „сучаснасьцю”.

Змаганьне адбываецца паміж Масквой, якая поўнасьцю кантралюе беларускую ўладу, і нацыянальнымі незалежніцкімі сіламі Беларусі. Барацьба за ўладу ў Беларусі ёсць выяўленьне і працяг антыкаляніяльнага канфлікту змаганьня за незалежнасьць.

Вырашальным чыньнікам у такога роду змаганьні ёсць не сацыяльны інтэрас, а **нацыянальная свядомасьць людзей**. Вось той доўгатэрміновы капітал, які можа забясьпечыць перамогу ў антыкаляніяльнай барацьбе. Каб яго набыць, трэба сьведчыць ідэалы. Патрэбныя людзі, якія падымуць нацыянальны сьцяг і будуць казаць беларускую праўду (тое, што думаюць). Бяз гэтага дзеяньня нічога немагчыма дасягнуць, ніякая незалежнасьці і свабоды, ніякая падтрымка і выбарах і ніякая ўлады. **Нацыянальна свядомая эліта павінна абанірацца на нацыянальна свядомы электарат.**

Гэта галоўны прырытэт беларускай палітыкі. Без яго — няма будучыні.

Пасьля Савецкага Саюзу на Беларусі засталася дэфармаванае грамадства, выхаванае ў антыбеларускім бяспамяцтве, у рускай савецкай школе і ў рускай савецкай арміі. Калі ў 1991 годзе *Беларускі Народны Фронт* скарыстаў грамадскі інтэрас (скіраванасьць супраць КПСС і хвілёвы страх камуністаў пасьля правалу пучку ў Маскве) і праз парламент (маючы там толькі 8% дэпутатаў) дамогся незалежнасці Беларусі, то потым, калі знікла КПСС і іншыя грамадзкія раздражняльнікі, няспеласьць нацыянальнай кансалідацыі грамадства не дазволіла *Фронту* незваротна замацаваць незалежнасьць, і нават праіснаваць уладу.

Небясьпечна будаваць палітыку і балансаваць толькі на інтэрэсах, калі вырашаецца лёс народу. Інтэрэсы — часовыя. Імі могуць скарыстацца чужыя антыбеларускія сілы. (Прэзідэнцкія выбары ў 1994 годзе гэта добра праілюстравалі.) Трэба ствараць **пастаяннае нацыянальнае атрычча ў народзе**, пашыраць нацыянальна-вызвольны грунт. А гэта працэс, які патрабуе часу і адкрытэй палітыкі.

Шмат хто з тых, што гавораць пра палітыку, не задумваюцца, як гэта ў 1991 годзе малалікая фракцыя фронтаўскіх дэпутатаў, на чале з „несучасным” палітыкам перамагла камуністычным бальшыню ў Вярхоўным Савеце, дамаглася незалежнасці Беларусі, спыніла дзейнасьць КПСС і ЛКСМБ рукамі самых камуністаў. Якой трэба было валодаць палітычнай тактыкай, воляй, сьмеласьцю і рашучасьцю малой групе змагароў, каб перамагчы ў такіх абставінах. Назіральнікам збоку здаецца, што незалежнасьць „звалілася з неба”. Хоць гэта было найцяжэйшае змаганьне і найвялікшая праца.

Я яшчэ не спаткаў чалавека з асроддзя гаворачых пра палітыку, які б задумаўся, як гэта ў 1988-89 гадах, калі існаваў Савецкі Саюз, усеялічны КПСС і КГБ, можна было іх перамагчы і выйграць справу з Курапатамі. Ім здаецца, што гэта проста так сталася, само сабой. Тое, што змаганьне было адкрытым і гаварылася, што думалася (і што так трэба было), яны, як быццам, і не заўважылі.

Людзі ня могуць прааналізаваць таго, чаго яны ня ведаюць. Для іх добра, калі ўсё добра. А вось калі дрэнна, тады шмат хто пачынае „аналізаваць” ды атэньваць гэтак, які яму здаецца.

Мушу нагадаць некалькі аксіёмаў. Нацыянальна-Вызвольная апазыцыя і палітыкі, якія, *атэлюючы да грамадства*, змагаюцца з амаральным рэжымам і дыктатурай, ня могуць быць цынічнымі і амаральнымі, ня могуць самы хлусіць. Інакш — паражэньне

незваротнае, палітычны нябыт. Цынiзм і ашукаства — зброя зусiм iншых палітыкаў. Прыклады — адназначныя. Існуе падзел у палітыцы. Не разумець гэтага і ня бачыць — павярхоўнасць. Гэта першы і галоўны парог, на якім скручвалі сабе шыю шмат якія палітычныя змагары.

Другое. Палітыка ня ёсьць заняткам ні „брудным”, ні „чыстым”. Палітыку робяць людзі. Таму яна такая, якой яе ствараюць палітыкі. Нячыстыя людзі, звычайна, робяць і брудную палітыку.

„Чыстасць” і „нячыстасць” у палітыцы ёсьць адлюстраваньне барацьбы маральных устаноў у грамадстве. Ня больш. Адны ідуць у палітыку хлусіць і брудзіць, каб здабыць выгаду. Другія — шануюць годнасць і ідуць, каб дамагчыся паліпшэньня грамадства. Гэта на іх ськідваецца гразь палітычных цынікаў і нягоднікаў. Але гэта ня значыць, што нягоднікі заўсёды перамагаюць. (Калі перамагаюць, а калі — і не. Палітыка — змаганьне.)

Я залічваю сябе да другой групы палітыкаў і ведаю, што дасягнуць высокага нізкімі мэтамі — немагчыма. А тое, што цябе могуць выпэцкаць ў палітыцы — нічога страшнага, бо „пан ведаў, на што ішоў”. У палітыцы ня толькі „дэцкаюць”, але й знішчаюць, і саджаюць у турму (за нішто), і выганяюць у эміграцыю. Цярпі, змагайся і перамагай. Галоўнае, каб сам ня выпэцкаўся.

Безумоўна, што Кваснёўскі „сучасны палітык”. І Лукашэнка сучасны палітык, і Пуцін „сучасны”, і г.д. Але для мяне прыкладам „сучасных” зьяўляюцца ня гэтыя спадары, а вялікі Ян Павел ІІ, Папа Рымскі, які праводзіць якраз дзейную маральную і сучасную палітыку.

Вядома, гэта — асаблівы прыклад, ілюстрацыя прынцыпу. Але і ў сьвечкай палітыцы, нават у такой рудцінай, як эўрапейская, шмат адкрытых, прстойных асобаў, якіх хоча бачыць у кіраўніцтве ўсялякае сучаснае грамадства.

Марка БНР.

СЛАВА СЛУЦКІМ ГЕРОЯМ!

(Выступ на 80-я ўгодкі Слуцкага Збройнага Чыну)

Беларускі Збройны Чын мае вялікае ідэйнае і духовае значэньне ў Беларускай гісторыі. 80 гадоў таму беларусы Слуцкіны паўсталі, каб бараніць незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі ад расейска-бальшавіцкай навалы. Гэта было агульнае рушэньне. Падыняў увесь народ. Імгненна сабралася войска дабрахвотнікаў, колькасцю больш за 10 тысячаў чалавек. Не хапала зброі, не было амуніцыі і рыштунку, але беларусы гатовыя былі змагацца з расейскім ворагам за незалежнасць Беларусі хоць гольміі рукамі. Ніхто не жадаў быць пад расейска-бальшавіцкай уладай.

Вось гэты прыклад паводзінаў, гэтая гатовасць змагацца за волю, за нацыянальны гонар і народную долю ёсьць надзвычай важным узорам для ўсіх нас цяпер, калі на Беларусі пануе прарасейская дыктатура, калі працягваецца ўнутраная акупацыя краіны і незалежнасць Бацькаўшчыны пад паўзатрай.

Свабоду здабывае той народ, які здольны змагацца за незалежнасць дзяржавы любімымі сродкамі і ня лічыцца з сілай ворага. З ворагамі, якія ломяцца ў наш дом, трэба ваяваць, хоць бы

Сябра Яўген Мірановіч працываваў маю прадмову „Мілая Радзіма...”, працягаў вершы, напісаныя ў тым жа стылі і, відаць, палічыў усю гэтую маю „любоў” прыкметай палітычнай і чалавечай слабасці суб’екта, якому, з-за яе, *дзяжка рацыянальна думаць пра Радзіму*”.

Шчыра кажучы, я нават збянтэжаны. Гэтак неабдуманая мог бы нехта сказаць, але толькі не чалавек такога ўзроўню, як Яўген Мірановіч.

Я, грэшны, думаю інакш. Тое, заповітнае, што нашу і нека выкажаў у вершах, гэта тое, што трымае на паверхні ў любых абставінах, што дае сілы, моц і ўпэўненасць перад любым непрыяцелем, якая нязломная апора, на якую абапіраешся, калі чуеш тулап насарагаў, ці калі прэ, акружае цябе зграя гіен.

Падабаюцца мне развагі аднаго мудрага беларускага філосафа жыцця, якога вельмі шаную і люблю — Антона Шукелойца, — чалавека, які мае вялікі жыццёвы досвед і выраблены палітычны гарт. Ён часта спаслаецца на вопыт беларускага Адраджэньня, які сьведчыць што ў палітыцы, калі справа стане рубам, — перамагае ідэяўсць, вера ў ідэалы і сіла духу. Гэта ўтрымала нас, беларусаў, палітычна жывымі ў вельмі неспрыяльных, знішчальных для нас варунках ХХ-га стагоддзя.

Гэта стала асновай нашага новага Адраджэньня ў 80-х і 90-х гадах. Толькі сьветлая нацыянальная ідэя можа стаць грунтам велічы і росквіту Беларусі ў ХХІ-м стагоддзі. Набліжэйма ж гэты час зь верай, упэўнена і працадайна, без пэсымізму і расчараваньняў.

27 траўня 2001 г.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №5(35); „Ніва”, — 2001, 17 чэрвеня).

Беларусь павінна быць вольнай, незалежнай рэспублікай у яе этнаграфічных межах. Абвяшчаючы аб гэтым і выражаючы волю народу, Слуцкая Рада дэкларуе цвёрда стаяць за незалежнасць роднае Беларусі і бараніць інтарсы сялянства ад свалту з боку чужаземных захопнікаў і ў выпадку патрэбы — нават сілаю аружжя. Ня глядзечы на лічбавую перавагу ворага, думаем, што наша справа — справа праўдзівая, а праўда заўсёды закрусе.”

У гэты ж самы час у сярэдзіне лістапада ў Мазыры генэрал

Станіслаў Булак-Балаховіч пацвярджае незалежнасць БНР і аб’яўляе сваё пяцітысячнае войска войскам *Беларускай Народнай Рэспублікі*. У Мазыры быў створаны *Часовы Урад БНР* на чале з **В. Адамовічам**. Войска БНР пачынае адбіваць напады большавікоў.

Беларускую Народную Рэспубліку ў яе абарончай вайне тады не падтрымалі ні Антанта, ні Нямеччына, ні Польшча. Эўропа тады прадала Беларусь гэтак жа, як цяпер прадала Чэчэнію. У снежні войска генэрала *Булак-Балаховіча* і

Слуцкія палкі вымушаныя былі адыйсці перад мільённай расейска-большавіцкай ардой ў акупацыйную зону палякаў і разброіцца.

Але на гэтым вайна ня скончылася. Асобныя беларускія атрады ваявалі з акупантамі на Слуцкчыне яшчэ некалькі гадоў.

Мір паміж БНР і савецкай Расеяй ня быў заключаны. Фармальна-юрыдычна Беларусь па сённяшні дзень знаходзіцца з Расеяй у стане вайны. І мы бачым, як вось ужо больш за 80 гадоў доўжыцца гэтая вайна. Мы ведаем, як расейцы, разам зь немцамі, вынішчылі і забілі мільёны беларусаў.

Чаго нам не хапае цяпер, каб перамагчы ў вайне з Расеяй, якая цягнуцца, фактычна, палову нашай гісторыі? Нам не стае *нацыянальнай салідарнасці*.

Памятайма: *беларус беларуса падтрымліваць. Мы мусім абараняць свой свайго, беларус беларуса перад чужакамі, незалежна ад таго, бедны беларус, ці багаты, разумны, ці неразумны, добры, ці дрэнны. Нельга, каб беларус прадаваў беларуса.* Нельга дапускацца, каб нас судзілі акупанты. Мы самы сабе судзіць.

Нельга казаць, што наша хата з краю, у той час, калі топчучы нашага брата, бо не павінен маскаль пльваць нам у твар.

Слуцкі Збройны Чын засьведчыў нам жывы прыклад беларускай салідарнасці ў змаганні за свабоду Беларусі. Дык мацуйма ж нашае беларускае адзінства!

Надыходзіць адказная пара. Непрыяцелі Беларусі з Усходу і Захodu хочучь умацаваць свае інтарсы ў Беларусі. Яны зноў хочучь ашукачь беларусаў і будуць п’яныя, каб замяніць

Ушанаваньне памяці Слуцкіх герояў.

Лукашэнку на іншага прамаскоўскага стаўленьніка — „дэмакрата”, які за капеіку прадасць Беларусь у Расею. Дамаўляючыся зь немцамі і эўрапейскімі лібэраламі, расейцы выкарыстоўваюць прадажных дэмакратаў у Беларусі, падбіраюць ім „адзінага кандыдата” на прэзydэнта, на якога прымерваюць свайго чалавека.

Трэба спыніць гэтую здраду.

26 лістапада 2000 г.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2000, №7(30).

ФІЗІЧНАЕ ЗЬНІШЧЭНЬНЕ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫ

Гісторыя развіцця эўрапейскай народаў паказвае, што на працягу стагоддзя кожны народ пры больш-менш звычайных (сярэдніх) умовах існавання (гэта значыць, улічваючы войны і моры) павялічваў колькасць свайго насельніцтва ў два разы.

Вучоныя падлічылі, што ў сярэдзіне XVII стагоддзя беларускае насельніцтва ў Вялікім Княстве Літоўскім складала блізу 3,4 — 3,5 мільёнаў чалавек. На сярэдзіну XVIII-га яно павінна б было павялічыцца да 7 мільёнаў; адпаведна ў сярэдзіне XIX-га — да 14-ці; у сярэдзіне XX-га — да 28-мі , і на пачатак XXI-га стагоддзя мы павінны б налічваць 42 мільёны беларусаў.

Калі дапусьціць магчымасць нейкіх выключных зьбегаву абставінаў, то беларусаў магло быць цяпер і 50 мільёнаў, і 35 мільёнаў, але ня менш за 30 мільёнаў чалавек. Тым часам нас у Рэспубліцы Беларусь 10 мільёнаў, і гэтая колькасць не павялічылася на працягу апошніх 50-ці гадоў.

Тэрыторыя цяперашняй Рэспублікі Беларусь амаль у сем разоў большая за плошчу Бэльгіі, але колькасць насельніцтва аднолькавая, што ў Бэльгіі, што ў Беларусі. Ці, напрыклад, тэрыторыя цяперашняй Беларусі толькі на 19 адсоткаў меншая за

плошчу Вялікабрытаніі, але насельніцтва ў 6 разоў меншае. Тэрыторыя Украіны амаль у тры разы большая за плошчу цяперашняй Беларусі, але насельніцтва больш у 5 разоў і г.д.

У сярэднім поясе Эўропы такога анамальнага стану, як у Беларусі, не назіраецца ні ў адной краіне.

Трэба, праўда, улічыць, што ў сярэдзіне XVII стагоддзя у Вялікім Княстве знаходзіліся ўсе беларускія этнічныя землі: і Смаленшчына, і Дзьвіншчына, і Севершчына, і Віленшчына, і Падляшша. Тэрыторыя Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 г. разам з гэтымі землямі дасягала блізу 400 тысячаў квадратных кілёметраў. Гэта значна больш, чым плошча такіх цяперашніх краінаў, як Італія, Польшча, Вялікабрытанія. Розныя дасьледчыкі і палітыкі (прымаючы пад увагу ваенны час, ушэкачоў, вымушаную міграцыю) налічвалі на тэрыторыі БНР ад 14 да 17 мільёнаў жыхароў. Цяпер, праз 80 гадоў, на гэтай тэрыторыі таксама пражывае каля 14,5 мільёна людзей. Колькасць аўтаhtonных беларусаў за межамі Рэспублікі Беларусь за гэты час зьменшылася. Баянс павелічаныя беларускага насельніцтва практычна ўсюды аднолькавы — мінусовы.

Першая Сусветная вайна. Расейцы, адступаючы, паліць беларускую вёску.

За 70 гадоў знаходжання ў складзе савецкай Расеі Смаленскі край быў вынішчаны дазваннямі і стаў падобным на астатнюю Расею. Вобласць абзялюдзела. Насельніцтва ў некаторых раёнах Смаленшчыны зменшылася ў 10 разоў, урадлівая зямлі пазарасталі хмызьняком і мохам.

Цяпер на Смаленшчыне, як і раней, няма ніводнай беларускай школы, ніводнай беларускай газеты ці часопіса, ні беларускага радыё, ні тэлебачання. Задушана ўсё.

Беларуская мова ў асноўным засталася ў смаленскіх вёсках ды ў фальклёры.

У Смаленшчыне заўсёды быў даволі высокі ўзровень беларускай сьведамасці. Бальшавікі, супрацьпастаўляючыся *БНР*, нават БССР аб'явілі ў Смаленску. У 1930-х гадах урадам савецкай Беларусі былі падрыхтаваныя неабходныя дакументы па вяртанні Смаленшчыны ў склад БССР. Аднак новая хваля сталінскіх рэпрэсіяў утаніла ў крыві ўсё гэтыя намеры.

Што ж гэта такое адбываецца з нашым народам і нашай супольнасцю на працягу васьмі ўжо больш чым 300 апошніх гадоў! Чаму такая вялікая гістарычная культура на ўсходзе Эўропы, як беларуская, занепадае, а насельніцтва змяняецца? Чаму беларусы практычна выпалі з гістарычнага парадку дэмаграфічнага развіцця?

18 сакавіка сёлета доктар Вітаўт Кіпель прачытаў у Нью-Ёрку рэфэрат з нагоды 83-й гадавіны Беларускай Народнай Рэспублікі. Ён выказаў дакладную, на мой погляд, думку аб тым, што галоўнай палітычнай звышзадачай пэрманэнтнай расейскай агрэсіі на Беларусь было не настолькі знішчэнне беларускай дзяржаўнасці на заходняй мяжы Расеі, колькі ўвогуле фізічнае вынішчэнне беларускай нацыі. І пачалося ўсё мэтадычна, як лічыць В. Кіпель, менавіта з сярэдзіны XVII стагоддзя, ад часу, калі стала ўжо складвацца расейская імперыя. (Расея аб'явіла сябе імперыяй у 1721 г.)

Такой самай думкі прытрымліваліся некалі гісторыкі Міхась Ткачоў і Мікола Ермаловіч. Вывучэннем гэтага пытання на раннім этапе (XVII-е стагоддзе) займаецца гісторык Генадзь Сагановіч і іншыя даследчыкі.

У сярэдзіне XVII стагоддзя была страшная вайна паміж Расеяй і Вялікім Княствам, якая доўжылася з 1654 па 1667 год і закончылася перамогай беларусаў, але вынікі яе для нашай краіны,

нягледзячы на перамогу, былі жахлівымі. Па-першае, расейцы на нашу зямлю напалі і вайна доўгія гады адбывалася на нашай тэрыторыі. Але нават ня ў гэтым сутнасць. Расейцы, заняўшы беларускую тэрыторыю, ужывалі тактыку генацыду — татальнага вынішчэння цывільнага насельніцтва. Палітыка выпаленай зямлі на часова акупаваных беларускіх землях была сплянаваная рускім царом Аляксеем Міхайлавічам і яго ваяводамі і праводзілася масава, мэтадычна і паслядоўна. Маскоўцы стварылі спецыяльныя атрады, задача якіх заключалася ў тым, каб спаліваць беларускія паселішчы і забіваць усіх людзей, вынішчаць усё жывое. Маскавіты арганізавалі прадуманае і пастаяннае людабойства на захопленых землях Беларусі і займаўся гэтым увесь час, пакуль, нарэшце, іх ня выгналі.

У выніку генацыду і ваенных дзеянняў Беларусь, па падліках вучоных, страціла ад 51 да 53 адсоткаў насельніцтва. Маскоўцы забілі больш за 1 мільён 800 тысячаў цывільных беларусаў. Усходнія беларускія землі: Смаленшчына, Віцебшчына, Магілёўшчына, Гомельшчына — абзьялюдзелі. Там засталася жывых толькі 30 адсоткаў людзей.

З таго часу і да сённяшняга дня не было больш страшнай народнай катастрофы, чым чалавечая катастрофа Беларусі ў сярэдзіне XVII стагоддзя. Ні генацыд армянаў, ні галакост габрэяў немагчыма нават параўноўваць з тым, што адбывалася ў Беларусі тры з паловай стагоддзі таму.

Вобразна кажучы, з таго часу наш народ нібы падрэзлі. Было амаль поўнасьцю пазабывае насельніцтва беларускіх гарадоў. (Ад 70 да 95 адсоткаў людзей загінула ў кожным горадзе.) Парушылася сацыяльная структура грамадства, зніклі цэлыя пласты насельніцтва. Беларусь страціла большыню сваіх мяшчанаў, купцоў, рамеснікаў, эліту гаспадарства. Апусьцелыя землі пазарасталі кустоўем, травой. Беларуская дзяржава і грамадства ўжо не змагі падняцца, хутка аднавіць насельніцтва, маёмасць, нерухомасць, рамесную вытворчасць, багацце зямлі і людзей.

Як археолаг я займаўся познім сярэднявеччам, якраз пэрыядам з XIV да XIX стагоддзя. Нас, даследчыкаў, усіх уражвала тая акалічнасць, як выразна наша зямля адлюстравала катастрофу. Культурныя пласты XVI-XVII стагоддзяў найбольш багатыя і найбольш насычаныя вельмі разнастайным рэчавым матэрыялам высокага ўзроўню. Але вош пайшоў пачынаць XVIII стагоддзя. Відовішча ўражае. Ён надзвычай бедны знаходкамі і пусты, намэнклятура і ўзровень знаходак абмежаваныя. І так па ўсёй Беларусі. Зямля зафіксавала катастрофу і рэгрэс матэрыяльнай культуры, заняпад гандлю, рамёстваў, узроўню жыцця,

змяняшчэныя колькасці насельніцтва і збыднёныя людзей.

У той жа час Расея, пры дапамозе немцаў, ператварылася ў імперыю і ўвесь час парошчвала агрэсію. Зацяжная Паўночная вайна яшчэ больш пагоршыла становішча. Цяпер генацыд беларускага насельніцтва прадаўжаў шалёны рускі цар Пётра I. Наступная руская царыца немка Кацярына дамаглася ў канцы XVIII стагоддзя ліквідацыі беларускай дзяржавы і анэксіі Беларусі.

З гэтага часу, згодна расейскіх плянаў, гісторыя для беларусаў павінна была скончыцца, а народ — не існаваць. Быў зачынены ўніверсітэт у Вільні, ліквідаваныя базылянскія манастыры і школы, знішчана беларуская адукацыя і кнігадрук, ліквідаваныя грэка-каталіцкая вера, забітыя і замучаныя тысячы вунятаў, манахаў і сьвятароў, спаленыя беларускія кнігі, іконы і абразы. Потым — забароненая беларуская мова і назва Беларусь.

Адразу, ужо з канца XVIII стагоддзя, пачалі знішчаць беларускую архітэктру ў гарадах і перапрабляць гістарычную пляніроўку беларускіх гарадоў. Потым стварылі спецыяльны „будаўнічы дэпартамент“, які займаўся разбурэннем і перабудовай беларускіх цэркваў пад кананізаваны „рускі стыль“.

Па маіх падліках, да канца XIX стагоддзя гэты дэпартамент разбурўў і часткова перабудаваў пад рускую моду каля 2000 беларускіх храмаў.

Гэтак жа прадумана вынішчалі здольных людзей, асабліва адукаваную моладзь і шляхты, якую душылі пад відам змаганьня з крамолай. Пэрспектыўныя асобы з сялянства звычайна забіралі ў рускае войска на 25 гадоў. У рускай вайскавай душагубцы зніклі тысячы беларускіх талентаў і змагароў. Найбольш вядомая трагічная гісторыя з пэатам Паўлюком Багрымам, якога згнілі ў расейскім войску, а рукапісы вершаў знішчылі. Застаўся адзін толькі выдатны верш, які, дарэчы, забяспечыў Багрымму месца ў беларускай літаратуры.

У другой палове XIX стагоддзя рускія палітыкі, вучоныя ды пісьменнікі істотна ўдакладнілі канцэпцыю вынішчэньня беларусаў. Галоўным яе зьвязном стала татальная русіфікацыя. „Руская школа зробіць больш, чым рускі штык“, — казалі яе прапагандысты (тыпу Карнілава). „Главное в русификации края — это чтобы научить белорусских мальчиков петь русские песни“, — пісаў у 1896 годзе ў „Биржевых ведомостях“ нейкі адданы рускі патрыёт.

Усё, што не памяшчалася ў рамках русіфікацыі і выходзіла за гэтыя рамкі, перасьледвалася, найбольш здольных — знішчалі.

Уражваюць катаваньні пэата Адама Гурыновіча за беларускія вершы. Засталіся нават астрожныя фатаграфіі, дзе яго, зьбітага, сфатаграфавалі як злачынец.

Пачатак XX-га стагоддзя. Карусь Каганец, Алесь Гарун, Алаіза Пашкевіч (Цётка), Якуб Колас, Алесь Бурбіс, дзсяткі лепшых — турма і катарга. Пасья рускай турмы выжыў толькі Якуб Колас. Усе астатнія неўзабаве памерлі ад сухотаў.

1-я Сусьветная вайна. Беларусь страціла каля паўтара мільёна людзей. Вайна вялася не на рускай, а на беларускай тэрыторыі. Пры адступленьні рускія войскі ў абавязковым парадку спалвалі ўсё, што магло б дастацца немцам: збожжа на карані, усе харчовыя запасы, масты, забівалі жывёлу і г.д. Пачаўся голад. Для большыні беларускага насельніцтва была аб’яўлена абавязковая эвакуацыя. Шмат інтэлігентных беларусаў схавалі ў рускае войска, адкуль яны ўжо ў большасьці не вярнуліся.

А потым пачаўся бальшавізм, калектывізацыя, сталінізм, Курапаты, брэжнеўшчына ды псіхушкі. Вынік — каля 3-х мільёнаў забітых беларусаў, і сярэд іх лепшыя, найбольш адукаваныя, актыўныя, таленавітыя і працавітыя людзі нацыі.

Тое, што знішчэньне Беларусі ўвесь час, пачынаючы з XVII стагоддзя, было галоўным рускім геапалітычным інтарэсам на захадзе, расейцы, фактычна, і не хавалі. (Ельцынская вялікадзяржаўная дактрына аднаўленьня расейскай імперыі, складзеная ў 1995 г., таксама пра гэта сьведчаць.)

У рускай заходняй палітыцы ўвесь час існуе ўнутраная ўстаноўка на фізічнае вынішчэньне беларускай нацыі. Становішча, якое складалася, патрабуе спецыяльнага аналізу, каб выразна высветліць гэтае **калектыўнае злачыства цэлых пакаленьняў рускіх палітыкаў, учыненае нао беларусамі**. Ненавісныя адносіны да нас, беларусаў, з боку расейскай дзяржавы, асабліва добра відаць, калі нішчыцелі адыходзяць ад прынцыпу выбранаьці і пачынаюць масавае забойства простых людзей — цывільных беларусаў, гэтак жа, як у сярэдзіне XVII стагоддзя.

Звычайна ў такіх выпадках выкарыстоўваецца вайна, альбо нейкія надзвычайныя абставіны, якія часам штучна ствараюцца (як у 30-х гадах). Чым, напрыклад, можна растлумачыць той факт, што калі ў 1944 годзе (пасья заняцця Беларусі савецкімі войскамі) моц беларускіх хлопцаў мабілізавалі ў савецкую армію і амаль без аучэньня адразу накіравалі на перадавую? Іх гналі бяз зброі ў непатрэбныя атакі пад нямецкія кулямёты. Альбо зь вінтоўкамі, ды без патронаў. А калі тыя, што выжывалі пад нямецкімі кулямі,

уцякалі назад — іх сустрэаў кулямётны агонь энкавдзсіцкіх „загрядотрядов”. Я ўжо не кажу, што „загрядотряды” стралялі таксама і ў плечы.

Так былі расстраляныя тысячы беларусаў. Рускія выкарыстоўвалі ваіну, і нават франтавыя баі, з мэтай генацыду беларускай нацыі. Не па немцах абходзіла ў першую чаргу страляць, а разам зь немцамі — па беларусах. І не прыярэшы: маўляў, загінулі ў баі зь немца-фашысцкімі захопнікамі.

Я ўжо ня буду тут гаварыць пра так званых „савецкіх партызанаў” і іхнія дачыненні да беларусаў у час ваіны. Гэта асобная размова. Вядома, як у асяроддзі самых партызанаў энкавдзсісты вынішчалі беларускіх камандзіраў, як правакавалі нямецкія спаленні беларускіх вёсак, як рабавалі і мардавалі беларускае насельніцтва.

Вярнемся ў 30-я гады. Я ўжо не аднойчы пісаў раней, што сталінскі генацыд на Беларусі меў асаблівы характар. Беларускае насельніцтва вынішчалі пільнава. Усім савецкім адміністрацыйным і партыйным кіраўнікам спускалі разнарадку на квартал выявіць адпаведную колькасць „ворагаў народу”. Разнарадка спускалася на кожную беларускую вёску і на кожнае прадпрыемства. Кожнае міністэрства мела свой адзел па ГУЛАГу.

Чарнобыльскі шлях у Менску.

Разнарадкі выконваліся. Кожную ноч каціліся па беларускіх вуліцах і вёсках чорныя энкавдзсіцкія буды-машыны і загрузаліся ахвярамі.

У памежжы з польскай акупацыйнай зонай савецкім памежнікам давалі вінтоўку і рыдлёўку. Калі такі памежнік сустрэаў у бязьлюдным месцы беларуса ці беларуску, ён павінен быў чалавека застрэліць і сам рыдлёўкай закапаць труп. Сяляне вельмі баяліся, каб не спаткаць ваеннага з рыдлёўкай. (Усё гэта ўжо было надрукавана ў беларускім друку ў 90-х гадах мінулага стагоддзя, але некаж нібы і не ўскалыхнула цяперашніх людзей.)

Сітуацыя з памежнай зонай і нават кампанія з „ворагамі народа” падаваліся нібы працяг становішча ваіны і выкарыстоўваліся як маніпуляцыі для знішчэння людзей.

Але змест камуністычнага генацыду ня толькі ў яго заплываванасці. Вынішчаліся, перш за ўсё, разумныя, працавітыя, адукаваныя, прыстойныя, паважаныя, актыўныя, здаровыя,

таленавітыя людзі, эліта народу, інтэлект нацыі. Так былі амаль поўнасьцю знішчаныя беларускія вучоныя і пісьменьнікі, палітыкі і грамадзкія дзеячы, мастакі і настайнікі, адміністратары і гаспадары, нават камуністычны беларускі партыйны апарат.

Гэтая палітыка тлела пасля ваіны. Пазачынілі беларускія школы. Выхаласцілі літаратуру і мастацтва. Выгналі беларускую мову з афіцыйнага ўжытку. Над скошаным пакаленьнем легіёны наглядчыкаў сачылі, каб нічога не паднялося, каб нічога ня вырасла беларускага.

У 1986 годзе выбухнула Чарнобыльская катастрофа.

Мы бачым, як беларуская трагедыя Чарнобыля зярнок расцягваецца ў часе — гэта ёсць выкарыстанне ўмовай экалагічнай катастрофы дзеля генацыду беларускага насельніцтва.

Беларусы змагаюцца на ўсіх узроўнях, але зададзенасць вынішчальнай гэндыцы з боку рэжыму Лукашэнкі відавочная.

„дзе вяліка Чарнобыльская ваіна, — піша Уладзімер Старчанка. — Для беларусаў чарнобыльская навапа на сваіх дэмаграфічных наступствах значна пераўзыходзіць Другую Сусветную ваіну, калі загінуў кожны трэці беларус. Але яшчэ страшней тое, што мы ня ведаем, на колькі болейшу за ваіну шкоду гэтая катастрофа нам прынясе ў перспектыве.” („Ніва”, — 2001, 29 красавіка)

Страшны „ёдны ўдар” у першы тыдзень пасля аварыі, які накрываў мільёны беларусаў, поўнасьцю справакавала Масква і яе камуністычная каляніяльная адміністрацыя ў Беларусі. У выніку засакрэчвання катастрофы і маштабаў яе радыяцыйнай небяспекі, беларуская нацыя атрымала вельмі высокую калектыўную дозу радыяцыйнага абпраменьвання.

У 1986-87 гг. камуністычна-дзяржаўнай медыцынай, па падказцы зверху, было вынішчана, шляхам забіцця плоду, цэлае пакаленьне беларусаў. (Прымушалі жанчын рабіць абарты ў сувязі з чарнобыльскай пагрозай.) Гэта было абсалютна неспраўдана ні з медыцынскага, ні з маральнага, ні з якога іншага гледзішча. Потым, прадаўжаючы медыцынскі генацыд, распрацавалі злавесную палітыку па спыненні нараджальнасці беларусаў і забіццю чалавечага зародка

ва ўлонні жанчыны.

„Сёння з кожных трох зачатых беларусаў, — піша Уладзімер Старчанка, — двух забіваюць у жываце маці! Фактычна, некалькі пакаленьняў беларусаў у літаральным сэнсе былі ступічаныя ў бальнічны ўнітаз. Гэта нябачны ў свеце і сарбны факт... Гітлеру такое і ня снілася.”

І сапраўды, ня снілася. У Беларусі, дзе змяняецца насельніцтва, практыкуюць стэралізацыю жанчынаў. Жанчыны горада Барысава засведчылі, што ім, адразу ж пасля народзінаў дзяцей, лекары жаночай кансультацыі *ультыматывуна* прапанавалі ў якасці кантрацэптываў карыстаць так званую „унутрыматчную спіраль” або іншыя сродкі прадурхлення цяжарнасці. Калі ж парадзікі адмаўляліся гэта рабіць, ім „мздыкі” не выдавалі дакуманты дзеля атрымання належнай у такіх выпадках грашовай дапамогі на немаўлята.

Барысаўчанка *Ірына Сільніцкая* (маці двух дзяцей, меншаму —

9 месяцаў) сьведчыць: „Сказалі: пакуль не паставім сьпіраль, ніякай дапамогі табе ня будзе. Дапамогі я так і не атрымала, бо сьпіраль я ставіць не захачела... Грошай катастрофічна не хапае”. („Беларускія Ведамасьці”, — 2000, №4(27), с.13)

Аналягічныя гісторыі распавялі барысавецкія **Галіна Раскоша**, **Алеся Ясюк**, **Ларыса Грэбнева** ды іншыя.

У жаночай кансультацыі горада Барысава загадчыца гінекалягічнага аддзяленьня Тамара Барысавец патлумачыла, што такі „парадак” вызначае пастанова Саўміна БССР, прынятая летам 1991 г. Загадчыца паведаміла таксама, што іхняя „кансультацыя” праводзіць **стэрэлізацыю шматдзетных маці**, каб пазьбегнуць, маўляў, нараджэньня хворых дзяцей і росту „асацыяльных” сем’яў. („Беларускія Ведамасьці”, — 2000, №4(27), с.13)

15-га чэрвеня мінулага году супраць гінекалягічнага генэцэду адкрыта выступілі барысаўскія жанчыны і мужчыны. Група асобаў арганізавала пікет. Усіх арыштавалі і судзілі.

У выніку масавага забойства зародкаў людзей, а таксама з прычыны хваробаў, выкліканых радыяцыяй, беларуская нацыя раптам пачала хутка выміраць. Вымірае ўжо ў сярэднім сто тысячаў беларусаў у год. **Калі беларуская супольнасьць ня здолее пазбавіцца ад агрэсіі расейскага каляніялізму і ня выправіць становішча з Чарнобылем, то ў XXI стагоддзі не застанеца ніводнага беларуса. Увесь народ вымардуюць і вымарцаў у пень, да апошняга чалавека.**

Я ўжо пісаў ня раз пра тое, як вынішчыўшы беларускую нацыянальную эліту і абпіраючыся на прамаскоўскую каляніяльную адміністрацыю ў Беларусі, расейскае КГБ у сярэдзіне 90-х гадоў палітычным мэтадам ажыццявіла захоп беларускай улады знутры. Адбылася ўнутраная акупацыя. Зараз падрыхтоўваецца захоп нацыянальнай маёмасьці Беларусі пад выглядам прыватызацыі і адначасна ажыццяўляецца акупацыя беларускай тэрыторыі.

Тыя забруджаныя радыёактыўнымі рэчывамі землі на Гомельшчыне і Магілёўшчыне, зь якіх прымусова выселілі беларусаў, цяпер інтэнсіўна засяляюць крмінальнікамі, наркаманами, „бамжамі”, рускімі адкідамі грамадства з Расеі, Сібіры, краінаў Сярэдняй Азіі і Каўказу. Гэтыя адлучаныя ад нашых людзей тэрыторыі ўжо не пустуюць. Там ствараецца руская крмінальная зона з сваім самакіраваньнем, непісанымі законамі і фінансамі (ад перавалу наркотыкаў). Каляніяльныя ўлады Беларусі даюць ім від на жыхарства, і нават грамадзянства. Так адбываецца калянізацыя беларускай чарнобыльскай тэрыторыі Расеі.

Гэта тыповая і гістарычная расейская палітыка. На замацаваньне здабытых тэрыторыяў кідалі (высялялі, выганялі, заохвочвалі) крмінальнікаў, бандытаў, тацяў, авантурыстаў ды валацун. Імі, перш за ўсё, засялялі падбітыя землі каля Каўказу, на Поўдні ды ў Сібіры, з іх фармаваліся банды Ермака ды Сыценкі Разіна, ды „вольнае казачтва”. Гэтак аднаўлялася новая імперыя Чынгіз-Хана.

Тое самае робіцца цяпер у сучасным варыянце. Расея, за кошт чарнобыльскай Беларусі, вырашае свае праблемы перанасчынасьці крмінальнікамі, уцэкачамі з мясцінаў, дзе яна вядзе брудныя войны, бамжамі, апушчанымі людзьмі, абрабаванымі рускім крмінальным „капіталізмам”. Расея ськідвае іх у чарнобыльскую Беларусь і адначасна займае расчышчаную ад беларусаў тэрыторыю. Пры патрэбе, там апынецца і зброя, і неабходныя людзі, і падымецца прапагандысцкі лямант („рускіх абіжаюць”).

Акупацыя беларускай зямлі расейскай крмінальнашчынай адбываецца на вачах тысячаў беларусаў, сагнаных з радзімы. Гэта ў іхных, ужо зарослых бальбём, родных хатах бадзьяжны паселены гун...

Ці разумее хоць беларуская інтэлектуальная маса, ці разумеюць

вярхі грамадства сэнс гісторыі, што рухаецца перад імі?.. Ці хочуць яны жыць, ці жадаюць яны шчасьця дзцякам?

Старчанка разумее. Ён піша: „**Фактычна на працягу 15 постчарнобыльскіх гадоў супраць беларусаў каляніяльнымі ўладамі вядзецца неабвешчаная прыхаваная вайна, мэта якой — зьнішчэньне беларускага народа, вызавленьне жыцьцёвай прасторы і засяленьне яе прыйшлымі элемэнтамі. Дзеля гэтага не выкарыстоўваюцца, як у ранейшыя часы, самалёты, танкі,**

(Фота А. Кашубы, 1995 г.)

Гомельшчына. Ціхі чарнобыльскі генацыд.

агнястрэльная зброя, газавыя камэры і не будуюцца „асьвечымы”. Хаця і пачалася яна ўвесну 1986 года якраз з таго, што савецкія ваенныя самалёты асаджалі радыяцыяйныя аб’екты на Гомельшчыну і Магілёўшчыну.

У век інфармацыйных і палітычных тэхналёгіяў у гэтым няма патрэбы. Асабліва, калі гаворка ідзе пра зьнішчэньне зрусіфікаванага за 200 гадоў каляніяльнага існаваньня „братняга” беларускага народу, якому нож пад сэрца можна засунуць, глядзячы проста ў вочы і гаворачы плячотныя словы пра вечную любоў і інтэграцыю. Нацыя даверліва людзі ўсяроўна пярэчыць ня будуць.” („Ніва”, — 2001, 29 красавіка)

Аўтар прыходзіць да высновы, што трэба „**паўстаць на абарону сваіх дзяцей, бо інаша ня дадзена!**”.

Чарнобыль — гэта бясспрэчны факт злачынства, учынены над беларускай нацыяй. Злачынства ад самага пачатку цынічна разьгрывалася на нашых вачах.

Па сваіх наступствах, якія ўжо ёсьць, і асабліва якія яшчэ наступаць, чарнобыльскі генацыд можна параўнаць толькі з лодабойствам сярэдзіны XVII стагоддзя, з калектывізацыяй і

большавіцкім тэрорам 30-х гадоў. Чарнобыль страшны тым, што наступствы яго развіваюцца на працягу пакаленняў, разбураюцца дзейнічаюць і нарастаюць, як лавіна ў гарах. 50 мільёнаў юры, што адпавядае 500-м атамнаму хірасіскім бомбам, абрынулі на наш народ у 1986 годзе. Гэты ўсяленскі выбух, запалены ў часе, — прадаўжаецца.

Адносіны цяперашняга рэжыму да чарнобыльскага пытання дакладна ўкладваюцца ў рамкі канцэпцыі вынішчэння беларусаў з выкарыстаннем сітуацыі. (У дадзеным выпадку — ядзернай катастрофы.)

У прычыпе, па маіх назіраннях, рэжым Лукашэнкі ў цэлым падрыхтаваны да правядзення масавых рэпрэсіяў беларускай эліты. Рабіць гэта будуць, вядома, не беларусы, а хучэй за ўсё, рускія часткі „спэцназу”. Сістэма ўжо створаная і доступ расейскіх ваенных у беларускія ўнутраныя войскі адчынены. Практычныя навыкі адпрацоўваюцца на чачэнцах у Ічкеры.

Пакуль што ў Беларусі зьнішчаюць толькі актыўных людзей, якія, на думку тых, хто гэтым кіруе, могуць нейкім чынам пагражаць уладзе. Пры стварэнні адпаведных умоваў, якімі зьяўляюцца перш за ўсё анксія Беларусі, уключоныя яе ў склад Расеі і ліквідацыя дзяржаўнасці, махавік бандыцкай палітычнай машыны сучаснага рускага карабізму запраце на ўсю моц. У гэтым можна не сумнявацца. Беларуская нацыя тады будзе фізічна вынішчана. Арсеналу прыёмаў у расейцаў хапае. (Мы бачым, што яны робяць ў Чачэніі.)

Раздмуляючы над сказаным, зноў і зноў вяртаюся ва ўяўленнях у XVII-е стагоддзе, бо адтуль усё пачалося. Надлом здарыўся менавіта тады, калі раптоўна, за кароткі час, Беларусь страціла больш за палову сваіх жыхароў і апусцела зямля.

Калі разглядаць народ як адзіны арганізм, то магчыма, што для кожнай супольнасці ёсць нейкая пароговая мяжа людзкіх страціў, перакрочыўшы якую, народ ужо ня можа ўзыняцца і нібы заставае ў развіццях ў вечным цярпенні і змаганні самога з сабой. Непрыяцель застаецца толькі мэтадычна зьнішчаць эліту паралізаванага грамадства і валодаць яго душой.

Уражае, што вялікі народ вялікай краіны, якая распрасціралася ад мора да мора, стаў аб'ектам генацыду; выйграў вайну, але страціў насельніцтва і ўпаў.

І не даюць падняцца гэтаму народу. Як толькі ён выкарабкаецца, каб стаць на ногі, яго тут жа зноў спліхваюць у яму.

Беларускі свет так і не знайшоў спосабу эфектыўнай барацьбы з варварствам. А гэта мусіў бы быць актыўны спосаб. Бо **нельга ваяваць толькі на сваёй тэрыторыі.**

Які выхад, як збавіцца ад вынішчэння? Выснова відавочная. Цяперашняе пакаленне беларусаў, і асабліва тое, якое ўступае зараз у актыўнае жыццё, **павінны перагледзець дачыненні з Расеяй** і тым адносіны да яе, якія былі накінутыя нам за часы акупацыі і савецкага каляніялізму. Расею нельга дапускаць у беларускую палітыку. Нельга мець ніякіх агульных справаў з Расеяй, ніякіх саюзаў і карпарацыяў ды сумесных прадпрыемстваў. Трэба захоўваць зь ёй мірныя дачыненні праз добрую мяжу. Неабходна

будзе, магчыма, на даўжэйшы час, абмежаваць да мінімуму (5-10 адсоткаў) гандаль з Расеяй, каб аберачыць беларускую палітыку, эканоміку і фінансавую сістэму ад расейскіх разбуральных уплываў, дэфолтаў, інфляцыі, палітычных і эканамічных авантюраў.

Неабходна спыніць штучна створаную і нявыгадную нам энэргетычную прывязанасць да рэсурсаў Расеі; ліквідаваць наступ рускай маскультуры і сістэму дэзінфармацыі ў электронным інфармацыйным полі Беларусі. Трэба паставіць заслон палітычнай агрэсіі з боку Расеі на Беларусь.

Цяперашнія беларусы мусяць, нарэшце, зразумець: ніколі ў гісторыі Расея не была нашым сябрам і прыхільнікам, ня ёсць цяпер і ніколі ня будзе ў будучыні, пакуль застаецца імперыяй. Справацца можна з сябрамі. Зь непрыяцелямі трэба трымацца на адлегласці і захоўваць карэктныя дачыненні. Гэта называецца — мірнае суіснаванне.

Усялякае збліжэнне з Расеяй было і будзе небяспечным і разбуральным для беларусаў. Бо варожасць з боку Расеі і расейцаў да беларускай дзяржаўнасці, свабоды і незалежнасці — перманентная. Цяперашняя руская палітыка зноў, і як заўсёды, гэта наглядна пацвярджае.

Ня глядзеця ні на якія перамены ўлады ў Крамлі, Расея застаецца ўвесь час агрэсіўнай у дачыненні да Беларусі і іншых краінаў да таго часу, **пакуль яна будзе існаваць як імперыя** і захоўваць канглямерат каляніяльных народаў. Рускія ня могуць стаць свабодным народам, уціскаючы і душычы іншыя народы і кажучы (як у Чачэніі), што ўсюды „іхняя зямля”. Брудная вайна і людабойства, якое праводзіць Расея ў Ічкеры, выклікае агіду да рускай палітыкі.

Маючы суседам агрэсіўную імперыю на ўсходзе, цяперашнія і будучыя беларускія палітычныя дзеячы мусяць будучы заўсёды праводзіць актыўную міжнародную дзейнасць, калі ўсвядоміць толькі, пры якіх умовах можа бяспечна існаваць Беларусь. **Карфаген павінен быць разбураны.** Павінны быць спыненыя гэты вечны агрэсіўны паход на Запад і знішчэнне Беларусі, што доўжацца стагоддзямі.

Дзеся таго, каб жыццё і зберагчы нацыю, беларусам неабходна першачаргова вырашыць дзве задачы: **канчаткова збавіцца ад расейскага каляніялізму і ліквідаваць наступствы Чарнобылю.** Адно з другім спалучанае. Без спынення каляніяльнай палітыкі Расеі ў Беларусі, без умацавання незалежнай Беларускай дзяржавы, беларускага права і свабоды, пазьбегнуць вынішчэння і ліквідаваць Чарнобыльскую вайну немагчыма.

У 1988 годзе, зыходзячы зь неабходнасці вырашэння гэтых дзвюх галоўных задач, паўстаў, аб'яднаны нацыянальнай ідэяй, **Беларускі Народны Фронт „Адраджэнне”.**

Тое, што ўдалося падняць Фронту, выклікае павягу і здзіўленне у тых, хто разумее маштабы вынішчэння нацыі. Але спыніць расейскую каляніяльную агрэсію і перамагчы ў Чарнобыльскай вайне, калі змагаецца толькі актыўная частка эліты, — цяжка. Гэта задача ўсяго беларускага грамадства.

18 сакавіка - 29 красавіка 2001 г.

Нью-Ёрк, Варшава.

„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №6(36); „Народная Воля”, — 2001, 18 ліпеня.

(Фота: „Свабода”)

Хлопчык.

ВЯЛІКІ КУПАЛА

Як добра мець такога паэта, вуснамі якога прамаяўляла вольная Беларусь! Гэта магутны талент і дар Божы для беларусаў, на ўсе часы.

Янка Купала ідэйна і эстэтычна засьведчыў спеласць беларускай нацыянальнай літаратуры, адлюстравіў у творчасці лёс нацыі на тым этапе яе існавання, выявіў беларускую нацыянальную ідэю ў эстэтычнай форме і нацыянальныя каштоўнасці — у вобразах мастацкай красы.

Чым жа нязьменны і чым дарагі нам зараз, цяпер, наш вялікі нацыянальны паэт? Ён дарагі нам любовай да Беларусі, да яе волі і незалежнасці. Ягоная любоў, выяўленая ў мастацкай форме, гэта ня ёсць характасто суб'ектыўнага замілавання, кіштагу: „Люблю мой край, старонку гэту”. Ягоная любоў ёсць адлюстраванне ўніверсальнасці сьветабудовы і парадку рэчаў, які прадвызначае паставу і паводзіны чалавека. Бо нельга быць несвабодным. Нельга быць нявольнікам — і спадзявацца на шчасьце. Нават дабрабыту нявольныя людзі ня мецьмуць, бо калкі б яны ні працавалі, вынікі іхняе працы забяруць каліянізатары, тры, ад каго залежныя нявольнікі, тыя, хто валодае іхняй краінай.

Памятаючы Купалу, глянем цяпер на гэтых, што абяцаюць народу „сто” ці „трыста” даляраў зарплаты, дакляруюць рынковую гаспадарку, багачэ дэ кажучы: галоўнае — эканоміка, а не свабода, ня мова, ня сыяг і ня Бог.

„Чаго хочаш?” — спыталі б такога. „Хачу — дабрабыт.” „Ня будзеш яго мець. Бо, каб стаць заможным, трэба быць незалежным!”

Вось дзе найвялікшая каштоўнасць і найвялікшая праўда Беларускага Адраджэння! „Гэта бітва ідзе сусьветна між сьвятлом і апраметнай!” — пісаў Янка Купала.

Шчасьце людзей недасягальнае бяз вольнай будучыні ўсіх, без

незалежнасці Бацькаўшчыны. Будаваць нацыянальную будучыню трэба пачынаць з вялікай ідэі, з Храма, а не з хлява.

„На Вялікі Сход! Па Бацькаўшчыну!” — клікаў Купала. „На прастор!”, „На бітву, будучыя сілы!”

Купала, маючы Боскі талент, казаў праўду наўпрост, гучна, голасна і магутна. Гэта рабіла яго вялікім і моцным. І нават сьмяротныя ворагі, гэтае вапяроньне пекла, — рускія большавікі — баяліся Купалы і, ненавідзячы, дваццаць гадоў не рашаліся яго забіць. (Пакуль не заманілі паэта ў Маскву.)

„Паўстань з народа нашага, прарок, і ў буры гrom удар, пад зван кайдан!”

Гэтак пісаў і марыў Янка Купала. Ён якраз і быў тым найвялікшым прарокам і песьняром Беларускага Адраджэння, які сказаў аб галоўным:

„Я адплаціў народу,

Чым моц мая магла:

Зваў з пугаў — на свабоду,

Зваў з цемры — да сьвятла”.

Ідэйнае пазычча і творчасць Янкі Купалы ёсць ідэальны прыклад, узор паставы і думання для беларусаў, якім неабякавы лёс Беларусі, якія мараш пра шчасьце Айчыны.

Гэта такая зьява, што пакуль будзе існаваць Беларусь, пакуль будзем мы на Зямлі, дагэтуль будзе вялікім — Купала. Ён — Вялікі Наш. Ён — частка нашай Будучыні.

Няхай жа памяць пра нашага генія станецца вечнай! Няхай творчасць ягоная лучыцца з нашым змаганьнем. Хай весяцца сыягам і ўспамога нам — у свабодзе.

7 ліпеня 2002 г., Варшава-Менск.

АМЭРЫКА — ДЛЯ АМЭРЫКАНЦАЎ

Не шукайма сьляды нашых продкаў, а шукайма тое, што шукалі яны. Так казалі некалі мудрыя людзі.

Нашы продкі шукалі шчасьця, велічы і свабоды. Гэта было найвялікшае шуканьне, бо яму ахвяраваліся, за яго змагаліся і рызыкавалі жыцьцём. Такое змаганьне мае асаблівы сонс, калі пад пагрозай знаходзіцца лёс народа, ці калі незалежнасць яго страчана. Тады рушэньне рана ці позна набывае грамадзкую шырыню і выяўляецца ў форме нацыянальна-вызвольнага руху. Нацыянальна-вызвольны рух меў усеагульны характар. Ён узьнікаў там, дзе існавалі імперыі. **Вызвольны рух — гэта заўсёды канцэпцыя змаганьня з імперыяй за свабоду і незалежнасць.**

У Эўропе працэс вызваленьня з-пад імперскіх пугаў найбольш інтэнсіўна адбываўся ў другой палове XIX і пачатку XX стагоддзяў, калі мноства народаў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы адваівалі сваю незалежнасць.

Тады ў Эўропе змагаліся супраць чатырох імперыяў: Турэцкай Атаманскай імперыі, Аўстра-Венгерскай, Прусіі і Расеі. Але найперш, яшчэ ў XVIII стагоддзі пачала трашчэць Брытанская каліяніяльная марская імперыя.

Першым супраць брытанскага панавання паўсталі амэрыканцы. У той час наш вялікі беларус і герой гэнэрал Андрэй Талдэвуш Касцюшка змагаўся за свабоду Амэрыкі. У цэнтры Вашынгтону яму стаіць бронзавы помнік на ўвесь рост.

Амэрыканцы першымі выявілі сутнасць і формулу антыкаліяніяльнага змаганьня за незалежнасць. Яна вызначаецца ў закліку і сьвярджэньні: „**АМЭРЫКА — ДЛЯ АМЭРЫКАНЦАЎ!**”.

У гэтых словах выяўлены ўніверсальны змест дэкаліянізацыі і нацыянальна-вызвольнай барацьбы, дзе б яна ні адбывалася. Калі грамадства не наблізілася да зьместу і разуменьня гэтага сьвярджэньня, значыць яно яшчэ цалкам не паспела да вызвольнага змаганьня.

І сапраўды, чаму краіна, зямля, на якой спрадвеку жыўе і працуе пэўны народ, павінна належыць нейкай іншай краіне, чаму нейкія іншыя павінны ў ёй распараджацца і карыстацца зь яе багачыняў ды з працы яе народу? Гэта ж парушэньне прыроднага і Боскага права. Гаспадар на зямлі той народ, які асвоіў і акультурыў яе сваёй працай, розумам і духам ад самага пачатку і спрадвеку, які стварыў на ёй культурунае грамадства цягам перадачы вынікаў працы ад продкаў з пакаленьня ў пакаленьне і прадаўжае на ёй жыць, тварыць і працаваць.

Эўрапейскія пасяленцы ступілі на амэрыканскі мацярык як піяньры і як каліянізатары і адначасна самы апынуліся ў каліяніяльнай залежнасці ад мэтраполіяў. Яны сутыкаюцца з індзейцамі, што там жылі на пэўных тэрыторыях і адначасна займалі незаселеныя першародныя землі, якія абкультурылі і

пераўтварылі сваёй працай, стварылі на іх цывілізаванае грамадства.

Барацьба за незалежнасьць ад мэтрапаляў вынікала з натуральнага права, а знакімы і класьчаны лёзунг вызвольных змагароў — „Амэрыка — для амэрыканцаў!” — адностроўваў гэтае права.

Потым, змагаючыся за незалежнасьць супраць імпэрыялізму, кожны народ выкарыстоўваў гэтае права ў сваім закліку і ў сваёй форме: „Мадзьяршчына (Венгрыя) — для мадзьяраў”, „Балгарыя — для балгараў”, „Італія — для італьянцаў”, „Беларусь — для беларусаў” і г.д.

Беларускія адраджэньні пачатку XX-га стагоддзя выдатна разумелі гэтую ідэю. Лёзунг „Беларусь — для беларусаў” быў сінанімам сьвярдзьжэньня „Незалежная Беларусь”.

На грунце гэтай вялікай ідэі ў 1918 годзе была ўтворана Беларуска-Украінская Рэспубліка, праджэяравана дэмакратыя і свабода.

У 1920-х гадах вялікі паэт і пракур Беларускага адраджэньня Янка Купала па-мастацку выявіў і адностраўваў вызвольны лёзунг незалежнасьці і свабоды ў выдатным творы — п’есе „Тутэйшыя”. У п’есе ў надзьвічэй яркай і вобразнай форме паказана, як чужынцы, імпэрыялісты ўсіх колераў, акупанты з усходу і з захаду толпчацца на безабароннай Беларусі, абдзіраюць і зьневажаюць беларускі народ, ды даказваюць яшчэ сваё прыдуманнае „права” на акупацыю Беларусі. І тады становячы героя творца напраткі грывотна зьвяртаецца да ўсіх з магутным і справядлівым заклікам беларускага Адраджэньня: „Беларусь — для беларусаў!”.

Янка Купала ў словах свайго станючага героя таксама выводзіць генэзіс *нацыянальна-вызвольнай ідэі* з натуральнага права і кліча ісьці ўслед за Амэрыкай па шляху незалежнасьці і свабоды.

Калі мы хочам спыніць акупацыю і гандаль нашай зямлёй, калі мы хочам сапраўды адраджэць сваю дзяржаву і незалежнасьць, калі мы сапраўды цнім свой тонар і хочам быць вольнымі людзьмі і гаспадарамі, — мы мусім паставіць заслон услякай акупацыі, каліянізму і чужой імпэрскай палітыцы і напісаць на сваім сыягу выразна і запэўнена: „Беларусь — для беларусаў”.

Так казаў вуснамі сваіх драматычных герояў Янка Купала.

Для каліянізатараў з усходу і з захаду, якія праводзілі інтэграцыю, асіміляцыю ды вынарадаваньне беларускаў, усьведзьжэньне беларусамі вызвольнай мэты — „Беларусь — для беларусаў” — было цывіком у туну ўсёй захопіцкай палітыкі. На гэтым шансы акупацнтаў канчаліся. Няма нічога дзіўнага, што п’еса Янкі Купалы была забаронена.

У 20-х — 30-х гадах мінулага стагоддзя ворагі Беларусі з Усходу і з Захаду галоўны ўдар накіравалі на разгром Беларускага Нацыянальна-вызвольнага Руху. Сумеснымі намаганьнямі ім гэта ўдалося. Тысячы беларускіх адраджэнцаў былі расстраляныя ў Курпангах ды засьценках НКВД, забітыя падасланымі забойцамі, укінутыя ў ГУЛАГ ды Картуз-Барозу, высланыя ў Сібір ды азіяцкія стэпы; беларускія палітычныя і грамадзкія арганізацыі пазачынілі і забаранілі, беларускі адраджэньні друк ліквідавалі, беларускія кнігі спалілі ды арыштавалі ў спэцдзелах бібліятэк. А потым, ужо ў пасьяваенны час, адбывалася мэтадычнае ганьбаваньне і абплёўваньне ўсяго адраджэнскага беларускага — вялікіх людзей, палітыкаў, пісьменьнікаў і паэтаў; фальсіфікавалі беларускую гісторыю, перакрочвалі і замочвалі падзеі, зьнеслаўлялі вялікія і справядлівыя ідэі.

Тры зьявы Беларускага Адраджэньня выклікалі асабліваю нянавісьць у рускіх бальшавікоў — гэта дзейнасьць Рады БНР, беларускае адраджэньне ў час 2-й Сусьветнай вайны за немцамі і вызвольны лёзунг „Беларусь — для беларусаў”.

У зьнеслаўленьні гэтых каштоўнасьцяў бальшавіцкая прапаганда выкарыстоўвала толькі адзін псіхалягічны аспэкт: падсьведамасьць нянавісьці Другой Сусьветнай вайны.

Усё нацыянальнае беларускае, што завязана было з нацыянальнай ідэяй і беларускім адраджэньнем, аб’яўлялася фашысцкім: ці гэта

беларускі нацыянальны *Бел-Чырвоная-Белы Сыяг*, ці гэрб *Пагоня*, ці імёны забароненых вялікіх паэтаў, нават проста размова па-беларуску ва ўнівэрсытэце ці ва ўстанове — усё кваліфікавалася стуканкамі, савецкімі абыякаваць і прапагандыстамі як „фашызм”. Беларускае падалі ў двух значэньнях: альбо „мужыцкае”, альбо — „фашызм”.

Руская камуністычная прапаганда ў Беларусі паўтарала гэтыя, скажам проста — ідыёцкія жарыякі, з дня ў дзень, тула, ненавісна і пастаянна, пакуль існаваў СССР.

Палітычная формула нацыянальна-вызвольнага руху „Беларусь — для беларусаў” перакручвалася пад савецкія ідэалягічныя ўяўленьні. За часы камуністычнага СССР ідэалягічнай рускага імпэрыялізму і русіфікацыі быў так званы „інтэрнацыяналізм”, згодна якога нібыта сціраліся адрозьненні паміж акупаванымі народамі ды расейцамі і ствараліся так званы „адзіны савецкі народ” (гэта значыць „адзіны расейцы”). Палітычны лёзунг нацыянальнай свабоды камуністы апускалі на этнічны ўзровень і тлумачылі, што беларускія „нацыяналісты” (а, значыцца, — „фашысты”) хочуць выгнаць зь Беларусі ўсіх расейцаў, усіх габрэяў, усіх, хто не беларусы, і стварыць этнічна чыстую дзяржаву.

Тым часам *палітычны зьмест лёзунга вызвольнага руху мае антыкаліяніцкі сэнс і вырашае пытаньне, каму навінна належыць краіна і хто ў ёй асападар*, а ня то, хто ў ёй павінен жыць (як спэцыяльна перакручвалі каліянізатары).

Зважэнае адцэньне набывае подласць гэтай прапаганды, калі ўлічыць, што этнічны чысты і генэцый ажыццяўлялі якраз камуністы ў Савецкім Саюзе (прымусовае высяленьне татараў, чачэнцаў, інгушоў і інш.), у былой Югаславіі, у камуністычнай Польшчы (прымусовае высяленьне ўкраінцаў), у камуністычнай Балгарыі (дачыненні да турак) і г.д. Ужо не кажу пра Кітай і азіяцкія рэжымы.

Тым часам нічога падобнага не рабілі дэмакраты і нацыянальна-вызвольныя рухі. У іх іншая, не таталітарная прырода.

Але трэба ведаць камунізм і Расею, каб зразумець характар іхняе прапаганды, пабудаванай на агрэсіўнай хлусні.

Рэцэпцыя гэтай прапагандыскай агрэсіі мы сустрэкаем і цяпер. Нічога дзіўнага — існуючы пастаянны крыніцы рэпрадукцыі старой нянавісьці да беларускага адраджэньня — гэта савецкая псіхалёгія часткі насельніцтва і — галоўнае — нязьменнасьць імпэрскай палітыкі Расеі ў дачыненні да Беларусі.

Нягледзячы на маштабныя спробы расейскіх спэцслужбаў у канцы 90-х гадоў мінулага стагоддзя разграміць Беларускі нацыянальна-вызвольны рух, нічога ім не ўдалося. Вызвольны Рух мацнее і пашыраецца. Ён зьяўляецца рэальнай іслай, якая выяўляе нацыянальныя інтарэсы Беларускага Народу і супроцьстаіць расейскай імпэрскай палітыцы інтэграцыі і захопу нашай краіны.

На сыягах і харугвах беларускага Адраджэньня несмыротныя словы Янкі Купалы — „Жыве Беларусь!” і лёзунг амэрыканскага змаганьня за незалежнасьць, які энюў жа голасна падыў наш вялікі пісьняр — „**БЕЛАРУСЬ — ДЛЯ БЕЛАРУСАЎ!**”. Гэта *наша* зямля.

І пакуль зьмест гэтых слоўваў трымае высокую і змагаецца за яго хоць частка людзей, ніякі антыбеларускі рэжым ня будзе існаваць доўга. Ніякі агрэсар ня будзе ўпэўнены, што стане жьць за наш кошт і намі, беларусамі, кіраваць. Мы абавязкова вернемся да нармальнага стану, умацуем дзяржаву і незалежнасьць, усталюем права, справядлівасьць і дэмакратыю.

Гэта ня марныя словы, бо гісторыя і вопыт іншых пацьвярджаюць правільнасьць вызвольнага шляху. Стварцаць можа толькі свабодны народ. І толькі свабодны народ здольны шанаваць свабоду іншых народаў.

22 лютага 2001 г., Нью-Ёрк.

(„Беларускія Ведамасьці”, — 2001, №3(33); „Народная Воля”, — 2001, 14 сакавіка).

ІДЭАЛЫ БНР НАМ СЬВЕЦЯЦЬ

(З выступу ў Нью-Ёрку)

Акт 25 Сакавіка зьяўляецца найвялікшай падзеяй беларускай гісторыі XX-га стагоддзя.

Галоўная мэта сацыяльна-палітычнага разьвіцця кожнага народа — стварэнне сваёй незалежнай дзяржавы.

Беларусы мелі сваю дзяржаву ўжо 1000 гадоў таму. Але ў канцы XVIII стагоддзя мы сталі ахвярамі змовы трох імперыяў і страцілі суверэнітэт. Потым, на працягу XIX стагоддзя, беларусы пяць разоў паўставалі разам з палякамі, каб вярнуць незалежнасць. Незалежнасць удалося вярнуць толькі ў 1918 годзе, але ненадоўга. Тым ня менш агонь свабоды быў запалены. І гэта быў вялікі подзвіг беларускіх адраджэнцаў.

Потым, калі ўжо адбылася расейска-большавіцкая акупацыя, большавікі, каб зрабіць нявыжымі *Акт 25 Сакавіка* і існаванне *РАДЫ БНР*, арганізавалі марыянеткавае адміністрацыйна-дзяржаўнае ўтварэнне пад назвай БССР.

На працягу 25 гадоў большавікам разам з палякамі ўдалося разграміць беларускі нацыянальна-адраджэнскі рух і фізічна знішчыць тысячы палітычна актыўных беларусаў.

Але беларускія адраджэнцы стварылі моцную палітычную эміграцыю, захавалі і актывізавалі дзейнасць *РАДЫ БНР*.

Гэта быў другі подзвіг беларускіх адраджэнцаў. Усе спробы большавіцкай агентуры разбурыць палітычныя структуры беларускай эміграцыі і знішчыць *РАДУ БНР* — прарваліся.

Дзесячы *Рады БНР* зьбераглі высокія *ідэалы 25 Сакавіка* і перадалі іх пакаленням на Бацькаўшчыне. Яны захавалі ідэі, дакуманты, цягласяць незалежнай беларускай дэмакратычнай улады і нашы сьвятыя нацыянальныя сымвалы — *Бел-Чырвоная-Белы Сьцяг і гэрб „Пагоно”*.

У канцы 80-х гадоў мінулага стагоддзя *ідэалы Сакавіка* і сымвалы беларускай незалежнасці падхапіў Беларускі Народны Фронт. 25 жніўня 1991 года, скарыстаўшы гвалтоўны прывал кагэбўскага пучку ў Маскве, дэпутаты Беларускага Народнага Фронту ў Вярхоўным Савеце вельмі малымі сіламі (8 адсоткаў дэпутатаў), але пры падтрымцы ўсяго Вывольнага Руху, дамагліся прыняцця канстытуцыйнага закону аб незалежнасці Беларусі, спынілі дзейнасць КПСС і камсамолу на тэрыторыі Беларусі, прымусіўшы прагаласаваць за гэта спалоханых, разгубленых і дэмаралізаваных дэпутатаў-камуністаў — 86 адсоткаў „дэпутатскага корпусу” (дарэчы, кіруючую намэнклятуру). Гэта быў трэці ўнікальны подзвіг беларускіх адраджэнцаў у XX стагоддзі.

Потым усё нібы пачалося на другім крузе, як у першай палове XX-га стагоддзя. Зноў маскоўская акупацыя Беларусі, толькі ўжо знутры, праз прэзідэнта-стаўленьніка і старая калыяніяныя структуры ўлады. Зноў усё робіць арганізаваная расейская партыя

палітычнай агрэсіі. Толькі цяпер гэта не расейскія камуністы, а расейскія каргэбці, не ВКПБ, а КГБ.

Пасля захопу ўлады ў Беларусі расейцы зноў, як у 20-х і 30-х гадах мінулага стагоддзя, паспрабавалі першым чынам знішчыць Беларускі Нацыянальна-Вывольны адраджэнскі рух. Галоўны ўдар быў скіраваны супраць Беларускага Народнага Фронт. Але ім не ўдалося нас ліквідаваць, нягледзячы на дапамогу нямецкай дыпляматыі і розных заходніх фондаў.

Беларускі Народны Фронт дзейнічае і будзе дзейнічаць; умацавалася ягоная палітычная *Кансэрватыўна-Хрысціянская Партыя* — *БНФ*.

Цяпер настрой у беларусаў перамяняецца. Лукашэнка ня мае падтрымкі большыні ў беларускім грамадстве.

Сёлета антыбеларускі рэжым рыхтуецца правесці прэзідэнцкія выбары. У гэтым становішчы ён, каб ацалел, можа спадзявацца

толькі на ашуканства і сілу. Тым часам Масква можа спадзявацца толькі на ашуканства і замену Лукашэнка на іншага маскоўскага стаўленьніка. Калі не атрымаецца, то будзе імкнуцца пакінуць Лукашэнка.

Але што б ні здарылася, як бы ні разьвіваліся падзеі і колькі б Захад ні дапамагаў Расеі, **нішто ўжо ня знішчыць і не стрымае беларускай незалежнасці.**

Мы выступаем супраць расейскай агрэсіўнай палітыкі, дзе б яна ні адбылася: у Беларусі, у Грузіі ці ў Чачэніі. **Мы ня хочам мець ніякіх агульных справаў, ніякіх саюзаў і ніякіх агульных інтарсаў з Расеяй як краінай небясьпечнай, крмінальнай і агрэсіўнай.**

Наша нацыянальная будучыня, да якой мы імкнемся, — гэта вольная, незалежная, дэмакратычная і справядлівая Беларусь у сфэры эўрапейскіх дачыненняў і эўрапейскай цывілізацыі.

Мы ўдзячыны амерыканцам за падтрымку беларусаў у справе абароны правоў чалавека ў Беларусі, але мусім заявіць змест аднаго з галоўных лёзінгаў Беларускага Вывольнага Руху:

„Не правы чалавека — галоўнае для беларусаў, а незалежнасць і свабода, бо не бывае „праваў чалавека” над акупацый”.

Наша канцэпцыя палітыкі палірга на ідэалах БНР і дае магчымасць адразу вырашыць шэраг праблемаў людзей.

Гэтая канцэпцыя — незалежнасць і свабода Беларусі. Гэта Беларуская дзяржава і Беларуская мова, Беларуская школа і Беларуская культура, Беларускі грошы і Беларуская эканоміка, Беларускае войска і Беларуская палітыка, Беларускае права і Беларуская дэмакратыя. Наша канцэпцыя — далей ад Расеі і бліжэй да ўсіх эўрапейскіх суседзяў.

Гэрб БНР.

18 сакавіка 2001 г.
Нью-Ёрк.

3 ЦЫКЛУ: ВЫБАРЫ Ё БЕЛАРУСІ:

ПЕРШАЕ, ШТО ТРЭБА ЗРАБІЦЬ, КАБ ЗАБЯСЬПЕЧЫЦЬ СПРАВДЛІВЫЯ ВЫБАРЫ — ВЫДАЛІЦЬ ЗЬ БЕЛАРУСІ ВІКА

Першая рэальная, але няўдалая, спроба легітымізаваць рэжым Лукашэнка адбылася ў кастрычніку 2000 г. на выбарах у „палату”. Шлях да гэтай падзеі з боку Масквы і нямецкай дыпламатыі быў доўгі, але мэтанакіраваны. Тут выявілася рэакцыя на дэкларацыю *V-га Зьезду (1997 г.) Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне”* аб стварэньні *Беларускага Вызвольнага Руху* супраць нэкаляніяльнай палітыкі Расеі ў Беларусі.

У сувязі з лістападаўскім пераваротам ў 1996 годзе, „антылукашэнкаўская апазыцыя” мусіла разваліцца. Яна была часовым супрацоўніцтвам розных антылукашэнкаўскіх сілаў (ад фронтаўцаў да прамаскоўскіх „дэмакратаў” і камуністаў), пагрунтаваным на канкрэтнай мэце — імпічманце Лукашэнка. Са зьнікненьнем магчымасьці імпічманту разбурыўся грунт для канкрэтнага злучэньня інтарэсаў і апазыцыйнага аб’яднаньня супрацьлеглых поглядаў. Рэальнымі ж засталіся вялікадзяржаўная палітыка Расеі і асноўны каляніяльны канфлікт паміж сіламі расейскага імперыялізму і сіламі беларускай незалежнасьці.

Пра гэтае становішча і перспектывы я пісаў у перадзьездзкім артыкуле „*Вызвольны Рух*” (*газета „Свабода”, 1997 г.*) і казаў на Зьездзе. Неабходна было скарыстаць сітуацыю ўздыму і арганізаваць яе ў вызвольнае адраджэньнекае рушэньне. Дзеля гэтага былі распачатыя акцыі „*Грамадзянства БНР*”, „*Адстаўка*”, пазней — збор подпісаў „*За незалежнасьць*”, „*Беларуская Салідарнасьць*” і іншы. Справы паварочваліся так, што расейскія каляніяльныя сілы на Беларусі маглі быць проста зьмешчаныя з палітычнай сцэны.

Контрадзеньні супраць беларусаў былі на гэты раз прадуманымі і канцэртнальнымі. Увосень узнікла закамфліяваная агентурная ініцыятыва — „Хартыя-97”, якую рухалі праз журналістаў і дыпламатыю. „Хартыю” плянавалі супрацьстаяць *Беларускіму Вызвольнаму Руху* і *Фронту*. Гэтая ідэя не была да канца ажыццяўленая (па пэўных прычынах) і пазьней „Хартыя” ператварылася ў асяродак „перавалу” рэсурсаў за Захад і мэтанакіраванай (вырабленай) прапагандыскай інфармацыі (накіраванай, у істоте сваёй, супраць *Беларускага Нацыянальна-Вызвольнага Руху*).

У гэты ж час у якасьці кіраўніка Місіі АБСЭ ў Менск прыязджае былы нямецкі амбасадар у Маскве і потым былы кіраўнік знешняй разведкі Нямеччыны **Ганс-Георг Вік**. Вік выступіў ініцыятарам захаваньня старой антылукашэнкаўскай апазыцыі на новай аснове. Ён прапанаваў так званы „перамойны працэс” з рэжымам улады, ідэю „круглага стала” і ўдзел апазыцыі ў парлямэнцкіх выбарах на падставе дамоўленасьці (кампрамісу) з Лукашэнкам.

Менавіта Вік спрычыніўся да стварэньня, на падставе гэтых прапаноў, так званай „аб’яднанай апазыцыі” і завёў справу беларускага змаганьня ў сыляпы завулак.

Ганс Вік і іншыя нямецкія „дыпламаты” пераконвалі палітыкаў на Захадзе, што рэжым Лукашэнка можна „палепшыць”, што яго быццам бы можна „дэмакратызаваць”. Прызнаньне таго, што рэжым Лукашэнка „палепшыўся”, давала б магчымасьць пэўным заходнім зацікаўленым колам, зьвязаным з нямецкімі палітычнымі (эканамічнымі, фінансавымі) інтарэсамі, прызнаць

гэты рэжым і заплішчыць вочы на „інтэграцыйную” палітыку Расеі па анжэі Беларусі.

Нямецкі геапалітычны інтэрас накіраваны, перш за ўсё, на Польшчу. І ў гэтым пляне пэўныя колы нямецкай палітыкі глядзяць на Беларусь як на разьменную манэту ў геапалітычных гешэфтах з Расеяй. Ні для расейскага, ні для нямецкага капіталу (Пургаз з Газіромам і г.д.) непатрэбная незалежная беларуская транзітная тэрыторыя і расходы, зь ёй зьвязаныя. (Ня кажам ужо пра стратэгічныя фактары.) Нямецка-расейскія інтарэсы тут супадаюць, як супадалі сотні гадоў.

Ганс Вік, валодаючы ўплывам на разьмеркаваньне заходніх сродкаў сярод створанай ім „аб’яднанай апазыцыі”, мае дачыненне да спробы разбурэньня *Беларускага Народнага Фронту* — адзінай сілы ў Беларусі, якая здольная супрацьстаяць усёй гэтай нямецка-рускай нэкаляніяльнай палітыцы.

У цэлым, атака на *Фронт* пацярыла фіяска. Але, тым ня менш, прыхільнікам сорацускай дэмакратыі ўдалося адкалоць вялікую групу фронтаўцаў, якая, таксама пад назвай „БНФ” арганізавана ўвайшла ў сістэму „аб’яднанай апазыцыі”.

У кастрычніку 2000 г., у час „выбараў” ў „палату”, вікаўская палітыка легалізацыі рэжыму набывае рэальныя формы. Меркавалася, вядучы двойную гульні, з аднаго боку, падтрымаць няўдзел апазыцыі ў выбарах, з другога — уцягнуць партыі „аб’яднанай апазыцыі” ў выбары, прызнаць іх дэмакратычнымі і легалізаваць „палату”.

З гэтага нічога не атрымалася па некалькіх прычынах. Па-першае, Лукашэнка не пайшоў ні на якія, нават мінімальныя, саступкі. Выбары сапраўды былі па-варварску нэдэмакратычнымі. Па-другое, двурэшныя дзеянні Віка былі дрэнна падрыхтаванымі на беларускім і міжнародным узроўні. Па-трэцяе, „палітыка” Віка на так званых „перамовах” і „выбарах” пастаянна выкрывалася прадстаўнікамі *Народнага Фронту* і *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ*, якія запатрабавалі няўдзелу партыяў і насельніцтва ў выбарах і ўклалі потым велізарную працу ў рэалізацыю гэтай справы.

Нямецкія паплечнікі Віка, ня глядзячы на непасрэдны подкуп сябраў партыі „Народная Грамада” і іншых апазыцыйных „дэмакратаў”, якім далі грошы за ўдзел у „выбарах” (па пяць тысячачу дзяляраў на згодніка), нічога ня залелі пераманьці. Бальшыня беларусаў не галасавала. Выбары праваліліся, але рэжым Лукашэнка груба сфальсіфікаваў вынікі галасаваньня, і АБСЭ не пайшоў на рызыку, каб іх прызнаць. Легалізацыя рэжыму была адкладзеная на выбары прэзыдэнта ў 2001 годзе.

Да гэтага часу Ганс Вік (асабліва пасля вызьвязаньня ў Беластанку ў верасьні 2000 года пра сваю антыбеларускую палітыку ў рамках АБСЭ) страціў усялякую павагу ў беларусаў. Структуры *Беларускага Вызвольнага Руху* аб’явілі яго **пэрсонам нон-грата** і запатрабавалі ад міжнародных арганізацыяў і МЗС Нямеччыны адкідацьна Віка з Беларусі.

У абарону Віка парадаксальным чынам заўсёды становілася ўлада Лукашэнка, арганізоўваючы паказаныя пагрозы і быццам бы атаку на Віка (каб забытаць грамадзкасьць і заглушыць патрабаванні *Вызвольнага Руху*). Але рабленьне супольнай прамаскоўскай палітыкі рэжымам Лукашэнка, Вікам і Масквой — вядоўчае.

Эўрапейскія канфармісты ў міжнародных арганізацыях, „усьведомленьня” за гэты час Вікам, нямецкай і рускай дыпламатыяй, далі выразна зразумець, што прэзыдэнцкія выбары на Беларусі зьні схільныя прызнаць пры любых выніках (хіба што парушэньні заканадаўства будуць вельмі скандальнымі). Вядоўчы

гэта, упэўнена пачуваецца Вік, дэманструе паказную ўпэўненасць Лукашэнка, спакойна чуюцца Масква, як па нотах, гуляюць сваю брыдкаю партыю пяць намэнклятурных кандыдатаў ад вікавай „аб’яднанай апазіцыі“ і іншыя падстаўныя фігуры.

Некаторыя „апазіцыянеры-дэмакраты“ зразумелі настрой спонсара і адтана працуюць у „патрэбным накірунку“.

„Как „лукашшты“, так и оппозиционеры, должны четко уяснить, — пішла дэмакратычная спадарыня Т.Процька, — допустить нелегитимного, с точки зрения мирового сообщества, президента, нельзя.“ * (*Народная Воля, — 2001, 20 лютага*)

Камэнтары, як кажучы, непатрэбныя.

„Апазіцыянер-дэмакрат“ Сяргей Калякін выказваецца ў рэчышчы палітыкі Віка зусім адкрыта.

„Они (гэта значыць, заходнія міжнародныя арганізацыі — З.П.) не против сегодня признать Палату представителей. Но они не знают, как это сделать... идет постепенная смена позиции и, фактически, налаживаются отношения с государственной властью... Западные дипломаты пытаются объяснить власти: мы хотим вас признать, но вы хоть что-то сделайте, чтобы мы могли это сделать.“ ** (*Белорусский рынок, — 2001, №21*)

Мушу значыць, што ўсё выглядае ня гэтак проста. Але такую сітуацыю адноснаў да рэжыму Лукашэнка вось ужо гадамі стварае Ганс Вік і нямецкая дыпламатыя. Ім прыходзіцца часта выдаваць жаданае за рэальнае. Праўдападобнасьць няпэўнасьці надаюць дэмакратычныя балбатуны.

Тым ня менш, справа сур’ёзная. Устаноўка з’ўраманцаў зразумелая. Праўда, ня глядзячы на фінансавыя рычагі, наўрад ці здолее Вік і з’ўрапейскія канфармісты істотна ўплываць на паводзіны кантралябраў і назіральнікаў за галасаваньнем на выбарах. Акрамя таго, *Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ і Народны Фронт* ствараюць сваю сістэму назіральнікаў. Небясьпека, аднак, у тым, што, ня глядзячы на ўсе магчымыя факты парушэньняў выбарчага заканадаўства, прадстаўнікі міжнародных з’ўрапейскіх арганізацыяў, якіх „праінфармавалі“ Ганс Вік і кампанія, могуць праігнараваць парушэньні і прызначаць выбары за законныя і дэмакратычныя.

Каб запабегчы пагаршэньню становішча і ня даць разьвівацца філісьцёрскай авантуры з’ўраканфармістаў, **неабходна выдаліць зь Беларусі Віка**. Тое, што за гэтую прэрсону нон-грата трымаюцца як пэўныя палітыкі ў з’ўраструктурах, так і Масква (дзе Вік часта бывае), цяпер надта добра відаць.

Менавіта *Беларускаму Нацыянальна-Вызвольнаму Руху* зноў прыдзецца ўзяць на сябе важную задачу.

Выдаленьне з краіны асобы, якая пад шапкай міжнароднай праваабарончай арганізацыі займаецца дзейнасьцю, што супярэчыць нацыянальным інтарэсам Беларусі і не сумашчальная з мэтай гэтай арганізацыі, зьяўляецца неабходным прававым дзеяньнем. Трэба аздаравіць абставіны на выбарах у Беларусі і, нарэшце, спыніць маніпулятару з Усходу і Захаду, якія, як бачым, даўно аб’ядналіся.

Калі Беларусь страсе з сябе гэтых „дабрадзеяў“, што апанавалі яе, як камары, тады яна пойдзе хутка наперад, да справядлівага парадку, дабрабыту, спакою і сьветлай сваёй нацыянальнай будучыні.

16 чэрвеня 2001 г.
(„Беларускія Ведамасьці“, — 2001, №6 (36).)

* „Як „лукашшты“, гэтак і апазіцыянеры, павінны выразна ўсьвядоміць: дапусьціць нелегітымнага, з пункту гледзяўня сусьветнай супольнасьці, прэзідэнта нельга.“ (*з рус.*)

** „Яны ня супраць сёньня прызнаць Палату прадстаўнікоў. Але яны ня ведаюць, як гэта зрабіць... адбываецца наступова зьмена пазыцыі і, фактычна, наладжаюцца адносіны з дзяржаўнай уладай... Заходнія дыпламаты спрабуюць растлумачыць уладзе: мы хочам вас прызнаць, але вы хоць што-небудзь зрабеце, каб мы маглі гэта зрабіць.“ (*з рус.*)

СФАЛЬШАВАНЫЯ ВЫБАРЫ

Амаль тыдзень доўжыўся бессаромны спэтакль пад назвай „галасаваньне за прэзідэнта“. Скарыстаўшы палажэньне Закона аб магчымасьці папярэдняга галасаваньня для тых, хто ў дзень выбараў ня можа знаходзіцца па месцы жыхарства, улады рэжыму па загаду зверху на працягу 5-ці дзён арганізавалі масавы і прымусовы прывоз („прыгон“) выбаршчыкаў на выбарчыя ўчасткі для галасаваньня, з намаўленьнем галасаваць за Лукашэнка. Адначасна аб’язджалі хаты і вёскі са скрынямі для галасаваньня.

(Фота В. Дрочына. „Кур’ер“)

Як выбралі, так і жывём.

Кантраляваць такія „выбары“ не далі магчымасьці (ды й вельмі цяжка). Скрыні на ноч заставаліся, як правіла, у кабінэтах мясцовых начальнікаў, альбо ў выбарчых камісіях. Кантралёры за галасаваньнем ня ведалі і не маглі ведаць, што адбываецца са скрынямі па начах.

У выніку ў некаторых раёнах пачалося „сацспабарніцтва“ рэжымнай намэнклятуры за высокія паказчыкі папярэдняга галасаваньня. Дзе-ні-дзе паказчыкі дасягнулі 50-55 адсоткаў папярэдне прагаласаваных. (Некаторым п’яніцам давалі нават выпіць гарэлку, каб прагаласаваць, „як трэба“.)

Калі 9-га верасьня пачалося нармальнае галасаваньне, то выбары былі ўжо папярэдне зроблены на карысьць Лукашэнка. Тым ня менш ў гэты дзень фальсіфікацыі прадаўжаліся ў шырокім маштабе. На шмат якіх участках назіральнікаў увогуле не

дапусцілі да назірання. А тым, каго дапусцілі, дазволілі назіраць толькі з адлегласці 10 мэтраў, пры гэтым яны не павінны былі рухацца і ўставаць з месца. Назіраць за падлікам галасоў кантралёраў увогуле не дапусцілі.

Нават у гэтакіх умовах назіральнікі заўважылі мноства грубых парушэнняў, склалі сотні пратаколаў.

У Наваполацку назіральнікі зрабілі засаду на выбарчую камісію і звалілі іх у той момант, калі яны выносілі скрыню для галасавання, каб замяніць на іншую. У Гомельскай вобласці „сацлаборніцтва“ выбарчых камісіяў і „вертыкалі“ дало рэкордны адсотак галасоў за Лукашэнку: ад 90 да 95 адсоткаў. Прытым, на некаторых участках, як заўважылі назіральнікі, бюлетэняў увогуле не лічылі і запісалі стопрацэнтную колькасць прагаласаваных. Гэтакага не было нават за саветамі. (Там спынілася на 99,99 адсотка.)

У выбарчых камісіі не былі ўключаны назіральнікі ад партыяў і палітычных арганізацыяў. У камісіях сабралі выключна адну пралукашэнкавую прамаскоўскую масьць. Так што лічылі, як хацелі, і рабілі таксама, што хацелі.

(Фота: „Свабода“)

„Пятая каляна“ Расеі — электрарат Лукашэнка.

У дзень выбараў была зроблена беспрэцэдэнтная дыверсія ўладаў. Поўнасьцю адключылі сувязь (тэлефоны, факсы, мабільныя тэлефоны, інтэрнэт, электронную пошту) у офісах партыяў, беларускіх і „дэмакратычных“ арганізацыяў, выбарчых штабах, карпунктах рэдакцыяў газэтаў і радыё. Краіна беларусаў асылепла і аглохла на цэлы дзень. Дзейнічала толькі сувязь у афіцыйных уладаў і ў выбарчых камісіях.

Гэты факт наглядна паказаў на ўзровень акупацыйнага кантролю КГБ над нашай краінай.

Ужо вечарам Лукашэнка з кампаніяй сьвяткавалі „чэсны“ „выбар народу“. За Лукашэнку, аказваецца, прагаласавала 75,6 адсотка выбаршчыкаў.

Прадстаўнікі АБСЭ гаварылі блытанія супярэчлівыя фразы пра „дэмакратычныя выбары“ і... пра школу ізаляцыі рэжыму ў Беларусі. Але назаўтра, 10-га верасня, Злучаныя Штаты Амэрыкі і краіны Эўрапейскага Зьвязу выразна выказалі аб непрызнанні прэзыдэнцкіх выбараў у Беларусі за справядлівыя.

Апазыцыйная намэнклятура і калябаруючыя з ёй „дэмакраты“ ды некаторыя былыя фронтаўцы выглядалі нічэмна і разгублена. „Несмотря ни на что, это победа демократии, потому что все мы объединились“, * — сказаў „адзіны“ намэнклятурны кандыдат **У. Ганчарык**. „Ура-а-а-а“, — пачулася ў адказ сярод дэмакратаў на мітынг дэмакратыі на Цэнтральнай плошчы ў Менску. (Сабралася каля тысячы чалавек.)

— У іх нешта не ў парадку з галавой, — сказаў мне адзін назіральнік выбарчага спэктакля ў Беларусі. — Якая тут „победа демократии“?

Вялікі стратэг **Ганс Вік** сплянаваў усё, як у Нямеччыне: 14 тысячаў незалежных назіральнікаў павінны былі зрабіць паралельны падлік галасоў, каб выявіць фальсіфікацыю. Выбралі 500 выбарчых участкаў для паралельнага лічэння. Згодна „стратэга“, прадстаўнікі назіральнікаў павінны былі пазнаёміцца на месцы з пратаколамі камісіяў і параўнаць з сваімі практыкаваннямі. Але рэжым у Беларусі — гэта не Нямеччына. Тры тысячы падрыхтаваных назіральнікаў улады ўвогуле не зацьвердзілі і не акрэдытавалі. Астатніх — у сто камісіяў не дапусцілі да назірання, іншым — адмовіліся паказваць пратаколы і якія-небудзь дакуманты. Акрамя таго, як я ўжо пісаў, — адключылі ўсялякую сувязь.

Нямечкая „стратэгія“ тут жа развалілася. Аказваецца, намэнклятурная „апазыцыя“ была абсалютна непадрыхтаваная да такога павароту справаў.

(Нядаўна ў Беларусі выйшла на расейскай мове арыгінальная кніжка *Юлена Будзінаса „Дуракі“*.)

Пасля паўночы лідары і дарадцы апазыцыі намэнклятурных „дэмакратаў“ забарыкадаваліся ў Палацы культуры савецкіх прафсаюзаў і задумаліся, што рабіць далей. „Цэнтр супраціўлення рэжыму“ ахоўвала некалькі дзясяткаў маладых хлапцоў. Але калі яны зажадалі, як і належыцца, вывесіць над „цэнтрам супраціўлення“ беларускі *Бел-Чырвоны-Белы Сьцяг*, то лідары „апазыцыі“ тут жа зашыкалі, замахалі рукамі і — забаранілі. (Маўляў, каб пазьбегнуць правакацыі.)

„Дыскусіі былі малавыніковымі, — піша, пацяпаючыся, *„Gazeta Wyborcza“* (11.09.2001г.)

— А можа, надрукаваць нам крыху лістовак? Гэтакіх невялічкіх... — прапанаваў ў канцы камуніст **С.Калякін**... Але аказалася, аднак, што няма нават паперы на лістоўкі.”

Пра ўзровень савецкай каляніяльнай намэнклятуры на Беларусі найлепш сьведчаць так званыя „царскія вёскі“ вакол беларускіх гарадоў. У пачатку 90-х гадоў, выклікаўшы штучную гіперінфляцыю, камуністычная намэнклятура, маючы ўладу, прыгннула да рук усе ашчадныя зьберажэнні беларусаў, што ляжалі ў дзяржаўным банку. Абрабавалі ўсю нацыю.

Але як жа расправіліся прыўладначанымі грашманамі народа савецкія начальнікі, што баліся эканамічным рэформаў і стаялі за калгасы? Яны ня ўклалі іх ні ў бізнэс (у якім не разьбіраліся), ні ў вытворчасць. Пачалі масава будаваць „катэджы“ вакол гарадоў. Катэджы аказаліся нерэнтабельнымі і дарагімі ў эксплуатацыі палацамі-даўгабудамі, жыць у якіх было б вельмі дорага. (Дабудаваўшы пад дах, яны раптам зразумелі, колькі будзе каштаваць эксплуатацыя такога хорама і жыцьцё ў хораме, разам з пракладкай кабеляў, праводкай вады, каналізацыі, цэплатрасы, электрычнасьці і г.д.)

Так і засталіся „царскія вёскі“ недабудаванымі да канца, як помнік намэнклятурнай абмежаванасці і нацыянальнага марнараўства (ці па-просту — ідыятызму). „Закона ўкрадзеныя“ народныя грошы ператварылі ў грудзі цэлы мёртвых дамоў.

Цяпер гэтых „арыгіналаў“ адкапаў Вік з Масквой у якасці „дэмакратычнай апазыцыі“, пасля таго, як аслабілі і адціснулі ўбок *Беларускі Народны Фронт*.

Савецкая намэнклятура зноў сыграла сваю дрэнную „гістарычную“ ролю: дапамагла Лукашэнку (свайёй нічэмнасьцю) дэманстрацыйна сфальшаваць выбары і застацца пры ўладзе, няхай сабе і нелегальнай і не прызнавай. Гэтай яго ўлады Маскве можа стаць дастаткова, каб паступова поўнасьцю захапіць Беларусь.

(„Беларускія Ведамасы“, — 2001, №8(38); *Выбралі...*)

* Наглядчыкі ні на што, гэта перамога дэмакратыі, таму што ўсе мы аб’ядналіся. (з рус.)

ВАРВАРЫ

Расейскі штотыднёвік „Новая газета” надрукаваў (а польская „Gazeta Wyborcza” перадрукавала) інтэрв’ю журналісткі **Ганны Паліткоўскай** з генэралам **Шаманавым**, па загадах якога забітыя і замардаваныя тысячы людзей у Чачэніі. Генэрал Шаманаў — адзін з найбольшых рускіх злачынцаў — спачатку камандаваў заходняй групай рускіх войскаў у Чачэніі, а цяпер камандуе 58-й арміяй, якая праводзіць экзэкуцыі на чачэнскай зямлі.

Журналістка спытала генэрала пра забітых цывільных людзей, якія ня здолелі выйсці з Алхан-Юрту праз „калідор”, што быццам бы адчынілі для іх расейцы. Генэрал Шаманаў адказае: „*Тое, што яны ня выйшлі на працягу тыдня дзеяння калідору, — гэта была іхняя справа... Сярод забітых, — кажа генэрал, — былі людзі, так ці інакш звязаныя з бандытамі*” (гэта значыць, з Чачэнскай Арміяй, — З.П.)

Абпалены вайной. (Чачэнія, 2000).

Чачэнскі „тэрарыст” Аліхан Асманав (6 гадоў).

„Кім ёсць, на вашу думку, жонка „бандыта”? — пытае журналістка. „*Бандыткай*”, — адказвае генэрал. „А дзіця „бандыта”, гэта таксама „бандыт”? „*Таксама*”, — адказвае Шаманаў.

Трэба разумець мэнтальнасць варвараў: усё, што ім супраціўляецца — ёсць „зло”; тыя, хто супраць іх змагаюцца, — „бандыты”; усе разбурэнні, гвалты і забойствы варвары робяць дзеля „добра” (гэта значыць, каб ім, варварам, было добра).

У варвараў адсутнічае паняццё аб’ектыўнай каштоўнасці маралі. Маральнае (добрае) — усё тое, што робяць варвары. Такой раней была псіхалёгія гунаў і манголаў. (Практычна, маралі там яшчэ не існавала.) Варвары (варварскія імпрэрыі) спачатку пачыналі забіваць іншых, бо іншыя былі чужыя. А потым, выклікаўшы супраціўленне гвалту і забойству, забівалі ўжо за супраціўленне гвалту, за „бандытызм”, „тэрарызм” і г.д. Такая схема воль ужо 200 гадоў выкарыстоўваецца рускімі на Каўказе супраць чачэнцаў, абхазаў, чаркесаў, інгушоў і г.д.

Першага чэрвеня ў сьвечце адзначалі *Дзень абароны дзяцей*. У Варшаве перад Місіяй АБСЭ і заходнімі амбасадамі адбылася вялікая дэманстрацыя чачэнскіх уцекачоў. (Яно і зразумела, бо Захад здрадзіў, здаў Чачэнію.) Было шмат чачэнскіх жанчынаў з

платкамі і фатаграфіямі скалечаных пад рускімі бомбамі чачэнскіх дзетак, бяз ручак, бяз ножак, бяз пальцаў, абпаленых і пабітых, жывых і мёртвых.

Ахмет, чачэнец з Джахар-Гала, гадоў пад 60, раскажаў мне, што рускія скрозь параскідалі шмат спецыяльных мінаў у выглядзе дзіцячых цацак: лялькі, зайчыкі, мячкі, аўтаручкі. Знойдзе такую „цацку” „бандыт” ці „бандытка”, пачне бавіцца, пакруціць — міна ўзрываецца. Глядзіш — „бандыцік” бяз пальцаў, а то і бяз ручкі, ды без вачэй. „*Добро павінна мець межы, — з націскам кажа генэрал Шаманаў журналістцы. — Калі бандыты не разумеюць нашай маралі, то яны павінны быць ліквідаваныя. А як жа інакш? Яны ж жывуць у Расеі*”, — пярэдыць Шаманаў.

Паколькі жонак і дзяцей бандытаў трэба лічыць бандытамі і ўсе, хто не разумее „нашай” (рускай) маралі, павінны быць

зліквідаваныя, то што ж такое „наша мараль”? — пытаецца журналістка ў генэрала. І тады савецкі генэрал, п’яніца і бязбожнік, расеяц, член КПСС з сяржанцкага ўзросту, забойца, які хоча „ліквідаваць” жанчын і дзяцей, вызначае „нашу мараль” як ... „*збор абавязковых правілаў існавання ў зўрапейскай хрысціянскай культуры*”.

Раней такім было прасьцей. Забівалі ў імя ідэалаў камунізму. Цяпер вярнуліся да праваслаўя, да „нашай маралі”. Тым больш, што генэрал КГБ Рьдзігер, ён жа Патрыярх Маскоўскі Алексій ІІ, ужо дзесяць разоў „асьвяціў” ліквідацыю чачэнцаў.

Чачэнцы — мусульмане. У іх іншая культура, іншыя „правілы існавання”, іншы сямейны ўклад, традыцыі, дацывненні. Яны не разумеюць „нашай маралі”. Калі не пачнецце жыць па-нашаму — будзем забіваць, кажуць генэралы ад нагана і кадзіла.

Ахмет пацьвяджае, што кожнаму расейскаму вайскоўцу ў Чачэніі далены вусны загад: забіваць усіх чачэнцаў ад 10 да 60 гадоў. Палітрапаганда простая, як у вандрунікаў: калі не забіць дзіця, то зь яго вырасьце „бандыт”, калі не забіць жанчыну, то яна народзіць „бандыта”. Гэты загад выдаваўся расейскім галаварэзам яшчэ ў Першую руска-чачэнскую вайну (1994-1996) і дзейнічае цяпер.

Сакавік. 2000 год. Рускія тэрарыстычныя войскі ў акупаванай Чачэніі праводзяць „свабодныя” расейскія выбары рускага прэзідэнта. Прымуслі галасавець чачэнцаў, што засталіся жывымі. „Выбары” накіраваны ўсепародную „паптрымку” Пуціну.

Прыкладаў псіхалёгіі сярэднявечча і варварскіх паводзінаў вельмі шмат у крымінальнай Расеі. (Чаго варта, напрыклад, афіцыйная аб’ява пра ўзнагароду ў адзін мільён далараў за галаву Шаміля Басаева.) Расейскае радыё „Рэха Масквы” (лічыцца дэмакратычным, па расейскім мерках) звярнулася з пытаннем да сваіх слухачоў: „Ці згаджаецеся вы з поглядам генэрала Шаманава, што жонкі і дзеці бандытаў — гэта бандыты?” 62 адсоткі рускіх „дэслухачоў” адказалі, што згаджаюцца і падтрымліваюць генэрала. (Што ўжо казаць пра не „дэслухачоў”...)

Зрэшты, інакш і быць не магло. Раней ківалі на камунізм. Цяпер гэтай шырмачкі не існуе. Засталася адна Расея. Тая самая крымінальная, ілжывая і крываваая, дзе масава галасавалі за смерць іншых, дзе масава даносілі, ухвалялі генацыд і пераслед, дзе лягеры, турма і расстрэлы былі паўсядзённым бытам, дзе жонак прымушалі адмаўляцца ад мужоў, а мужоў ад жонак. („*Калі яна не бандытка*, — кажа пра чачэнка генэрал Шаманаў, — *то няхай пакіне свайго бандыта-мужа.*”) Тая самая Расея, дзе бацькі выракаліся дзяцей, а дзеці даносілі на бацькоў, дзе былі спецыяльныя лягеры для жонак „ворагаў народа” і сваякоў „ворагаў народа”; дзе былі спецыяльныя дзіцячыя дамы, сірацінцы, куды звозілі дзяцей расстраляных, змянялі ім прозьвішчы ды імёны.

Усё ўжо было ў гэтай страшнай, рабскай, жорсткай імперыі, дзе доўжыцца вечная хлусня, вечны гвалт і вечнае забытва.

Вось вытрымкі з службовага ліста ад 15-га снежня 1999 года Сакратара Савета Бяспекі Расейскай Федэрацыі Сяргея Іванова да Старшыні Дзяржаўнай Думы Расеі камуніста Генадзія Селязьніва:

„Члены Савета Бяспекі РФ абмеркавалі сітуацыю, якая склалася пры выкананні другога этапу антытэрарыстычнай апэрацыі па ліквідацыі бандфармаваньняў на тэрыторыі Чачэнскай Рэспублікі, і выпрацавалі рабочую канцэпцыю рэалізацыі сэйнага завяршальнага этапу...

Удзельнікі абмеркаваньня пагадзіліся, якія складаньня пасяленьні чачэнцаў, якія складаюць менш 20% усіх населеных пунктаў Чачэнскай Рэспублікі, не ўяўляюць якой кольвечы значнай

эканамічнай ці іншай каштоўнасьці ні для далдзенага суб’екта фэдэрацыі, ні для Расеі ў цэлым, і іх трэба цалкам зьліквідаваць у сэктары Бамут-Зандак-Ітумкале. Пры гэтым тут трэба стварыць умовы, цалкам непрыдатныя для пражываньня людзей ў будучым, а рэшту мірных жыхароў з гэтай часткі Чачні неабходна перасяліць у сыйны паўночны раён за раку Цырык, ці асіміляваць у іншых рэгіёнах Расеі...

Усе натуральныя пабудовы (уклучаючы культавыя і гістарычныя) горнага рэгіёну, старажытныя родавыя вежы будуць прыраўняныя да аб’ектаў схаваньня бандфармаваньняў і будуць татальна знішчаныя. Пасьля сканчэньня вайскавай апэрацыі, з гэтай часткі рэспублікі неабходна вывезці ўсе будаўнічыя ды іншыя матэрыялы. У інтарэсах Расеі неабходна зрабіць гэты рэгіён безжыццёвым.”

Ну чым гэты антычалавечы плян генацыду і вынішчэньня чачэнцаў розніцца ад праектаў Гітлера, Бормана, Сталіна, Берыя ды плянэў НКВД?!

Канцэнтрацыйныя („фільтрацыйныя”) лягеры ў Чачэніі, дзе катуюць ды мардуюць людзей, нікога ўжо не здзіўляюць. Маўляў, гэтак можна. Так і трэба. **У Расеі ніхто ніколі ні ў чым не кажуся, ніколі нішто ні ў каго не парсеіў прабачэньня. Тут масава ўхвалялася любое варварства ў інтарэсах рускай імперыі.**

Ухваленьне ўсім рускім грамадзтвам генацыду ў Чачэніі яшчэ раз пацьвярджае, што ва ўсіх антычалавечых выступах, ва ўсіх грахах сваёй крывавай гісторыі „рускі народ”, разам з рускай уладай і рускімі генэраламі, нясе калектыўную адказнасьць за зьлачыствы супраць чалавечтва.

Разам з тым, вынішчэньне чачэнскай нацыі Расеяй — гэта ёсьць тэст, выпрабаваньне гуманістычнай трываласці палітычных прынцыпаў лібэральнай Эўропы. Тэст, які паказвае на падвойнасць, фальшывасць гэтых прынцыпаў. Гэта экзамэн, якога Захад зноў не вытрымлівае.

Чачэнская стаяца Джэхар-Гала (былы Грозны), знішчэная расейскай авіяцыяй і артылерыяй. Здымак 2000 г.

2000 г., чэрвень, Варшава.
 („Беларускія Ведомасці”, — 2000, №4(27); „Народная Воля”, — 2000, 9 сьнежня).

НЕЗАЛЕЖНАСЬЦЬ ГЭТА ЁСЬЦЬ ІСНАВАНЬНЕ НАЦЫ

(Выступ на Ўсебеларускім Зьездзе за незалежнасьць 29 ліпеня 2000 года.)

Для кожнага народа стварэньне незалежнай дзяржавы ёсьць сьведчаньне і сьне гістарычнага разьвіцця. Калі народ траціць дзяржаву і незалежнасьць, то ягоная гісторыя спыняецца. Страта гісторыі ёсьць сьмерць. Таму няма большай каштоўнасьці для нацыі, чым дзяржава і дзяржаўная незалежнасьць. *Гэта ёсьць пытаньне свабоды і нявольніцтва, існаваньня і небыцця. Альбо мы гаспадары, альбо — нявольнікі. Альбо мы ёсьць — альбо нас няма. Гонар і Бацькаўшчына — вось чым мусяць быць напоўненыя нашыя душы.*

Дзеля вяртаньня свабоды і здабыцця дзяржаўнай незалежнасьці мы, беларусы, змагаліся два стагоддзі. *25 Сакавіка 1918 году аб'яўлена Незалежнасьць БНР.* Але Беларусь была адразу акупаваная і падзеленая з двух бакоў, бо не паспела стварыць свае ўзброеныя сілы.

Падсумоўкай беларускай барацьбы ў XX-м стагоддзі стаў *Акт аб Незалежнасьці Беларусі, прыняты 25 жніўня 1991 году.* Яму папярэднічала прыняцьце *Дэкларацыі „Аб суверэнітэце Беларусі“ 27 ліпеня 1990 году.* Гэтыя тры падзеі ёсьць вызначальныя этапы нашай 200-гадовай барацьбы. І нічога няма для нас важнейшага ў нацыянальнай гісторыі XX-га стагоддзя.

Цяпер перад беларускай нацыяй зноў, як і ў 1918-м годзе, паўстала задача абараніць незалежнасьць ад агрэсіі расейскага імперыялізму. Але калі 82 гады таму Незалежная Беларусь сутыкнулася з *ваеннай агрэсіяй і акупацыйнай зьнешняй, то цяпер мы маем справу з унутранай акупацыяй, якую праводзяць расейскія спецслужбы праз рэжым Лукашэнка.*

Канцовай мэтай гэтай палітыкі — поўная ліквідацыя дзяржаўнасьці Беларусі і зьнішчэньне беларускай нацыі.

Беларускія калібранты з акупацыйным рэжымам не разумеюць, што з узмацненьнем акупацыі-інтэграцыі ўсе яны паступова будуць адхіленыя ад ўлады па этнічнай прыкмеце і потым ліквідаваны. І апошнім у гэтым шэрагу стане сам Лукашэнка.

Гэты працэс ужо ідзе. Правіла тае, што здраднік нацыі заўсёды ёсьць заклідачым ворагаў Бацькаўшчыны. Рана ці позна надыходзіць час, калі здраднік робіцца непатрэбным. Дапамагаючы ворагу, здраднік

капае сабе магілу. Тут адноствараны *Боскі закон — пельга зраджэаць. Пельга зраджэаць Бацькаўшчыне.*

Тыя ганарлівыя людзі, што першы раз здрадзілі Беларусі, калі вялі да ўлады Лукашэнку, былі першымі ж, выкінутыя з гэтае ўлады. Другі раз — яны здрадзілі ўжо Лукашэнку. Трэці раз — яны зноў здраджваюць Беларусі, калі дамаўляюцца з расейцамі, каб коштам незалежнасьці Айчыны вярнуцца да ўлады. Так заканчваецца дарога сьляпых і замыкаецца кола здрады.

Трэба зламаць гэтае кола. Альтэрнатывай акупантам ёсьць мы, Беларусы. Не дэмакраты і не „супэрэдмакраты“, а мы, Беларускі Народ, мы — Беларуская Нацыя спынім акупацыю.

Беларусам пара даўно зрабіць высновы з гісторыі. Пакуль існуе Расея як вялікадзяржаўная каляніяльная сістэма — дагуль будзе існаваньне руская імперыялістычная палітыка. Сутнасьць гэтай палітыкі на захадзе — зьнішчыць Беларусь. Ня мае ніякага значэньня, якая будзе ўлада ў Расеі і хто будзе кіраваць імперыяй. Гэтая палітыка працягваецца ўжо сотні гадоў, і Расея не хавае сваёй мэты.

Расейскай акупацыйнай інтэграцыі мы мусям супроцьстаяць нашай *Беларускую Салідарнасьць* і абарону Незалежнасьці Беларусі. *Беларуская Салідарнасьць* за Беларусь і Незалежнасьць — гэта вялікая сіла, пра магутнасьць якой шмат хто з нас не здагадваецца. Яна гуртуецца, вырастае і павялічваецца. Наш Усебеларускі Зьезд ёсьць сьведчаньне патрэбы такой салідарнасьці ў абароне Айчыны і адностроўвае беларускую волю мільяёнаў людзей. Гэта грунт, ад якога залежыць выніковасьць нашага змаганьня і перамога.

Ніколі беларусы не аддадуць ужо сваёй свабоды, ня страцяць Незалежнасьці. Мы мусям быць гатовымі змагацца за Незалежнасьць Бацькаўшчыны ўсімі сродкамі, і калі на нас палезуць з войскам, — узяцца за зброю і збройні бараніць Беларусь.

Беларусь была ад пачатку і будзе надалей вольнай, незалежнай дзяржавай, краінай працавітых гаспадароў, дзе ўсталяецца справядлівы лад, і ніякая нечасьць ня зможа пываць нам у твар. Будзьма поўныя і набліжайма гэты час!

(„Беларускія Ведамасьці“, — 2000, №5(28))

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ КАШТОЎНАСЬЦІ:

1. ЧАЛАВЕК

Калі задумацца над жыццём чалавека, мераючы яго гісторыі, грамадзкія дачыненні і вечнасцю, то прыходзіць да высновы аб існаванні агульначалавечых каштоўнасцяў, якія ў кожным народзе маюць сваё асэнсаванне і значэнне, як грунт, на якім палягае культурнае быццё людзей на Зямлі.

Агульначалавечыя каштоўнасці ёсць, перш за ўсё, каштоўнасці нацыі. Гэта сам чалавек, народ, мова, зямля (тэрыторыя, на якой жыве чалавек і народ), літаратура, дзяржава, сьцяг і г.д. Існаванне чалавека ў грамадстве накіраванае найперш на захаванне і абарону гэтых каштоўнасцяў. Абсалютнасць іх не падвяргаецца сумненню (не зьяўляецца дыскусійнай).

Чалавек, ягонае жыццё і душа, ёсць першаснымі каштоўнасцямі самога чалавека. Людзі, падзеленыя ў грамадстве палітычнымі і сацыяльнымі антаганізмамі, бывае, могуць кожны па-свойму і кожны з свайго гледзішча дбаць пра дабро ўсёй нацыі, ненавідзячы адзін аднаго. Ці справядліва гэта, ці дапушчальна, ці павінна так быць?

Безумоўна, што так быць не павінна. Але гэта ёсць. Ёсць, практычна, паўсюдна, толькі ў рознай ступені і ў розных правах. Таму мы, насуерак нашым жаданням і перакананням, вымушаны прызнаваць рэальнасць. Аднак гэтая рэальнасць дапушчальна толькі да пэўнае мяжы.

Такой мяжой ёсць цана жыцця чалавека, дакладней — ягоная сьмерць. Народ можа быць адзіным, пакуль не перакроная гэта мяжа. Таму цывілізаванае права, ствараючы юрыдычныя нормы, заўсёды імкнецца да абмежавання нявысіліць.

Людзі, аб'яднаныя адной культурай, адным этнасам, адной гісторыяй, ня глядзячы на супроцьлеглыя палітычныя арыентацыі, павінны памятаць пра агульнае, дбаць пра агульны нацыянальны інтарэсы і бачыць супольную нацыянальную перспектыву. Бо нашчадкі палітычных праціўнікаў могуць быць зусім не праціўнікамі, і сябрамі. Жыццё не стаіць на месцы. Палітычныя дактрыны змяняюцца, а народ, этнас, нацыя — застаюцца.

Пра ўсёй жорсткасці палітычных непрыхільнасцяў, заўсёды можа надыйсці час, калі беларус беларуса мусіць і абавязаны падтрымаць. Бо толькі тады можа існаваць беларуская палітыка, беларускі народ, беларуская дзяржава, беларуская культура ды беларуская мова, пакуль існуюць беларусы.

Гаворачы пра каштоўнасць чалавека, мы разглядаем яго шырока: як каштоўнасць фэаэнальную, этнічную і народную (тое ж самае — нацыянальную). У хрысціянскай цывілізацыі стварылася яшчэ адна тыпалёгія чалавечай адметнасці — індывідуальнасць душы (пра гэта ўжо пісаў раней).

У другой палове XX-га стагоддзя чалавек-індывідуальнасць стаў разглядаць ў сацыяльна-этычных дактрынах дэмакратычнага сьвету як найвышэйшую каштоўнасць, якая валодае прыярытэтам перад народам, дзяржавай і грамадствам. Аднак, пасля прыходу левых да ўлады ў дэмакратычных краінах (у выніку распаду СССР) і з узмацненнем працэсу глабалізацыі, дактрынерства аб „правах чалавека“ перарасло ў нешта, накішталь сурэгату сацыяльнай ролігі чалавека, з выразнымі тэндэнцыямі нэапаганства ў этыцы і культуры.

Штучнасць і аднабокасць гэтай дактрыны „абсалютнага чалавека“ стала відавочнай, калі яна пачала ператварацца ў пануючую ідэалёгію левай дэмакратыі.

Тым часам, калі мы ўважліва ўгледзімся ў гісторыю і прааналізуем грамадзкія ды прыватныя дачыненні людзей, то

прыдем да высновы, што і палітычныя эліты, і людзі ў цэлым імкнуцца да гарманізацыі дачыненняў паміж грамадствам, дзяржавай і асобным чалавекам.

З гледзішча агульных інтарэсаў, ёсць аб'ектыўныя тэндэнцыі да парытэту памж асобай і грамадствам (дзяржавай).

Канцэпцыя парытэту, на мой погляд, больш эфектыўная ў абмежаванні зла. Яна бліжэй да гармоніі супольнасці і больш разумная, валодае большай мерай справядлівасці і шырэйшым паглядам на існаванне людзей.

* * *

Імкненне да гармоніі ў чалавечай супольнасці вынікае з гарманічнай прыроды чалавека, якую ён рэалізуе ў працэсе існавання. Чалавек як зьява жыцця, як духоўны і прыродны фэаэнэн ёсць трыадзіны: чалавек-дзіця, чалавек-жанчына, чалавек-мужчына. Тут адзіны чалавечы сьвет, адна прырода і адначасна — тры сьветы, тры прыроды.

Калі мы супаставім нашу зьвесткі пра прыроду, рэлігію, космас, гісторыю і чалавека, то заўважым дзіўную карэляцыю функцыяў і падабенства з універсальнасцю ўсёй сьветабудовы. Фэаэнэн гарманічнага чалавека (гэта значыць, абстракцыя, якая выводзіцца з рэальнасці) набліжае нас да меркавання, што чалавек ёсць вобраз і мадэль (аналёгія) усяго існага, усяго сьвету, узор (канструкцыя) разьвіцця духу.

Ёсць над чым задумацца, чаму, як напісана, Бог стварыў чалавека па вобразу і падобнасці сваёй.

Калі спрасьціць аналёгію і канкрэтызаваць думаньне, то можна разважаць такім чынам. Пояс, чалавечая сярэдзіна — гэта энэргія і абмен. У гары — тры вышэйшыя субстанцыі: сэрца, розум і, як мяркуецца, душа. Ніжэй — працяг роду, распад, інстынкт палавін.

Калі жыццёвая канцэнтрацыя думак, дзеяньняў, паводзінаў і матывацыя засяроджаныя на верхнім узроўні, тады адбываецца высокая разьвіццё асобы і грамадства (узвышэнне).

Калі канцэнтрацыя накіраванасць і прыярытэты засяроджаныя на нізкім узроўні — адбываецца дэградацыя (прымітывізацыя) асобы і заняпад (распад) супольнасці.

Раздумленне над гэтым прыводзіць да высновы, што тут дзейнічае абсалютная заканамернасць, якая не прадугледжвае выключэнняў.

Накладанне і праекцыя арыентацыяў асобы ў гістарычных грамадствах адносна будовы цэла карэлююцца з пэрыядамі ўздыму і заняпаду.

Цывілізацыйная катастрофа адбываецца тады, калі грамадства набліжаецца да вобразу Садома і Гаморы.

Гэтакі накірунак існавання асобы (апунчэнне ўніз) прывёў да крызісу антычнага грамадства і разьвіваецца цяпер у Эўра-Амэрыканскім сьвеце былых хрысціянцаў.

Прыродная і надпрыродная сістэма чалавека (мужчына-жанчыны), практычна, усюды на Зямлі аднолькавая. Асабліва прыцягае ўвагу аднолькавасць дзеяньняў, паняццяў і рэакцыяў дзяцей у людзей розных расаў і народаў. З уключэннем у соцыюм, аднак, рэзка змяняецца іхны малюнак паводзінаў і ацэнкі рэальнасці.

Тым часам відавая ўласцівасць духа і натуры трыадзінага чалавека не залежыць ад соцыюма (хоць узаемазвязаная і соцыюм здольны на яе ўплываць). Праціўная дакладнасць натуры чалавека і сіла прыроднага накіравання ўражае сваёй магутнасцю і сваёй заадагеннасцю трыадзінага, як шляху да гармоніі чалавечага існавання.

Псіхалягічная прырода, будова цела і біялёгія мужчыны ад пачатку спрыяе яму быць больш незалежным у выбары паводзінаў. Ён актыўны дасьледнік і пераўтваральнік свету, знішчальнік перашкодаў, заваёўнік і набытчык.

Прырода жанчыны, на якой палягае функцыя прадаўжэньня роду, спрыяе арганізацыі асяроддзя. Жанчына замацоўвае, кансэрвуе, абчалавечвае тое, што здабыта. Без кансэрвучага, абчалавечваючага фактара жанчыны чалавек не падняўся б з прыроды і першабытнасьці. Яго актыўнасьць дзеля здабыцця і пераўтварэньня свету без „замацаваньня” магла б абярнуцца ў шлях спажываньня і разбурэньня, калі ў імянны наперад за плячымі застаюцца адны руіны.

Гэтае наша лапшчэньне добра відаць у гісторыі на прыкладзе варварства. У варвару, практычна, адсутнічала каштоўнасьць чалавека. Жыцьцё чалавека нічога ня значыла. У гістарычных манголаў часоў Чынгіз-хана сьмяротнае пакараньне ажыццяўлялася тут жа, калі мангол разліў на зямлю малако з курдзюка альбо памачыўся ў юрце. Але калі нехта па нейкай прычыне забіваў іншага, на гэта амаль не зьвярталі ўвагі. Забойства трактавалася як прыватная справа.

Роля жанчыны ў варварскім грамадзтве была мізэрнай. Тым часам і надпрыродная сістэма чалавечай прыроды, пра якую я кажу ў пачатку, і функцыя жанчыны ў гэтай сістэме чалавека, і гісторыя цывільзаванага свету паказваюць, што ўсялякі заняпад грамадзтва, распад у ім маральных правілаў, нормаў і дачыньняў, не прыводзяць да ягонага краху і разбурэньня, пакуль дэмаралізацыя не паралізавала чалавека-жанчыну. Гэтаму ёсьць шмат прыкладаў. Чалавек-мужчына змагаецца, здабывае, стварае, зьмяняе, але сьвет трымаецца на жанчыне.

Дасьледавана, што неабарачальнае вырадзжэньне і выміраньне этнічнай супольнасьці характарызуецца дэградацыяй трыадзінага чалавека. Спачатку перастаюць павяжаць старых людзей і клапаціцца пра старых бацькоў. Потым перастаюць цікавіцца выхаваньнем дзяцей, іхным жыцьцём і будучыняй. І нарэшце, мужчына перастае змагацца за жанчыну, уплываць на яе жыцьцё, цікавіцца яе лёсам; жанчына траціць сорама, перастае павяжаць сваё цела, ня хоча дзяцей.

У мяне не адчыняецца рот, каб сказаць, якія працы маральных пераменаў назіраюцца ў нашым беларускім грамадзтве...

Але ня ўсё страчана. Дамагаюцца вялікага, не забывайма пра малое. Трэба змагацца, клапаціцца за кожную душу, за кожнае добрае людзкае слова, за кожнага чалавека. Так, як робяць гэта шмат хто ў нашай краіне.

Унівэрсальны прышчуп гармоніі ў сусьвее ёсьць любоў. Гэта надпрыродная зьява жыцьця, сваіста працяўляецца ў прыроды чалавека і зьяўляецца асновай сям’і, дзе якрз трыадзіны чалавек рэалізуецца найбольш дасканална. *Сям’я, побач з дзяржавай, ёсьць найякікае цывільзацыйнае дасягненьне чалавека.* Гуманны, псіхалягічна паўнаватрасны чалавек вырастае, як правіла, у паўнаватраснай, добрай сям’і. З гэтай прычыны інстытут сям’і, гэтак жа, як і жыцьцё чалавека, ёсьць *вялікай каштоўнасьцю нацыі*, вымагае спэцыяльнай аховы яго ў грамадзтве і стварэньня спрыяльных умоваў існаваньня.

Пачынаючы з другой паловы XX-га стагоддзя (пасля 2-й Сусьветнай вайны), назіраецца інтэнсіўны працэс распаду сям’і, практычна, ва ўсім сьвеце (але найбольш — у Эўропе і Амэрыцы). Узіраючыся ў глыбіню пісанай гісторыі, мы не знаходзім чагосьці падобнага, з чым маглі б параўнаць тое, што адбываецца зараз з сям’ёй. Распадаюцца амаль дзье трэці шлюбавыя, зьяўляюцца хваравітыя канцэпцыі аб непатрэбнасьці сям’і, усё больш людзей (асабліва жанчынаў) сьведэма не ўступаюць у шлюб, каб жыць

самым з сябе (з вымогаў цела і пачуцьцяў), карыстацца гатовым, ня мець дзяцей і ня мець абавязкаў. (Гэта найбольш назіраецца ў Заходнім сьвеце.)

З мноства канкрэтных прычынаў гэтай зьявы я б вылучыў тры, найбольш агульныя. Першая — гэта культурыны разрыў паміж пакаленьнямі, што прывяло да разладу ў перадачы традыцыяў, і нават элемэнтнага вопыту.

Нагадаю, што для нармальнага і паслядоўнага разьвіцьця культуры (гэта значыць, з засваеньнем досьведу) павінны быць аўтарытэты (эліта), пастаяннае насельніцтва (на пастаяннай тэрыторыі), узаемаабмен і лучнасьць пакаленьняў. Мінімум тры пакаленьні (дзе, бацька і сын) павінны мець агульны асноўны каштоўнасьці. Хуткія зьмены ў грамадзтве дызарыентавалі мэханізм перадачы культуры.

Другая агульная прычына — упадак маралі. Трэцяя — бездухоўнасьць.

Самае дрэннае, што зьява дэградацыі і распаду сям’і — гэта вынік агульнага працэсу абсцывеньня і рэдукцыі нацыянальнай цывільзацыі. Эўропа айчынаў перакшталтоўваецца ў Эўропу спалучаных вытворцаў і спажывоўцаў. Будзеца інтэграцыя па матэрыяльных інтарэсах на фоне фатальнага ўпадку духоўнай і гуманістычнай культуры.

Мы, беларусы, стварылі нацыянальную дзяржаву ў 1918 годзе, і ў тым жа годзе страцілі незалежнасьць. З прычыны больш чым 70-гадавага пэрыяду савецкай акупацыі і камуністычнага вынішчэньня, мы ня мелі магчымасьці стабілізаваць нацыю ў рэжыме дзяржаўнага існаваньня. А гэта (дзяржаўная стабілізацыя) — абавязковы этап. Пасьля 1991 года (калі мы вярнулі незалежнасьць) трэба было прайсьці страчаны этап паскораных тэмпаў. Але з 1994 года зноў усё затрымалася.

Кардынальна зьмяніўся сьвет. Той хвалі нацыянальнага ўздыму і нацыянальнага будаўніцтва, якая была ў Эўропе ў пачатку XX-га стагоддзя, больш не існуе. Мы ўжо ня можам плысьці на яе вяршыні. Няма нават прыбою. Але ж мы мусім, мусім дабудаваць наш нацыянальны дом, мусім мець над ім дах, каб не загінуць у абстаінах, калі зьмянілася асяроддзе і плыні, і мы засталіся адны.

Мы, беларусы, павінны зразумець, што ў справе нацыянальнага будаўніцтва нам нічо (абсалютна нічо) не дапаможа, акрамя нас самых. Будуць прапаноўваць сваё разумьненне дэмакратыі. Але нікога не цікавіць наш нацыянальны лёс.

Таму, якія б ні былі павароты лёсу, якія б ні перажывалі мы выпрабаваньні, трэба найперш шанаваць і зьберагаць нашых людзей.

Самае страшнае цяпер для беларусаў — гэта Чарнобыльскі генацыд. Стварэньня сапраўды сатанінскія ўмовы для пастаяннага вынішчэньня беларускай нацыі. За апошнія сем гадоў страчана паўмільёна насельніцтва. Змагаючыся за паслячарнобыльскае існаваньне, ня кожны чалавек здае сабе справу і ня кожны ўсведамляе, што беларусам прыходзіцца вёсць барацьбу з варажымі сіламі ўсяго свету. Уся сусьветная атамная энэргетыка пад шыльдай МАГАТЭ з усім сваім фантастычным капіталам (500 мільярдаў дэляраў) стараецца схаваць ад свету страшныя вынікі атамнай катастрофы ў Беларусі, зьменьшыць іх і сфальшаваць. Іх не цікавіць даражоўе і лёс беларусаў.

Такую ж самую пазыцыю займае Расея, якая адмыслова забрудзіла ядзернымі ападкамі Магілёўскую вобласць, ня вылучыла беларусам кампэнсацыю за Чарнобыль і нясе адказнасьць за катастрофу.

Чарнобыльскі генацыд небяспечны для ўсіх, але найперш — для дзяцей. Цяпер, гледзячы на маштабы і мэталы чарнобыльскага

вынішчэння, некаторыя беларусы кідаюцца ў ропсач, разумеючы, што толькі праводзячы адмысловую дзяржаўную палітыку, можна зьменшыць бяду. Але палітыка не ў беларускіх руках.

У Чарнобыля існуюць як бы знешнія пачатковыя прычыны. Але ня менш небяспечная страта нашых людзей, што выходзіць з унутраных, як бы з нябачных прычынаў, зь якімі ізноў жа, вельмі цяжка змагацца без дапамогі дзяржавы.

Прыпамінаю малазначны выпадак з 1995 года. Каля гадзіны ночы ў Менску я сьвязваўся на апошні тралейбус па пустой вуліцы. Насустрач ішоў нейкі малады чалавек гадой 25-ці і нешта ў мяне спытаў (ці то пра прыпынак, ці то пра гадзіну). Калі я яму адказаў, ён мяне пазаў.

— Выбачайце, — кажа потым хлапец, назваўшыся, — але ці мог бы я вам сказаць адну вельмі важную для Беларусі рэч, якая не дае мне спакою?

— Кажыце, — згаджаюся я.

— Трэба ратаваць беларускіх жанчынаў! Згінем. Згіне Беларусь, — усхвалявана загаварыў нечакані спадарожнік.

Тут ужо зьбянтэжыўся я. Высьветлілася, што хлапец вельмі перажывае, што беларускіх дзяўчат падманваюць розныя агенты ды нягоднікі, вывоззяць за мяжу, абцяючы ўладкаваць на добрую працу. Адбіраюць пашпарты і перадаюць у рабства заходнім сутэнэрам.

— Трэба нешта рабіць, трэба спыніць, — хваляваўся хлапец. — Гэта зьявіла! Ганьба! Страцім Беларусь... У нас такія жанчыны!

Часам мне ўспамінаецца гэты разумны беларускі хлапец, які засьведчыў, што жывы наш народ, жыве, ня глядзячы ні на што, і будзе жыць.

У цяжкіх антыбеларускіх варункх існаваньня *беларус беларуса павінен падтрымліваць і адзін аднаму дапамагаць*. Асноўным прычынам дачыненьняў паміж людзьмі павінна стаць Беларускае Салідарнасьць, падтрымка і спрыяньне адзіна аднаму. Шмат якія народы перажывалі цяжкія часы, але разам, зьбірогшы сябе і падтрымліваючы кожнага, перамаглі навалу і пазбавіліся вынішчэння.

У беларусы ўсьце магчымасьць перамяніць адмоўны ход сваёй гісторыі. Патрэбная толькі воля.

6 верасня 2001 г., Варшава.

2. БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Беларуская нацыя існуе, пакуль жыць Беларускае мовы. Мова ёсьць галоўны вынік і сродак культуры.

Калі мы над гэтым задумаемся глыбей, то адчуем, што велічасьць гэтай зьявы — чалавечай мовы — настолькі грандыёзная, што ўражае нашу сьвядомасьць. І спраўды, гэта цуд культуры, матэрыялізаванае думаньне і правільны дух. У мове мы, людзі, бачым сябе. Гэта лостэрка нашага існаваньня, адбітак нашых душаў.

Выгокі мовы пакрытыя хвалюючай таемніцай, як і ўсё нашае паходжаньне на Зямлі. Калі ўявіць, што чалавек разьвіваўся з прыроды, і паспрабаваць накрэсьліць схему, зрабіць мадэль ягонага пераходу ў стан культурнага існаваньня, то прыходзім да высновы, што абстрактнае думаньне і правільны дух (гэта значыць — гістарычная памяць) і мова ўзніклі і разьвіваліся адначасова і ўзаема ўплывалі сямя на сябе.

Гэтак адбывалася самаўдасканальненне трох асноваў культуры: абстрактнага думаньня, гістарычнай памяці і мовы. Навуковыя дасьледаваньні чалавечай жыцьцяздзейнасьці ў старажытнасьці і сьведчаньні простых формаў існаваньня чалавечага грамадства ў

цэлым пацьвярджаюць нашу траістую схему разьвіцьця сьвядомасьці і мовы людзей.

Зьяўленьне мовы як структураванага інструманту інфармацыі азначала рэзкі прырўт ў культуру, у грамадзкае і гістарычнае існаваньне чалавека. Адначасна запрацавала зваротная сувязь. Мова стала найвялікшым сродкам культуры, дзейнічала як матор культурнага разьвіцьця, спрыяла стварэньню чалавека разумнага, фармаваньню чалавечага грамадства.

Прырўт з прыроды ў культуру адбываўся найперш праз мову. Баручы пад увагу гэтую рэвалюцыйную ролю мовы ў разьвіцьці культуры чалавецтва, асабліва робіцца зразумелым вялікае і крылатае цьверджаньне аб тым, што напачатку было *Слова*. Мова трымае ўсё: культуру, гісторыю, памяць, грамадства, сумоўе людзкіх душаў. Мова аб'ядноўвае і мацуе, вядзе за сабой. Вось жа спраўды правільна: напачатку — было *Слова* (гэта значыць, на пачатку культуры).

Што яшчэ ўражае нашае ўяўленьне, дык гэта шматаблічнасьць мовы. На Зямлі жыве мноства народаў і этнічных групаў, і, адпаведна, існуе вялікае колькасьць розных моваў. Кожная мова, нібы шчыт, які зьберагае і выдзяляе народ сярод іншых народаў, і адначасна, — гэта плятформа, на якой угрунтаваная культурная індывідуальнасьць чалавечай супольнасьці.

Аглядаючы пісаную гісторыю людзей, мы заўважаем, што заўсёды, калі гінула мова, то гінуў і народ. Тут узаемасувязь, сутнасныя дачыненьні, якія глыбока і афарыстычна адлюстравалі наш вялікі Багушэвіч. *„Шануйце мову нашу, беларускую, каб ня ўміраць!”*, — напісаў паэт.

Шмат моваў зьнікла на Зямлі, і зьнікае па сёньняшні дзень. Прычыны розныя. Але найчасей — гэта несамастойнае існаваньне (адсутнасьць незалежнай дзяржаўнасьці) і грамадзка-палітычная сацыяльная катастрофа.

Але шмат моваў трываюць і ня гінуць, ня глядзячы на неспрыяльныя абставіны. Шмат якія мовы адраджаюцца, вяртаюцца да жыцьця амаль зь нібыту. Перадусім, тут велізарнае значэньне мае дух народа (этнаса), яго ўпэўненасьць у сабе, закараньнасьць у сваю духоўную культуру і гісторыю, і, як вынік, — сьвятое шанаваньне сваёй мовы і ўсяго свайго.

Грамадзка-палітычная катастрофа можа знішчыць любую мову (нават самую распаўсюджаную) тады, калі зьніклі, замерлі ці ліквідаваныя яе этнічныя носьбіты. Такія зьявы, як генацыд, этнацыд, лінгвацыд, мнемцацыд, якія вынікаюць, як правіла, з імпрэскай палітыкі, а таксама з кэснафобіі і нянавісьці, вельмі небяспечныя для моваў найперш несвабодных народаў (посткатастрафічных супольнасьцяў). Аднак разбурэньне імпрэі пры пэўных абставінах таксама можа выклікаць зьнікненьне імпрэскай мовы, прытым нават тады, калі існуе прызнаная імпрэскае літаратура.

Тыповымі прыкладамі зьяўляюцца Рымская і Атаманская імпрэі. Рым разбурыўся, зыходзячы з унутраных прычынаў (перш за ўсё, — з-за ўпадку маралі). Рымская (лацінскае) мова гучэла ў Снаце, сцьвярджалася ў літаратуры і на ўсіх канцах імпрэі. Але пад друзам гэтай імпрэі была пахаваная і вялікая рымскае мова, ператварылася потым у мёртвую лаціну.

Чаму так сталася? Сталася так таму, што не было ўжо этнічных носьбітаў гэтае мовы. Лацінскі этнас догравалася, бо стлуміў сабе этнічную сьведомасьць, інстынкт аддзяленьня ад чужога. Этнічная сьведомасьць змянілася імпрэскай. Лаціна рымскае аслугоўвала імпрэскую культуру, імпрэскую ўладу і імпрэскую дзяржаву. Яна адрозьнівалася ад этнічнай лаціны. З разбурэньнем рымскай улады і дзяржавы, са стратай рымскага наблітэту, рэзка зьмяніліся функцыі дзяржаўнай лаціны, а ў рэальным штодзённым жыцьці, на

самым нізкім (вусным) узроўні не было каму на ёй размаўляць. Ляціна памерла.

Трэба ўлічыць, што імперыя (гэта значыць — імперская ўлада і імперская культура) іманэнтна, выходзячы з сутнасці сваёй прыроды, імкнецца зывіліраваць і разбурыць лобы этнас, у тым ліку і свой, які даў пачатак імперыі.

Мова Атаманскай імперыі, у адрозненне ад рымскай мовы, узнікла на дэдуктыўным прычысле. Гэта была штучная мова, створаная на аснове старажытных моваў Усходу (у асноўным, персідзкай) і абслугоўвала яна якраз толькі імперскую дзяржаву, арыстакратыю, чынавенства, афіцыйную культуру і ўвогуле — вярхі. Асноўны народ імперыі — туркі — размаўляў на сваёй народнай анаталійскай (турэшкай) мове.

Пасля разбурэння і распаду Атаманскай імперыі новая Турцыя, будуючы новую нацыянальную дзяржаву, абперлася якраз на народную этнічную мову, на якой размаўляў народ, і зрабіла яе дзяржаўнай мовай краіны. Тым часам мова Атаманскай імперыі аджыла. У ёй не было патрэбы. За звышнікненнем імперскіх вярхоў на ёй не было каму гаварыць.

Калі мы звернем увагу на рускую імперыю (Расею), то заўважым там адначасна дзве схемы функцыянавання мовы: індуктыўную, з апорай на этнас, і, ў пэўнай ступені, штучную, прыдуманую форму рускай мовы, якая ў апошнім стагоддзі значна рэдуцыравалася, дзюкуючы літаратуры. Тым яна менш, улічваючы няспынную абсалютызуюча імперскай ідэалёгіі і адпаведна — псіхалёгіі, і беручы пад увагу таксама няспынную дэградацыю асноўнага этнасу, існуе вялікая верагоднасць, што пры разбурэнні расейскай імперыі рускую мову можа напаткаць нават ня мёртвае ўжываньне, як у пострымскай сітуацыі, а глыбокі маргіналізм і звужэнне да лякальнага асяродка. (Заўважым, што ніякія інфармацыйныя сістэмы тут не дапамагучы.)

Тое ж самае, улічваючы цяперашні працэс асаблівай дэструкцыі англійскага этнасу, можа напаткаць і англійскую мову. (Як гэта каму на слых ня здасца неверагодным.) Штуршок такому ходу гісторыі можа пакласці паспешны ўпадак і распад Злучаных Штатаў Амэрыкі.

Гэтакая верагоднасць, на маім назіраньнях, увесць час павялічваецца і абумоўлена ўнутранымі прычынамі. У ЗША беззваротна нарочтаюцца тыя ж працэсы, што некалі ў Рыме, толькі развіваюцца больш хуткімі тэмпамі. (Ізноў жа, паўтаруся, ніякія інфармацыйныя сістэмы тут не ўратуюць, бо сістэма — гэта прылада.)

Імперыя, аказваецца, ня можа гарантаваць вечнага (і, тым больш, жывога) існавання імперскай мовы. Значна лепш гэта спраўджаец і рэалізуе нацыянальная дзяржава, якая і ўзнікла (прынамсі, у Эўропе) ў барацьбе з імперыяй. (Прытым змаганьне йшло, перш за ўсё, за права існавання і развіццё нацыянальнай мовы.)

Стварэнне нацыяў і нацыянальных дзяржаваў ёсць гістарычная зьява, якая мае ня толькі свае грамадзкія прычыны, але і храналогічныя рамкі (найперш у Эўропе). Сцысла можна іх пазначыць ад апошняй чвэрці XVIII па першую чвэрць XX-га стагоддзяў. У гэты перыяд сфармаваліся і высветліліся ўсе нацыянальныя канцэпцыі культуры, свабоды і незалежнага дзяржаўнага існавання.

Як правіла, нацыянальныя рухі пачыналіся з самапазнання, асветніцтва, стварэння нацыянальнага мастацтва, літаратуры, тэатра. Потым развіваліся ў палітычнае змаганьне з імперыяй і заканчваліся стварэннем нацыянальнай дзяржавы.

Уражае ў гэтым працэсе тое, што народы паўсюдна прызнавалі і паўсюдна змагаліся за дзве асноўныя каштоўнасці: за

нацыянальную мову і за незалежнасць (гэта значыць — за нацыянальную дзяржаву).

Энс асветніцкай і мастацкай дзейнасці быў падпарадкаваны адной мэце: *сьвярдзжэнню нацыянальнай мовы*.

Гэтую задачу найперш узлі на сябе газэты, літаратура і асабліва вандруюныя тэатры, якія ўзніклі паўсюдна. Творца вэнгерскага прафэсійнага тэатра Ота Келеман, які стварыў вэнгерскую вандруючую трупку яшчэ ў канцы XVIII стагоддзя, прызначэнне свайго тэатра і тэатральнага мастацтва сфармуляваў каратка і выразна: *сьвярдзжэнне і прапаганда вэнгерскай мовы*. (Вэнгры змагаліся тады з нямецкім засільлем.)

Аналігічна разумее задачы тэатра Ігнат Буініцкі і такія яго акторы, танцоры і сьпевакі, як Леапольд Родзевіч ды Алаіза Пашкевіч (Цётка). Гэтаж жа азначвалі ў той час нацыянальную місію тэатра дзечыя вандруюныя сцэны на Украіне, у Малдове ды Румыніі, у Баўгарыі ды Сэрбіі, у Чэхіі, Славакіі, Летуве і г.д.

Нацыянальныя рухі ўсведамлялі нацыянальную мову як галоўную каштоўнасць нацыі, сьвярдзжэнню яе ў грамадстве падпарадкоўвалі ўсю сваю нацыянальна-асветніцкую дзейнасць.

Беларуская нацыянальная ідэя рэалізавалася ў 1918 годзе, калі была створаная *Беларуская Народная Рэспубліка* і аб'яўлена яе незалежнасць. Аднак неўзабаве незалежнасць была страчаная, і нацыянальна-стабілізацыйны не адбылося.

Расейскі камуністычны генацыд і ўсе формы вынішчэння цярпелі тры пакаленні беларусаў. У сэнсе культурным, і асабліва — псіхалогічным, 73 гады савецкай акупацыі — гэта чорная дзіра, прарвал у нацыянальнай сьведасці народа. Калі ў 80-х гадах XX-га стагоддзя аднавіўся беларускі рух за незалежнасць і за культурнае адраджэнне нацыі, новыя адраджоны (некаторыя з жахам і з роспаччу) убачылі, што сутыкнуліся з узроўнем нацыянальнай сьведасці грамадства, як у канцы XIX-га стагоддзя.

Камунізм, савецкая акупацыя, вынішчэнне ўсяго беларускага фатальна затармазілі псіхалогічнае развіццё грамадства, дэфармавалі ўнутраны сьвет беларуса, адкінулі сьведасць мноства людзей да абсурднай межы.

„Зачэ́м этат беларускі язык?“, „Какая разні́ца, на ка́ком языке́ гавары́ць?“; „Ка́му нудзе́н этат суверэ́ніцет, гла́внае, ча́обы жы́цьса хараша“ і г.д., — вось тыповыя цьверджаньні шмат якіх па-савецку адукаваных беларусаў канца XX-га стагоддзя.

На жаль, гэта рэальнасць, і, як кажуць, тут не да сьмеху. Людзі з такой сьведасцю — ня рэдкасць, яны трымаюць уладу, кіруюць беларускім грамадствам. На Беларусі адбылася кансэрвацыя савецкаму палітычным мэтадам, з выкарыстаньнем аўтарытарнай улады.

Фантасмагарычнасць сітуацыі ў тым, што пакуль вялікая частка постсавецкага беларускага грамадства паўтарае сэнтэнцыі, кшталту „за́чэ́м язык“ і „ка́кая разні́ца“, ні пра якую нацыянальную і сацыяльную свабоду, ні пра якое развіццё эканомікі, ні пра які дастатак і ні пра якое годнае жыццё ня можа быць і гаворкі. Бо такое грамадства, якое ня мае агульнасці галоўных нацыянальных каштоўнасцяў і, тым больш, адмаўляе іх, такое грамадства ня ў стане абараніць свае нацыянальныя інтарэсы. Прытым ня тое, што, скажам, прыродныя рэсурсы, зямлю, фінансы, прадпрыемствы, прыродныя багацці, але і асабістую працу. Такі беларус будзе шмат і цяжка працаваць, але заўсёды застанецца бедным, не разумеечы прычынаў сваёй беднасці.

Прыгядна выпадак з пачатку 90-х гадоў. У час адной з нашых допатацкіх пазедак па Беларусі, якія практыкавалі допатацы *Апазыцыі БНФ* у *Вярхоўным Савеце*, мне прыйшлося чуць у цягітку

размову нашых сяброў-дэпутатаў з адным заслужаным пэнсінерам-настаўнікам. Заслужаны настаўнік, беларус, з гонарам расказаў па-руску, колькі добрых людзей ён навучыў за жыццё. Адзін — генэралам у Мурманску, нехта выехаў у Акадэмію навук у Пецярбург, хтосьці цяпер жыве і нешта робіць важнае ў Растове, нехта — спецыялістам у Навасібірску, а ягонь дwoх сыноў, дык удакладвалі ў Маскве. Адзін — выкладчык ва ўнівэрсітэце, а другі — інжынер, нечым там кіруе, жаўнуў на маскоўцы і ўжо гадуе dwoх дзяцей. Настаўнік быў вельмі задаволены.

— А якая ў вас пэнсія? — пацікавіліся ў настаўніка.

— Ой, ведаеце, малаватая, — пажаліўся ён. — Я яшчэ падпрацоўваю, маю некалькі гадзінаў у школе, бо пэнсіі не хапае.

— Чаму ж так? — запыталіся ў яго. Настаўнік разьвеў рукамі.

— А цяпер вось глядзіце, — заўважылі мае калегі. — Вы ўсё жыццё працавалі, навучалі беларусаў на рускай мове. Беларускі ўнівэрсітэт (таксама на рускай мове) падрыхтаваў зь іх спецыялістаў, якія паехалі ў Расею і пачалі там працаваць, а значыцца даваць прыбытак гэтай дзяржаве і плаціць падаткі ў рускі бюджэт. На адукацыю гэтых спецыялістаў, на навучаньне іх рускай мове Расея не затраціла ні капейкі. Гэта вынік вашай працы. А дзе ж ён, гэты вынік, для вас? Дзе ваш прыбытак? З чаго ваша пэнсія, з чаго бюджэт?

— Праўда... — здзіўіўся настаўнік.

— А што б было, калі б уся адукацыя была па-беларуску ў сістэме дзяржаўнай беларускай мовы? — прадаўжалі мя. — Куды была б найперш скіраваная ўвага нашых маладых спецыялістаў і ваш „груп“? Аб’ектыўна — ці ж не на вашыя інтарэсы? А што было б, калі б усю беларускую адукацыю перавесці на ангельскую мову? — працягвалі мы далей. — Да каго б мы былі прывязаны і дзе б палягала тады прычына нашай беднасьці і бяды: на Ўсходзе ці на Захадзе?

Настаўнік быў крыху ашаломлены. Гэты савецкі інтэлігент ніколі не задумваўся над такімі пытаньнямі. Але гэтакая размова была б нармальнай дзе-небудзь у 1890-х у вагоне Лібава-Ровенскай чыгункі, а не цяпер, праз сто гадоў, калі час для многіх беларусаў адначасна зьмяніўся і адначасна, як бачым, спыніўся ў самым пачатку.

Беларуская мова як найважнейшая зьява культуры ёсьць таксама аснова нашай нацыянальнай свабоды і найважнейшы чыньнік эканамічнага разьвіцьця.

Вось чаму нацыянальная ідэя імкнецца да стварэньня нацыянальнай дзяржавы ў нацыянальнай мове і на нацыянальнай тэрыторыі. Гэта дзеля таго, каб рэалізаваць жыццёвы (гэта значыць, духоўны і матэрыяльны) патэнцыял народа, каб стварыць аптымальныя ўмовы духоўнага камфарту і матэрыяльнага дастатку для ўсёй нацыі.

Страты нацыянальнага патэнцыялу і тармажэньне нацыянальнай ідэі нават на сто гадоў, пры ўсіх ускладненьнях, не выглядаюць вялікай бядой, калі б аднавіць незалежную, вольную, нацыянальную дзяржаву, якая б праводзіла палітыку ў інтарэсах нацыі. Тады зусім не спатрэбіцца яшчэ сто гадоў, каб вярнуць страчанае і дагнаць час. Бо калі зьнікаюць перашкоды, тады раней затармажаныя зьявы разьвіваюцца паскоранымі тэмпамі. Паскарэньне — гэта агульны закон разьвіцьця растармажаных працэсаў і назіраецца ўсюды: у мастацтве, у літаратуры, у прыродзе, у грамадзтве. Праз 10-15 гадоў нармальнага нацыянальнага разьвіцьця ў паскоранасьці ўжо не існавала б грамадзкая адсталасьці і сьведамасьці, тыпу „зачэ“ і „какая разьніца“.

Але разумеючы закон паскоранасьці, мы павінны ўсьведамляць яго катэгарычную імператывнасьць. Тое, што было перапынена і

ня зроблена сто гадоў таму, на пачатку стабілізацыі нацыі, тое мусіць быць хутка (паскорана) зроблена цяпер. Пераскочыць праз абавязковыя этапы разьвіцьця, праз абавязковыя аэзкі і абавязковыя каштоўнасьці — нельга. Яны ў адноўленьнях умовах павінны быць пройдзеныя імкліва, хоць бы пункцірам, але абавязкова пройдзеныя і замацаваныя. Інакш зьява (у дадзеным выпадку — беларуская нацыя) не рэалізуецца, як сістэма.

Беларусы, што, што, як наш настаўнік, заклапочаныя толькі „сваім“ і не прывыклі задумвацца над „нашым“, над агульным, мусіць выразна сабе ўсьвядоміць, што калі беларуская мова ня будзе адроджана, ня зойме належныя ёй дзяржаўныя, грамадзкія, культурныя і маральныя прырыгтэты, то беларуская гісторыя можа неўзабаве скончыцца. Удакладняю: канец гісторыі — гэта катастрофа. Гэта — канец нацыі. Катастрофа супрадаваецца зьбядненьнем і дэградэцыйнай насельніцтва, стратай уласнасьці, зямлі, прыроды, дзяржавы, вынікаў працы. Нават сваёй працай чалавек перастае распараджацца сам.

Мы ўжо нешта падобнае выперпелі ў XX-м стагоддзі. І таму цяпер, калі цудам засталіся жыць, нам цяжка падняцца з каленяў.

Функцыя нацыянальнай мовы ў нацыянальным грамадзтве — усеабдымна: ад духоўнага да эканамічнага выяўленьня. Аднак ня ўсюды яна выяўляецца непасрэдна. І ў гэтым хаваецца адна з цяжкасьцяў у разуменьні сутнасьці нацыянальных каштоўнасьцяў для савецкага чалавека.

Найбольшая складанасьць для новага беларускага Адраджэньня палягае яшчэ і ў тым, што за сто гадоў моцна зьмяніліся ўмовы і дачыненні ў Эўропе. Пярэяд утварэньня нацыяў якраз закончыўся ў першай чвэрці XX-га стагоддзя. Нацыянальная ідэя ў міжнароднай сьведамасьці стала як бы не актуальнай, бо гэта ўжо пражыты і пройдзены этап. А значыць аслабілася і гатовасьць да міжнацыянальнай салідарнасьці.

З 80-х гадоў мінулага стагоддзя пашырылася ў сьвеце ідэя інтэрнацыянальнай дэмакратыі, уздымаецца на катурны міжнародная дактрына „праваў чалавека“, умацняюцца лібэральныя імкненьні да інтэграцыі Эўропы і глабалізацыі сьвету. Міжнародны дэмакратыі і міжнародны лібэралы працуюць разам над стварэньнем новых дэмакратычных супэр-імперыяў, супэр-дзяржаваў.

Для прадстаўнікоў гэтай звышідэалёгіі (гэтай дэмакратыі *uber alles*) нашая, актуальная для нас, нацыянальная праблема стогодовай даўніны, наша балючасьць, нашае роспачнае імкненьне выкараскацца з той бяздоннай курапацкай ямы, куды ўсадзілі наш народ недабразычліўцы, нашае стараньне ўратаваць найперш нашу мову ды незалежнасьць — усё гэта здаецца ім (шмат каму) анахранізмам. Бо ў іх мова, культура, незалежнасьць — само сабой зразумелае, яны з гэтым нарадзіліся і думалі, што ўсё гэта існуе натуральна, у парадку рэчаў, як горы, рэкі і даліны.

Але я у нас — ня так. Мы мусім, паскорана мусім (!) прайсьці этап дзяржаўнага ўсталяваньня нацыянальных каштоўнасьцяў і стабілізаваць нацыю разам з дэмакратыяй. Інакш у нас ня будзе будучыні.

Мы ня можам ігнараваць аб’ектыўныя законы разьвіцьця. Нам трэба дагнаць гісторыю. Мы маем на гэта найвялікшае права. Бо нас зьнішчалі, нам не давалі жыць.

Побач з фактарам пераменаў, якія адбыліся на працягу XX-га стагоддзя і ўскладнілі беларускую палітыку, застаўся нязьменны чыньнік — Расея, зь яе шавінізмам, імперскімі амбіцыямі і непрыханымі вялікадзяржаўнымі прэтэнзіямі на Беларусь. Гэты чыньнік небясьпечны. Калі б ня ён, не карэляцыя і не ўзаемадзейньне яго з пераменамі ў сьвеце, беларускіх праблемаў у такім выглядзе, у якім яны існуюць сёньня, проста ўжо б не было.

Бальшавіцкі генацыд — гэта вельмі істотны аспект у беларускай трагедыі. Ніхто ня мае права і ніхто ня можа падважваць і адмаўляць нашу незалежнасць, нашу беларускую мову, нашыя сымвалы, нашу свабоду, адзінства зямлі і гісторыі, не спытаўшыся тых амаль трох мільёнаў беларусаў, якіх жывінных забілі ў часе тэрору. Тых беларускіх пісьменьнікаў, інтэлігентаў, вучоных і простых сялянцаў, якіх расстрэлялі толькі за тое, што былі беларусамі.

Якая ж яна, нашая сьвятая для нас, Беларуская Мова? Ці можна неяк глянуць на яе збоку, каб ацаніць аб'ектыўна? Як яна гучыць для іншых, як яе ўспрымаюць?

Кожная свая мова для кожнага народа — найлепшая і найпрыгажэйшая. І гэта правільна. Бо ў мове выяўляецца сутнасць натуры народа, які яе ствараў, відаць яго душа, адбіваецца сваісты склад розуму і манера думання, матэрыялізуюцца рытмы духа і цела (гэта значыць, тэмпераменту). Таму ў кожнай мове ёсць свой характэрны рытм, свая мэлэдыя і сваё гучаньне, а лексіка падпарадкаваная вобразнай сістэме ўспрыняцця сьвету людзьмі, якая ў розных этнічных супольнасцях (першасных носьбітаў мовы) адметная.

Гэтым тлумачыцца здзіўляючая для некаторых дасьледчыкаў зьява, што разумовыя і творчыя здольнасці чалавека найлепш выяўляюцца ў роднай для яго мове. Тут рэалізуюцца сумоўе — гарманізацыя рытмаў, распазнаўчых знакаў, найкарацейшых дарог паміж розумам, душой, тэмпераментам цела і мовай чалавека. Дасягаецца склад (камплэкт) аптымальнасці асобы.

Гэта ня толькі тэрэтычны разважанні. Там, дзе можна прааналізаваць зьяву на масавых прыкладах і ў шырокай практыцы, вынікі відавочныя. У пачатку 90-х гадоў, калі ўзнікла, нарэшце, магчымасць адчыніць беларускія школы ў гарадах і разьвіваць беларускае школьніцтва, то праз нейкі час было зафіксавана, што беларускія дзеці ў беларускіх школах лепш паспяваюць, лепш вучацца, лепш засвойваюць матэрыял і лепш разьвіваюцца, чым беларускія дзеці ў такіх жа рускіх школах. Гэта натуральна. Адбылася гарманізацыя сваястага складу мовы і чалавека, аптымалізацыя разьвіцця асобы. Карацей, сваё спаткалася са сваім.

Аналігнічную зьяву заўважлі таксама нашыя фалькліарысты. Ёсць шмат сьведчаньняў такога роду, калі беларус, які сфармаваўся ў горадзе, у рускай мове, і ўспрыняўшы ўсе праявы савецкай эрзац-культуры, апынуўся раптам у вясковым асяроддзі сярод удзельнікаў аўтэнтычнага фальклёру і нечакана, пад уплывам эмоцый і ўзрушэння, уключаўся ў народныя танцы ды сьпевы. У яго выяўляліся характэрныя рухі танцу і характэрныя прыёмы народнага сьпяваньня. Ён пачынаў ужывацца ў фальклёрнае дзеянне, і гэтае дзеянне, невядомае яму раней, аказваецца, не было для яго чужым.

Людзі кожнага народу, кожнага этнасу валодаюць характэрнымі рухамі, якія стасуюцца зь іхняй псіхалёгіяй, з эмацыйным станам, думкамі і мовай, на якой яны гавораць. Гэта мы называем *этналістыкай*. Гарманізацыя яе з мовай таксама накіраваная на аптымальнае выяўленьне асобы чалавека.

Аказваецца, *нацыянальная мова зьяўляецца ня толькі галоўным чыньнікам сацыяльна-палітычнага адраджэньня нацыі, ня толькі зьявляючым элемэнтам нацыянальнай культуры, але і фактарам найлепшага разьвіцця асобы чалавека, перашаснай умовай яго гарманічнага існаваньня.*

Аднак за 73 гады вырабленага гвалту над беларускай мовай за часы СССР, што афіцыйна прыкрываўся нібыта палітыкай білінгвізму ў Беларусі, сярод вялікай часткі насельніцтва стварылася вельмі некарэсная зьява для беларускай культуры, менавіта, краэлізацыя (дэструктыўнае зьмешваньне) беларускай і рускай моваў. У выніку шмат беларусаў (як правіла, людзей невысокага культурнага ўзроўню) гавораць цяпер на гэтаквай зьбедненай „паўмове“ ці на своеасаблівай піджын-рускай (гібрыднай) мове. (Успомнім „клясычныя“ прамовы Старшыні Вярхоўнага Савета Мікалая Дземянця. Ёсць і сьвежыя прыклады.)

Трынаццаць гадоў таму мне ўжо приходзілася пісаць пра

Чарговы „обіччэчлавецкі“: Дую свік Беларэйшан?

разбуральнай вынікі прымусовага двухмоўя на Беларусі. (Радуга, — *Таліны*, 1988, №4) Тады беларуска-рускі „піджын“ я назваў беларускім словам „трасянка“, ня думаючы, што гэты тэрмін прыжывецца потым ў паняццях пра мову. Цяперака я паўтара тут некаторыя палажэньні.

Паўмова „трасянка“ — галоўная прычына абмежаванага культурнага ўзроўню. (І цяпер мы разумеем, чаму. Краэлізацыя — гэта не ўзабагачэньне, а зьніжэньне культуры мовы, якое адлюстроўвае упадак культуры асобы.) Культурны чалавек не размаўляе на краэлізаваным піджын. Таму сфера распаўсюджваньня „трасянікі“ за савецкія часы — сярэднія і ніжнія стратыграфічныя сацыяльныя пласты. Грамадзкая ляквалізацыя гэтай паўмовы, у сваю чаргу, забяспечвае рэпрадукцыю і сацыяльную ўстойлівасць „трасянікі“, а значыцца, і нізкага ўзроўню духоўнай культуры, якая ў цэлым выяўляе тут тэндэнцыю да далейшага зьніжэньня. Яшчэ ў 60-80-х гадах стварылася сітуацыя, калі прычына і вынік бескультур'я зьявляюцца неразрыўна, гэта значыць, прычына (паўмова) выступае вынікам, а вынік — прычынай.

Паўмоўе значнай часткі насельніцтва Беларусі вельмі згубна адбіваецца на разьвіцці культуры. Разумовая энэргія народа траціцца і не атрымлівае разьвіцця. Прымусовы савецкі білінгвізм ігнараваў аксіёму, што без вызначэньня прыярэтту чалавек ня

мога адначасна развівацца і існаваць у двух культурах. Дызарыентаваная асоба не атрымлівае паўнавартаснага духоўнага развіцця. Паўмоўны індывідуум не адчувае тонкасцяў духоўных сувязяў (што, дарчы, засяроджана ў мове і выяўляецца праз гаворку), дрэнна думае абстрактна паныццямі, часта ня ў стане тэарэтычна асэнсаваць з’яву, а калі і разумее больш складаны дачыненні, то ня ўмее іх выказаць, сфармуляваць і выразна растлумачыць суб’ектыву. Пачынаецца пакутлівы падбор словаў, неадэкватнае ўжываньне паныццяў, заіканьне і спыненне на кожнай дрэнна дапасаванай фразе, „эжэньне”, „мэжэньне” і г.д. Тут працяўляецца не паталогічнае заіканьне, а тармажэньне сьвядомасьці, прыпыненне на кожным слове як вынік разбалясаванасьці думаньня і моўнага выяўленьня, як вынік неразв’язаных здольнасьцяў аправаць паныццямі і невалоданьне сістэмнай структурай мовы (бо ў „паўмове”, між іншым, адзінай структуры няма).

Паўмоўнае існаваньне прыпыняе ўнутраны спантанны працэс культурнага развіцця чалавека, таму што тармазіць нацыянальнае самапэзнаваньне (ідэнтэфікацыю) яго грамадзкага, культурнага і духоўнага „Я”.

Аднак здольнасьць да *спажываньня* культуры пры гэтым застаецца. Толькі яна, гэтая здольнасьць, зьмяняе арыентацыю з унутранага сьвету на знешняе асяроддзе, з актыўнай пазыцыі на пасіўную (спажывецкую). У выніку ўзьнікаюць умовы для развіцця і спажываньня масавай культуры, эрэцу, сургату, імітацыі духоўных каштоўнасьцяў.

Шкоду, якую наносіць беларускай культуры паўмова „трасянка” (і ўвогуле, дэградацыя мовы, распаўсюджваньне чужых слэнгаў, жаргонаў, вульгарызмаў, паныццяў і г.д.) ніхто не падлічваў, і, як я ўважаю, ня шмат хто разумее, бо, як мяркуюць, справа ў прычынах, і зь імі трэба змагацца. Правільна. Але калі б так усё было проста, то трасянківаыя палітыкі не кіравалі б уладай у дзяржаве.

Найлепшы сродак выратаваньня беларускай мовы — гэта паўсюдна пачаць на ёй гаварыць. Гаварэм жа, і будуць нас паважаць.

Знаёмства зь іншай мовай пачынаецца са слуханьня, як яна гучыць, з адчуваньня яе мэлёдыкі і рытму словаў, якія мы ацэньваем, паводле нашага густу ці законаў эстэтыкі. Ужываюцца ацэнкі: прыгожая — непрыгожая. Спецыялісты стварылі нават адмысловую сістэму тэставаньня моваў па мэлядычнасьці, гучнасьці, колькасьці адкрытых складоў і звонкіх зычных ды галосных гукаў, камбінацыі звонкіх зычных з галоснымі, па вакальных магчымасьцях і г.д. Беларуская мова ў гэтакім тэставаньні займае шостае месца ў сьвечце.

Наўрад ці трэба да гэтакіх дасьледваньняў адносіцца нада сур’ёзна, але ўсяроўна прыёмна.

Я сустракаў шмат добрых людзей сярод палякаў, латышоў, украінцаў, ангельцаў, якія былі захопленыя вымаўленьнем, словамі і мэлёдыкай нашай мовы, прасілі пагаварыць па-беларуску і слухалі з захапленьнем, нібы музыку.

Памятаю, у 70-х гадах я пазнаёміўся з маладым літоўцам з Каўнаса Ёзасам Рыбкіўскасам. У дзяцінстве ён прачытаў на пачку з макаронамі словы на незнаёмай мове. Вывясветлілася, што напісана па-беларуску. Ёзаса гэтая мова так зацікавіла і потым так спадабалася, што ён вывучыў яе, бегла гаварыў, нават вершы пісаў па-беларуску. Пасьля ён прыязджаў спэцыяльна ў Менск, каб паслухаць беларускую мову (так яму было прыёмна). Праўда, у Менску яго напаткавала вялікае расчараваньне.

Латышская літаратуразнаўца Мірзда Абала выдатна размаўляе па-беларуску. У 70-х гадах яна сказала мне, што яе цягне на

Беларусь, як магнітам, і што яна заўсёды стараецца прыехаць на Горадзеншчыну, каб толькі пагаварыць па-беларуску ды паслухаць беларускае мовы.

У цэлым жа, я лічу, што на сьвечце няма непрыгожых моваў. Кожная мова — прыгожая, бо выяўляе асабовую сутнасьць басконнага, невычарпальнага, шматаблічнага Боскага сьвету. Гаворачы, напрыклад, пра звонкую мэлядычнасьць італьянскай мовы, у нас звычайна ўзьнікае жаданьне спаслацца на дасканаласьць *бэль-канта*, на традыцыі італьянскай оперы і г.д. Але немагчыма ўявіць у італьянскай мове, скажам, тунвінскі гарлавы сьпеў. Тым часам па сіле ўздзеяньня і глыбіні выяўленьня нашага, але не прывычнага нам сьвету і ў не прывычнай нам эстэтыцы, гэта ёсьць магутнае мастацтва. Для вобразнага выяўленьня яму адпавядае якраз тунвінская мова. І зьбегі зычных тут вельмі дарчы. Яны на месцы гэтак жа, як італьянская вакальнасьць мовы на месцы ў оперным *бэль-канта*.

Чым я найбольш захоплены ў Беларускай мове, гэта яе вобразнасьцю і ёмкасьцю слова (і па зьмесьце, і па гучанні). Другое, што мне надта падабаецца, гэта шматварыянтнасьць гучаньня і напісаньня словаў, і потым — багачэе сінюймаў. Тут рай для паэтаў, можна плаваць і купацца, плюскацца ў такой багатай мове, было б толькі што казаць.

Калі глянем у гісторыю нашай мовы, то займае дых. Беларуская мова існавала даўно, яшчэ на племянным узроўні ў дапісьмовы пар’яд. На думку гісторыкаў, як мінімум, у VI-м стагоддзі, яна ўжо была. Але на самай справе — раней. Гэта можна зразумець, аналізуючы гісторыю і аўтэнтычны фальклёр (асабліва тэксты).

У X-м стагоддзі пісьмовасьць распаўсюдзілася на Беларусі разам з Хрысьціянствам у чужой старабаўгарскай мове. Гэтая славянская мова, часткова набліжаная да беларускай, стала адыгрываць ролю афіцыйнай, кніжнай, „граматнай” мовы, мовы, на якой пішучы і размаўляючы пісьменныя людзі (найперш, сьвятары і сацыяльныя вярхі). У пэўнай ступені, яна займала такое ж становішча ў старажытнай Беларусі, як пазьней — мова вярхоў у Атаманскай імперыі. Старабаўгарская мова ў беларускай культуры — *гэта была мова бяэ этнасу*, гэта ад пачатку была мёртвая мова. Паступова, з развіцьцём грамадства і ўскладненьнем функцыяў дзяржавы, адбывалася лексічнае ўзаемапранікненьне моваў і экспансія жывой беларушчыны ў мёртвую кніжную мову.

Асабліва гэта стала відаць у XIV- XV стагоддзях. Ужо ў XVI-м стагоддзі, у пар’яд *Рэнесансу*, мёртвая старабаўгарская мова знікла з грамадзкага ўжытку і лякалізуецца толькі ў праваслаўнай царкве, і то, як царкоўны (царкоўна-славянскі) афіцый. У дзяржаўных і грамадзкіх дачыненнях у *Валкім Княстве Літоўскім* запанавала старабеларуская кніжная мова, якая канчаткова высьсёхла, запаланіла і перамагла ранейшую кніжную старабаўгарскую мову.

Тут варта заўважыць, што рускія савецкія гісторыкі-шавіністы называлі старабаўгарскую мову „дрэвнерусским языком” і будавалі на гэтым цэлыя антынавуковыя канцэпцыі аб міфічным „дрэвнерусском государстве” (пад якім падразумевалі Кіеўскую Русь і часова залежныя ад яе землі), аб „узнікненьні” беларусаў, украінцаў і рускіх з міфічнай „дрэвнеруской народности” (якой ніколі не існавала) і аб пачатку беларускай мовы з XIV стагоддзя, а беларускай гісторыі — з 1917 года.

Рускія афіцыйныя гісторыкі прымудравалі гісторыю, каб абгрунтаваць нібыта натуральнасьць існаваньня СССР, расейскі каляніялізм і расейскія прэтэнзіі на Украіну і Беларусь.

Я сказаў у пачатку, што, азіраючыся на гісторыю нашай мовы,

займае дых. Таму што на старабеларускай дзяржаўнай мове неверагодна шмат напісана, таму, што я зачараваны яе багаццем, вобразнасцю, распрацаванасцю і характам. Пачытаўшы на старабеларускай кніжнай мове, разумееш, чаму Максім Багдановіч, седзячы ў расейскім горадзе Яраслаўль і акнуўшыся ў чытанне гэтай мовы, стаў вялікім паэтам. Вось жа і сапраўды, што „*як алень спрагнеды, мкнець да вады крынічнай, шукаю Бога я*”.

Апошняя змена кніжных і афіцыйных моваў адбылася шмат дзе ў Эўропе (і ня толькі ў Эўропе) у XVIII-XIX стагоддзях, у пэрыяд узнікнення нацыянальных рухаў супраць імперыяў, з разьвіццём літаратуры *рамантызму* і ў выніку стварэння нацыянальных дзяржаваў.

У гэты час адбываецца пранікненне ў літаратурны і афіцыйны ўжытак народнай мовы (гэта значыць мовы, на якой гаварылі і сьпявалі шырокія масы народа). Менавіта гэтая мова стала мовай нацыянальнай літаратуры, менавіта за яе змагаліся нацыянальныя рухі, менавіта на ёй будавалася нацыянальная дзяржава і новая нацыянальная культура. Беларуска гісторыя, таксама як і гісторыя іншых народаў, добра ілюструе гэты моўны працэс.

Цяперка, азірнуўшыся за сабой, углядаючыся ў глыбіню, у наш народны лёс, можам сказаць каратка і ёмка: Беларуска мова — гэта мы.

* * *

Але ёсць яшчэ вышэйшая цана мовы, якая не вымяраецца нават жыццямі. *Мова належыць усім пакаленням народу, які жыві дагэтуль і якія будуць жывы потым. Мова належыць мінуламу і будучыні. Нішто ня мае права разбураць і разарваць лёсам нацыянальнай мовы (а толькі становіцца, ніякі чалавек і ніякое пакаленне народу. Мова ёсць трансцэндэнтная, вечная каштоўнасць нацыі.* Таму пытанне існавання ці абмежаванасці ўжывання мовы ніколі і нідзе не вырашаецца на рэфэрэндах. Бо людзьмі (пакаленням) могуць маніпуляваць. Не дазваляюць вынісення лёсу мовы на рэфэрэндум і беларускія законы.

* * *

У цяперашніх абставінах, калі ўлады рэжыму прыніжаюць беларускую мову, зачыняюць беларускія школы ды беларускія газеты, па афіцыйных крыніцах вядома, што больш за 86 адсоткаў грамадзянаў Беларусі лічаць беларускую мову сваёй роднай, але толькі каля сарака адсоткаў карыстаюцца ёй ў жыцці.

І тут узнікае пытанне, якое мне задавалі ўсюды, на якое ня проста адказаць і цяжка ўсім растлумачыць. Бо не разумеюць. Пытанне гэтае гучыць так: „*А чаму беларусы між сабой не гавораць па-беларуску?*” Усе на сьвечы між сабой гавораць павойму. Цыганы, якія ніколі ня мелі і ня маюць сваіх школаў, бо не існуе цыганскай пісьмовасці, а між сабой — гавораць па-цыганску. Ня знойдзеш цыгана, які б не гаварыў па-цыганску. Дык у чым жа справа?

Ня стану і я адказаць на дзіўнае пытанне, тым больш, паўтаруся, што нідзе нас у гэтым не разумеюць. Зазначу толькі, што, для дятрымання чалавечай годнасці і нават найпрасцейшага культурнага звычайу ці маральнага рухоння, заўсёды патрэбнае старанне і сіла духа. У канцовым выпадку вырашае воля. Нішто ня можа перамагчы волю людзей, калі яна моцная і калі яна ёсць. З гэтага гледзішча не павінна б існаваць праблемы беларускай мовы ў Беларусі. Бо заўсёды можа стацца так, як усе зачочуць.

Мы мусім усвядоміць, што ў нас самых засяроджаная велізарная магчымасць: без вялікай бойкі, бяз грукату, бяз шуму і стратаў у корані перамяніць становішча і высока падняць нашу

беларускую мову ў нашай краіне. Менавіта так думаюць і робяць усе ва ўсім сьвечы. Патрэбныя толькі хаценьне, воля і добры чын.

Дык чаму ж беларус зь беларусам не гавораць па-беларуску?..

28 верасня 2001 г., Варшава.

(„*Народная Воля*”, — 2001, 31 кастрычніка, 2 лістапада).

3. БЕЛАРУСКІ НАРОД

Найвялікшай каштоўнасцю Беларускай Нацыі ёсць Беларускі Народ. Народ — гэта фізічнае цела нацыі. Гэта ўсе мы і кожны з нас разам. Культура, мова, вера, характар, мэнтальнасць ёсць як бы аўра народу (душа), вытворнае духа і дзейнасці. У гэтакім адзінстве „душы” і „цела” толькі й можа існаваць народ.

Калі мы гаворым пра каштоўнасць народу, то перш за ўсё маем на ўвазе ягонае існаванне, ягоную *бытнасць*, прысутнасць у жыцці. Народ павінен *быць*. Дзеля гэтага грамадства клопаціцца пра стварэнне умоваў існавання народу і прэспэктываў ягонага разьвіцця.

Аўра ствараецца толькі на ўзроўні грамадзкага ўсвядомлення народнай прэспэктывы і забяспечвае несмяргэльнасць народу. Фігуральна і сымвалічна вечнасць народу можна паказаць так: ЛЮДЗІ — ДОМ — ХРАМ. Лёгка зразумець (і гэта пацьвярджаецца гісторыяў), што дэградацыя і самавыміранне пачынаецца заўсёды ў адваротным парадку — з разбурэння ХРАМА, са знішчэння аўры (г. зн. мовы, рэлігіі, культуры і г.д.). Потым разбураецца ДОМ (г. зн. адбываецца страта ўласнасці, маёмасці, дзяржаўнасці, расстройства працоўных дачыненняў, марнатраўства грамадзкага багацця і г.д.).

Пасля разбурэння ДОМА перад людзьмі застаюцца два шляхі: альбо адраджэнне (гэта значыць найперш — адраджэнне ХРАМА), альбо заміранне, знікненне з культуры і геаграфічнае мапы чалавецтва. (У цяперашняй цывілізацыі такі стан можа зацягвацца харытаўнай дапамогай, гуманітарнымі падачкамі на выжыванне. Але гэта не ўплывае на працэс вымірання).

Адраджэнне заўсёды пачынаецца (і толькі магчыма) з духоўнай ідэі адбудовы ХРАМА (сьвятынні). Ізноў паўтаруся: гэта значыць мовы, гістарычнай памяці, культуры, рэлігіі, сымвалаў, велічы і г.д. Ідэалогія, якія дэкліруюць будаваць толькі ДОМ, як правіла, узнікаюць у спецыяльных абставінах, маюць матэрыялістычна-папулісцкі ці падвойны характар і вырастаюць ва ўмовах рэгрэсу, самы зьяўляюцца адноствараннем заняпаду.

Будаўніцтва сьвятынні вымагае ахвярнасці, бо яно не абгрунтавана матэрыяльнымі мэтамі. Каб будаваць храм, трэба ўмець думаць духоўнымі сымваламі, асэнсоўваць іх і адчуваць патрэбу. Вымагаецца адпаведны ўзровень грамадства, каб быць народам і мець індывідуальную адказнасць за нацыянальны інтарэс.

Узровень дасягаецца ў выніку стварэння абставінаў *гістарычнага разьвіцця*. Тады вялікую ролю пачынае адыгрываць характар улады і дзейнасць грамадзкай эліты.

Тым часам пры выхадзе з заняпаду і ў пэрыяд нацыянальнага адраджэння найвялікшую ролю адыгрывае нацыянальнае асьветніцтва і нацыянальная эліта, накіраваная на стварэнне ХРАМА. Дарога павінна весць да воляітэ. Грамадства мусіць мець ідэалы.

Ніякія прагматычныя інтарэсы не прыводзяць да нацыянальнага адраджэння народа, бо адраджэнныя патрабуе ахвярнай барацьбы і не зьяўляецца прагматычным дзеяннем.

Гісторыя чалавецтва набрала вялікі грамадзкі вопыт, што рабіць і чаго не рабіць. Ня трэба, напрыклад, будаваць Баблёнскую вежу,

але заўсёды трэба берачы святанню, нават калі ад яе засталася толькі сцяна.

Шляхі і вынікі нацыянальнага адраджэння добра вядомыя, маем шмат прыкладаў. Тым часам амаль не гаворыцца пра працэсы і вынікі рэгрэсу. У гэтым ніхто не зацікаўлены. А калі і гаворыцца, то ў скажоным выглядзе, найчасцей сьведама падмяняючы паняцці, бо рэгрэсуючае грамадства ня ў стане пра сябе адпаведна паведамляць. Заняпад адных часта адпавядае інтарэсам іншых.

Ацэнка народам самога сябе розная на схіле і на ўздыме. Адраджэнне, што вымагае ахвярнасці, менш праймаецца стратамі, бо на ўздыме на месца аднаго становяцца двое.

Тым часам пры заняпадзе страты неаднаўляльныя. Адсюль патрабаваньне рознай стратэгіі існавання. Пры ўзлёце вырастае роля і вартасць асобы. Але менавіта на схіле прыходзіць усведамленне каштоўнасці кожнага чалавека, патрэбнасці дапамагаць народу на этнічным узроўні, незалежна ад палітычнае і ідэалагічнае арыентацыі. У найбольш здаровай часткі людзей тут спрацоўвае інстынкт выжывання. Гэта разумны інстынкт, бо народ існуе пакаленнямі, а палітычныя погляды, ідэалёгія не абавязкова перадаюцца ў спадчыну. Кожнае пакаленне сінтэзуе сваю ідэйна-палітычную рэальнасць. Дзеці не абавязкова ва ўсім паўтараюць бацькоў. Але з пшаніцы вырастае пшаніца, а з бобу — боб. Культурнае поле трэба берачы ад зарастання.

Тым часам у пэрыяд дэградацыі віды інстынкт (у далёвым выпадку, інстынкт захавання этнасу) якраз аслаблены. Людзі не трымаюцца сваіх, сваёй зямлі, звычайў, сям'і, бацькоў, дзяцей, традыцыяў і г.д. Знікаюць паняцці і патрэбнасць ідэалаў, абавязкаў перад усімі, аслабляецца здольнасць да супраціўлення, да барацьбы за што-небудзь, нават за самую неабходную асабістыя інтарэсы (не чаюм ужо пра інтарэсы народныя).

Працэс заняпаду народа гэта ёсць, перш за ўсё, заняпад сьведамасці. Аднак гэты рух па схіле ня ёсць пэрманэнтным распадам. Адбываецца эфект спісвання. Нейкая частка народу (этнасу) на ўзроўні асобаў і цэлых групў не паддаецца разбурэньню, захоўвае сваю ўнутраную ідэнтычнасць і здольнасць супраціўляцца. Колькасць такіх людзей можа быць рознай і заставацца доўгі час на пастаянным узроўні.

Менавіта дзякуючы перш за ўсё гэтай „сысцнутаў” здаровай колькасці людзей магчымы ёсць фэнамэн *нацыянальнага адраджэння*, і пружына тады пачынае выпроставацца (пры ўмове, калі збераглася бытнасць этнасу).

Калі ж дэградаваны этнас зьнікае і засталася толькі „сысцнутаў” ягонае частка, то яна (гэтая частка, якая ідэнтыфікуе сябе) ёсць самая моцная. Яна можа гістарычна рэалізавацца ў сваіх сысцнутых межах і выявіць надзвычайную здольнасць да выжывання (паколькі тут засталася спрэсаваная здаровая сіла загіблага народу).

Тыповымі прыкладамі такой „спрэсаванай” гістарычнай рэалізацыі ёсць, на мой погляд, краіны Балтыі (Эстонія, Латвія, Летува). Мы яшчэ назіраем таксама шмат дзе ў сьвечы працэс барацьбы за незалежнасць такіх народаў, што панеслі этнічныя страты і захавалі толькі сваё народнае ядро). Гэта валійцы, флямандцы, чачэнцы, татары, адзін з найстарэйшых народаў Эўропы — баскі — і іншыя.

Выпадакў канчатковага народнага замірання, аднак, яшчэ больш. Блізкія прыклады: прусы, яцьвягі, правансальцы, хазары і інш.

Беларускі народ уваходзіць у трэцюю групу дачыненняў, менавіта: нацыянальнага адраджэння і існавання ў форме нацыянальнай дзяржавы. У гэтым стане знаходзіцца пераважная большасць народаў Эўропы. Аднак Беларускае Адраджэнне, якое палітычна рэалізавалася ў 1918 годзе і стварыла беларускую

нацыянальную дзяржаву, неўзабаве было перапыненае акупацый і расчлененнем Беларусі паміж Расеяй і Польшчай. Нацыянальныя сілы, якія павінны б былі ў нармальным умовах забяспечваць якраз дзяржаўную стабільнацю беларускай нацыі, змушаны былі адхіліцца на барацьбу з акупацыйнай палітыкай за выжыванне народа і неўзабаве ў большасці былі фізічна знішчаны; рэшта выгнаная за межы Беларусі.

Да паловы XX стагоддзя Беларускае Адраджэнне было разгромлена, а ягоня дзеячы ліквідаваны. Прытым сталінскія бальшавікі імкнуліся знішчыць перш за ўсё найбольш сьведаму, здаровую частку народа.

Тут трэба адзначыць, што генацыд на Беларусі расейскія бальшавікі праводзілі плянава (гэта значыць, што забівалі беларусаў па разнарадцы). Але адначасна зьнішчалі выбарачна, адпаведныя групы насельніцтва, найперш і менавіта — лепшых людзей. Так было забіта агулам каля трох мільёнаў беларусаў. Таму калі ў 80-х гадах (з падрастаннем новага пакалення) пачалося вызвольнае змаганне за беларускае адраджэнне і дзяржаўную незалежнасць, выпроставае пружыны ўжо не набрала належнай сілы, каб адным махам (як у іншых краінах) скончыць з акупацыйнымі дачыненнямі і рэшткамі каленіялізму.

Мы назіраем перапыненне супярэчлівых працэсаў. У перашай палове 90-х гадоў дамінавалі адраджэнскія тэндэнцыі. З другой паловы 90-х павялічваюцца правыя рэгрэсу.

Генацыд, русіфікацыя і вынішчэнне беларускага народу ў XX-м стагоддзі былі настолькі разбуральнымі для нацыі, што стварылі ў народзе характэрныя праявы заняпаду: абьякавасць да палітыкі, гісторыі, культуры, да нацыянальных ідэалаў; адсутнасць нацыянальнага радыкалізму; няздольнасць да супраціўлення і барацьбы; канцэнтрацыя на прыватным жыцці і г.д.

І рэгрэсіўная тэндэнцыя, і адраджэнскі рух абзначылі „ядро народу” (сканцэнтраваны этнас), лік якога ў 80-х гадах быў вельмі малы і сягаў у сярэднім аднаго-двух мільёнаў чалавек (10-20%). Гэтая лічба была добра відаць падчас гарбачоўскага ўсесавецкага рэфрэндуму вясной 1991 года. Тут акрэсленая велічыня, якая заўсёды вызначаецца пры комплекснай рэакцыі на нацыянальныя праблемы і нацыянальныя сымвалы, такія, як абарона нацыянальнай незалежнасці, беларускай мовы, беларускай школы, беларускага войска, беларускага гэрба *Пагоня* і *Бел-*

(Фота У. Керпініна)

Дзяды — 2001.

Чырвона-Белага Сцяга, гатовасць змагацца з імперскай палітыкай Расіі.

Гэтая цэнтральная велічыня (нацыянальна актывізаванае „ядро народу“) цяпер істотна павялічылася, нягледзячы на супярэчлівыя палітычныя тэндэнцыі, і перакročыла за палову. Але, з прычыны контравэрсійных абставінаў, яна мае, аднак, даволі размытыя межы. (Што ў цэлым якраз і адлюстроўвае становішча пераменнага руху.)

Мушу адзначыць, што ў стабільных незалежных краінах апора грамадства на нацыянальных каштоўнасцях і сымвалах сягае заўсёды далёка за 90 адсоткаў. Нацыянальныя каштоўнасці — тут бяспрэчныя пастулаты для ўсіх грамадзянаў краіны.

У беларускім грамадстве існуюць паняцці, якія ў сьведамасці людзей на Захадзе альбо адсутнічаюць, альбо падразумваюць крыху іншае значэнне. Напрыклад, няма такога шырокага паняцця, як „інтэлігенцыя“, што падразумявае ў нас людзей адпаведнага культурнага, адукацыйнага, сацыяльнага, інтэлектуальнага і маральна-этычнага ўзроўню, вылучаных па роду заняткаў і дзейнасці. На Захадзе такое абавязнае і шырокае вызначэнне патрабуе дадатковага тлумачэння.

Нешта падобнае назіраецца і ў разуменні слова „народ“. Але сутнасць тут не ў разыходжаньнях з Захадам, а ў разыходжанні з часам.

На Беларусі — і сярод інтэлігенцыі, і сярод палітыкаў, і ўвогуле ў грамадстве — пануюць яшчэ народніцкія паняцці пра народ, якія склаліся ў XIX-м стагоддзі (найбольш у рамантычнай літаратуры). Маўляў, народ — гэта найперш сяляне, пастаяннае насельніцтва, што фізічна працуе на зямлі і выяўляе ў сабе асноўныя прыкметы этнасу. Тэа, што пісалі пра гэта і любілі „народ“, былі шляхтай, панамі, разначынцамі і г.д. Адным словам, быў „народ“, і былі „яны“.

Потым „народ“ палюбілі рэвалюцыянеры і распаўсюдзілі гэтыя паняцце таксама на рабочых і на ўсіх, хто займаўся непасрэдна вытворчай ручнай неінтэлектуальнай працай. Значыцца — на сацыяльныя нізы грамадства.

А калі так, то зьявілася жаданне народ ашчаслівіць. Гісторыя

дамовых унутраных войнаў і ўнутранай барацьбы за ўлада сьведчыць, што як толькі зьяўляюцца энтузісты перавярнуць усё ўверх дном, — „шчасьце“ не за гарамі.

У расейскай імперыі найбольш „шчасьцетворнымі“ аказаліся бальшавікі. Грамадства, якое яны пабудавалі, выглядала надзвычай проста: з аднаго боку ўжо „шчаслівы“, часткова апалелы народ, з другога — партыя (бальшавікоў, значыць). Усё гэта называлася: „партыя і народ — адны“.

Таму калі ў Савецкім Саюзе нейкі партыйны „таварыш“ гаварыў пра народ — усё было зразумела, што ён меў на ўвазе. Калі ж гэтак гаварыў не „таварыш“, то, як выяўлялася, пад уплывам „таварышаў“ і пад уздзеяннем адукацыі (дзе вывучалі пэўнаў тыпу Някрасава, „філэсафаў“, тыпу Чарнышэўскага і палітыкаў, кіталгу Леніна), ён разумее тое ж самае, толькі па паняццях XIX-га стагоддзя.

Народ — у савецкім уяўленні — гэта протыя, як правіла, менш адукаваныя людзі, масы, якія займаюцца пераважна ручнай працай, вытворчасцю і гуртуюцца ў натоўп, рабочыя ды калгаснікі.

Савецкае (ці савецка-народніцкае) паняцце пра народ бытуе ў Беларусі па сённяшні дзень. Зьявіліся нават нэўрастэнікі, гатовыя праклінаць быццам бы „дурны народ“ (як яны кажуць), што ня йдзе на барыкады і галасуе за Лукашэнку.

Нацыянальна-дэмакратычнае разуменне паняцця „народ“ (беларускі народ) — іншае. Народ, як я ўжо казаў у пачатку, — гэта ўсе мы — беларусы, жыхары нацыянальна-дэмакратычнай дзяржавы. Гэта ўсе мы — людзі аднаго беларускага этнасу, яго мовы, гісторыі і тэрыторыі, незалежна ад адукацыі, сацыяльнага стану і роду заняткаў.*

Паводле прынцыпаў нацыянальна-дэмакратычнай дзяржавы, кожны беларус есьць частка беларускага народа, кожны можа (мае магчымасць) сказаць: народ — гэта я. Сумяшчэнне індывідуальных інтарэсаў і пачуццё адказнасці за ўсіх — гэта той стан, якім характарызуецца народ у дэмакратыі айчынаў.

* Прадстаўнікі іншых дзяржаваў і іншых нацыянальнасцяў, якія маюць беларускае грамадства і валодаюць усімі правамі, зьяўляюцца інтэгральнай часткай беларускага грамадства (у палітычным і юрыдычным сэнсе). У нацыянальна-культурным сэнсе яны могуць карыстацца правамі нацыянальных мяншын.

Тым часам, калі пагаварыць зь беларусамі, то шмат хто думае, быццам народ — гэта нехта, а ён — так сабе: інтэлігент, ці вучоны, студэнт, ці ўвогуле „просты чалавек“.

За часы акупацыяў і вынішчэнняў і беларускім народзе (як і ў кожным іншым) набралася шмат неадпаведных, чужых, аджылых меркваньяў, наносных якасьцяў, якія адмоўна ўплываюць на мэнтальнасьць, перашкаджаюць адпаведна ацэньваць рэчаіснасьць.

Гэтыя „адмоўныя якасьці“ можна, што называецца, раскласіці па палічках. Але я ня бачу аніякай неабходнасьці ў такога роду аналізе і катэгарычна супраць выстаўленьня народных баячак напаказ у той час, калі зачыняюць беларускія школы, зьневажаюць беларускую мову, аплёўваюць беларускія сымвалы, гісторыю і культуру, Васіля Быкава, Кастуся Каліноўскага, і ўсё гэта называецца афіцыйнай палітыкай. Трэба нам шукаць іншыя спосабы народнай размовы і пазбаўленьня ад недахопаў, чым выстаўленьне іх на публічны агляд у няволі. (Мы ўжо маем гістарычны вопыт самабічаваньня перад чужымі.) Пра нашыя народныя ўнутраныя бядоў публічна мы будзем гаварыць у вольнай Беларусі (калі застанеца ў гэтым патрэба).

Вышэйшая праўда ня ў тым, што ў нас склалася тыя ці іншыя адмоўныя звычкі, а ў тым, што цяпер, як на вайне, патрэбная адказнасьць і разумная самаацэнка, нельга даваць аргументы нягоднікам і ворагам беларуччыня, каб яны потым пашьпельваліся і зьневажалі наш народ, спасылаючыся на вызьняваных самых беларусаў.

Калі йдуць у адведкі да хворага чалавека, то не кажучь яму, як ён кепска выглядае і што можа памерці, бо вышэйшая праўда ў іншым — падтрымаць хворага, каб выздаравеў.

Нам, беларусам, патрэбна цяпер не самакрытыка і не самаэдтва, а *самападтрымка*, станючыя прыклады і станючыя ідэалы. (Тым больш, што самаэдтва — адна з заганаў у нашым грамадзтве.)

Памятаю, нядаўна ў Чэхіі група чххаў і беларусаў слухала беларускую песьню, дзе сьпяваюць-беларус вітаў беларускую „нацыю“, абзьяваючы яе грубым зьыважлівым словам.

„Калі б тае пра чххаў сьпяваў чхх, — сказаў адзін, — яго б проста...“ (Тут я не перадаю, што б зь ім зрабілі, бо не пашыраць экстрэмнісцкія выказваньні, але прусьд быў бы вельмі жорсткі.)

Іншая справа, што чхкі такога не сьпяваюць. Не прыходзіць у галаву. А беларусы — нічога. Слухаюць. Прывыклі, відаць.

Зважайма, аднак, што які мы думаем, так мы і жывём. А не наадварот.

Беларускі народ — гэта ты і я, ён і яны. Не забывайма, што народ існуе на доле (кансерватыўная ягона частка), але разьвіваецца ўгары.

Народ, як яго гаварылася, жыве ў лепшых сваіх прадстаўніках. Павінен быць баяны, давер, лучнасьць паміж злітай і паспелствам (грамадзтвам). І найперш — у разуменьні і ўспрыяеці нацыянальных каштоўнасьцяў. На верхавіне ж народу пляняе і трымаецца найвялікшая адказнасьць за ягоны лёс.

Ці ўсьвядоміла сабе гэта наша беларуская „верхаўна“? Вось дзе пытаньне.

Што трэба рабіць, каб народ існаваў, ствараў і разьвіваўся, як забясьпечыць стабільнасьць ягонаў трыадзінай структуры быцьця?

Як і ва ўсялякай канструкцыі, ідэйнай ці матэрыяльнай, тут ёсьць асновы (апоры), на якіх трымаецца ўвесь баяне зьявы. Калі гэтыя апоры выбіць, структура пачынае распадацца, зьява не разьвіваецца. На зьберажэньне такіх апорных асноваў нацыі павінна накіроўвацца агульная энэргія народа. (Тут падкрэсьліваю, што менавіта *агульная энэргія*, як імпортнаўнае дзеянньне, якое не падлягае сумненьню і ўсьвядамляецца як неабходнасьць.)

На ўзроўні ЛЮДЗЕЙ галоўным зьберагаючым і фармуючым грунтам зьяўляецца *салідарнасьць*. Пачуцьцё салідарнасьці рознае ў розных народаў. Мы гэта выразна бачым на практыцы і заўсёды можам ацаніць вынікі гэтай рознасьці.

Салідарнасьць — вялікая сіла, моц народа. Калі народ салідарызаваны, ён вытрывала пераносіць удары лёсу (страту незалежнасьці, акупацыю, генацыд, рэпрэсіі, перасьлед і інш.). Салідарны народ — непераможны, на салідарнасьці трымаецца грунт яго незалежнасьці і свабоды.

Паучыцьцё салідарнасьці — гэта частка мэнтальнасьці народа, яго складваецца гістарычна на працягу жыцьця пакаленьняў. Яго нельга адразу зьнішчыць і адразу набыць. Патрэбныя адпаведныя ўмовы і доўгі працэс, замацаваны ў падсьвядомасьці.

Трэба разумець, што народу з малой салідарнасьцю цяжка самаарганазавацца (асабліва ў неспрыяльных умовах), ён лягчэй паддаецца асіміляцыі і без супраціву здольны растрываць свой духоўны і народны набытак. Аднак салідарнасьць можна шматкроць павялічыць тады, калі народ усьвядамляе яе неабходнасьць.

На ўзроўні ДОМУ галоўным апірышчам зьяўляецца *незалежнасьць* (дзяржаўная незалежнасьць). Гэтая пазыцыя дасягаецца і зьберагаецца толькі агульным калектыўным дзеянньнем і зьяўляецца ўмовай нармальнага разьвіцьця.

Народнае разьвіцьцё найбольш поўна забясьпечваецца дзяржаўнай палітыкай. Таму на структурным узроўні ДОМУ няма нічога важнейшага за дзяржаўную незалежнасьць, бо толькі тады ўвогуле можна нешта гарантавана плянаваць і рабіць у маштабе ўсёй нацыі.

Цяперашні актуальны лэзунг Беларускага Народнага Фронту: „*Не павы чалавека — галоўнае для беларусаў; а незалежнасьць і свабода, бо не бывае „правоў чалавека“ над акупацыяў*“, — гэты лэзунг зьходзіць якраз з разуменьня прыярытэту дзяржаўнай незалежнасьці. Калі ня ставіць галоўнай мэтай барацьбу за свабоду і незалежнасьць, то можна ўвесь час змагацца за „правы чалавека“ (дасягаючы мізэрнасьці цаной вялікіх ахвяраў), але змарнаваць будучыню ўсёй нацыі. Будучыня найперш — у свабодзе, а не ў выпрошваньні правоў перад акупантамі і дыктатарам.

Змагацца за правы неабходна. Але без барацьбы за волю — гэта лёгкія калябарантаў. Хаця (тут я зраблю адступленьне ад тэмы) нельга адмаўляць нацыянальнай калябаранцыі з акупацыйным рэжымам у сфэры адміністрацыі, бо трэба абараняць народ любымі спосабамі. Аднак і ў абароне трэба мець на мэце змаганьне за незалежнасьць.

Шмат якія беларускія адраджэньцы пэрыяду 2-й Сусьветнай вайны сьведма пайшлі працаваць у цывільную акупацыйную адміністрацыю, адчынілі беларускія школы, тэатры, арганізавалі беларускую модальву, у канцы вайны — беларускі вайсковыя адзінкі, выхавалі паўтысячны беларускі афіцэрскі корпус і адначасна (яны ж) адразу стварылі антыямецкае падпольле — таемную Беларускую Незалежніцкую Партыю, якая змагалася зь немцамі. (І якую гэтапаўці вынішчылі амаль на полаву.)

Потым тысячы беларускіх адраджэньцаў стварылі моцную беларускую палітычную эміграцыю на Захадзе, аднавілі дзейнасьць Рады БНР, удзельнічалі ў халоднай вайне супраць СССР, зьбераглі беларускія сымвалы і Беларускую нацыянальную ідэю, якую ў 80-х гадах зноў узняў і сьвердзіў нанова Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне“.

Другі прыклад калябаранцы: 20-я года, беларускі дзеячы павярэлі абыццям бальшавікоў і вяртаюцца на Беларусь. Яны працуюць дзеля Бацькаўшчыны, беларускай навукі, асьветы, культуры, не ствараўшы ніякага антыакупацыйнага падполья і не змагаючыся з бальшавізмам. Практычна, усе яны неўзабаве былі

фізічна знішчання НКВД, перастраліяння, як качкі, а тыя, што трапілі ў ГУЛАГ, толькі перад сьмерцю зразумелі сваю памылку.

Трэці прыклад: пасяляваенная беларуска-савецкая калябарцыя. Тут згнечаны нават інстынкт супраціўленьня. Абарона Беларуччыны ідзе на ўзроўні адстойвання нацыянальных правоў, дазволеных у межах камуністычнай дактрыны і савецкай палітыкі. Хоць кожны разумеў, што ўсё вырашае не камуністычная дактрына, а крамлёўская ўлада.

Цяперашняя сітуацыя паказвае, што Масква (дакладней —

нацыянальных дзяржаваў. Сьверджаньне нацыянальнай мовы адбывалася рознымі шляхамі, але паўсюдна гэтае пытаньне ўспрымалася тады як палітычнае і вырашалася часам у зацятай барацьбе з імпэрскай палітыкай вялікіх дзяржаваў.

Мова, якая ў сваёй фэнаманальнай сутнасьці зьяўляецца наймагутнейшым сродкам культуры (бо фармалізавала і сфармавала чалавечае думаньне), у пэрыяд стварэньня нацыяў асаісоўваецца якраз у гэтым культуралігічным значэньні як галоўны, зьяўляючы і культурны чыньнік нацыі.

Дзіцячы фальклёрны тэатр „Госыціна”. Менск.

маскоўскай палітычнай ўлада: КГБ-ФСБ) зрабіла тактычныя высновы са стагодавай барацьбы зь беларускім Адраджэньнем. Яна імкнецца насадзіць рускую вышэйшую адміністрацыю ў Беларусі, выключыўшы супрацоўніцтва зь беларусамі нават на ўзроўні былых савецкіх функцыянераў і стварючы пры гэтым сваю квазіпазыцыю зь былой каланіяльнай намэнклятуры. (Тактыка так званая „кірусемага канфлікту”.)

Практычна, ідзе фронтальнае знішчэньне ўсяго беларускага. (Цяпер узяліся за разбурэньне *Куратаў*); за беларускія кадры і за закрыцьцё апошніх беларускіх газэтаў.) Сітуацыя падобная, як у 1943 годзе за часы гаўляйтара фон Готбэрга — беларусафоба і шэфэ Гэстапа, які арганізаваў забойствы дзесячоў Беларускай Незалежніцкай Партыі і ліквідацыю прыхільнага да беларусаў Вільгельма Куба.

Але вернемся да нашай размовы пра апорныя асновы народу.

На ўзроўні ХРАМУ, у сфэры ідэяў, творчасці, веры, культуры, галоўным апірышчам зьяўляецца *нацыянальная мова*.

Я ужо казаў у разьдзеле пра беларускую мову, што змаганьне за ўсталяваньне нацыянальнай мовы было першасным пытаньнем нацыянальнага фармаваньня народаў, стварэньня нацыяў і

Гэты чыньнік унівэрсальны як для эвалюцыйных гістарычных нацыяў, гэтак і для новых, піянерскіх, каланіяльных ці эмігранцкіх грамадстваў, такіх, як, скажам, ЗША, Канада, Аўстралія і інш. Працэсы моўнай уніфікацыі тут даволі вядомыя і складваліся часам у выніку жорсткай ваеннай і палітычнай барацьбы. Адгалоскі яе не закончыліся па сёньняшні дзень. (Напрыклад, змаганьне французкамоўнага Квэбека за незалежнасьць ад Канады).

Агульнапрынята, што працэс складваньня нацыяў спыніўся ў пачатку ХХ-га стагоддзя. Але змаганьне за незалежнасьць і нацыянальнае Адраджэньне там, дзе засталіся рэшткі каланіялізму і імпэрскай палітыкі, прадаўжаецца па сёньняшні дзень (Каўказ, Балканы, Вялікабрытанія, Усходняя Эўропа, Расея).

Імпэрскай палітыка спарадзіла шэраг тактычных і прапагандыцкіх прыёмаў у барацьбе з нацыянальным Адраджэньнем і нацыянальнай мовай.

Самым небясьпечным палітычным вывертам імпэрскай стратэгіі ў змаганьні з нацыямі ёсьць падмена нацыянальнай ідэі рэлігійнай (канфэсійнай) ідэяй. Такая маніпуляцыя, калі яна прышчаплялася ў грамадзтва, заўсёды прыводзіла да басконцай братабойчай барацьбы і разьліву крыві, да падзелу народа па канфэсійнай

прыкмеце, да нацыянальных страатаў. У тым ліку — і моўных (Ірландыя). Найбольш характэрныя прыклады — Балканы, Каўказ, Вялікабрытанія-Ірландыя. (Мы ня кажам тут пра так званы „трэці сьвет“.)

У сферы прапагандыскай дэмагогіі існаваў (і прадаўжае існаваць) цэлы набор прыёмаў супраць усталявання нацыянальных моваў: ад даказвання „непаўнастараннасці“ і „памарсласці“ чый-небудзь мовы (напрыклад, Карл Маркс пра чхаў, рускія — пра „інародцев“ і г.д.) да сцвярджэння ўвогуле — другаснасці мовы ў сістэме нацыянальных каштоўнасцяў. Маўляў, мова, быццам бы, ня мае значэння. Галоўнае — „самастойнасць“, „свой шлях“. Гатовыя былі няшчыра гаварыць нават пра „незалежнасць“ (аўтаномію) у складзе імперскай дзяржавы. Нацыя, маўляў, можа быць і бяз мовы, а вось „народнасць“, „адметнасць“ — трэба паважаш.

„Мы — за Беларусію, но протів белорусского языка“, — казалі афіцыйныя расейскія непрыяцелі Беларускаму ў пачатку XX-га стагоддзя (прадстаўнікі розных агенцтваў таварыстваў, тыпу „Белорусское Общество“, „Крестыяны“, газета „Белорусская жизнь“, усялякія саланевічы, кавалокі і іншыя „дзязьячы“). У гэтай думцы выяўлялася сутнасць ахоўніцкай ідэалогіі „западнарусизма“. На ёй тоўпіліся потым розныя „абласьнікі“ ды „інтэрнацыяналісты“.

У апошнія гады існавання Савецкага Саюзу, калі ўжо набірала моцы новае Беларускае Адраджэнне, зноў з’явіліся людзі, якія то тут, то там пачыналі гаварыць: маўляў, „язык не нада — нада свабода“, „главное ликвидировать тоталитаризм“, „главное не язык, а демократия“. Потым, калі атрымалі ня тую „дэмакратыю“, пачуліся галасы: „главное не язык, а права человека“ і г.д.

Лапідарныя сэнтэнцыі, аднак, зьяўляюцца зусім не спантанна. Пытанні прадуманыя на ўсё ўзроўні. „Што лепш, — пытаюць, напрыклад, — калі хто гаворыць па-беларуску і супраць незалежнасці, ці калі хто гаворыць па-руску, але за незалежнасць?“ Глядзіш, які-небудзь прастак і задумаецца. (Ёсць людзі, гатовыя па наіўнасці выбіраць нават паміж куляй і вяроўкай, хоць выбіраць трэба іншае, бо тут няма выбару.)

Гэтакая палітпрапаганда на бытавым узроўні, нават самага прымытунага кшталту, — далёка не бяшчодная справа ў каліяняльна дэфармаваным грамадстве.

Цікавае назіраньне. Калі нават у вельмі агульных рысах прааналізаваць антыбеларускую дзейнасць у нашай краіне на працягу другой паловы XX-га стагоддзя, так ці гэтак выкліканую ўсходняй палітыкай, то заўважаем, што найбольшая актыўнасць, найбольшая колькасць звязаных тэмаў і найбольш выразныя тэндэнцыі разбурэння відаць былі якраз у накірунку знішчэння беларускай мовы. Тут праходзіў магістральны ўдар па беларускай нацыі, які яшчэ раней пакінуў у гісторыі ўнікальны сьведчанні цемрашальства. (Напрыклад, афіцыйная забарона ў 1840-м годзе рускім Сэнатам ужывання назвы „Беларусь“ — і, адпаведна, беларускай мовы — ці рэпрэсіўныя сталінскія асіміляцыйныя дэкрэты аб „рэформе“ беларускай мовы і набліжэнні яе да расейскай.)

Уражае, аднак, нават ня гэтак характар антыбеларускіх дзеянняў, колькі іхняя бязлітасная паслядоўнасць, цягласць, на працягу ўсёй гісторыі дачыненняў з чужой уладай, накіраваная да адной палітычнай мэты — поўнага знішчэння Беларускай культуры, Беларускай дзяржаўнасці, Беларускага народа і русіфікацыі яго рэштат.

Выключнасць антыбеларускай палітыкі з боку Масквы тлумачыцца, перш за ўсё, старым цывілізацыйным канфліктам. Пасля разбурэння і заняпаду Кіева (Кіеўскай Русі) вызначыліся

два варагуючыя цэнтры аб’яднання ўсходніх славянаў: Вільня (Вялікае Княства Літоўскае) і Масква (Масковія, потым — Расея). Больш магутныя і эўропаморфнае Вялікае Княства, тым ня менш, было ўрэшце разбурана, бо апынулася паміж дзвюх экспансіяў: заахопніцкай з Захаду (немцы) і агрэсіўнай, варварскай — з Усходу (манголы, Масква). Падзел Усходняй Эўропы адбыўся ў канцы XVIII стагоддзя, пасля таго, як ўсходнія і заходнія экспансіі аб’ядналіся і Беларусь цалкам трапіла ў зону Расеі.

Для Расеі гэта была найвялікшая стратэгічная перамога за ўсё яе існаванне. Ліквідаваны асноўны супернік. Царызм лічыў, што ўтрымаць у будучыні гэтую заваёву, стратэгічную тэрыторыю і манопольную пазыцыю ён зможа толькі разбурываючы беларускую дзяржаву, знішчыўшы беларускую гісторыю і беларускую мову (напакальі гэта ўсё ўзаемазвязана).

Татальнае, агульнае вынішчэнне беларускай культуры, русіфікатарская асіміляцыя стала афіцыйнай палітыкай Расеі ў Беларусі, праводзілася непарэдна (XIX ст.), праз каліяняльную адміністрацыю (XX ст., камунізм), цяпер робіцца праз дыктатуру стаўленьнікаў.

Калі мы адзначаем апорную функцыю мовы ў вышэйшых (ідэйных) дачыненнях народа, то маем на ўвазе нармальны працэс эвалюцыйны працэс развіцця цывілізацыі, натуральны працэс фармавання нацыяў і развіцця культуры ў межах аднаго ўзроўню грамадства.

Мы не разглядаем тут зьявы трэцяга сьвету, арганізацыю дзяржаваў на руінах эўрапейскага каліянялізму тымі этнічнымі супольнасцямі ды плямёнамі, якія займаліся паліваньнем, жывёлагадоўляй ды збіральніцтвам, ня мелі сваёй пісьмовасці, алфавіту, культурнай гісторыі, але з адходам каліянізатараў стварылі, пры іх дапамозе, свае ўрады і адміністрацыю на партугальскай, французскай ці іншай эўрапейскай каліяняльнай мове. Зьявы гэтакіх докалінізацыі і дзяржаўнасці часцяком доволі змушаныя і хімерныя, з прычыны папярэдніх гвалтоўных каліяняльных парушэнняў, глыбокай дэфармацыі натуральных дачыненняў ды патрэбаў развіцця больш простых супольнасцяў.

Докалінізацыйныя працэсы ў трэцім свеце вельмі нягледзячы паказваюць, што калі мова народа не зьяўляецца інфармацыйным чыньнікам ягонага гісторыі (гэта значыць, пісанай фіксацыі падзеяў, ня кажам ужо пра літаратуру), то зьявляюцца (культурная) функцыя мовы аслаблена. Чым больш культурны народ, тым мацнейшае культуратворнае (і адпаведна, палітычнае) значэнне мае для яго нацыянальная мова. Невыпадкова развіццё нацыянальнай мовы, яе існаванне, ужыванне, зберагаючыя абставіны рэгулююцца ня толькі нацыянальным грамадствам, але і дзяржаўнымі законамі.

Беларуская мова ў гэтым сэнсе — надзвычай яркі прыклад высокай культуратворнай напоўненасці яе інфармацыйнай ролі ў грамадстве. Наша старажытная гісторыя напісаная па-беларуску. Сотні тамоў Мэтрыкі Вялікага Княства Літоўскага, кнігі Магістратаў беларускіх гарадоў, перапіска знакітых людзей, дэпыматаў, вялікія помнікі права — Статуты Вялікага Княства, старажытная перакладная літаратура, дыярышы, потым тэксты Школьнага тэатру, Батлейкі, казані і граматыкі, прамовы і канты, духоўныя творы — усё гэта, ня гледзячы на вынішчэнні, захавала наша гісторыю ў выдатнай беларускай мове. Я не кажу ўжо пра гісторыю і літаратуру нашага нацыянальнага Адраджэння ў XIX-м і XX-м стагоддзях.

Калі б уявіць нечамгчымае, што беларуская мова яким-небудзь катастрафічным чынам раптам знікла (пра што стараюцца нашыя непрыяцелі) і народ застаўся б бяз мовы, то ўся беларуская гісторыя і культура сталася б для яго адсечанай, мёртвай для новых

пакаленьняў беларусаў. Яны як бы павісьлі б у паветры, безабаронныя перад русіфікацыяй і анжэсіяй, пазбаўленыя грунту нацыянальнага існаваньня. На гэтым бы беларуская гісторыя і скончылася, нацыя знікла б, як туман, як пыл над вадой.

Успомім 73 гады камуністычнай русіфікацыі, калі вынішчылі мову ў афіцыйным ужытку, сфарсіфікавалі беларускую гісторыю, абудзі культуру ў лашці і пачалі яе адлік з 1917 года. Яшчэ адно-два пакаленьні такога існаваньня, і ... я ня ўпэўнены, ці адбылося б ужо Беларускае Адраджэньне.

*Беларуская мова — гэта мы. Мы існуем як гістарычная нацыя толькі таму, што жыве ў грамадзтве беларуская мова і людзі яе падтрымліваюць. Наше нацыянальнае Адраджэньне і народнае існаваньне, гэтак жа, як існаваньне іншых народаў Эўропы, звязанае з адраджэньнем і жыцьцём нацыянальнай мовы. **Наша беларуская народная вечнасьць — у беларускй мове.***

Гэта ёсьць абсалютная праўда, неабходнасьць, якая не падлягае дыскусіі.

Акупацыя Беларусі і жорсткая антыбеларуская палітыка праводзілася якраз тады, калі ўся Эўропа будзілася да нацыянальнага жыцьця. Татальная забарона мовы выключыла легальнае разьвіцьцё беларускай літаратуры. У падпольлі нацыянальная літаратура разьвіццё не магла. (Хоць і зьявіліся беларускія ананімныя творы.) У выніку беларусы страцілі ў XIX-м стагоддзі мноства творчых людзей, якія вымушаны былі пісаць па іншых мовах і аддалі свае таленты іншым народам.

Літва! Радзіма мая! Ты, як здароўе.

Як даражыць табой трэба, толькі той зьведаў.

Хто цябе страціў...

У самым пачатку нацыянальнай эры Беларусь страціла найвялікшага паэта. Можам даказваць цяпер, колькі заўгодна, як думаў Адам Міцкевіч, скуль паходзіў, што любіў, пра што пісаў, як адлюстраваньне наш беларускі быт і дух. Але ён пісаў па-польску і ўзбагаціў Польшчу. Ён ня быў чыгэльным для беларускага народа, а для тых, хто чытаў (па-польску), ён быў ужо не сваім. Вырасьшы мова.

Толькі прагэ тэ годуў другі раз нарадзіўся яшчэ адзін беларускі Міцкевіч, якая народ ужо ня страціў. Ён стаў Коласам на роднай ніве. Ягоная „Новая Зямля“ ёсьць найвялікшым шэдэўрам і праграмным творам беларускага існаваньня. Перамагла беларуская мова.

Падсумоўваючы размову аб апорнасьці (цэнтральнасьці) беларускай мовы на Узроўні вышэйшых дачыненых жыцьця нацыі і азіраючыся на пройдзены гістарычны шлях супраціўленьня і выжываньня, з палёгкай адзначаю, што ў неверагодна цяжкіх умовах безьзыходнасьці і страт беларусы здолелі абмінуць найбольш небясьпечныя камяні, пасткі магчымых будучых няшчасцяў і пазьбеглі разбуральнай бяды. Мы шмат страцілі: і сталіцу, і велізарныя тэрыторыі, і мільёны насельніцтва, але захавалі ўнітарнасьць нацыі, адзінства культуры і адзінства народу пры шматлікасьці канфэсіяў. Пры невысокім (пакуль што) узроўні нацыянальнага пачуцьця нас, беларусаў, аб'ядноўвае, перш за ўсё, наша культура, гісторыя, мова і не разьядноўвае рэлігія.

Гэта вялікае народнае дасягненьне. У змаганьні з імпрэрыяй мы пазьбегнулі таго, ад чаго не зьберагліся некаторыя іншыя народы (ірляндцы, сэрба-харваты, ліванцы і г.д.) — канфэсійнай нянявісьці. Беларусам не змаглі навязаць канфэсійны разлом нацыі, мы разумна абмінулі той час, калі такое магло стацца.

Псіхалягічнаму адзінству і талеранцыі беларусаў паспрыялі

самы падзеі: пратэстантызм і зьнішчэньне пратэстантызму, Вунія і потым зьнішчэньне Вуніі рускімі, затым насаджэньне рускага праваслаўя ды палінізацыя тутэйшага каталіцызму, а потым перасьлед услякай рэлігіі бальшавікамі і г.д. Народ адчуў, што канфэсія ня ёсьць тым грунтам, на які можна моцна абаперся. Вывад, які стыхійна быў зроблены з гістарычных пераменаў і які адпавядаў псіхалягічнаму складу беларуса, такі: *з суседзямі трэба жыць згодна*. Беларусы ня любіць канфліктаваць. Гэта той выпадок, калі нашыя сацыяльныя недахопы зьяўляюцца працягам нашых гістарычных пераваг.

Мы, прывыкшы да нармальнага людзкага абыходжаньня адзін з адным, не зважаючы на рознасьць, часам недацэньваем гэтак сваё жыцьцё.

Каб апаціць сябе, варта глянуць на іншыя месцы ў стыку былых імпрэрыяў. Сэрба-харвацкі народ (а гэта адзін народ) гаворыць на адной сэрба-харвацкай мове (таксама ў Босьні, Чарнагоры і Герцагавіне). Толькі для заходняга насельніцтва (харватаў) яна пішацца лацінкай, для ўсходняга (сэрбаў) — кірыліцай. Усходнія — праваслаўныя, заходнія — каталікі. Кожныя маюць сваю дзяржаву і пры нагодзе неавідзіць адзін аднаго ды рэжучь з такой лютасьцю, што па сёньняшні дзень ня ў стане разабрацца з гэтым нават Гагскі Трыбунал. (Я ўжо не кажу пра сэрба-харватаў мусульманаў у Босьні і Герцагавіне.)

Такія ж самыя прэспэктывы, такая ж небясьпека падсьцерагала ў гісторыі і нас, беларусаў. Больш таго, — нас турхалі да гэтага нашыя непрыяцелі (а некаторыя, найбольш шпуня, штурхаюць яшчэ й цяпер). Але нічога не дамагліся. То ці ж ня мудры, ці не вялікі наш Беларускі Народ!

Апошняя фармальнае небясьпека нацыянальнага расколу была абмінута ў 1912 годзе, калі беларускія адраджэньцы, згуртаваныя вакол падпольнай БСГ (*Грамады*) і легальнай „*Нашай Нівы*” (з большага — каталікі) вырашылі, што трэба ўжываць для газэты адзіны альфабэт, апыталі чытачоў і перайшлі толькі на кірыліцу. (Раней газэта друкавалася падвойна: на кірыліцы і на лацінцы.)

Рапэньне было разумным і палітычным. Патрэбны быў толькі адзін альфабэт, і толькі на кірыліцы трэба было пісаць і друкаваць тым, хто рэальна ацоньваў рэчаіснасьць, ведаў гісторыю, думаў пра беларускае Адраджэньне і адзінства нацыі. Цяпер, як кажуць вайліцы, мы ўжо за вуглom.

Ужо дзвесьце гадоў беларусы прыглядаюцца да сябе, як бы шукаючы прычынаў народнай бяды і выйсьця з залежнага стану.

Выйсьце заўсёды ёсьць. Хаця б, напрыклад, падрыхтаваць станочныя палітычныя зьмены. Але, па-першае, гэтыя зьмены трэба зрабіць самым. Другое — як бы і куды б мы ні „выходзілі”, мы заўсёды спаткаемся самы з сабой. Адсюль усё і пачынаецца: з унутранага (індыўдуальнага і грамадзкага) ўсведамленьня нацыянальных патрэбаў і нацыянальнай неабходнасьці з гатовасьці рабіць, як трэба, а не „як хочацца”, са спадзяваньня на сябе.

Патрэбная духоўная асьветніцкая праца, культурная і палітычная, вялікая і штодзённая, бо нічога само не адбудзецца, ніхто для нас нічога ня зробіць, нічога ня „дасць”. Беларускае інтэлігенцыя, часам, забываецца пра гэта і чакае нечага ад „народу”, абураючыся за бязьдзейнасьць. Аднак, у пэрыяд апатыі, у міжчасьці якраз толькі нацыянальная эліта можа і мусяць дапамагчы народу ўсьвядоміць свой грунт, адчуць сілу, расплюшчыць вочы, праклясьці шлях у вечныя канцоўнасьці нацыі, ў храм, які здольны пабудаваць усе разам.

4. БЕЛАРУСКАЯ ТЭРЫТОРЫЯ І ПРЫРОДА

Кожны народ жыве на сваёй зямлі, якая зьяўляецца ягонай тэрыторыяй. Гісторыя сведчыць, што тэрыторыя была і ёсьць найгадоўшым нацыянальным багацьцем, найвялікшым народным дабрам.

Кожны народ імкнуўся абараніць сваю жыццёвую прастору, а некаторыя — пашырыць яе за кошт іншых. За тэрыторыю ішло змаганьне і бяскоńczыя войны.

Зьява і паняцьце прасторы ёсьць паважная праблема філясофіі, матэматыкі і фізічных навукаў. Прастора, злучаная з часам (ці дакладней — „*прастора-час*“), ёсьць асновай быцьця фізічнага сьвету. (Гэта значыць — рухомай рэальнасьці, сьвету, у якім мы жывём.)

Прасторавыя параметры формы і руху (існаваньня) мусяць мець любое цэла, элемент, частынка ці стан часцінкі (хвалія) на ўсіх узроўнях фізічнага сьвету. Але ўсьведамленьне, пачуцьцё жыццёвай прасторы ўласнасьце толькі істотам жывой прыроды.

Усялякі жывы індывідум (асобіна) акрэсьлівае сваю прастору (гэта значыць межы, у якіх існуе, рухаецца). Прытым, чым больш высокая біялягічная і псіхічная арганізацыя жывой істоты, тым больш выразна акрэсьленьне ёй сваёй прасторы. Найбольш абазначана яна ў чалавека, што выклікала адпаведны сацыяльныя формы яе працягу (кшталтаваньне жыльля, уласнасьці, недатыкальнасьці асобы і г.д.).

Сацыяльнае асэнсаваньне сваёй індывідуальнай прасторы чалавекам не заўсёды супадае з рэалізацыяй. Яно можа розніцца, не супадаць з матчынымі, залежыць найперш ад узроўню разьвіцця і культуры грамадзтва.

Няроўныя таксама біялягічныя інстынкты адчуваньня ўласнай прасторы, зьвязаныя непасрэдна з цэлам. Спэцыялісты адзначаюць, напрыклад, значную шырыню індывідуальнай (біялягічнай) прасторы ў нашчадкаў англа-саксаў і кельтаў і іншыя (меншыя ці большыя) параметры ўспрыняцьця яе ў прадстаўнікоў суседніх зь імі этнічных супольнасьцяў і групаў.

З таго, што мне ўдалося назіраць асабіста, здзячы па сьвечце, я магу толькі пацьвердзіць агульны меркаваньні. Людзі ў Амэрыцы, напрыклад (нават у такім тлумным і выключным горадзе, як Нью-Ёрк), на вуліцах, у транспарце, у грамадзкіх, гандлёвых месцах, у чэрагах — усюды, практычна, не датыкаюцца адзін да аднаго. Калі ў вузкім месцы, на вуліцы, на эскалатары, у вагоне ці ў краме вас мінаюць, то абавязкова просьць прабачэньня. Гэта азначае, што, маўляў, выбачайце, я небясьпечна мінаю вашу тэрыторыю, але я добра да вас настроены, толькі павінен тут прайсьці.

Калі нехта, напрыклад, у чэрае (дзе стаяць, як правіла, амаль што за мэтр адзін ад аднаго) незарок даткнуўся да іншага, то іншы недаўменна адварочваецца і глядзіць, у чым справа, чаго ад яго хочунь. Таму сітуацыя, каб нехта не заўважыў, што даткнуўся да іншага і не напярэці вы прабачэньня, проста выключнае. Інакш — гэта надобная сітуацыя.

За пяць гадоў прыядзіннага знаходжаньня ў Амэрыцы, іншых, скажам так, „тэрытарыяльных“ адносінаў між людзьмі — я не назіраў. Тым часам за гэты прыяд і ні разу ні бачыў, каб нехта ў гарадзкім транспарце (мэтро ці аўтобусе) аступіў месца старому, калеку ці жанчынне. Людзі (сталыя і маладыя) проста ня ведаюць, што так трэба рабіць. Іх такому не навучылі.

Гэтыя два прыклады правядзеньня сацыяльнай культуры маюць рознае падложжа: з аднаго боку — абкультураны інстынкт пачуцьця прасторы, з другога — маральны нуль, не прыгнечаны тэрытарыяльны эгаізм асобіны.

Акультураны інстынкт, разуменьне тэрытарыяльнага права,

павага да шырокай індывідуальнай прасторы чалавека спрыяе прыяным дачыньням паміж людзьмі.

Грамадзтва, дзе ў масе, у натоўпе не датыкаюцца адзін да аднаго, не штурхаюцца, не зьываюцца, не гавораць грубых слоў, стварае добрыя ўмовы для самапачуцьця асобы. І наадварот: там, дзе адсутнічае пашана да прасторавай аўтаноміі чалавека, адбываецца нарастаньне азлобленасьці і агрэсіі.

Раней, за саветамі, мне рэгулярна прыходзілася назіраць такую карціну. Падыходзіць пусты вясковы аўтобус. Лі дзьвэрэй скапліваецца натоўп, чалавек 15-20 і шчыльна сіснуцца, чакаюць, пакуль шофер сходзіць у аўтобусную станцыю, вернецца і адчыніць дзьверы. Зь вартаньнем шафэра ціск павялічваецца, куча робіцца нібы адзінае цэла, і, калі дзьверы адчыняюцца, яно — гэтак сьціснутае чалавекіца з жанчынаў і мужчынаў — не адразу можа нават зайсьці праз праём у пусьты аўтобус. Нарэшце прарываюцца першыя, ускакваюць унутр і, штурхаючыся, з шумам разьбігаюцца па салоне.

Калі потым спакойна зайсьці ў аўтобус, то людзі ўжо сядзяць, стаяць і размаўляюць між сабой, які ні ў чым ні бывала. Ніхто не адчувае ні зьбіжэжанасьці, ні прыніжэньня, ні сораму за тое, што толькі што адбывалася перад зачыненымі дзьвэрэямі.

Тут жа побач, за рэспубліканскай мяжой, у балтыйскіх суседзях, быў той жа сацыялізм, тыя ж калгасы, такі ж узровень жыцьця, практычна, такі ж узровень бытавой культуры і тыя ж савецкія аўтобусы, „ЛАЗы“ ды „ЛАЗы“, але не стваралася перад імі гэтакое „чалавекіца“.

Я прывёў адзінкавы прыклад. Але „чалавекіца“ у нас узнікае ўсюды, часта — зь нечаканай нагоды, без аніякай лягічнай неабходнасьці і абгрунтаваньня. Мы лічылі гэта раней вынікам дэфіцытнага сацыялізму.

Можна дыскутаваць аб бытавой культуры, аб неабкультуранасьці прыродных інстыктаў, і тут — рацыя. Але ў падложжы гэтай неабкультуранасьці — розны маштаб асэнсаваньня ўласнай прасторы, рознае адчуваньне індывідуальнай тэрыторыі.

Напрошваецца лапідарнае пытаньне: ці не карэлюецца маштаб асэнсаваньня ўласнай прасторы індывідуумам з патрэбнасьцю індывідуальнай свабоды? Напярэці тут нічога не карэлюецца. Гэта відавочна. Хоць і можна выявіць пэўныя сувязі. Мае значэньне, аднак, сама зьява, сам фэнамен індывідуальнай прасторы, які ў вельмі адметны і сваісты спосаб праўдзеньнага на калектыўным, грамадзкім узроўні быцьця людзей як народу, калі ягоная тэрыторыя ёсьць неад’емнай часткай народнага існаваньня.

Паўнавартаснае этнічнае асэнсаваньне сваёй калектыўнай жыццёвай прасторы зьявілася ў людзей толькі пасля пераходу да земляробства і аседлага жыцьця. Людзі, прывязаныя да аднаго месца, сталі глыбей адчуваць патрэбнасьць гэтай знаёмай канкрэтнай прасторы. Яна стала больш пазнавальнай для чалавека, часткай ягонага штодзённага жыцьця. Прырода, зноў жа, канкрэтызаваў я прастору, становіцца ня толькі агульным асяроддзем існаваньня, але як бы прыродным домам. Пастаяннае месца, пастаянная прырода і пастаянныя суседзі спрыялі сталым кантактам паміж людзьмі, далейшаму разьвіццю паняцьцяў „сваё“ і „наша“. Людзі адной тэрыторыі, якія ўжо раней адрозьнівалі сябе ад чужых па мове і сваяцтве, асеўшы на зямлі, умацавалі сваё супольнае адзінства, наладзілі пастаяннае сувязь з пастаянным абставінах.

Калі лічыць, што людзі эвалюцыйна разьвіліся з прыроды, то самаўсьведамленьне сваёй грамадзкай асобнасьці і адрозьненне ад іншых групаў людзей павінна было мець першасны штуршок

якраз ад усведамлення сваёй калектыўнай тэрыторыі. Паняццевае развіццё мовы і думаньне паспрыялі *асэнсаванню* супольнай прасторы як чыньніка лучнасці людзей. Фігуральна гэта выглядала так: маўляў, тыя, што гавораць інакш і робяць па-іншаму, — жывуць „там“, а мы — „тут“. *Тутэйшасць* ёсць форма супольнага усведамлення.

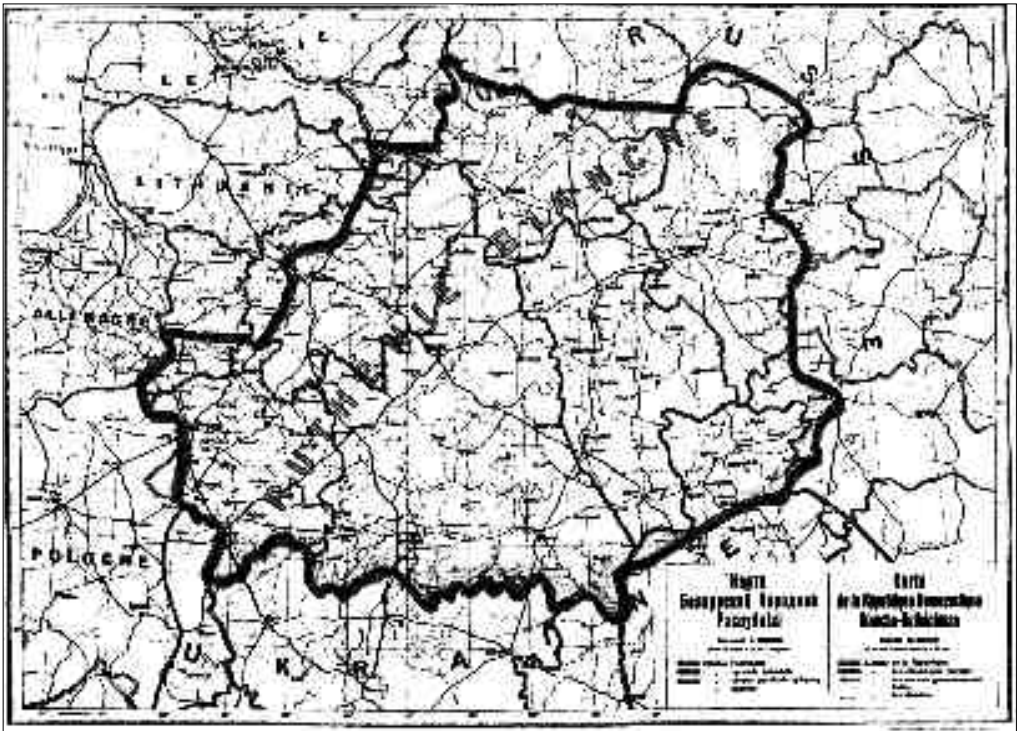
Пераход да земляробства і аседлага жыцця быў плённым для ўмацавання і паглыблення *этанічнай сьведомасці*. У сферы пастаяннага, прывязанага да мясцовасці насельніцтва лепш развілася этнічная культура (перадача традыцыяў праз лучнасць пакаленняў).

Асэнсаваньне калектыўнай прасторы паспрыяла ўнутранай кансалідацыі ранніх этнасаў. За *азульную* тэрыторыю выляса *сумеснае* змаганьне. Тэрыторыя этнічнага рассялення стала перашаснай супольнай каштоўнасцю.

афармляюцца сацыяльна-праўныя дачыненні зямельнай ўласнасці, зьяўляюцца гарады, пісьмовасць, фіксуецца пісаная гісторыя.

Тэрытарыяльна-прыродны чыньнік тут, як і раней, адыгрывае асноўную псіхалагічна-адзначную ролю. Але моўна-культурныя і сацыяльна-палітычныя аспекты пачынаюць дамінаваць у грамадзкіх паводзінах і ў грамадзкім выбары.

Гэта асабліва стала добра відаць з развіццём гарадоў і ростам гарадскога насельніцтва. Гарады былі месцам канцэнтрацыі больш развітай культуры і больш складаных сацыяльна-культурных адносінаў. Тут быў і больш высокі, ідэйна асэнсаваны ўзровень народнай сьведомасці. Гарадское грамадства больш аддалена ад прыроды, яно існуе ў сферы *створаных ім* дачыненняў і ў асяроддзі *арганізаванай ім* сацыяльна-архітэктурнай прасторы. Народная сьведомасць у сферы лепш арганізаванага асяроддзя і

Мана Беларускай Народнай Рэспублікі.

У гэты час глыбока асэнсоўваецца прырода як неад'емная частка існавання. Экзыстэнцыяльная і псіхалагічная залежнасць ад прыроды ў этнічных народаў вельмі моцная. Для гэтакіх людзей прыродная прастора ёсць іхная агульная радзіма. Гэта тое, што іх найбольш злучае, дае першасныя сродкі для выжывання, забяспечвае жыццёвую рэалізацыю, веру ў свае сілы і псіхалагічны камфорт жыцця.

Наступны этап грамадзкай самаацэнкі і самавыяўлення — *народная сьведомасць*. Яна замацоўваецца ў грамадстве тады, калі ўзьнікае дзяржава (дзяржаўная арганізацыя ўлады) і

абкультуранай прасторы гарадоў набывае больш абстрагаванае (а значыць больш абагуленае) асэнсаваньне, агрэгуе латэнтныя катэгорыямі, сістэмнымі паняццямі. Супольная (народная) сьведомасць гаражанаў (мяшчанаў) менш звязаная з псіхалагічным асэнсаваньнем прыроднай прасторы і кансалідуецца на рацыянальным абгрунтаваньні свайго калектыўнага (народнага) адзінства. А гэта, як бачым, ёсць вышэйшы і мацнейшы ўзровень сьведомасці.

Народная сьведомасць — гэта тое ж этнічнае, калектыўнае ўсведамленне сябе, але дамінуючым і фармуючым фактарам яе (псіхалагічным і рацыянальным) зьяўляецца *культура*.

Сучасная культура развівалася найперш праз гарады. Гарады

былі (і застаюцца цяпер) матарам культуры. Зразумела, чаму культурна арганізаванае грамадства заўсёды імкнулася зблізіць горад з вёскай, не дапусціць вялікага разрыву паміж гарадзкім і вясковым існаваннем. (Пра гэта я пісаў у артыкуле „Урбанізацыя“.)

Такім чынам стварэнне дзяржаўнасці (дзяржаўнай улады) і ўзнікненне гарадоў (рост гарадскога насельніцтва) у праўна арганізаваным земляробчым грамадстве паспрыяла афармленню *народнай свядомасці* жыхароў адной мовы, адной культуры і адной тэрыторыі.

Наступны этап кансалідацыі людзей — *нацыянальная свядомасць*. Яе афармленне звязанае з пачаткам працэсу пераходу да індустрыяльнага грамадства. Пераход паўсюдна суправаджаўся бурным ростам гарадоў, які быў выкліканы развіццём машынай (таварнай) вытворчасці. У выніку адбылося пераэрэктыванне балансу насельніцтва ў карысць гарадскога.

У XX-м стагоддзі бальшыня насельніцтва індустрыяльных краінаў жыве ў гарадах. Асноўным сродкам уласнасці становяцца грошы, што паспрыяла павелічэнню індывідуальнай свабоды чалавека і мабільнасці яго ў грамадстве.

У гэтых умовах (на індустрыяльным узроўні развіцця грамадства) нацыянальная свядомасць становіцца *формай ідэалёгіі* і грунтуецца, найперш, на *нацыянальнай ідэі*. Гэта значыць на такой ідэі, якая імкнецца да стварэння *нацыянальнай дзяржавы* і асэнсоўвае нацыянальны каштоўнасці грамадства (найперш — мову, народ, тэрыторыю, культуру, гісторыю, рэлігію і г.д.) як сродкі яго фэнамінальнага існавання, кансалідацыі і развіцця.

Зразумела, чаму з развіццём нацыянальнай свядомасці пачалі развалвацца імперыі, што былі турмой народаў. (Народы, сьвярджаючы нацыянальны каштоўнасці, імкнуліся стварыць самастойны нацыянальны дзяржава.)

Судносіны гарадскога і сельскага насельніцтва ў індустрыяльным грамадстве мелі вялікае значэнне для фармавання нацыянальнай свядомасці. У традыцыйным эвалюцыйным развіцці нацыі працэс адбываўся напружана, але бесканфліктна. У адраджэнскім развіцці (гэта значыць шляхам змаганьня з імперыяй ці за незалежнасць ад іншай дзяржавы) рашаючай была барацьба за сьвярджаўнае нацыянальнай мовы і за горад (за гарадское насельніцтва).

Некаторыя нямецкія інтэлектуалісты ў сярэдзіне XIX стагоддзя (напрыклад, К.Марке) пісалі пра чхаў як пра загіблы народ, які канчаткова анямечаны і ўжо ніколі не падымецца. Але ў другой палове XIX стагоддзя рэзка ўзмацнілася чэшскае нацыянальнае Адраджэнне. Таварныя адносіны выклікалі павелічэнне насельніцтва гарадоў, куды перасяліліся чэшскія сяляне, якія ператварыліся там у дробных прадпрыемальнікаў, гандляроў, рамеснікаў, купцоў, рабочых і г.д. Яны-то найперш і падтрымалі чэшскі нацыянальна-культурны і адраджэнскі рух. Гарады пачалі рабіцца ўсё больш чэшскімі па мове і на насельніцтва. Урэшце яны і вырашылі зыход нацыянальнага змаганьня за чэшскую культуру і чэшскую незалежнасць.

Гэта клясичны шлях нацыянальнага Адраджэння ў Эўропе. Такой дарогай ішлі і беларусы. Шмат якія беларускія нацыянальныя дзеячы дэкларавалі стаўку выключна на вёску і не даваралі зрусіфікаванаму гораду. Яны лічылі, што свядомы беларус, вышаўшы з вёскі і атрымаўшы нацыянальнае адукацыю, апануе і створыць нанова беларускую гарадскую культуру. Так яно і пачынала рухацца. Але знешне-палітычныя сілы і акупацыйны прыпынілі і дэфармавалі гэты рух.

Трэба ўлічыць, што зьява індустрыялізацыі грамадства, — гэта не нацыянальны, а *цывілізацыйны* працэс, які выклікаў зрух у нацыянальнай свядомасці людзей. Паўтаруся, што галоўны яго цывілізацыйны вынік — утварэнне нацыяў і перабалюсаванне насельніцтва з сельскага ў гарадское.

Большасць людзей індустрыяльнага грамадства (як мы ўжо адзначылі) жыве ў гарадах. Гэтага не назіраецца, напрыклад, у „трэцім свеце“. Там большасць — бедныя і жывуць у вёсцы. Гэтым якраз і характарызуецца „трэці свет“. Сацыяльная дэмаграфія тут мае вызначальны культуралогічны сэнс.

Увогуле, трэба мець на ўвазе, што ў працэсе цывілізацыйнага руху некаторыя народы ці этнічныя супольнасці па тых ці іншых прычынах выпадаюць з агульнага цывілізацыйнага развіцця. Яны альбо знікаюць, альбо цяжка існуюць (экзистуюць).

Тысячу гадоў таму, калі балты і славяне (цяперашнія беларусы) суіснавалі побач, то нашыя продкі стварылі гарады, мелі пісьмовасць і перадавалі рэлігію (Хрысціянства). Балты нічога гэтага ня мелі і не стварылі. Вынік — яны растварыліся дазвання ў славянскім моры, не пакінуўшы пасля сябе нават усламінаў, акрама, хіба што, гідронімаў ды назоваў, тыпу „Дулебы“, „Яцьвягі“ ці „Дзьяволтва“.

Этнічная свядомасць з апірышчам на тэрыторыю, прыроду, традыцыю і род не змагла супрацьстаяць народнай кансалідацыі, што абапяралася на дзяржаву і культуру (і гарады, як цнтры культуры), плос на Хрысціянства, як дактрынальную цывілізацыйную рэлігію.

Другі прыклад: этнічныя сібірскае народы, якія расейскі імперыялізм проста стаптаў, збосціў, паламаў, спаіў; абрабаваў і згадзіў іхнюю зямлю і прыроду, прастору выжывання. Лёс іхны незаздорны. Цяжка нават сказаць, ці ёсць у гэтых народаў якая-небудзь прэспэктыва.

Прэспэктыва людзей (тэрыторыяў), што былі пад заходняй каланізацыяй, лепшая, але фактам ёсць тое, што некаторыя з іх, як і пэўная частка ісламскага свету, выпалі з індустрыяльнай цывілізацыі.

Сітуацыя драматычная, бо пакуль што безвыходная. Лёгка пралічыць і даказаць, што трэці свет ня можа ў гэтай сітуацыі дагнаць развіцця краіны. (Таму ён і „трэці свет“, — гэта кляймо.)

З другога боку, павялічваюцца нянавісць, эгалітарызм, эміграцыя. Нарастае канфлікт паміж цывілізацыямі, які вельмі нагадвае дачыненні паміж Рымам і варварамі. Фактычна, гэта той самы канфлікт, такога ж роду, толькі на іншым узроўні і ў іншых умовах.

Беларусь добра індустрыялізаваная краіна (працэс развіцця затармазіўся толькі за апошнія сем гадоў). Яе структурная дэмаграфія цалкам адпавядае індустрыяльнаму грамадству. Толькі чвэрць насельніцтва жыве ў вёсках, а тры чвэрці — у гарадах. Аднак гэты цывілізацыйны ўзровень не карэлюецца з невысокай нацыянальнай свядомасцю грамадства.

Тоюе становішча мае сваё тлумачэнне і абумоўлена, перш за ўсё, трагічнымі ўмовамі XX-га стагоддзя, у якіх апынулася Беларусь. Пасля генацыду і вынішчэння эліты грамадства ў 1920-1940-х гадах, краіна апынулася ў калгасна-саўгасным рэжыме. У 1950-х гадах, калі пачалася адміністрацыйная (сацыялістычная) індустрыялізацыя, афіцыйнае і афіцыйна-грамадзкае жыццё ў гарадах было зрусіфікаванае ў выніку палітыкі КПСС. Беларускія школы былі ўжо зачыненыя, а беларуская мова — пераследвалася, не дапускалася ў афіцыйны і гарадзкі ўжытак. Стваралася атмасфера непрыняцця беларускай мовы (і яе носьбітаў), паколькі яна, згодна палітыкі КПСС, мусіла

„адміраць”, бо пры камунізме плянавалася адна мова (падразумевалася, што руская). Пра гэта пісаліся псэўданавуковыя дысертацыі, чыталіся даклады на канферэнцыях і лекцыі ў інстытутах, пачы плакаліся ў верхах („Кажуць, мова мая адамрэ...” і г.д.).

Інтэлігентаў, якія цвёрда баранілі мову і беларушчыну, называлі „нацдэмамі” ды „нацыстамі” (а гэта тады былі небяспечныя палітыяры). Іх перасьледвалі, іншых людзей, што размаўлялі па-беларуску, абзывалі „калхознікамі”, „дзярэўняй”, і ўсё гэтае антыбеларускае варварства адкрыта падтрымлівалася зграяй начальнікаў, савецкіх кіраўнікоў, камуністаў, савецкіх палкоўнікаў ды іхніх жонак, кагэбістаў, савецкіх настаўнікаў ды камсамольцаў і г.д.

У пачатку 60-х гадоў вясковым людзям дазволілі атрымліваць пашпарты (раней калгаснікам пашпарты не выдавалі) і больш свабодна перамяшчацца. Пачыналася адміністрацыйная індустрыялізацыя, будаўніцтва гігантаў влікай хіміі, мелірацыя ды інтэнсіфікацыя і г.д. З пачаткам 60-х назіраецца масавая міграцыя сельскіх людзей у зрусіфікаваныя гарады. За кароткі час насельніцтва Менска павялічылася ўдвая. Ужо на 1979 год на вёсцы засталася толькі 28 адсоткаў жыхароў, амаль 72 адсоткі жылі ў горадзе. Усё гэта яшчэ больш умацавала нацыянальна-дэмаграфічную карціну ў беларускіх гарадах, якія былі беларускімі па пераважным нацыянальным складзе насельніцтва.

Аднак чэшскага вар’янт (як сто гадоў таму) не атрымалася. На вуліцах загучэла „трасяніка”, і горад зноў моўна зрусіфікаваўся. Больш таго, масавы і раптоўны прыход вясковага насельніцтва ў гарады канчаткова дабіў рэшткі даўняй беларускай гарадзкой культуры. Акруат у гэты час амаль бесперашкодна знішчаліся гістарычныя цэнтры беларускіх гарадоў, помнікі архітэктуры, пераймоўвалі вуліцы і г.д. Для прыбылага вясковага насельніцтва горада гарадзкая гісторыя нічога ня значыла, горад быў для іх чужым асяроддзем і не зьяўляўся родным домам. Яны хутчэй стараліся атрымаць прапіску, размаўляць па-руску (як начальства), стаць у чаргу на кватэру і гадоў праз 15 атрымаць яе. (Жыльлё і разьмеркаваныя жылля было ў руках дзяржаўнай бюракратыі.) На гэтым жыццёвым мэты гарадзкага вясцоўца, практычна, заканчваліся. Нашыя гарады па сваім сацыяльна-культурным узроўні і характару насельніцтва сталі нагадваць вялікія вёскі (толькі без беларускай мовы).

Справа ў тым, што ў 60-70-х гадах у беларускія гарады перасяліліся не эканамічна вольныя людзі, якія некалі ў Чэхіі (каб знайсці працу, зарабіць грошай, адкрыць бізнэс, пачаць вытворчасць, гандль і г.д.). У беларускія савецкія гарады ўцёк нядаўна запыргонены, загнаны, запалоханы калгаснік з адпаведнай псіхалёгіяй, залежнасцю, няпэўненасцю ў сабе і мінімумам патрабаванняў. Але нават гэты мінімум ён павінен быў яшчэ заслужыць у адміністрацыйнай сістэме.

Гэта была заплянаваная міграцыя ў талітарным савецкім сьвеце пад чужой уладай: без свабоды, без дацэненьняў уласнасці, без пашаны да беларуса і нацыянальных ідэй.

Дэфармаваная этнічная сьведасць ня ў стане супраціўляцца ніякай экспансіі, якая валодае канцэптуальнай культурнай (ці квазікультурнай) ідэалёгіяй і ня ў стане захоўваць сваё асяроддзе ў агрэсіўных чужародных умовах. З сьведасцю „гутэйшых” у талітарных абставінах цяжка стварыць нацыянальную гарадзкую культуру, а з псіхалёгіяй „вясковасці” і ўсвядомленьнем другаснасці — нельга яе перайначыць.

Каб дасягнуць мэты, асіміляцыйна палітыка імкнецца, перш за ўсё, сьцярэдзіць сваю мову на акупаванай тэрыторыі, зьнішчыць нацыянальныя эліты і асіміляваць гарады. Калі гэта рэалізуецца, то далейшы ход асіміляцыі і разбуэрны нацыянальнай культуры адбываецца ўжо хутка і паўсюдна.

Калі ў гэтых абставінах нацыя траціць мову і пераходзіць на мову асімілятараў, то яна ўцягваецца тады ў самазнішчэньне, бо неабходныя цывілізацыйныя працэсы (напрыклад, урбанізацыя, прыватызацыя, інфарматыка, адукацыя, уніфікацыя дзяржаўнай сістэмы, стандартызацыя і г.д.) пачынаюць дзейнічаць не як нацыянальна кансалідуючыя, а як асіміляцыйныя (нацыянальна разбуральныя) мэханізмы.

У беларусаў, як і ў іншых народаў (асабліва ў тых, што змагаліся за нацыянальнае адраджэньне), існуюць адначасна розныя ўзроўні сьведасьці. Але калі ў іншых ранейшыя, ужо гістарычныя, ўяўленьні пра сабе выяўляюцца як рэліктавыя зьявы, то ў нас, з прычыны асаблівасцяў гісторыі, яны даволі пашыраныя. Асобы з этнічнай, і асабліва з „трасянкавай” сьведасцю (этнічна дэфармаванай), не адмаўляюцца ад прыналежнасці да беларускай нацыі і да Беларускай краіны, але не разумеюць значэньня і не даражачь нацыянальнымі каштоўнасцямі і інтарэсамі нацыі: Беларускай мовай, помнікамі Беларускай гісторыі і культуры, Беларускай тэрыторыяй, прыродай і г.д.

Анатоль Казловіч у сваіх філясофска-псіхалёгічных развагах пра беларускую прыроду і чалавека ў ёй дакладна заўважыў, што для шмат якіх вясковых беларусаў прырода, прастора, у якой яны жывуць, і ёсьць іхняя Бацькаўшчына, іхнае паняццё пра Радзіму, іхны Дом, апошні прыстанак, куды яны імкнучыся, дзе яны знаходзяць упэўненасць і душэўны спакой. Але калі чужыны пачалі крамацаць іхнюю Радзіму, асушаць ды вярсоцтваць, высякаць ды капаць — яны маўчалі. Яны нават не супраціўляліся. Хоць месца ім на іхняй зямлі ўжо амаль не пакінулі.

На жаль, гэта тыповыя паводзіны ігнараваных людзей з этнічнай сьведасцю. Аналягичны паводзіць сабе іншыя людзі і цэлыя народы з тэрытарыяльна-прыроднымі паньцямі Бацькаўшчыны ў сутыкненні з вынішчэньнем іхняга жыццёвага асяроддзя (народы Поўначы, Сібіры і г.д.).

Змагацца за сваю прыродную Бацькаўшчыну, супраць вынішчэньня зямлі паслядоўна могуць толькі асобы, аб’яднаныя нацыянальнай ідэяй, а не насельніцтва на ўзроўні рэліктавай (і, тым больш, дэфармаванай) сьведасці.

Гэта агучлена месца. Няправільна было б бачыць на Беларусі нейкае выключэньне ці абвінавачваць вясковых беларусаў у тым, да чаго іх змусіла савецкая ўлада, чужыны і прыбышы, перад якімі яны былі безабаронныя. І мы гэтага ня робім. Людзі, перажыўшы генацыд і ня злучаныя агучальнай нацыянальнай мэтай, баяліся выступаць супраць савецкай „уласці”. Страх захаваўся па сёньняшні дзень.

Але каб перамагчы і нават каб захаваць, трэба супраціўляцца ўсялякаму вынішчэньню.

Тое, што прастора і прырода мае велізарны псіхалёгічны ўплыў на чалавека, — гэта аксіёма. Культурныя людзі стараюцца палепшыць сваю прастору і асяроддзе, дзе існуюць.

Падсумоўваючы вопыт, можна зрабіць заключэньне, што існуе, відавочна, пэўны псіхалёгічны парог ва ўспрыняцці „дрэннай” (іншай) прасторы, перайшоўшы які чалавек не вытрымлівае, траціць сьведасць, адбываецца параліч псіхікі. (Псіхалёгічны эфэкт парогавай прасторы скарыстоўвалі, напрыклад, рускія энквалдзісты-бальшавікі пры катаваньні людзей.)

Псіхпарогавым эфэктам валодае, на мой погляд, касмычная прастора за межамі змяной гравітацыі, дзе экстрамыяльныя ўмовы для чалавека канчаюцца і пачынаецца псіхічны хаос (цёмнае царства Гаргоны-Мядузы, як казалі б старажытныя грэкі).

Некалі, у XVIII-XIX стагоддзях, філосафы будавалі пазнаваўчыя

сістэмы географічнага дэтэрмінізму, дзе дамінуючым фактарам уплыву на характар і паводзіны людзей лічылі якраз прастору, географічнае асроддзе, залежнасьць ад географічнай шырыні, клімату, вышыні над узроўнем акіяну і г.д.

Погляды географічнага дэтэрмінізму былі вельмі аднабокімі, каб растлумачыць філосафскія праблемы з свайго гледзішча. Тым ня менш, пэўны след у разуменьні зьяваў яны пакінулі.

Я, праўда, не рызыкнуў бы напрасіць зьяваў прасторавы характар беларускага краявіду з характарам народу, хоць пэўную адпаведнасьць можна знайсці на этнічным узроўні.

Прыродны ўплыў быў раней і існуе цяпер. Мы ўвесь час адчуваем яго ў эмацыйным успрыняьці. Гэта становіцца добра зразумелым, калі ад'едзеш ад Беларусі далей. Тады шмат якімі беларусамі апаноўвае настальгія (мэлянхолія, дэпрэсія) па беларускай прасторы і краяхах. Я шмат разоў назіраў гэта ў беларусаў за мяжой і перажываў сам.

Гэта вельмі цяжкі псіхічны стан, які ў некаторых (як правіла, у тых, хто ня ў стане вярнуцца) доўжыцца гадамі і які я нікому б ня зьчыў перажываць. Чалавек адчувае боль душой. Ва ўяўленьні, днём і ноччу, узнікаюць краявіды Бацькаўшчыны і адчуваньне страчанага замілаваньня. Пацучыце страчанасьці любові ў некаторых даходзіць да роспачы, да самазабыцця, да фэтышызацыі прадметаў, гукаў і пахаў Айчыны, да галоцэнацый ў ролянасьці і да немагчываваага адчаю (плачу).

Такое адчуваньне можна параўнаць са станам, які пасля страты каханай ці са стратай (сьмерцю) самага блізкага чалавека. Толькі душа шчыміць шматкроць мацней і даўжэй.

Калі чалавек мае моцную волю і разумее, што зь ім адбываецца, то можна перамагчы настальгію па роднай прасторы, задушыць у сабе боль, загнаць яго на дно. Але калі не змагацца, то, як кажуць, Бог — бацька. Тады дапамагчы можа толькі час.

Тысячы беларусаў пасья 2-й Сусьветнай вайны, якія апынуліся за межамі Бацькаўшчыны, і шмат хто цяпер прайшлі праз такое выпрабаваньне.

Але ўсё гэта, як кажуць, цяжкая проза. (Хоць, можа, й ня ўсім ведама). Мяне захапіла іншае адкрыцьцё, якое выявілася само сабой. Трэба было толькі параўнаць.

Я аб'ехаў усю Беларусь, уздоўж і ўпоперак і па пэрыметры. У беларускім краявідзе паўсюдна адчуваецца нейкая цёплая таемнасьць, нейкая сьвятасьць, прысутнасьць сьветлага Духа. Беларускі краявід мае нейкую Боскую пячатку, душэўную заспакоенасьць. Вось жа нездарма нарадзілася выслоўе: „На Беларусі Бог жыве“.

На Беларусі гэтава Боскасьць была для мяне абсалютна відавочнай, і я меркаваў, што так ёсьць ва ўсёй прыродзе. Усюды на Зямлі, думаў я, павінна бачыцца пячатка Бога.

Але потым, паездзіўшы трохі па сьвечце і паўзіраўшыся, я нідзе такога, як на Беларусі, ня ўбачыў і не адчуў.

Можа быць, у гэтакім адчуваньні Боскасьці беларускай прыроды ёсьць блізка псіхалогічная аснова, як і ў перамене прасторы? Але ўсё гэта, як і раней на Беларусі, фіксуецца мной у спакойным стане духу і дастаткова рацыянальна.

Тут справа не ў суб'ектыўнасьці. Прырода, як і чалавек, мае сваё аблічча. Ёсьць людзі з добрымі вачыма, сьветлай усмешкай і спагодным тварам, мы кажам, з Боскім абліччам. Гэтыя людзі валодаюць канцэнтрацый дэбра.

Прырода таксама валодае такімі асаблівасьцямі ў выяўленьчым сэнсе яе вобразу. І гэта (аснова асаблівасьцяў) якраз паддаецца дакладнаму вывучэньню і дасьледаваньню. Распрацаваны пэўныя сістэмы. Так што тут няма містыкі.

Беларуская прырода — унікальная зьява, зьбег выдатных геалагічных, географічных, кліматычных, марфалогічных, экалягічных, флярыстычных, гідралагічных і дэмаграфічных

абставінаў, якія ствараюць сваісты вобраз прасторы і аўру прыроды, у якой прыхільна і добра жывецца сваістаму чалавеку, які здольны гэтае Боскае харавство (падкрэсьліваю: пагрунтаванае на аб'ектыўнай прыроднай аснове) адпаведна ўспрыняць, цаніць, шанаваць і любіць.

Вось тут і ўзгадалася ўзаема сувязь паміж беларускім чалавекам і беларускай прыродай. Пра іншыя дачыненні ў сфэрах народнага і нацыянальнага грамадства мы ўжо гаварылі вышэй.

* * *

Мушу падкрэсьліць яшчэ раз, што на нацыянальным узроўні разьвіцця нацыянальных каштоўнасьці грамадства ацэньваюцца і ўсьведамляюцца ім у значнымі ідэй.

Клопат, пачатак, ініцыятыва ў пытанні разьвіцця сьведамасьці заўсёды выходзіла і мусіць выходзіць ад энтузіястаў, ад эліты нацыі. Эліта не павінна чакаць нацыянальнай ініцыятывы знізу і абвінавачваць людзей у бяздзейнасьці, бо нацыянальная ініцыятыва заўсёды ішла зьверху (гэта значыць, ад сьведамых людзей — ад ідэйнай эліты).

Ініцыятыва эліты — гэта ня заклікі. Гэта ёсьць асьветніцкая праца і дзейнасьць у нацыянальных інтарсах ва ўсіх сфэрах грамадзкага жыцьця. Нацыянальная сьведамасьць грунтуецца ўжо ня толькі на жыццёвай прасторы (ізноў жа, паўтаруся), ня толькі на займаемай тэрыторыі, ня толькі на прыродзе, але на нацыянальнай ідэі, нацыянальных інтарсах і нацыянальных каштоўнасьцях (мове, культуры, гісторыі, дзяржаве і г.д.).

Істотна аднак тое, што нацыянальная ідэя можа рэалізавацца (у форме нацыянальнай дзяржавы) толькі на нацыянальнай тэрыторыі. Іншых прыкладаў у гісторыі не існуе.

Азначэньне нацыянальнай тэрыторыі мае праграмны сэнс для беларускага Адраджэньня.

„Наша зямля, наша нацыянальная тэрыторыя ад пачатку існаваньня на ёй людзей ёсьць наша зямля, — адзначаецца ў дакументах беларускага Адраджэньня. — На ёй мы, беларусы, і нашы прокці жьлі справдзее. На ёй мы стварылі нашу гісторыю, культуру і дзяржаву. Наша зямля ёсьць часткай нас самых, нашага гістарычнага, культурнага і нацыянальнага існаваньня. Нічога няма даражэйшага за нашу Беларускаю зямлю. Наша зямля непадзельная, недатыкальная, сьвятая.

Анікто — ніякі чалавек, ніякая група людзей, ніякі дзяржаўны орган, ніякая краіна, ні Беларуска дзяржава, ні Беларускі народ — ня можа распаражацца лёсам Беларускай зямлі, бо яна належыць ня толькі нам, ня толькі тым, хто жыве цяпер, але й будучым пакаленьням беларусаў; датуць, пакуць будзе наш род у Сусьвечце.

Наша зямля ёсьць наш вечны Дом, вечная спадчына, якая сьязе за межы часу — неподзельны март, асьвечаны найвышэйшым гістарычным правам і найвышэйшым абавязкам, неад'емная каштоўнасьць беларускай нацыі. Нашу Беларускаю зямлю трэба любіць, берагчы, шанаваць, абараняць ад страты і спусташэньня, умець змацацца за яе.” (Праграма Партыі БНФ, 1999 г.)

Нацыянальная тэрыторыя адыграла гістарычную ролю ў самапазнаньні і самаўсьведамленьні нас як народа, паспрыяла фармаваньню нашага этнічнага характару, псіхалёгіі і мэнтальнасьці, была і ёсьць нашай жыццёвай прасторай, дзе мы можам гістарычна (гэта значыць — і ў будучыні, вечно і бясконца) жыць, разьвівацца і існаваць.

Беларуская тэрыторыя, гэтак жа, як Беларуска мова і Беларускі народ, ёсьць найважнейшай каштоўнасьцю беларускага быцця на Зямлі.

8 сьнежня 2001 г., Варшава.

5. БЕЛАРУСКАЯ ІДЭЯ

Першаснай інтэлектуальнай і духоўнай каштоўнасцю нацыі ёсць Нацыянальная ідэя. Без яе нацыя ня можа ні ўзьнікнуць, ні існаваць. Гэта ёсць нацыянальная ідэалёгія: ўсведамленне неабходнасці незалежнага нацыянальнага існавання; стварэнне нацыянальнай дзяржавы; развіццё нацыянальнай культуры; усведамленне нацыянальнай самакаштоўнасці самых сябе (народа, нацыянальнай супольнасці).

Асэнсаванне Нацыянальнай ідэі і дэтэрмінацыя яе (прычынна-абумоўленая сувязь) з кожнай нацыянальнай асобай ёсць чыннікам нацыянальнай сьведомасці грамадства.

Палітычная практыка і гісторыя краінаў паказала, што калі ў грамадстве няма „першаснай каштоўнасці нацыі” ці калі Нацыянальная ідэя няспелая, а нацыянальная сьведомасць людзей невысокая, то ніякія іншыя перавагі, нават вельмі значнага матэрыяльнага кшталту, не дапамогуць грамадству самаразвіцца, сьвердзіцца і свае перавагі рэалізаваць.

Ні багатыя прыродныя рэсурсы, ні вялікая колькасць маёмных, адукаваных людзей, ні культурная спадчына гістарычнага мінулага, ні развітая эканоміка — нішто не паспрыяе, калі насельніцтва не ўсведамляе агульных інтарэсаў і агульных каштоўнасцяў нацыі, калі не разумее абсалютнай нацыянальнай каштоўнасці самых сябе, сваёй супольнасці, мовы, культуры і гісторыі. Такое грамадства страціць свае багацці, апынецца ў залежнасці ад іншых, дэградуе, занепадзе.

Прывяду прыклад. У 1991 годзе (у год аднаўлення незалежнасці і ліквідацыі ўлады КПСС) Беларусь, адносна сваіх суседзяў (Польшчы, Летувы, Латвіі, Украіны) была самай перадавой краінай па жыццёвым узроўні. У Беларусі (адносна гэтых краінаў) была добра развітая структура таварнай вытворчасці і эканомікі, высокая навукаёмкасць вытворчасці, збалансаванасць прамысловасці, стратэгічная вытворчасць, нафтавая, хімічная, электронная, аптычная, тэкстыльная і харчовая, транспартная і г.д. Тут была найлепшая ў былым СССР чыгунка, найлепшая сельская гаспадарка, найбольшая колькасць ворнай зямлі ў Еўропе з разліку на душу (каля аднаго га). Тут была высокаразвітая фундаментальная і ўжытковая навука, структураваная сістэма сярэдне-спэцыяльнай і вышэйшай адукацыі, добры ўзровень медыцыны, высокі ўзровень і вялікі працэнт адукаваных спецыялістаў, добрая кваліфікацыя рабочых і агульная адукацыя насельніцтва, наяўнасць важных прыродных рэсурсаў.

Ніводная з пералічаных краінаў ня мела тады такога становішча. Эканамічны патэнцыял Беларусі перавышаў патэнцыял значна большай па насельніцтву Польшчы (ня кажам ужо пра вайны і ўзбранні).

Цяпер, аднак, праз 10 гадоў Польшча — ўжо ў НАТО, краіна з рынкавай эканомікай, мае эўрапейскі выгляд, збіраецца ў Еўразвяз. Пайшлі наперад Балтыйскія краіны, умацавалі валюту, будуць новую гаспадарку. Нават Украіна, дзе быў даволі нізкі жыццёвы ўзровень і вельмі складаныя праблемы ў эканоміцы, выбралася на лепшую перспектыву, добра ўспрымаецца ў свеце.

Толькі ў Беларусі за гэты час усё змарнавана. Яна зьбяднела, зыхала найніжэй і само існаванне яе дзяржаўнай незалежнасці пастаўлена пад пагрозу.

У чым жа прычына, чаму так сталася ў краіне, якая рэальна магла б быць наймагутнейшай і найбагацейшай на ўсходзе Еўропы, гэтакім усходне-эўрапейскім драконам, як спрабавалі ўжо характарызаваць яе будучыню.

Так, згодзен, ёсць пытанне знешняй палітыкі. Расея адчула ва ўзвышэнні незалежнай Беларусі смяртэльную небяспеку для

сябе, для існавання яе як імперыі, для таемных мараў усё вярнуць. Эканамічна магутная, з высокім жыццёвым узроўнем Беларусь паўплывала б на ўсёў рэгіён як станоўчы прыклад, стала б зьвязваючым звязном новага жыцця ва ўсходняй Еўропе. Імпэрскія ўплывы Расеі тут бы вельмі аслабелі, прыйшлося б развітацца з імперскімі марамі на Захадзе і будаваць раўнапраўныя дачыненні.

Таму беларускі напрамак быў аб'яўлены кірункам нумар 1 па важнасці ў расейскай знешняй палітыцы, і ўся магутнасць яе спэцслужбаў, дыпламатыі, хітрасьць розумаў „гайдароў” і так званых „расейскіх дэмакратаў” запрацавалі ў зададзеным рэжыме.

Менск, 1997. Змагар за Беларусь.

Яны дасягнулі вынікаў. Беларусь узначаліў свой прарасейскі кіраўнік, які дапамог расейскім спэцслужбам ажыццявіць акупацыю беларускай улады знутры.

Аднак знешнія прычыны — гэта ўсё ж недастатковае тлумачэнне заняпаду Беларусі. Адсутнасць шырокага разумення ў беларускім грамадстве таго, што рэальна адбылося і адбываецца, адсутнасць рэальнага і шырокага супраціўлення ўнутранай акупацыі гавораць аб тым, што прычына — ўнутры.

Ва ўсіх суседніх краінах не было такога матэрыяльна-эканамічнага ўзроўню, як у Беларусі, але існавала галоўнае, што рабіла іх моцнымі, гарантавала нацыянальнае і дзяржаўнае існаванне і развіццё. Гэтае галоўнае — **высокая нацыянальная сьведомасць людзей, нацыянальная самасьведомасць грамадства**. Гэта зрабіла іх свабоднымі, гэта дапамагло стварыць ім нацыянальную дзяржаву і падняцца з нізін.

Беларусь, якой пасля вайны за часы СССР, ня глядзячы на вынішчэньне і генацыд, пашанцавала акамуляваць сваю працу ў сістэме савецкай гаспадаркі і часткова ўтрымаць яе вынікі на сваёй тэрыторыі, гэтай працавітай Беларусі не ўдалося захаваць на ўзроўні сваёй нацыянальнай культуры. Краіна страціла беларускую школу (якая фармуе беларускую асобу), не зьберагла павугу да беларускай мовы ў грамадстве, трапіла пад навалу шалёнай савецкай, дэнацыялізацый і русіфікацыі.

У пачатку 90-х гадоў у беларускім грамадстве было ўсё для новага годнага нацыянальна-дзяржаўнага эўрапейскага разьвіцьця. Але не было галоўнага: **моцнай нацыянальнай сьведамасьці людзей**. У выніку — наша грамадства страціла ўсё свае матэрыяльныя перавагі і магчымасьці, апынулася перад паргозай страты незалежнасьці, народнай вярэмасьці і ўвогуле — гістарычнага існаваньня.

Вось што такое нацыянальная сьведамасьць людзей. Гэта калектыўны розум нацыі. Гэта сьведчаньне існаваньня духоўнай індывідуальнасьці народа, якая дзейнічае разумна, вядоўляе агульную неабходнасьць патрэбаў і інтарэсаў нацыі.

Калі б у 1991 годзе гэтая беларуская нацыянальная сьведамасьць ужо б была адроджана, лёс Беларусі быў бы іншым.

Незалежнасьць Беларусі вярнуў беларускі нацыянальна-дэмакратычны авангард (гэта значыць Народны фронт, і ўсё, хто вакол яго). Першыя, што нацыянальна адрадыліся, рынуліся на сьведмае і сьвятое змаганьне і малою сілаю — перамаглі. Гэта было няпроста. Бо справа вымагала выключнасьці, не цягнула прамаруджаньня, нясьмеласьці і памылак.

Але далей, каб вырашыць пытаньне новай нацыянальнай улады і новай нацыянальнай дзяржавы, трэба было абперціцца на сьведмае гэтым нацыянальным задачам грамадства, на сьведмае грамадзкія сілы. Сілаў было замала.

Ужо летам 1992 года Масква (у асноўным сьпісслужбы), злучыўшыся з беларускай каляніяльнай адміністрацыяй (урадам і намэнклятурай) перайшла ў наступ на вольную Беларусь.

Нацыянальная ідэя — гэта *ідэя аб'яднаўчага выбару*. Гэта абазначае, што яна і ёсьць ідэяй кампрамісу, але — прынцыпу. Тут трэба выбіраць: альбо-альбо. Але тым часам гэта ёсьць ідэя менавіта аб'яднаўча для ўсіх, нават калі б спачатку за ёй стаяў толькі адзін чалавек, ці двох, ці — невялікая група.

Чаму гэтак ёсьць? Таму што Нацыянальная ідэя — нішто іншае, як вынікова, практычная і ўнівэрсальная мэта, якая аб'ектыўна вынікае з жыцьцёвага становішча і з духоўных інтарэсаў народа.

Нацыянальную ідэю нікі мудрэц не прыдумал. Яе нарадзіла нацыя. Людзі аднае культуры, аднае мовы, аднае гісторыі, тэрыторыі, знаходзячыся ў аднолькавых сацыяльна-палітычных умовах, паступова ўсьведмяляюць аднолькавую нацыянальную неабходнасьць. Нават тыя, што з пачобных прычынаў спачатку не разумелі і не прымалі Нацыянальнай ідэі, ці тыя, што былі да ўсяго абьякваныя. Нацыянальная ідэя, пашыраючыся, разьвіваючыся, усабляючыся і сьвярджаючы сябе, паступова набірае падтрымкі, бо аб'ектыўна — не супярэчыць грамадзкім інтарэсам народа, а толькі выяўляе і фармуе іх. Нацыянальная ідэя рухаецца як шлях нацыянальнай праўды. Кожны ў народзе знаходзіць там свой інтарэс, яна ня ёсьць ідэяй абстрактнай, але канкрэтнай формай, абaperтай на агульнае народнае добро.

Уявім найпрасцейшыя прыклады. Калі, магчыма, вельмі простаму чалавеку тлумачыць: ты працуеш на зямлі і хочаш мець яе ва ўласнасьць. Ты атрымаеш такую квоту зямлі, якую зможаш апрацаваць. Дадзім табе трактар наперад, у кошт крэдыту. Выплаціш крэдыт з ураджэю, паступова, за 10 гадоў. Гарантуем табе, што прадасі сваю бульбу і жыта. Але дзеля гэтага нам усім

разам трэба стварыць сваю дзяржаву з сваіх людзей, каб мець свае законы „пра твой трактар“, тваю зямлю і гарантыі прадажы жыта на ўнутраным рынку, пра твае падаткі і мыта на межах (каб абараніць тваю працу) і г.д. То ўрэшце рэшт, ці ні пагодзіцца з гэтым чалавек?

Альбо пытаем: калі мы з табой будзем мець сваю беларускую ўладу, то ці будзе яна пераймаюўваць тваю вёску Быкоўшчына ў вёску „Сірэнь“?

Нацыянальная ідэя, нават у дэталях, у самым простым, — гэта ідэя здаровага сэнсу. Яна свая. Таму яна аб'яднаўча, патрабуе асьветніцтва, тлумачэньня сваім людзям, і змаганьня за яе — з чужой палітыкай.

Той жа прыклад, але ў рэчышчы ідэі абстрактнай (чужой, нездаровага сэнсу). Ты працуеш на зямлі, але ня маеш яе. Давай адбярэм у тах, хто мае яе шмат, і дадзім табе, колькі трэба. Але потым — абагулім, складзем зямлю ў вадно, разам з жывёлай і інвэнтаром. І будзеце ўсё разам, такія, як ты, на ёй працаваць. Бульба і жыта — агульныя. Частку ўраджаю падзеліце паміж сабой, а астатняе — Маскве, за тое, што нас аберагае і намі кіруе. Быкоўшчыну назавем „Камінтэрн“.

Тлумачэньні, мяркую, непатрэбныя. Як укаранялася гэтая ідэя — добра ведама. Яе не растлумачыш, не пакажаш, не дакажаш і ня ўспрымеш, ці ты аджуканы, ці ты неаджуканы. Бо яна не вынікае ні з жыцьцёвых абставінаў, ні з сацыяльных патрэбаў, ні са здаровай лёгікі. Гэта тыповая разбуральная, разьяднаўча ідэя, не адпаведная жыцьцю, якая (каб існаваць) патрабавала маўзэра, калочага дроту і лэзунку: „Хто ня з намі, той супраць нас.“

Нацыянальная ідэя ёсьць ідэяй прынцыпу і выбару, але (як я ўжо адзначыў) — не канструкцыяй кампрамісаў. Некаторыя наўныя людзі (зрэшты, і занятыя дэмагогі таксама) шчыра мяркуюць, што ва ўсіх выпадках грамадзкіх сутыкненьняў і суперніцтваў процілеглых тэндэнцыяў у палітыцы ды сярод людзей, трэба заўсёды не канфліктаваць, а шукаць нечага агульнага, прыймальнага для ўсіх. Такія людзі здаюцца палітычнымі мудрацамі, разважаюць то пра „дэнтрызм“, то пра „мастатства кампрамісу“ і г.д., думаючы, што валодаюць унівэрсальнай тэхналёгіяй дэмакратыі.

Квінтэсэнцыяю такой „тэхналёгіі“ выявіў некалі ў польскім Сэйме наш беларускі сэнатар Аляксандар Уласаў: „Усё будзе добра, панове, — зьвяртаўся ён да сэнатараў-дыскусантаў, — толькі нічога ня трэба рабіць“.

Кампраміс магчымы (і можа быць плённым) па збліжаных і альтэрнатыўных пазыцыях. Сутнасьць жа ў тым, што ў Нацыянальнай ідэі не існуе нацыянальнай альтэрнатывы. Яе абагуленасьць — абсалютная. Яе альтэрнатыва знаходзіцца за межамі нацыі і зьяўляецца — антаганізмам. Кампраміс паміж антаганізмамі, практычна, немагчымы (альбо — альбо). Хіба што гэта будзе кампраміс абсурду.

Не існуе здаровага кампрамісу, скажам, паміж антаганізмам жыцьця і сьмерці: быць ці ня быць. Але аб'яднаўчы сэнс для людзей (здаровы сэнс), ня глядзячы на дыямэтральную супроцьлегласьць ідэяў, знаходзіцца ў пазыцыі жыцьця: „Быць.“

Значыцца, калі мы гаворым „быць“, — мы можам урэшце ўсіх аб'яднаць, хоць бы бальшыня меркавала зь нейкіх прычынаў, што „быць“ — ня трэба.

За „быць“ (гэта значыць, жыць) — трэба змагацца, бо жыць — мусім усё.

Добра, што за часы Хрыста не было дэмакратыі. А то арганізавалі б „круглы стол“ па дасягненьні кампрамісу паміж Хрыстом і фарысеямі.

Ідэя ад ідэі розьніцца, і ня ўсё — дзельца папалам. Каб разумець гэта, Бог і даў чалавеку розум.

Калі глянуць на гісторыю эўрапейскага Адраджэння ў XIX стагоддзі, то ўбачым якраз такую аб'яднаўчую карціну: рух Нацыянальнай ідэі ад малога — да вялікага, праз асвету і змаганне і нясеанне Крыжа дзеля шчасця і будучыні ўсяго народа. Гэта такое змаганне, дзе кожны венгр, ці кожны чэх, ці кожны беларус быў у Нацыянальнай ідэі — сябрам.

* * *

Пўная катэгорыя людзей у Расеі і іхныя прадстаўнікі ў Беларусі вельмі ня любяць Беларускаю Нацыянальную Ідэю. Але заўважана, што яны яе і баяцца. Пакусуваюць, ды з-падцішка, скрытна, між іншым, не ўдаючыся ў вялікі разважаны. А так, звычайна, робяць выгляд, што яе няма. Ды й самы яны, маўляў, амаль клопаціцца пра Беларусь, шукаюць, быццам бы, шляхоў выхалу (у Расею, вядома).

Мітусьня ўсё гэта, пустата і дэмагогія. Перамога праўда, бо такая яе прырода. Беларусь была і будзе. Але за Беларусь трэба змагацца.

Каб змагацца, трэба быць разам. Аб'яднаць беларусаў можа толькі *Беларуская Ідэя*. А гэта ёсць Ідэя нашага вольнага нацыянальнага жыцця ў незалежнай Беларускай дзяржаве. Беларусаў ня можа злучыць чужая Нацыянальная ідэя, ці чужая дэмакратыя, а толькі — разлучыць. Вось чаму за сваю ідэю трэба змагацца супраць чужадомага.

Спраўды так. Ёсць толькі адна дарога вырагавання Беларусі: узмаціць Беларусь, берагчы ўсё беларускае. Супраціўляцца знішчэнню, русіфікацыі, этнацыду. Нельга цяпець, каб нас паніжалі, тапталі ў грязь наша імя, зьневажалі нашу мову і род, забіралі маёмасьць.

Як гэта ня дзіўна, але, каб абараніцца, трэба вельмі ня шмат: адлучь гонар за свой народ і адказнасць за ягоную будучыню.

28 траўня 2002 года, Варшава.

6. КУЛЬТУРА, ГІСТОРЫЯ, МАЁМАСЬЦЬ

Часам гаворыцца, што чалавек — гэта культура. У гэтым ёсць сэнс. Дакультурны чалавек мусіў бы быць часткай прыроды (ці больш сьцісла — жывёльнага сьвету). Ці быў дакультурны пэрыяд у чалавека на Зямлі, сказаць цяжка, хоць дзеля гэтакага меркаваньня хораша выбудоўваецца лягкіны ланцужок і пад рукой — розныя прыклады. Але пакуль што гэта ўсяго толькі навукова-лягкічныя канструкцыі, а не дакладная навуковая сістэма. Там ня менш, мы мусім карыстацца тым, што маем, — лёгкія вылучэння чалавека з прыроды, абапіраючыся на фрагмэнты дакладных ведаў.

Калі прааналізаваць значэньне, гісторыю і сэнс слова „культура“, то прыходзім да высновы, што яно выяўляе асноўнае паняццё і спосаб чалавечага існаваньня на Зямлі. *Культура — гэта ўсё, што створаюць рукі і розум чалавека*. Выхэй культуры ёсць толькі Бог і прырода.

Вылучэньне чалавека з прыроды — гэта быў шлях у культуру. Чалавек, утвараючы культуру, сам зьяўляецца яе стварэньнем (у сфэры культуры ён стварае сябе). У той жа час чалавек ёсць часткай прыроды і Боскага Духу.

Мяркуючы па-філосафску, чалавек, разьвіваючыся ў культуры, ёсць зьявай прыроды, якая, надзелена Боскім Духам, пазнае сама сябе. Таму сэнс культуры — у чалавеку.

Ня цяжка зразумець, што фізічны чалавек у прырыце ня можа выйсці за межы прыроды (ўсяго існага), а фізічнае жыццё чалавецтва абмежавана пэрыядамі прыродных пераменаў.

Таму чалавек ня можа быць „даром прыроды“, як сьвярджалі неадукаваныя людзі, бо прырода ў анталігічным сэнсе — бясконца (адваротна пэрспэктыўная ў шырыню) і ў гнасеалігічным зьмесьце — непазнавальная (проста пэрспэктыўная).

У чым жа тады зьмест культуры, калі яна, існуючы паралельна, ня можа выйсці за межы прыроды?

Культура гэта ёсць духойнае цела фізічнага чалавецтва, форма, у якой разьвіваецца чалавек. Гэта нібы дом, які людзі могуць абсталяваць, як сьвятыню, як храм, альбо ператварыць яго ў хлэў. Бо чалавек культуры, у адрозьненне ад істоты прыроднай (жывёлы), валодае *свабоднай воляй*.

Пераходны, канцовы сэнс культуры можна зразумець, калі разглядаць яе як асяроддзе дзеля ўдасканаленьня чалавечай душы і разьвіцьця чалавечага духу (гэта значыць, як сфэру выяўленьня вечнага розуму).

Мы, беларусы, ствараючы і адраджаючы нашу культуру, ніколі не павінны забывацца пра вечнасны, духоўны сэнс народнага існаваньня.

Ёсць таксама вузкае разуменьне тэрміну культуры. Яно ўключае ў сабе сфэры творчасці, мастацтва, этыкі, самаарганізацыю грамадства. Ёсць сваёсць катэгорыі культуры. Напрыклад, агульначалавечая культура, нацыянальная культура, народная культура (пад якой звычайна падразумеваюць фальклёр), мастацкая, бытавая, індывідуальная культура і г.д. Усе культурныя дачыненьні ўзаемазвязаныя і, у рознай ступені, узаемазалежныя.

Нас цікавіць тут нацыянальная культура як асноўная каштоўнасьць нацыі. Некалькі пакаленьняў беларусаў жыло пра камуністычным рэжыме, пад расейска-савецкай акупацыяй. Тады ідэалёгія і палітыка ў галіне нацыянальнай культуры вызначалася падвойна. У афіцыйным пляне лічылася, што нацыянальная культура (гэтак жа, як і мова) ёсць часовая зьява. Пра камунізм, маўляў, да якога ўсё няўхільна рухаецца, будзе адна камуністычная культура (і адна мова). На просьбу ўдакладніць, што гэта будзе за культура і якая мова, прапагандысты (псэўдавуучоныя) звычайна ухільяліся ад адказу альбо намькалі, што „возможно, это будет обогащенная национальными культурами русская культура и русский язык, как самые высококачественные и наиболее распространенные“.

Другі варыянт тлумачэньня гэтакай пазыцыі адбываўся на паў-афіцыйным (непублічным, непісьмовым) узроўні, дзе гаварылася, што беларуская нацыянальная культура і мова „нікому не нужны“, што трэба жыць іншай, „болей передовой“ рускай культурай, і гаварыць — па-руску, бо „все понимают и везде говорят“.

Узровень гэтакай шавіністычнай прапаганды, як кажуць, недыскусійны. Але бывае, што чым больш прымітыўная прапаганда, тым лепш яна засвойваецца простымі людзьмі. З такой зьявай нялёгка змагацца, бо на прапагандысцкі прымітыв павінен быць контр-прымітыв. Тады успрымаецца.

Вядома, усё вырашаецца нацыянальнай асьветай у нармальнай краіне. Але ў акупаванай краіне, дзе такой асьветы няма (ці яна забаронена), а нацыянальны асьветнікі і шмат якія культурныя людзі — знішчаныя, у такой краіне могуць існаваць самыя неверагодныя антыкультурныя ўяўленьні.

* * *

Нацыянальная культура акумуляецца ў генетычнай памяці, у інтэлекце чалавека і ў набытых інстынктах. У грамадзкім сэнсе, нацыянальная культура адкладваецца ў *гісторыі* і выяўляецца ў людзкіх (грамадзкіх) дачыненьнях. З гэтага вынікае, што чалавек нармальна разьвіваецца толькі ў сістэме сваёй нацыянальнай культуры, але можа ўзбагачацца ў іншай нацыянальнай культуры. Такім чынам, кожная нацыянальная культура у дачыненьні сама да

сябе ёсьць сістэма існаваньня і разьвіцьця, а ў дачыненні да іншай нацыянальнай культуры яна выступае як сістэма ўзбагачэньня. Адсюль зразумела, што нацыянальная культура ёсьць абсалютнай умовай культурнага існаваньня, а множнасьць культураў ёсьць чыньнікам наскоранага культурнага разьвіцьця кожнай нацыянальнай культуры і культуры чалавецтва ў цэлым. І чым большая множнасьць, тым лепшыя ўмовы, тым большая магчымасьць разьвіцьця.

Гісторыя ёсьць часткай культуры. Гэта яе памяць і назапашаны вопыт. Аб значэньні веданьня гісторыі для асобы і грамадства шмат напісана і сказана.

Без гісторыі культура не разьвіаецца, як не разьвіаецца чалавек без памяці. Каб лепш зразумець, паспрабуем узяць такога чалавека. Скажам, з сёньняшняга дня асоба перастае раптам памятаць усё, што было. Чалавек адразу нібы выпадае з сацыяльна-культурнага жыцця. Перастае быць паўнаватарскай асобай. Ня змога далей ні нармальна жыць, ні працаваць.

Расейскія камуністы, зьнішчаючы беларускую гісторыю, фальсіфікуючы і зачыняючы яе для цэлых пакаленьняў, стваралі непаўнаватарскія ўмовы культурнага разьвіцьця, спрыялі інтэлектуальнай люмпэнізацыі (адсутнасьці духоўных каштоўнасьцяў) і культурнай няразьвітасьці ў грамадстве. А гэта выклікала дэфармацыю нацыянальнай сьведомасьці, неадэкватныя грамадзкія паводзіны народа.

Па-за культурай (гэта значыць, увогуле па-за культурным чалавечым грамадствам) чалавек не разьвіаецца як культурная індывідуальнасьць (дзічэ).

Выходзіць, што для нармальнага і прайдзівлага існаваньня і разьвіцьця грамадства і чалавека неабходна, каб былі моцныя

На працягу ўсёй гісторыі культурнага існаваньня людзей назіраецца пастаянная разбуральная тэндэнцыя: зьменшыць множнасьць культураў (якія ствараюцца ў выніку культурнага разьвіцьця чалавецтва.)

Найвыразней гэтага зьява ўвасоблена ў ідэалёгіі, псіхалёгіі і палітыцы імперыі. Ці ёсьць у гэтым нейкі аб'ектыўны рацыянальны энс? На жаль, ёсьць. Для хутчэйшага і вышэйшага разьвіцьця культуры патрэбна ня толькі множнасьць, але і канцэнтрацыя магчымасьцяў, рэсурсаў, грамадзкай сілы. Так узылікалі вялікія цывілізацыйныя імперыі, заснаваныя на крыві і касцьях загіблых народаў, дзе будаваліся велічныя храмы, калёны, помнікі, сфінксы, аквэдукі ды піраміды, тэатры ды стадыёны, а вайна была сродкам культурнага прагрэсу.

Канцэнтрацыя багацьцяў і культуры ў імперыях выклікала зайздрысьць малакультурнага, так звананага „варварскага сьвету“, зь якім імперыі вялі пэрманэнтныя войны. У выніку гэтакіх войнаў узылікалі нават варварскія імперыі (напрыклад, Манчжурыя, Залатая Арда, імперыя Тамэрлэна, Расея* і г.д.), якія прагражалі зьнішчэньнем любой культуры.

Цывілізацыйныя старажытныя імперыі зьніклі, аднак, перш за ўсё, з унутраных прычынаў (заныпад маралі, духоўная дэградацыя), а ня толькі пад ударамі варвараў. Бо нішто ня можа доўга трымаць, заснаванае на гвалце і крыві. На месцы імперыяў зноў ажывалі ацалелыя народы, адраджалася множнасьць культураў, якія разьвівалі свае народныя традыцыі і вельмі выбарачна засвойвалі культуру імперэрскаю.

У XX-м стагоддзі разваліліся і спынілі сваё існаваньне, практычна, усе (акрамя Расеі) сусветныя імперыі (у тым ліку, і каляніяльныя). Утварылася мноства нацыянальных і посткаляніяльных дзяржаваў.

Назапашаны велзарны вопыт па самазахаваньні і адраджэньні нацыянальнай культуры.

У гэты ж час становіцца зразумелым (а ў канцы XX-га стагоддзя замацоўваецца ў палітыцы), што вялікая традыцыйная вайна (вайсковая франтавая кампанія) стала эканамічна непаспэльнай і эканамічна ня выгаднай, а вынікі яе — надзвычай разбуральныя і гвалтоўныя для культуры, якая, з ускладненьнем сваёй структуры, стала больш датклівай на разбурэньне.

Да пачатку XXI стагоддзя і спосабы вайны, і імперская палітыка пачалі мяняць аблічча. На месца „накаляніялізму“ прыходзіць „глябалізацыя“ (якая ўжо выклікала канфлікт з ісламскім сьветам), а замест традыцыйнай вайскавай акупацыі часцей і часцей ужываецца эканамічная вайна, распрацоўваюцца мэталы інфармацыйных, кібэрнэтычных, прапагандысцкіх, фінансавых войнаў, выкарыстаньне разьведкі, спэцслужбаў і г.д.

Дзяржаўная ўлада ў Рэспубліцы Беларусь (як я ўжо адзначаў раней) была захопленая Расеяй у выніку скаардынаваных дзеяньняў расейскіх спэцслужбаў і савецкага КГБ, з выкарыстаньнем дзеючых мэханізмаў фармаваньня ўлады. Гэта новы від вайны: акупацыя знутры пры дапамозе спэцслужбаў.

На працягу ўсіх гадоў гэтай вайны (з 1994-га) адбываецца паслядоўнае вынішчэньне асноваў беларускай культуры, гісторыі, эканомікі, незалежнасьці і дзяржаўнасьці. Старая імперыя з адставай эканамікай, культурай, з традыцыйнымі ськіраваньнямі

Фота Альм Вуліана, Вілюя (ЛТ)

Старая Вілюя.

нацыянальныя (народныя, этнічныя) культуры, каб іх было шмат і каб людзі, жывучы ў сістэме адной нацыянальнай культуры, маглі рухацца па сьвечце (ці хаця б ведаць, што ў ім робіцца).

У рэальнасьці аднак, назіраюцца істотныя адхіленьні ад узору, узынікаюць войны і канфлікты з мэтай захопу чужой тэрыторыі ды маёмасьці, прэдумваюцца пачварныя тэорыі ды ідэалёгіі, дзеля асіміляцыі ці вынішчэньня нацыяў, снуецца хітрая палітыка і таемныя дыпляматыя, правакуецца культурная экспансія, міграцыі, дыверсіі, імперыялізм у культуры і г.д.

на захоп тэрыторыяў, на генацыд, тэрор і асіміляцыю (такую тэрарыстычную вайну яна вядзе ў Чэчніі) распачала ў Беларусі новы мэтад вайны — ўнутраную акупацыю, рассяяную ў часе, шляхам стварэння ўмоваў для самазнішчэння беларускай нацыі.

Экспансія любой імперыі (варварскай ці цывілізацыйнай) ёсць заўсёды пагроза множнасці культураў, духоўнаму і фізічнаму існаванню народаў.

Прыклад зь Беларусі яскравы, але можам паглядзець на сьвежы прыклад з іншага боку: як адбываецца экспансія цывілізацыйнай глыбалізацыі, наступ супэрімперыі. Якім мэтадам тут зьнішчаецца мова, культура, духоўныя традыцыі народаў (інакш бо „глыбалізацыі“ ці новага каланіялізму плянэты ня станецца). Гэты мэтад ёсць *культурны імперыялізм* (распаўсюджанне камэрцыйнай збочанай мас-культуры па рыначных каналах). „Культурны імперыялізм“, распуста і збочанасць агрэсіўнай мас-культуры ідуць наперадзе глыбалізацыі і здольныя разваліць, зьнішчыць, спаганіць любую чалавечую культуру, „жэрці“ любую мараль, разбосьціць нармальнае грамадства.

Радыкальныя ісламісты ў Аўганістане (талібы) пачалі змагацца з культурным імперыялізмам даступным ім варварскім мэтадам (рэпрэсіямі) і вышлі з-пад кантролю супэр-імперыі. Праз нейкі час, пад выглядам злаўленьня Бін-Ладэна, які хаваўся ў Аўганістане, Аўганістан як дзяржава** быў сыперты з твару зямлі тысячамі бомбаў ды ракетай. Талібы перасталі існаваць.

Вось такое „радыкальнае ўмяшальніцтва“, як кажуць у хірургіі. (Дарчы, а дзе Бін-Ладэн? Але, зрэшты, ня важна, дзе. Галоўнае, што ўсё ў парадку і з „правамі чалавека“, і з „ідэаламі дэмакратыі“ таксама.)

Дадам толькі, што Аўганістан — стратэгічны ключ да Сярэдняй Азіі і ўсяго ўсходу. Праз яго — ўсе шляхі. Гэта яшчэ Аляксандар Македонскі ведаў, калі туды ішоў рызыкаваць сваёй галавой і арміяй.

Такім чынам, там, дзе паўстае пытаньне аб існаванні альбо аб становішчы народаў, заўсёды, першым чынам, узнікае пытаньне аб нацыянальнай культуры. Усім да яе раптам зьяўляецца справа.

Але, можа, у Беларусі інакш, можа тут — нейкае выключэньне з правіла? Можа, і сапрады, як кажуць саветы, „какая разніца?“

Мэта сучаснай, „тэхналагічнай“ вайны, гэтак жа, як і мэты традыцыйнай збройна-вайскавай кампаніі — аднолькавыя: захоп нацыянальнай маёмасці, тэрыторыі і рэсурсаў. Культура сама па сабе менш цікавіць акупантаў, але, каб дасягнуць мэты, ім трэба зьнішчыць культуру. **Бо культура, мова, гісторыя ёсць кансалідуючым чыньнікам нацыі.** Яны злучаюць народ, робяць яго сьведамым дзеля нацыянальных інтарэсаў, спрыяюць адпорнасці народа пры замаху на ягоную ўласнасць і свабоду. Без культуры народ разброены.

Услед за страатай нацыянальнай культуры ідзе страата нацыянальнай ўласнасці. Што гэта абазначае — тлумачыць няма патрэбы. Галечу і выміраньне, беднасць. Зьнішчыўшы нацыянальную культуру, мову, гістарычную памяць народа, чужынкам значна лягчэй забраць („прыватывазаваць“, купіць за бясэн) нацыянальную ўласнасць, напрацаваную пакаленьнямі, захапіць рэсурсы, фабрыкі ды заводы, зямлю, лясы, дарогі, вадзі, нетры, палі ды паветра. Народ становіцца нікім і нічым на сваёй зямлі, якая робіцца ўжо не яго. Чалавек можа пайсьці, праўда, на працу, да новых гаспадароў-акупантаў, бо ім патрэбная будзе танная рабочая сіла. Але на гэтым перспэктыва яго і замкнецца.

Савецкага простага беларуса, які кажа „какая разніца“, ужо рыхтуюць да нявольніцкай перспэктывы. Лібэрал-калябаранты да таго ж яшчэ хлусьліва „растлумачаць“ яму (па-руску), што, маўляў, ня мае значэння, чья ўласнасць, важна гарантаваная праца,

рабочыя месцы, заробкі. І савецкі „пралетар“, даведзены да галечы гэтымі калябарантамі ды чужынкамі, павінен (па задуме) узрадавацца, што ўзамен за ягоную нацыянальную ўласнасць дадуць яму пустыя гарантыі працы на прыбытак рабаўніку. (Як быццам нешта значаць гарантыі беднаму ды слабому.)

„Святая Гаіна“ і „Бернардынец“. Вільня, 2001 г.

(Фота 3. Пазнама)

Ці вось іншы прыклад савецкага. Гандляр, прадпрымальнік робіць грошы, мае фірму. „Быстрэй бы пад Расію, — кажа мне гэты малады нявольнік. — Расійскія законы луччэ для бізнеса. Тагда і мы паднімемся.“ Камэнтар непатрэбны.

* * *

Людзі, не аб'яднаньня нацыянальнай памяццю, гісторыяй і культурай, якія не разумеюць каштоўнасці нацыянальнай культуры, страцілі нацыянальную культуру і адчужаня ад яе, такія людзі ня ў стане валодаць нацыянальнай сьведамасцю, зразумець нацыянальны інтарэсы як свае інтарэсы і стварыць нацыянальную дзяржаву. Нават ўласнасць, зькой яны асабіста валодаюць, будзе імі страчана ва ўмовах чужынскай акупацыйнай палітыкі, сутнасць зькой ім звычайна таксама — незразумелая.

Беларус, які валодае нацыянальнай сьведамасцю, беражэ таксама і каштоўнасці нацыянальнай культуры. Ён разумее: каб мець маёмасць, памнажаць ўласнасць і стаць заможным, неабходная самастойнасць і дзяржаўная незалежнасць.

Каб лепш жыць у народзе, трэба найперш, рупіцца пра свабоду для народа, а не пра грошы для сябе. Бо ня маючы незалежнасці і свабоды, людзі будуць працай сваёй ўзбагачаць тых, ад каго залежныя, тых, хто будзе над імі гаспадаром, хто будзе распаралджацца ў іхнім доме (у іхняй краіне). Каланізатар зацікаўлены ўзбагаціцца коштам і працай нявольніка, а ня тым, каб памножыць яго дабрабыт. У сваёй краіне трэба быць гаспадаром.

Некалі я напісаў для сябе малы верш (нібы зацемку, дзеля памяці):

— Ці хочаш свабоды?
— Хачу — дабрабыт.
— Ня будзеш яго мець.
Бо, каб стаць заможным,
Трэба быць незалежным.

* * *

Велізарнай каштоўнасцю культуры зьяўляюцца талент і інтэлект нацыі (адукаваныя людзі). Гэтыя акумуляваныя каштоўнасці зрабіліся ў сучасным свеце першаснымі рэсурсамі культурна-эканамічнага развіцця народа (ня нафта, ня газ, не жалезная руда, а менавіта інтэлект).

Адначасна талент і інтэлект даўно ўжо сталі таварам міжнароднага кіяску, які зь беларускага боку расходзецца за бясэн, задарма нават у Афрыку, і проста марнуецца ад таго, што рэальна не існуе ў акупаваным беларускім грамадстве абароны інтэлекту як нацыянальнай уласнасці народу. Каб абарона існавала, патрэбна ня толькі незалежная нацыянальная палітыка, але і сьведамасць нацыянальнага існавання.

* * *

Разважаючы пра нацыянальныя каштоўнасці, зьвернем увагу на паяднаньне іхных духоўных і матэрыяльных кшталтаў. Тут выразна прасочваецца залежнасьць характару матэрыяльнага ўгрунтаваньня грамадства ад ўсьведамленьня ім духоўных, маральна-этычных і культурных здабыткаў нацыі.

Аказваецца, што свабода, эканамічнае развіццё і дабрабыт людзей у нацыянальным грамадстве апасродкавана залежыня ад кшталтаваньня ў ім найперш духоўных і культурных каштоўнасьцяў нацыі (мовы, гісторыі, культуры, нацыянальных

традыцыяў, маралі, этыкі, мастацтва, нацыянальнай ідэі, інтэлекту, усьведамленьне нацыянальных абавязкаў і г.д.).

Зрэшты, яно зразумела само сабой. Але пра дачыненні культуры неабходна гаварыць. Нават пра самае відавочнае. Бо доўгі савецкі пэрыяд і затым — частковая ягонае рэанімацыя (антыбеларускі рэжым) зьмянілі шмат дзе сам характар думаньня людзей. Шмат каму падсьведама здаецца, што духоўныя інтарэсы ня маюць самакаштоўнасьці, што за ўсялякім духоўным зрухам стаіць матэрыяльны інтэрас.

Можа б яно так і выгляда, калі б чалавек ня жыў духоўным жыцьцём. Першаснасьць у канкрэтных выпадках можа быць дыскусійнай, але агульны вызначальны кшталт культуры, сувязь і ўзаемазалежнасьць — відавочныя.

Прыярытэтнасьць частак можна вызначыць па магчымасьці ўзнаўленьня цэлага. Страціўшы матэрыяльнае, але захаваўшы культуру і дух, усё можна ўзнавіць. Страціўшы культуру і дух, можама страціць і матэрыяльнае. І калі страцім, то без культуры, бяз духу, без ідэі ўжо нічога не адноўім.

Бо лепш умець, чым мець, ня ўмеючы. Лепш ведаць, чым валодаць, ня ведаючы. Беларуская культура ёсьць найвялікшы нацыянальны скарб.

15 чэрвеня 2002 г., Варшава.

* Нагадаю ізноў, што „варварамі“ раней звычайна называлі тыя народы (дзяржавы), якія не стваралі высокай культуры (гэта значыць, духоўнай, не ўжыткавай культуры: літаратуры, тэатра, архітэктуры і г.д.), а займаліся, галоўным чынам, вайной, ваенным рабуніцтвам і заваўніцтвам. Расей мела характэрныя рысы варварскай імперыі. Расейскі Цар Мікалай I, які царваў у XIX ст., характарызаваў Расею як „ваенную дзяржаву“, а Сталін (у XX-м стагоддзі) рыхтаваў сусветную рэвалюцыю, заваяваньне Эўропы і Азіі, перабудоваў усю імперыю на ваенна-лігнерны лад.

** Дзяржаўная ўлада ў акупаваным войскамі НАТО Аўганістане мае фармальны характар і ў сапраўдзасці не выходзіць за межы Кабула.

(Фота 3. Пазьмина)

Віснiчнына асеньнiм днiм. 2001 г.

ЛЁГІКА СТРАТАЎ І АДРАДЖЭННЯ

Пры поглядзе на гісторыю беларускага Адраджэння ўражае, як упарта яно падымалася ў кожным пакаленні беларусаў і як аднолькава, штораз больш выраблена, яно вынішчалася імперскай машынай Расеі.

Беларускае змаганьне — гэта заўсёды была барацьба авангарда. Тут былі ахвярнасьць, гераізм і сіла духу, і — трагічнае вынішчэньне. Трагічнасьць барацьбы (што на справе абазначае несъмяротнасьць ідэі, вялікасьць прыкладу) падымалася на змаганьне наступныя пакаленьні. І ўсё паўтаралася.

Лёгіка і прычыны гэтага паўтору пагібелі пакаленьняў паказваюць на асаблівую вырабленасьць расейскай палітыкі вынішчэньня беларускага супраціву, на яе змаваны ўсеабдымны характар. З гэтакай перманэнтнай, гіпертрафіраванай злой сілай ня мог парадзіць гераіскі, але малалікі авангард. Недастаткова было гераізму, які, пры вузкасьці змагарных колаў і пагібелі змагароў, спараджаў у наступных пакаленьнях мэмарыялізацыю мэнтальнасьці людзей (псіхалёгію аплакваньня і жалю). Пагэбна было стварэньне глыбокай, масавай салідарнасьці ў барацьбе за агульную ідэю.

Беларускаму Адраджэньню ва ўсе часы не хапала шырокага і грунтоўнага асьветніцтва ў грамадстве. Не былі ўключаныя мэханізмы самаасьветніцтва, не сфармаваны выразны і пазнавальны вобраз ворага; бяду і зло разумеі ў адзіненым (абстрактным) сэнсе.

Асьветніцтва вымагала цяжкай, часамі шэрай, непрыкметнай і будзёнай працы. Але менавіта гэтае асьветніцтва, у першую чаргу, пад корань стараліся зьнішчыць ворагі беларускага Адраджэння. Замкнутае кола. Як зь яго выйсці? Пытаньне, якое стаіць перад новымі пакаленьнямі.

У канцы XVIII стагоддзя, у выніку трох разбораў Рэчы Паспалітай, Беларусь (як інтэгральная, суверэнная частка Рэчы) страціла дзяржаўны суверэнітэт. Уся яе тэрыторыя апынулася пад Расеяй.

Ісвалі дзьве галоўныя прычыны страты незалежнасьці. Першая, гэта тая, што Беларусь знаходзілася на ўсходзе эўрапейскай цывілізацыі і стрымлівала агрэсію варвараў: спачатку татара-манголаў і мангольскай Залатой Арды, потым — маскоўцаў і Расейскай імперыі, якая вырасла з мангольскага заваёўніцтва.

На ўсход ад Беларусі, за Смаленскам і Дзясной, была яшчэ геаграфічная Эўропа, але па мэнтальнасьці і дзяржаўнаму ўладкаваньню грамадства гэта была Азія са зьмешаным канглямэратыўным насельніцтвам, жорсткімі звычаямі і адсталай культурай.

„Мы на самым краі хрысьціянства, — пісаў вялікі Гусоўскі. — Як лес безгалосы, мы пад сякерай.”

Другая прычына: сілавая разьяднанасьць і палітычны канфэрмізм Эўропы. Цывілізацыйнымі катэгорыямі, гэтак, як Мікола Гусоўскі, думалі ня многія. Можныя эўрапейцы не імкнуліся падтрымаць тых, хто „на краі хрысьціянства” прымаў на сябе ўдары з усходу, а наадварот, клапаціліся аб прыдбаньні новых тэрыторыяў за іхны кошт для сваіх імперыяў, уступаючы ў змову з Масквой.

Стагоддзямі змагаючыся паміж двух агнёў, магутная Беларусь абжэскавалася. Вялікае Княства Літоўскае было разбурана, Беларусь захоплена Масквой.

Барацьба за незалежнасьць Вялікага Княства ў ўсёй Рэчы Паспалітай пачалася адразу, пасля канчатковага забору. Паўстаньне Андрэя Тадэвуша Касцюшкі. Вынікі паражэньня: вынішчэньне краю, рэпрэсіі актыўных людзей, эміграцыя.

Наступная спроба вызваліцца — 1812 год, паход Напалеона. Барацьба з маскоўцамі набывала ўсёнароднае характар. Ня толькі шляхецкае войска змагалася з расейскім ворагам побач з францускай арміяй, але і беларускія сяляне, мяшчане — зьнішчалі акупантаў. У Менску, напрыклад, мяшчане і шляхта ўзялі ўладу ў свае рукі за тыдзень да заняцьця горада аддзеламі францускага маршала Дава.

Вынікі паражэньня кампаніі, бяздарна прайгранай французамі: рэпрэсіі беларускай шляхты, эміграцыя актыўных людзей.

1830 год — чарговае паўстаньне шляхты і барацьба за незалежнасьць. Зброю ўзялі нават жанчыны. (Геройская Эмілія Плятэр.)

У выніку паражэньня гэтага паўстаньня, расейцы, які і пасля 1794 і 1812, амаль пад корань вынішчылі заможную беларускую шляхту і магнацтва, выгналі іх у эміграцыю, саслалі ў Сібір. Маёнткі і землі рэпрэсаваных параздавалі рускім памешчыкам, фарвартам рускага двара. Тых, што ацалелі, узялі пад нагляд, пазбавілі права перамяшчэньня, маёнткі абклалі непаспальнымі рэпарацыямі, штрафамі і штогадовымі выплатамі ў акупацыйную казну.

У гэты час (1831-1839) была зьнішчаная і патопленая ў крыві найбольш пашыраная беларуская рэлігія (канфэсія) — Вунія (80% вернікаў), спаленыя тысячы беларускіх кніг і сьвятых абразоў, зьнішчаныя і разрабаваныя кліноты, разбураныя сьвятыні, манастыры. У 1840 годзе забароненая беларуская мова і назва краіны — Беларусь.

Уся беларуская барацьба за свабоду да паловы XIX стагоддзя вялася шляхтай пад сьцягам аднаўленьня незалежнасьці краіны, адраджэньня Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

У сярэдзіне XIX стагоддзя змаганьне за незалежнасьць працягвала ацалелая дробная шляхта, што стаяла найбліжэй да сялянства.

Пачаўся новы, шляхецка-народніцкі этап змаганьня, пагрунтаваны ня толькі на саслоўна-дзяржаўнай ідэі свабоды, але і на этнічна-культурным, моўным адзінстве. (Тыповым прадэўніком і вострум шляхецка-народніцкай беларускай пазыцыі быў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч.)

Менавіта ў гэты час назва „Беларусь” пачынае ўжывацца як новы нацыянальна-кансалідуючы тэрмін, назоў народа і ўсёй краіны, што гістарычна складалася як Літва (Вялікае Княства Літоўскае).

1863 год. Студзенскае паўстаньне. Узнялася дробная шляхта (апошняя рэзэрва збройнага супраціву), якую месцамі падтрымалі сяляне-касіянеры. Кастусь Каліноўскі, стоячы на грунце Вяліка Княства, выяўляў у сваёй пазыцыі ўжо і народніцкую ідэю Беларусі. Ідэю нацыі.

Вынікі паражэньня студзенскага паўстаньня. Тысячы шляхецкіх змагароў пакараньня сьмерцю, тысячы адпраўленыя на катаргу, больш 30 тысячаў навечна сасланыя ў Сібір і казахскія стэпы. Іхныя маёнткі і землі — забраныя пад Расею,

на ўласнасць накладзены непасільныя выплаты ў рускую казну і рэпарацыі. За падазронымі ўстаноўлены паліцэйскі нагляд, абмежаванне права выезду з мястэчку. Маса дробнай шляхты, спосабам бюракратычных мааніпуляцыяў, была пазбаўлена шляхецтва і пераведзена ў сялянства.

На гэтым (з фізічным і сацыяльным вынішчэннем шляхты) фактычна, скончылася цэлая эпоха шляхецкага збройнага змаганьня за незалежнасць і аднаўленне Вялікага Княства.

Пачаўся новы этап беларускага Адраджэння, этап беларускай ідэнтыфікацыі і нацыянальнай кансалідацыі грамадства.

Фармуецца новая нацыянальная эліта з ацалелай шляхты, сялянства і мяшчаняў, але вызначальную ролю адыгрывалі выхадцы са шляхты. Галоўным прынцыпам вызвалення робіцца нацыянальнае асветніцтва і палітычная дзейнасць. Найбольшая надзея на Адраджэнне нацыі звязваюцца з беларускай вёскай. Апірышча на інтэлігенцыю. З пачаткам ХХ-га стагоддзя і да Першай Сусветнай вайны беларускі нацыянальна-адраджэнцкі рух набывае ўжо значны размах.

1914 год, вайна. Расейскія ўлады аб'яўляюць спачатку ўсеагульную мабілізацыю, а потым, з разгортваннем нямецкага наступлення (1915 год), абавязковую эвакуацыю насельніцтва, асабліва інтэлігенцыі, інтэлектуальных пластоў грамадства, спецыялістаў. Пры адступленні рускай арміі з Беларусі загадана было ўсё спалываць і знішчаць: запасы прадуктаў, жыўнасць, збожжа на палях, сады, студні; гарэлі вёскі і масты; выганялі людзей ў Расею.

Пасля вайны сталі выдавацьнымі вельзарныя матэрыяльныя страты Беларусі. Загінула каля паўтара мільёна беларусаў.

Аднак беларускае нацыянальнае Адраджэнне расейцам спыніць не ўдалося. 25 Сакавіка 1918 года аб'яўлена незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі. Расейцы не змаглі перашкодзіць. Беларускае дзяржава аднавілася ў нямецкай зоне акупацыі, калі вайна хілілася да заканчэння.

Утварэнне Беларускай Народнай Рэспублікі і аб'яўленне незалежнасці БНР перакрэсліла ўсю знішчальную працу расейцаў у Беларусі за XIX стагоддзе. Высновы яны зрабілі адразу. Галоўнай небяспэкай для ўлады расейскага большавізму ў Беларусі яны палічылі Беларускае нацыянальнае Адраджэнне і найперш — Раду БНР.

У самым канцы 1918 года Беларускае Народнае Рэспубліка была акупаваная рускім большавізмам. У 1921 годзе, у выніку Рэйскай вайны, расейцы і палякі падзялілі Беларусь на дзве часткі. Утварыліся дзве зоны акупацыі. Ва ўсходняй частцы Беларусі засталася фармальна існаваць БССР — марыянэткавае дзяржаўнае ўтварэнне.

Францальны наступ на ўсё беларускае пачаўся ў другой палове 20-х гадоў. Ён меў усеагульны характар: у БССР, у зоне польскай акупацыі (Заходняя Беларусь) і ў эмігранцы, дзе дзейнічала маскоўская разведка супраць БНР.

Рэпрэсіі канца 20-х пачатку 30-х гадоў пачаліся са знічэння спэктакляў у беларускіх тэатрах, закрыццём беларускіх часопісаў, з пераследу творчай інтэлігенцыі і скончыліся масавымі арыштамі і высылкамі найбольш актыўных, творчых і адукаваных беларусаў на расейскую Поўнач, у Сібір, у расейскія турмы, на пасяленне ў Расею і г.д.

У другой палове 30-х гадоў узнялася новая хвала расейскіх

вынішчэнняў на Беларусі, найбольш жорсткая — клясычны генацыд. Акрамя таго, што забівалі і расстрэльвалі тых беларусаў, якія былі адукаваныя, працавітыя, маёмныя, паходзілі са шляхты, валодалі талентам, займалі пасады ў адміністрацыі і г.д., адбывалася яшчэ плянавае масавае вынішчэнне людзей па тэрытарыяльна-бюракратычнаму прынцыпу („спускалі“ разнарадкі на арышт на кожны сельсавет, акругу, вобласць ці вёску і г.д.).

У выніку — забілі мільёны беларусаў, амаль поўнасьцю вынішчылі беларускую адміністрацыю, заможных гаспадароў, творчую інтэлігенцыю, пісьменьнікаў, мастакоў, настаўнікаў, практычна, усіх адраджэнскіх палітыкаў. Да пачатку Другой Сусветнай вайны беларускае Адраджэнне ў БССР было цалкам разгромлена, дзеячы расстрэляныя.

Перад вайной дабіваў беларускую інтэлігенцыю і актыўнае насельніцтва таксама ў Заходняй Беларусі. Гэтую справу аднак (вымардаваўне Заходняй Беларусі) расейцы не паспелі закончыць, бо пачалася вайна.

У часе вайны, дзякуючы сваістаму зьбегу абставінаў (прыхільнасць цывільнай адміністрацыі Вільгельма Кубэ) адбылося станаўленне беларускіх незалежніцкіх сілаў, кароткае, але моцнае беларускае Адраджэнне, якога, бадай (па аднадумшаму сведчанню эмігранцы), Беларусь ня мела ні пры адной акупацыі. Пасля вяртання большавіцкіх акупантаў тысячы беларускіх дзеячоў гэтай генэрацыі эмігравалі на Запад, а на Беларусі з новай сілай аднавіліся рэпрэсіі, арышты і расстрэлы людзей. Найперш — звязаныя з беларускім рухам.

Пачалася цёмная ноч беларускай нацыі. Знішчана, вытаптана, сфальшавана, забаронена было ўсё, што звязана з беларускай незалежнасцю і змаганнем за вольную Беларусь. Практычна, была амаль цалкам знішчана гістарычная памяць нацыі і ўяўленні людзей аб палітычным змаганні за Беларусь.

Некалькі пакаленняў беларусаў, што выжылі, прапущаныя праз сталінска-хрушчоўска-брэжнёўскую сістэму адукацыі і прапаганды, ня мелі ўжо ніякага паняцця пра беларускую свабоду і незалежнасць, пра Беларускі Сьцяг і Гэrb *Пагоня*, пра БНР ды беларускае войска.

Цяпер зьвернем увагу на палітыку і мэтодыку знішчэння Беларусі і беларускага нацыянальнага Адраджэння, якую ўжывала раней і практыкуе цяпер Расея. Акрамя знішчэння беларускай мовы, здабыткаў культуры, рэлігіі (ліквідацыя Вуніі), адабрання маёмасці і стварэння ўмоваў для беднасці насельніцтва, галоўную ўвагу Расея зьявляе найперш на вынішчэнне ў Беларусі людзей, якія здольныя былі падняць край на змаганне з акупантамі і забяспечвалі краіне культурна-эканамічную магучнасць.

Гэтак на працягу ўсяго XIX стагоддзя царат паслядоўна вынішчаў беларускую шляхту. Збройна змаганца і падмаць краіну на ваенную барацьбу магта толькі шляхта. Шляхта была на Беларусі свабоднай і шматлікай. Яе галоўная задача ў мірны час: ажыццяўленне ўлады, памнажэнне багацця і культуры. У ваенны час — абарона Бацькаўшчыны, стварэнне войска. Пакуль існавала вольная шматлікая шляхта, акупанты не маглі лёгка знішчыць Беларусь і ня мелі гарантыяў, што ўтрымаюць за сабой захопленую беларускую тэрыторыю.

Паўторым: шляхта ў Беларусі не перарасла натуральным шляхам у новую супольнасць, не інтэгралася ў сучаснае грамадства, разьвіваючыся разам з ім. Яна была адмыслова

знішчана фізічна і рэпрэсія (і часткова — адміністрацыйна) царскай Расеяй, як масавая сацыяльная група.

Расейцы змянілі структуру беларускага грамадства, прадумана пазбавішы яго актыўнай баёвай інтэлігентнай і незалежнай сілы. (Мы не разглядаем тут пытаньне палітызацыі шляхты. Яно ў гісторыі перабольшанае. Калі пачынаецца нацыянальнае Адраджэньне, культурна-асіміляцыйныя меры, як правіла, рассыпаюцца. Пра гэта сьведчыць гісторыя нацыянальнага Адраджэньня ў іншых краінах, напрыклад, Чэхіі, Вэнгрыі, Балгарыі, Малдовы і г.д., ды й Беларусі таксама.)

Беларускае Адраджэньне, абапертае на беларускэй Нацыянальнай ідэі, разьвівалася ў пачатку XX-га стагоддзя і фармавалася яшчэ амаль выключна выхадцамі са шляхты і шляхецкай інтэлігенцыі. Але яно мела выразны сацыяльна-народніцкі (сацыялістычны) характар і арыентавалася на рэальны народны патэнцыял — на беларускае сялянства, якое складала ў 90-х гадах XIX стагоддзя каля дзевяноста адсоткаў насельніцтва. У ім беларускія адраджэнцы справядліва бачылі нацыянальную будычыню Беларусі. Таму яны ставілі задачу вызваліць сялянства сацыяльна (даць зямлю і эканамічную свабоду), прасьвяціць культурна-нацыянальна, адкрыць шляхі да адукацыі, палітыкі і вытворчасці.

У беларускай мастацкай літаратуры таго часу нават словы „беларус” і „мужык” (селянін) часам атаясамліваліся. Гэтак моцная была нацыянальная арыентацыя на сялянства, і гэтак выразна выяўляліся сацыялістычна-народніцкія ўплывы ў адраджэнскай ідэялёгіі.

Але што робяць рускія бальшавікі адразу пасля акупацыі Беларускай Народнай Рэспублікі? Яны пачынаюць мэтанакіравана знішчаць усю беларускую інтэлігенцыю, што была не з бальшавікамі і ўсіх беларусаў — выхадцаў са шляхты і маёмных пластоў насельніцтва. Па „клясавай” прыкмеце. Расстрэлы і тэрор расейскіх „чрэзвычайцаў” у 1919-м, 1920-м гадах.)

Знішчэньне беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі было давершана ў 30-х гадах. У гэты ж час мэтадам усеагульнай калектывізацыі і рэпрэсіяў было задушана беларускае сялянства. У першай палове XX-га стагоддзя, шляхам генацыду, рэпрэсіяў, этнацыду і тэрору, расейцы ў чарговы раз (гэтак жа, як і ў XIX стагоддзі) разбурылі і знішчылі сацыяльную структуру беларускай нацыі, абапертую на ўласнасьць, на зямлю і традыцыі культуры. Гэта значыць, зноў былі ліквідаваныя нацыянальна-пэрспектыўныя пласты грамадства.

Цяперашнія абаронцы расейскай тэрарыстычнай палітыкі ўсё ськідваюць на бальшавікоў. Маўляў, яны і ў Расеі рабілі тое самае. Аднак тое — ды ня тое. *Плянэаасць і пасьядоўнасць вынішчэньня па культурна-этнічнаму прынцыпу мы назіраем толькі на нярусскіх тэрыторыях (у Беларусі, на Ўкраіне, на Кавказе, у Казахстане і г.д.).*

Але ня менш істотна іншае. Бальшавікі ўзначалілі рускую ўладу і рускую дзяржаву, яны ўмацавалі рускую імперыю і рускі таталітарызм. Знішчаючы маёмныя станы ў Расеі, праводзячы калектывізацыю і рэпрэсію дзясюць навукі і культуры, яны таксама дэфармавалі сацыяльную структуру расейскага грамадства. Але ад гэтага яно не пераставала быць рускім. Ніхто не перасьледваў і не забараняў рускую мову, нікога не каралі за рускі нацыяналізм, за вялікадзяржаўнасць.

Наадварот, бальшавікі скарысталі камуністычную дактрыну і ўмацавалі гэтую рускую вялікадзяржаўнасць, як ніколі. Давялі яе да абсалюту і аб’явілі пра пабудову камунізму ў адной асобна ўзятай краіне, дзе ў канцовым выніку ўсе павінны былі размаўляць на адной рускай мове і складаць адзіны „савецкі” (разумей „рускі”) народ.

Бальшавіцкія рэпрэсіі ўнутры Расеі ня мелі антырускага, антынацыянальнага (антынацыяналістычнага) характару. Бальшавікі не забівалі за рускую нацыянальную ідэю, не змагаліся з рускай нацыянальнай культурай. Усе іхнія рэпрэсіўныя дзеянні былі накіраваныя выключна на ўмацаваньне абсалютызму сваёй рускай (камуністычнай, групавой) улады і рускага таталітарызму. (Нездарма некаторыя рускія эмігранты-шавіністы, ненавідзчы бальшавікоў, часам хвалілі іх за тое, што яны ўратавалі Расею ад распаду.)

Менск. 1996 год.

Тым часам зусім другая карціна рэпрэсіяў і тэрору назіралася ў Беларусі. Першае, тут былі выразна акрэсьленыя „ворагі” — беларускія нацыяналісты. Пад гэтай маркай рускія вынішчалі ўсё беларускае (размова па-беларуску таксама трактвалася як праява беларускага „буржуазнага нацыяналізму”). Другое, усялякае нібыта „клясавое” вынішчэньне беларускай інтэлігенцыі, адміністрацыі, нашадкаў шляхты, заможных сялян, якое падавалася як знішчэньне „клясавых ворагаў”, было на Беларусі не ўнутраным „тэрорам улады”, як у Расеі, а клясачным генацыдам на чужой акупаванай тэрыторыі, забіваньнем людзей па нацыянальнай прыкмеце, вымардаваньнем беларускай нацыі.

Беларусь была акупаванай краінай, уладу на Беларусі трымалі рускія бальшавікі, якія выконвалі тут палітыку Масквы.

Паўторым: тут быў ня ўнутраны тэрор нацыянальных уладаў незалежнай краіны, як у Расеі (дзе ён не ўплываў карэнным чынам на пэрспэктывы існавання дзяржавы і нацыі і нават рускай нацыянальнай культуры). Тут было вынішчэнне беларусаў на беларускай акупаванай зямлі, людабойства, знішчэнне асобнага народа, ліквідацыя ягонага будучыні, магчымасці існаваць і развівацца ў гісторыі. Справу забітых беларускіх паэтаў, палітыкаў, адраджэнцаў не заступіў ніхто. А на месца знішчанай беларускай адміністрацыі прыслалі рускіх з Расеі (альбо паставілі мясцовых, што адмовіліся ад роднай мовы і культуры і дапамагалі акупантам у вылюдненні і русіфікацыі краіны).

Нельга ставіць знак роўнасці паміж унутраным большавіцкім тэрорам у Расеі і расейска-большавіцкім генацыдам у Беларусі. Гэта розныя зьявы. Тут былі розныя мэты, задачы і розныя вынікі. (Не адно і тое, калі гіены грызучыя паміж сабой і падаюць сабе падобных — і калі яны ўсе разам грызць антылопу.)

Большавізм (камунізм) — гэта была найбольш агрэсіўная форма рускага імперыялізму, які Расея скарысталася дзеля вынішчэння панявольеных нярускіх народаў і акупаваных краінаў. Галоўная звышзадача ў гэтай імперскай палітыцы рускіх вялікадзяржаўнікаў — ня даць падняцца ў будучыні, ня даць магчымасці адраджэнцаў Беларусі.

У 50-70 гады праводзілася ідэалагічнае замацаванне разгрому беларускага Адраджэння. Некалкі пакаленняў беларусаў было выхавана савецкай сістэмай адукацыі ў поўным няведанні сапраўднага мінулага Беларусі, у хлусьлівых уяўленнях пра нібыта непаўнавартаснасць беларускай культуры, беларускай мовы і беларускага народа, які (як сцвярджалі савецкія прапагандысты) быццам бы ніколі ня меў дзяржавы і ня здольны быў яе стварыць, ды вечна цягнуўся да Расеі, каб быць разам.

Галоўнае дзеянне і генеральны плян рускай палітыкі на Беларусі (пасля ліквідацыі і калгаснай дэфармацыі сялянства) заключалася ў вынішчэнні этнічных карэнных беларускіх культур (гэта значыць, зноў той жа асновы, якая магла б паспрыць аднаўленьню ідэяў нацыянальнага Адраджэння). Фальклірысты, этнографы, знаўцы народнай культуры, хто памятае тыя часы, ведаюць, якія перашкоды рабіліся ў тым, каб існаваў беларускі аўтэнтычны фальклёр, каб распаўсюджвалася інфармацыя пра яго, накопліваліся веды, перадаваліся традыцыі.

Але гэта была палітыка, якая вынікала толькі з пазыцыйнага, тактычнага зьместу ў ліквідацыі беларускага этнасу. Стратэгічны ж плян быў апрацаваны ў шырокім маштабе ў 1964 годзе. Ён заключаўся ў тым, што 73 адсоткі беларускіх вёсак (25 тысячачу ў 34-х тысячачу) аб'яўляліся „непэрспэктыўнымі“. Іх плянавалася зьнесці (пабудову перанесці ў іншае месца альбо знішчыць), а людзей перасяліць у вызначаныя зверху „дэнтральныя“ паселішчы.

Як бачым, гэта плян каласальнага структурнага разбурэння беларускай нацыі (сотні чарнобыляў), у выніку якога была б канчаткова дабіта этнічна-гістарычная і звычайная культура беларускага народа. Бо ўсё астатняе ў грунце рэчы — ужо, парктычна, да таго часу разбурылі. (Заўважым агульнавядомае, што традыцыйная народная культура існуе і развіваецца толькі пры ўмове, што носьбітам яе ёсць пастаяннае насельніцтва на пастаяннай тэрыторыі.)

Плян вымагаў несапраўдна вялікіх сродкаў. З эканамічнага боку ён выглядаў абсурдным, з сацыяльна-культурнага —

антычалавечым. Тым ня менш Масква, ня гледзячы на патрэбу вялікіх фінансавых затратаў, узялася яго ажыццяўляць. І толькі крызіс камуністычнай сістэмы прытармазіў тэмпы знішчэння беларускай вёскі. Далейшы распад СССР пакуль што ўратаваў беларусаў ад сацыяльна-культурнага катастрофы.

Ужо ў 70-х гадах, практычна, уся кампартыя на Беларусі (складвалася ўражанне, што ўсе, да аднаго чалавека) і, як можна меркаваць, большыя КГБ былі перакананыя, што пасля вынішчэння, якое яны зрабілі, Беларусь памерла, ніколі ўжо не падымецца і не ўзаскрэсне. Яны былі ашарашаныя, здзіўленыя і зьбянтэжаныя, калі ў 1988-1991 гадах Беларусь узаскрэсла разам з *Пагоняй і Беларускай Бел-Чырвона-Белым Сьцягам*, разам з узнікненнем Беларускага Народнага Фронту. Калі ж зьбянтэжанасць мінула, то Масква добра прааналізавала сітуацыю і адразу ўбачыла нешматлікась адраджэнскага авангарду ў Беларусі.

Неўзабаве крамлёўскі кантроль над Беларускай быў вернуты. Масква правяла на прыздынта краіны свайго стаўленьніка, абапёршыся на савецкі КГБ, на савецкую каленіяльную адміністрацыю (былую камуністычную намэнклятуру) і на той дэфармаваны канглямэрат савецкага насельніцтва, якое засталася пасля рэпрэсіў, генацыду, калектывізацыі і савецкай школы. Стаўленьнік забясьпечыў умовы для ўнутранага захопу ўлады ў Беларусі прамаскоўскімі функцыянерамі і спецслужбамі Расеі.

Вайна Расеі ў Беларусі — гэта адмысловая дзейнасць спецслужбаў КГБ-ФСБ, пры дапамозе якіх была захопленая ўлада знутры і ажыццяўлена ўнутраная акупацыя краіны. Задача ўнутранай акупацыі — рэвал нацыянальнай эканомікі і знішчэнне беларускай культуры знутры, падрыхтоўка такім чынам захопленай краіны да здачы пад Расею. (Зараз, у 2002 годзе, расейцы рыхтуюць захоп беларускай нацыянальнай маёмасці, адкрыта аб'явілі пра пэрспэктывы анэксіі Беларусі.)

Але вернемся да палітыкі і мэтодыкі знішчэння расейцамі беларускага Адраджэння. Што новага зьявілася ў дзейнасці непрыяцеляў Беларусі пасля таго, калі, ня гледзячы на тое, што яны знішчылі і разбурылі на Беларусі амаль усё, беларуская нацыя (і дзяржава) раптам пачалі адраджацца і ў 1991 годзе Беларусь вярнула незалежнасць?

Схема выглядае так. Захоп улады, знішчэнне нацыянальных дзяржаўных сымвалаў (гэrb, сьцяг) і духоўных цэнтраў, мэмарыяльна-сакральных месцаў (Курапаты), нацыянальнай мовы, нацыянальнай школы і адукацыі, літаратуры і мастацтва, разбурэнне эканомікі, захоп нацыянальнай маёмасці і нацыянальных рэсурсаў, ліквідацыя нацыянальнай фінансавай сістэмы, знішчэнне нацыянальна актыўных людзей, дэградацыя і замена насельніцтва.

На першы погляд, мы бачым як бы стандартны імперска-крмінальны набор, але ёсць і новае. Па-першае, фатальнае выкарстанне Чарнобыльскага катастрофы ў палітыцы дэградацыі і замены беларускага насельніцтва. Гэта вельмі страшная і, бадай, найбольш небясьпечная і найбольш антычалавечая зьява. Прытым Расея тут можа мець саюзніку на Захадзе — міжнародную атамную карпарацыю МАГАТЭ.

Другое, гэта ліквідацыя адукацыі, знішчэнне і стварэнне штучнага адпыву інтэлекту зь Беларусі, марнатраўства і рабаванне інтэлектуальнай уласнасці нацыі.

Большавікі стварылі сваю сістэму адукацыі і навукі. Аб'яднаўшы адукацыйны працэс з ідэалёгіяй і прапагандай, яны спадзіваліся выхаваць у Беларусі інтэлектуальных мамелокаў, імперскіх людзей (саветаў) бяз памяці, бяз Бога і

без нацыянальных паняццяў культуры, ненавіснікаў беларушчыны.

Аднак аказалася, што ня так проста кіраваць інтэлектам. Імпэрыі вынішчэння хачелася, каб гэтая інтэлект ў беларусаў увогуле не было. Цяперашняя палітыка прамаскоўскага рэжыму (і дарэчы, акупацыйны кантроль над адукацыяй) накіраваны на інтэлектуальнае вынішчэнне нацыі, на ператварэнне Беларусі ў краіну трэцяга свету, цалкам залежную ад чужых тэхналогіяў і ад чужой вытворчасці, краіну бедных, пасіўных людзей.

Цалкам новымі з'явамі ў барацьбе з беларускім Адраджэннем і Беларускай нацыянальнай дэмакратыяй з'яўляецца стварэнне на Беларусі адмысловай, кантралюемай Расейі (найперш, спецслужбамі) так званай „дэмакратычнай апазіцыі“ (у грунце сваім — прамаскоўскай). А таксама кантралюемага рускімі спецслужбамі так званана „незалежнага“ апазіцыйнага друку.

Рускія спецслужбы наставалі тут нават сваіх апазіцыйных арганізацыяў (у рэччыцах каляніяльнай апазіцыі), над якімі ажыццяўляюць кантроль праз агентуру і розных „каардынараў“. (Гэта ўтварэнні тыпу „Хартыя-97“, „Зубр“, „Край“, „Белы легіён“, шэраг партыяў і інш.)

Бальшавікі такімі мэтадамі, практычна, не карысталіся і ня бавіліся ні ў якую „дэмакратыю“.

Але найбольш забытала, дэзінфармавала беларускае грамадства іншая новая з'ява ў маскоўскай антыбеларускай палітыцы. Гэта супрацоўніцтва з заходнімі палітычнымі русафіламі і міжнароднымі лібэральнымі арганізацыямі. Адмоўнае ролю ў змаганні супраць беларускай нацыянальнай дэмакратыі адыграла Місія АБСЭ ў Менску, і асабліва яе кіраўнік у 1998-2001 гадах — прафесійны нямецкі разведчык Ганс-Георг Вік.

Ганс Вік апасродкавана прычыніўся да расколу Беларускага Народнага Фронта, які адбыўся ў 1999 годзе, быў фактычным ініцыятарам і арганізатарам антыадраджэнскай каляніяльнай „апазіцыі“, арыентаванай на супрацоўніцтва з Масквой (руская „дэмакратыя“). *Стварыўшы такую „апазіцыю“ (якая фінансавалася з Захаду і з Усходу праз гранты і т.п.), Захаў і Масква мелі кантроль над яе дзейнасцю.*

У сферу кантролю расейскіх спецслужбаў і розных лібэральных актывістаў з Захаду патрапіў, фактычна, увесь (за рэдкім выключэннем) так званы „незалежны“ друк ў Беларусі, радыё „Свабода“ (беларуская рэдакцыя) і іншыя інфармацыйныя цэнтры.

Нельга сказаць, каб уся гэтая псеўдадэмакратычная „мобілізацыя“ адрэз абырнула на Народны Фронт і беларускае Адраджэнне, як некалі, за КПСС, рабілі камуністы. Тут мэтады больш вырабленыя: выбарачныя напады і выбарачная дэзінфармацыя. Але самы відавочны агульны прыём (дзе найбольш і відзец задаленасць), — гэта замоўчванне дзейнасці, справаў і падзеяў Беларускай нацыянальнай дэмакратыі (Беларускі Народны Фронт „Адраджэнне“, Кансерватыўна-Хрысціянская Партыя — БНФ і інш.). Узамен — штучнае раздзьмухванне пабочнага нібыта „канфлікту“ паміж Лукашэнкам і каляніяльнай „апазіцыяй“ (пра якую сам Лукашэнка, дарэчы, выказаўся, што калі б такой „апазіцыі“ не было, то трэба б было яе спецыяльна прудумаць.)

Стварыўшы і фінансуючы прамаскоўскую „дэмакратычную апазіцыю“ (куды ўваходзіць нават камуністы), Ганс Вік і ягоныя калегі на ўсходзе і на Захадзе атрымалі магчымасць адметным чынам кантраляваць праз яе рэжым Лукашэнка, дэзінфармаваць беларускае грамадства і міжнародную

супольнасць пра рэальнае змаганне і рэальны канфлікт на Беларусі, адцягваючы на сябе (праз „незалежны“ СМІ) і на псеўдадзейнасць гэтай „апазіцыі“ ўсю інфармацыйную ўвагу. Барацьба беларускіх нацыянальна-дэмакратычных сілаў з акупацыйнай палітыкай за свабоду і незалежнасць Беларусі ў выніку як бы выпадае з інфармацыйнага поля. Бо беларускі адраджэнскі друк (з закрыццём газеты „Пагоня“) ужо, практычна, знішчаны.

Сімпаматычна, што Ганс Вік здолеў супрацоўнічаць і з кіраўніцтвам рэжыму Лукашэнка, непасрэдна прычыніўся да выгнання апазіцыйнага старшыні Вярхоўнага Савета 13-га склікання Сымона Шарэцкага з Беларусі і зь вялікай палітыкі (паколькі той ня стаў упісвацца ў схемы Бэрліна і Масквы).

У верасні 2000 года, на канфэрэнцыі ў Беластоку, спаўняючы пэўную задаленасць, Ганс Вік публічна засьведчыў, што сваёй дзейнасцю ў АБСЭ на Беларусі ён спрыяў палітыцы ўключэння Беларусі ў склад Расеі.

18 лістапада 2000 года Беларускі Народны Фронт і Кансерватыўна-Хрысціянская Партыя — БНФ аб'явілі Ганса Віка персонай нон-грата на Беларусі. Яму прапанавалі пакінуць краіну. Пра гэтае расэрэнне былі афіцыйна пінфармаваны АБСЭ, Парляманцкая Асамблея АБСЭ, амбасادا Нямеччыны ў Беларусі, Міністэрства замежных справаў Нямеччыны, Эўразвяз і іншыя міжнародныя арганізацыі.

Ня глядзячы на тое, што падвойная дзейнасць Ганса Віка ў Беларусі была ўжо выкрыта, ён паводзіў сябе як ні ў чым ні бывала, а рэжым Лукашэнка, ягоная „апазіцыя“, міжнародныя структуры і так званыя „незалежны“ СМІ рабілі выгляд, што нічога не адбылося.

Гэта дазволіла спадару Віку амаль свабодна плянаваць сваю апошнюю афэру ў Беларусі — прызнанне „дэмакратычнасці“ выбараў прэзідэнта ў 2001 годзе і легалізацыю рэжыма Лукашэнка. Пры ўхваленні з боку Віка і АБСЭ (і адпаведна, Масквы) была створана „ляцёрка“ прамаскоўскіх кандыдатаў на прэзідэнта Беларусі з былой камуністэчнай німеклятуры, а потым пакінута кандыдатура самага шэрага з іх, камуна-савецкага функцыянера У. Ганчарыка (які ня мог быць рэальным супернікам Лукашэнка). Для фальсіфікацыі і выгравання выбараў Лукашэнку стварылі выдатныя ўмовы і слабага псеўда-суперніка.

Аднак Лукашэнка перастараўся. Фальсіфікацыя была праведзена ім настолькі маштабна, груба, нахабна, татальна і бессаромна, што прызнаць выбары не было як. Акрамя таго Ганс Вік, вядучы падвойную гульні, ня мог эфектыўна ўплываць на назіральнікаў за выбарамі, якія паўсюдна зафіксавалі грубыя парушэнні.

Камісія АБСЭ, якая (відаць па ўсім) прыехала ў Беларусь з гатовымі фармулёўкамі аб прызнанні выбараў, вымушана была скарэктаваць свае намеры і сказаць пра недэмакратычнасць выбараў 2001 года ў Беларусі.

Ганс Вік пацярпеў частковае фіяска. Лукашэнка застаўся ў крэсьле, але выбары свет не прызнаў.

Закончылася ўсё даволі камічна. Ня глядзячы на супрацоўніцтва і „заслугі“ Г. Віка, Лукашэнка ня даў яму ўязной візы і не пусціў больш ў Беларусь. Гэтакае цыганска-гэбоўскае вераломства. Маўляў, яі сваю справу зрабілі, спадары, дзякуй, вы вольныя. Місія АБСЭ таксама больш непатрэбна начальніку з усходняй мэнтальнасцю.

Можа ўзнікнуць пытанне аб прычынах падвойнай „працы“ Ганса-Георга Віка і пра сутнасць агульных інтарсаў Бэрліна і Масквы ў Беларусі. Гэта тэма асобнай размовы. Але можна сказаць, што тут справа ідзе пра незалежнасць Беларусі, і пра транзіт, і пра канцэрн Рургаз-Газпром, і пра „калідор“ праз

Польшчу, і пра інтарэсы Масквы за Бугам, а Бэрліна — у Калінінградскай вобласці, і пра ськідванне „лішняга насельніцтва” з былой Усходняй Прусіі ў Беларусь (аналогічна, як гэта было ў 1990-1991 гадах — з Усходняй Нямеччыны), і пра ськідванне ў Беларусь атамных адходаў ды расейска-эўрапейскага смецця і шмат пра што іншае, да чаго не дадумаецца звычайны беларус, але плянуюць злыдні.

Шкода, якую спадар Ганс-Георг Вік, сумесна з Місіяй АБСЭ ў Менску, зрабіў для беларускай нацыянальнай дэмакратыі, беларускага Адраджэння і для Беларусі — велізарная і ўтрымлівае ў сабе элементы значэнства, вымагае расследавання, сьледства і разьбіральніцтва ў судзе.

Падсумоўваючы страты Беларускага Адраджэння, мусім сказаць, што сытуацыя пасля ўсяго, што натварылі на Беларусі расейцы за дзевяць гадоў акупацыі, няпростая. Найгорш, што непрыяцель моцна і неаднаразова пабурылі сацыяльна-культурную структуру Беларускага грамадства, зламалі сацыяльна-культурныя механізмы, ператварылі насельніцтва ў не прывязаных да месца людзей, моцна вынішчылі нацыянальную інтэлігенцыю, ідэяў асобаў і змагароў. Беларускаму нацыю пазбавілі сацыяльных апірышчаў, у грамадстве не засталася моцных, стабільных, сацыяльна ўгрунтаваных групаў людзей, няма рэальных і нармальных дачыненняў уласнасці, вольных прафэсіяў і г.д. Ня кажам ужо пра нацыянальную сьведамасць, культуру, рэлігійнасць насельніцтва.

Тым ня менш Масква (нават пры дапамозе Нямеччыны) не дасягне, чаго хоча. У Беларусі ёсць магчымасці зьберагчы незалежнасць, змяніць унутраны абстаўнік (у тым ліку, і

ўладу) да лепшага і выйсці на вышэйшы ўзровень нацыянальнага разьвіцця.

Аднак беларусы мусяць добра ведаць сваю гісторыю і разьбірацца ў гісторыі змаганьня за сваю незалежнасць, дзяржаву, свабоду і нацыянальнае разьвіццё.

Беларусы павінны ведаць, хто іхны прыяцель у сьвесе, а хто — непрыяцель, мусяць разумець, найперш, палітыку Расеі ў дачыненні да Беларусі, каб правільна арыентавацца, змагацца, адстойваць, абараняць сябе і сваю краіну.

Адзін з унівэрсальных сучасных шляхоў дзеля ўзмацнення абароны і сілы нацыі ёсць нацыянальнае асьвета і адукацыя. **Беларускае Адраджэнне ня будзе моцным без нацыянальнага асьветніцтва.** У цяжкі час трэба зьвярнуць вялікую ўвагу на ўзровень і становішча розумаў, калі хочам сур’ёзна супроцьстаяць несвабодзе і чужынскай навалі. Каб эфэктыўна змагацца, трэба падрыхтаваць добрыя сілы, не марнаваць час і вызначыць прыярытэты. Гістрыя паказвае, што ў **палітычнай барацьбе перамагае ня толькі сіла зброі ды грошай, але, найперш, — узровень розуму і сіла духу, калі яны абавіраюцца на сьведмае, асьвечанае грамадства.**

Беларускае Адраджэнне жыве і змагаецца. Падступныя ўдары па сілах нацыянальнай дэмакратыі ў Беларусі не дасягаюць мэты. Сутнасць, аднак, ня толькі ў тым, каб змагацца ды выстаць, але — перамагчы найгоршага непрыяцеля. На гэта павінны быць накіраваныя дзеянні і праца беларускіх адраджэнцаў.

17 чэрвеня 2002 года, Варшава.

БЕЛАРУСКІЯ ГІМНЫ

Гімны нашай, дзяржавы, краіны пішуча, як вядома, не па заказе, а самой гісторыі. Прытым сам факт зьяўленьня гімну можа быць выпадковай падзеяй, неадпаведным вершам і мелэдыяй, але, трапіўшы ў гістарычны кантэкст народа, яны становяцца яго гімнам.

Вядомая, напрыклад, гісторыя французскай салдацкай песні *Марсельеза*, што стала дзяржаўным гімнам Францыі, ці мазуркі „*Ешчэ Польшка не згінэла*”, якая стала ў 1918 г. дзяржаўным гімнам Польшчы.

Дзяржаўны заказ на стварэньне гімну ёсць блюзьнерства. Што з гэтага атрымаецца, добра відаць на прыкладзе гімнаў СССР і так званых „рэспублік свабодных”. Гімны найчасцей ствараюцца ў барацьбе за нацыянальна-культурнае, дзяржаўнае і духоўнае адраджэнне нашай і выбіраюцца народам, які змагаецца за сваю волю і лепшую долю.

У пачатку XX стагоддзя гімнам беларускага Адраджэння найчасцей гучаў верш *Янкi Купалы „А хто там ідзе..”* на музыку *Людміра Рагоўскага*. Ён так і называўся: „*Беларускі гімн*”.

Пазьней, пасля ўтварэньня *Беларускай Народнай Рэспублікі*, ужо ў 20-х гадах, шырока распаўсюдзіўся гімн „*Мы выйдзем ічыльнымі радамі*”, паводле верша *Макара Краўцова*, напісанага ў 1919 годзе (музыка *Уладзімера Тэрэўскага*). Ён стаў гімнам *Беларускай Народнай Рэспублікі*. Яго сьпявалі паўсюдна змагары ў

Заходняй Беларусі, потым ён гучэў у часы Другой Сусьветнай вайны і цяпер гучыць ва ўсім вершам, дзе жывуць беларусы, якія памятаюць пра Банькаўшчыну.

З часоў Другой Сусьветнай вайны, падзеі якой стымулявалі беларускае нацыянальнае Адраджэнне, паўсюдна гучыць побач з гімнам *БНР беларускі духоўны гімн „Магутны Божа”*. Гэта знакаміты верш *Натальі Арсеньевы* (музыка *Міколы Равенскага*). Надзвычай велічная, узьнёслая і ўрачыстая мелэдыя і змест гімна гучаць паўсюдна, дзе ладзяцца беларускія нацыянальна-культурныя мерапрыемствы. Прытым часта ўсё пачынаецца *дзяржаўным гімнам БНР*, а заканчваецца *духоўным гімнам нацыі — „Магутны Божа”*. Рэлігійныя службы ва ўсіх беларускіх цэрквах *Амэрыкі, Канады, Аўстраліі, Вялікабрытаніі* завяршаюцца сьпевам „*Магутны Божа*”.

Склалася добрая і прыгожая традыцыя. Беларуская нацыя мае два гімны — дзяржаўны і духоўны. Кожны заняў сваё месца. Кожны сьпяваецца ў сваім часе. Кожны адлюстроўвае нашу беларускую гісторыю, наш розум, нашу волю, наш дух, нашае беларускае сэрца.

Мяркую, што кожны Беларус павінен ведаць свае гімны.

МЫ ВЫЙДЕМ ІЧЫЛЬНЫМІ РАДАМІ

Мы выйдзем ічыльнымі радамі

На волны, родны свой прастор;

Хай воля вечно будзе з намі,
А гвалту мы дамо адпор!
Дамо адпор!

Няхай жыве магутны, сьмелы
Наш беларускі вольны дух;
Вольны дух!
Штандар наш бел-чырвона-белы
Пакрыў сабой народны рух.

На бой! За шчасьце і за волю
Народу слаўнага свайго!
Браты, цяпелі мы даволі...
На бой! — усе да аднаго!
Да аднаго!

Імя і сілу Беларуса
Няхай пачуе й бачыць той,
Бачыць той!
Хто сьмее нам нясьці прымусы
І першы выкліча на бой.

Браты, да шчасья мы падходзім;

Хай гром грывіць яшчэ мацней!
У крываваых муках мы народзім
Жыцьцё Рэспублікі сваёй!
Жыцьцё Рэспублікі сваёй!

МАГУТНЫ БОЖА

Магутны Божа! Ўладар сусьветаў,
Вялікіх сонцаў і сэрц малых!
Над Беларусыяй, ціхай і ветлай,
Рассып праменьні свае хвалы.

Дай спор у працы штодзённай, шэрай,
На лусту хлеба, на родны край,
Павагу, сілу і веліч веры
У нашу праўду, у прышласьць — дай!

Дай урадлівасьць жытнёвым нівам,
Учынкам нашым пашлі ўмалот!
Зрабі магутнай, зрабі шчаслівай
Краіну нашу і наш народ!

*(„Беларускія Ведамасьці”, — 1998, №2(12); „Народная Воля”,
— 2001, 19 красавіка).*

(Фота В. Філісена)

Шчыце за Беларусь.

КАНФЛІКТ ДАВІДА З ГАЛІЯФАМ

Няшчасце, якое здарылася ў Амэрыцы 11-га верасня ў выніку нападу таямнічых авіяэстрэмістаў на Нью-Ёрк і Вашынгтон, узрала сьвет сваёй жорсткасцю, разбуральнай выніковасцю і безпамажнасцю Амэрыкі.

Я шаную Амэрыку, зычу ёй добра і квітнення. Аднак зрушэнне, якое завалодала палітыкамі, імкненне тут жа зьнішчыць нябачнага і нібыта „слабога ворага“, вымушае мяне сказаць сваё слова. Абсалютна відавочна, што палітычныя рашэнні, якія прымаюцца на пачуццях, заўсёды накіраваныя толькі на бліжэйшыя мэты. Як правіла, ім нестае прадуманасці, усведамлення магчымых адмоўных вынікаў. Мэта адрываецца як рэальнасць. Але ў працэсе яе дасягнення сітуацыя можа рэзка перамяніцца, і кантраляваць новыя дачыненні стане немагчыма.

Паспешныя дзеянні супраць адной усходняй краіны могуць перамяніць сітуацыю і скансаладваць людзей на ўсходзе супраць Амэрыкі. Тады, ня глядзячы на палітычныя пазыцыі ўсходніх урадаў, ворагам Амэрыкі стане ўвесь Усход.

Я мяркую, што, ва ўмовах цяперашняга сьвету, збройны канфлікт з Усходам можа быць фатальным для Эўропы і Амэрыкі. На жаль, на Захадзе шмат хто не разумее, што калі будзе дапушчана памылка, то ваяваць прыдзецца не з дзяржавамі на ўсходзе, а з людзьмі.

Ніякая эканамічная магутнасць, ніякая супэртэхніка і ніякія спосабы яе ўжывання ня могуць перамагчы пераканамага чалавека. Нават ядзерныя ўзрывы не прыносяць Захаду перамогі, калі будуць парушаныя справядлівасць, суверэнітэт і гонар людзей на ўсходзе. Злчынства тэрарызму, перш чым будзе пакаранае, мусіць быць дакладна ідэнтыфікаванае і даказанае.

Захад ня выйграў ніводнай вайны з „беднымі народамі“ на ўсходзе (Карэя, Індакітай, В’етнам, Індыя, Алжыр, Конга і г.д.), але, на жаль, не зрабіў з гэтага высноваў. Паспешнае, недакладна акрэсленае і прыблізна вызначанае ўжыванне высокатэхнічнай зброі можа маральна салідарызаваць Усход. Вайна „беднага ўсходу“ супраць ЗША (якая, дарэчы, вядзецца ўжо даўно малымі, нябачнымі сіламі) можа ператварыцца ў сусветную партызанскую вайну Давіда з Галіяфам, якая будзе тлечь дзесяцігоддзямі, ператворыць у кашмар жыццё ў Эўропе і ў Амэрыцы і можа скончыцца вядомым па антычнай легендзе канцом.

* * *

Амэрыцы варта задумацца глыбей, у чым прычына нянавісці да яе з боку краінаў, бедных эканомікай і жыццёвым узроўнем, але багатых гісторыяй і духоўнай культурай. Амэрыканскае грамадства шмат выйграла б, калі б гляннула ў глыбіню сабе, калі б зірнула на сябе збоку і знутры, заўважыла б свае маральныя орозі і недахопы.

На добры лад, перад абліччам вялікага і знешне таёмнага, маларазумелага канфлікту ўсходу з Амэрыкай, ня варта супакойваць сябе тлумачэннямі пра неабходнасць помсты антылюдзкаму арабскаму тэрарызму. Разумеі было б амэрыканцам задаць сабе пытаньне: чаму, маўляў, яны, на ўсходзе, нас, амэрыканцаў, ненавідзяць? Чым мы ім не падабаемся? Што яны хочуць сьвердзіць, чаго дасягнуць? Мудра было б увагуле зразумець усходнюю мэнтальнасць людзей Азіі і паўночнай Афрыкі. Тых, каго называюць „тэрарыстамі“ — гэта не піраты. Яны гінуць не дзеля матэрыяльных каштоўнасцяў. Гэта таксама ня ёсць вар’яты, а чалкам нармальныя і сацыяльна адаптаваныя людзі. Але яны іншыя. Дык якія ж яны?

На жаль, рэчаіснасць сьведчыць, што зрабіць паварот у сваёй сьвядомасці простама амэрыканцу вельмі цяжка. Ён перакананы,

што яго краіна найлепшая, што сам ён таксама найлепшы, і не цікавіцца іншымі. І, што самае горшае, — ня хоча цікавіцца, ня хоча нічога ведаць. Абмежаванасць ведаў пра сьвет у шэраговых людзей багатая і высокатэхнічная Амэрыкі проста шакуе.

Зрэшты, на высокім узроўні амэрыканцы разумеюць свае праблемы. Толькі ці паўпывае гэта на выбар паводзінаў цяпер?

Ёсць язвы ў амэрыканскім грамадстве, экспарту якіх ня ўспрыме і не дапусьціць ні адзін народ на ўсходзе (і ня толькі на ўсходзе). Можна, ня ў сіле і не ў цялыці справа?

Канфліктныя дачыненні ўвагілязьяў ня выправіш бомбамі ды самалётамі, не палешчыш вайной.

Раптоўнае, нечаканае, на вачах ўсяго сьвету, хуткае і шокавае разбурэнне прымыўнымі экстрэмістамі найвышэйшай будынкаў у ЗША (сьведчаньняў багачыя фінансавыя мошны Амэрыкі), — ўспрымаецца як жудасны сымвал. Можна, гэта знак для Амэрыкі? Можна, гэта заклік павярнуцца да каштоўнасцяў духу? Можна, гэтая страшная ахвяра ў шмат тысячаў загубленых жыцьцяў мае нейкі таемны зьмест?

Ілюзія сілы, увасобленая ў ваеннай, фінансавай і таварнай матэрыі, можа рассыпацца ў пыл і груды руінаў.

* * *

Заклікі татальна зьнішчаць тэрарызм паўсюдна, ва ўсіх яго праяўленьнях, правільныя, на жаль, толькі тэрэтычна. На практыцы, у цяперашняй палітычнай рэальнасці, гэта можа абярнуцца масавай несправядлівасцю, парушэннем правой нацыянальных мяншыняў і генацыдам іхняга насельніцтва.

Схема такая. Неякі дзяржаўны рэжым пачынае парушаць правы, а потым і рэпрэсаваць нейкую нацыянальную меншасць ці групу людзей. Тыя, абарняючы жыццё і сваё існаваньне, пачынаюць змагацца ў адзак. Тады рэжым аб’яўляе іх тэрарыстамі і пачынае зьнішчаць, ужо зыходзячы і з сілы, і з права.

Выразны прыклад — тэрарыстычная Расея, якая ўжо некалькі гадоў вядзе шырокамаштабную вайну супраць мікракапічнай Чачэніі і праводзіць генацыд чачэнскага насельніцтва (пры стрыманых, на жаль, і пасіўных паводзінах заходніх краінаў).

Чатыры гады таму, калі закончылася 1-я Расейска-Чачэнская вайна, быў падпісаны „*Дасавор аб міры і прыніжках мірных узаемаадносін*“. Яго падпісалі законныя, усенародна абраныя прэзыдэнты — Аслан Масхадаў і Барыс Ельцын, — дзе было зьмяшчана на ўвесь сьвет „*аб спыненні ваеннага супрацьстаяння Расіі і Чачэніі, якое доўжылася цягам чатырох стагоддзяў*“.

Цяпер расейцы вядуць новую вайну супраць Чачэніі з ужываннем усіх відаў зброі з расейскага боку (карама атаманай). Расія накіравала 150-тысячную армію супраць 5-тысячнай чачэнскай, разбамбавалі і ператварылі ў руіны паўмільненную чачэнскую сталіцу і іншыя гарады, забілі больш за 130 тысячаў мірных людзей у краіне, насельніцтва якой не дасягае і аднаго мільёна жыхароў; сотні тысячаў выгнаны з Чачэніі ва Ўцякацтва, тысячы замкнулі ў фільтрацыйныя лягеры, дзе катуюць і забіваюць мірных цывільных людзей. І ўсё гэта называюць „антытэрарыстычнай апэрацыяй“. Бо расейцы разумеюць, што назваўшы ўсё сваім імем (вайну вайной, а генацыд — генацыдам), — трэба будзе выконваць (альбо парушаць) Жэнэўскую Канвэнцыю пра ваеннапапалонных, Усеагульную Дэкларацыю аб правах чалавека і іншыя міжнародныя прыныцы і пагадненні. А так расія дазволіла сабе збамбаваць і знішчыць цэлую суверэнную краіну, забіваюць малалікі свабадлюбны народ, і не жадаюць несці за гэтае злчынства супраць чалавецтва ніякай адказнасці.

Цяпер расейскія прыхільнікі вайны хочуць скарыстаць бандыцкі напад на Амэрыку ў сваіх інтарэсах, каб апраўдаць генацыд чачэнцаў. Рускія палітыкі заўяляюць аб сваёй гатовасці, разам з Амэрыкай, знішчыць тэрарызм „ісламскі, чачэнскі, ня важна, які”. Некаторыя дагаварыліся нават, што напад на ЗША зроблены пры дапамозе і з удзелам чачэнцаў. (Якія, акрамя як на сябе, спадзяюцца, у сапраўднасці, толькі на Амэрыку.)

Але барацьба супраць Чачэніі за свабоду і незалежнасць супраць рускай агрэсіі ня мае дачынення да тэрарызму. Тэрор праводзіць якая руская армія і рускія спецслужбы.

Кожны народ валодае натуральным правам на незалежнасць і свабоду, мае права абараняць незалежнасць і, калі яе няма, — замагацца за яе. Кожны народ, калі яго вынішчаюць, мае права абараняцца ўсімі даступнымі і магчымымі сродкамі.

Закліч „паўсюдна знішчыць” і „ва ўсім сьвечце”, без усебаковага аналізу і ўліку палітычнай рэальнасці, можа прывесці да падмены паняццяў у рэальнай палітыцы, можа ня вырашыць праблему, а толькі ўскладніць яе, узаконіць забойствы і гвалт, легалізаваць рэпрэсіі, пашырыць маштабы тэрору.

На мой погляд, патрэбна дакладнае вызначэнне тэрарызму і выразнае называньне канкрэтных дзеянняў, доказнасць аргументаў, завершанасць сьледства, устанавленне віны. Мусіць быць зразумеласць. Усход не павінен успрымаць ваўнячыя заявы як новы крыжовы паход.

Існуе небяспека, калі Запад можа аказацца перад праблемай, што, каб перамагчы „тэрарызм”, неабходна знішчыць цэлыя народы. Але трэба памятаць, што партызаны ўсходу (як гэта ні жакліва) могуць ператварыць у руіны Жэнэву ці Брусэль, а заходнім арміям немагчыма знішчыць народ. (Гэта выглядала б злачыствам супраць чалавецтва.)

Вялікай небяспэкай для Амэрыкі і для Эўропы была б партызанская вайна з Усходам. Яе неабходна пазьбегнуць. Бо гэта

заўсёды — вайна бяз правілаў, дзе сіла вымяраецца, з аднаго боку, авіяносамі, ракетамі ды самалётамі сістэмы „Стэ́лс”, з другога — сілай чалавечай апантанасці. І, паўтараюся, яшчэ не было выпадку ў найноўшай гісторыі, каб самалёты перамаглі апантанага чалавека, які не баіцца сьмерці.

На маю думку, трэба заўсёды і найперш — старацца пра супрацоўніцтва і гуманную кансалідацыю сьвету, паніць міжлюдзкія дачыненні.

Тым часам складваецца ўражаньне, што ў паветры запахла вайной. Зьявілася шмат галасоў, якія толькі і гучаць: „Знішчыць!”, „Забіць!” Але калі прааналізаваць усё спакойна, то прыходзіць да высновы, што ў трагічных выпадках 11 верасня трэба найперш дакладна ўстанавіць арганізатараў, кіраўнікоў і спонсараў нападу (бо выканаўцы загінулі). І толькі тады прымаць захады і ажыцвяляць рашэньні. Лепш за ўсё, каб гэта быў паказальны судовы працэс з удзелам усіх зацікаўленых краінаў, а не ваеннае забойства, якое (можна не сумняваюцца) цягне за сабой новыя забойствы.

Я падтрымліваю Амэрыку, бо разумею, што на гэтую краіну абаяраецца цяперашні сьвет і цяперашняя Эўропа. Я падтрымліваю амэрыканскі народ, бо ведаю яго дабрыцьлівасьць. Бо крыўда і страгты зроблены яму — несправядліва, і людзі загінулі, ні ў чым і ні перад кім не вінаватыя.

Але Амэрыка прымае цяпер вельмі адказныя рашэньні, якія могуць уплываць на далейшы ход гісторыі XXI-га стагоддзя. На мой погляд, у такім становішчы ніхто і нідзе на сьвечце не павінен заставацца абьякавам і ці ацньваць падзеі толькі на пацуючых. Патрэбна дыскусія і разумнае асэнсаваньне.

14 верасня 2001 г., Варшава.

(„Беларускія Ведамасці”, — 2001, №8(38); „Народная Воля”, — 2001, 20 верасня).

КУРАПАТЫ — НАШ БОЛЬ, НАША ПАМЯЦЬ, НАША ТРЫВОГА

Сёлета пачалося будаўніцтва шырокае сучаснае аўтастрада прыкладна праз Курапаты. Ужо высыкаюць Курапацкі лес, вядуць земляныя працы, каб пашырыць існуючую кальцавую дарогу. Савецкая практыка такой працы паказвае, што чакаюцца вялікія разбурэньні. Над Курапатамі зноў навісла небяспека псаваньня і знішчэньня.

У абарону Курапатаў сталі энтузіясты Кансэрватыўна-Хрысціянскай Партыі — БНФ і Беларускага Народнага Фронту „Адраджэньне”, Маладога Фронту, Мартыралёгу Беларусі, прадстаўнікі грамадзкасці.

Цяжка ўсьведмаляць, што на пачатку XXI-га стагоддзя прыходзіцца звяртацца да людзей у абарону Курапатаў. Курапаты — ня толькі найбольшы і найстарэйшы на Зямлі масавы магільнік генацыду беларусаў, але і найвялікшы і найтрагічнейшы сымвал мартыралёгіі народу.

Гэта той сымвал, які трынаццаць гадоў таму ў адначасі адбудзіў наш народ ад сну, ад ілюзіяў камуністычнае прапаганды і праз

скруху нагадаў пра чалавечую годнасць, прымусіў задумацца над паправай нашай агульнай будучыні.

Мы, беларусы, павінны цяпер разумець, што будучыня нашай нацыі мерцае існаваньнем Курапатаў. *Гэта наш духоўны знак, мера нашай якасці ці народа, і вымярэнне духоўнай сілы.* У якім стане знаходзяцца Курапаты — у такім і народ. Тут усё адпавядае да дрэбязьці. Сходзім туды і паглядзім, як яны выглядаюць праз трынаццаць гадоў пасля адкрыцця, даследвання і ўсьведмалення сэнсу. Убачыўшы, зразумеем: якія мы ёсць, у якім стане жывём.

Калі б мы, беларусы, дапусьціліся, што Курапаты знішчылі б, разбурылі ці зьяважылі, ліччыце, што тое самае абудзецца і з намі. У 1988 годзе, калі ішло даследванне і яраснае змаганьне за Курапаты, я зьявруў на гэта ўвагу і пісаў пра гэта („Калі мы згубім, страцім гэтую сілу, нас — няма”).

Зьвернем увагу таксама, што непрыяцелі нашага нацыянальнага быцця і нашай свабоды, і ўся цэпра, што ўзрошчана ў нашым грамадстве, імкнуча Курапаты знішчыць. Па-свойму, па-

(Фота У. Карпінска)

Міліцыя ахоўвае разбурэнне Курапатаў. 2001 г.

Дарога праз Курапаты.

цёмнаму, яны дакладна разумеюць сэнс *Курапатаў* для Беларусі. І ў сваім непрыхільным стаўленні ведаюць, што робяць.

Для закаранельных злчынцаў-зайбоцаў няма праблемы сумлення і ніякіх праблемаў у злчынстве, акрамя праблемы трупам. У іх адзіны клопат: куды яго падзець, як схавець. Энкавэдзісты хавалі ў зямлю, але сляды замяталі потым. І найлепшай шырмай было якое-небудзь будаўніцтва.

Так схавалі шмат забойстваў. У пачатку 60-х гадоў, напрыклад, каля Менску, за Абсэрваторыяй (у бок Уручча) пры пабудове дарогі і дарожнай раз'язкі было знішчана месца масавых пахаванняў расстраляных энкавэдзістамі людзей.

У гэты ж час (пачатак 60-х) вялі кальцавую дарогу праз

Курапаты, выграблі горы касцей расстраляных. Хто ведае, хто памятае цяпер пра гэта? (Магчыма, акрамя мяне, што запісаў гэтыя звесткі ад людзей, якія ў большасці ўжо не жывуць.) Будаўніцтва на касцях — гэта цёмны зьдзек над людзкасцю, сьвятакрадзтва, працяг злчынства, працяг, які хавае забойствы.

Так было з масавымі пахаваннямі расстраляных у *Лошыцы (Лошыцкім Яры)*, звесткі пра якія я, на хвалі перамогі ў *Курапатах*, як аказалася, неабачліва, раскрасціў раней часу (не зрабіўшы археалагічных даследаванняў). Сістэма зрагавала імгненна. Тут жа хутка скапалі экскаватарамі прылеглыя ўзгоркі і засыпалі *Лошыцкі Яр*, заасфальтавалі, а на паверхні пабудавалі гаражы.

(Фота Ю. Дзяснінкіна)

Курапаты. Беларусь перад памяццю пра генацыд.

Куропаты. 29 кастрычніка 2000 г. Узельнікі Крыжовага шэсьця. (Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне” і Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ).

З *Куропатамі* такі нумар не прайшоў. Пятнаццаць гадоў рыхталася іхняя адкрыцьцё. Мне і маім сябрам, якія ведалі таямніцу, хапіла вытрымкі, і *Куропаты* дачакаліся свайго часу. У 1988 годзе пра злычынства камунізму ў *Куропатах* ведаў увесь сьвет.

Ні адзін помнік мартыралёгіі не дасьледаваны на такім узроўні, як *Куропаты*. Сфальшаваць зьвесткі і сказаць іншае нашчадкі НКВД ўжо былі ня ў стане. Кожная спроба давесці адваротнае толькі сьведчыла супраць іх. Тады вярнуліся да старога мэтаду — да будаўніцтва. Так узнікла ініцыятыва пашырэння кальцавой дарогі і правядзеньня шырокай сучаснай аўтастрады праз *Куропаты*. І гэта нягледзячы на тое, што даўно існуючы нармальны праекты аўтастрады ў абход *Куропатаў*. Але будаваць хочучы напрасці. Тут відавочны палітычны заказ тых, хто зацікаўлены зьменшыць значэньне *Куропатаў* і ў пэрспэктыве — разбурыць іх.

Патрабаванні людзей і ўсёй грамадзкасці цяпер павінны быць рашучымі і адназначнымі: **някая аўтастрада праз Куропаты не павінна будавацца і не павінна быць!**

Справа ня ў тым, што дарога, як абяцаюць, быццам бы не разбурыць зноў Куропатскія магілы (што сумніўна). Будаўніцтва аўтастрады праз *Куропаты* стане прыступкай для далейшай непавагі і стварэння магчымасцяў для зьнішчэння рэшт магілаў у пэрспэктыве. Аўтастрада іх зьняважыць, прынізіць значныя гэтага трагічнага і сьвятога месца, бо такія адносіны да яго — хамскія, паказваюць на тое, што ў людзей, якія б зрабілі такую дарогу, няма прырытэту духа, памяці, пашаны перад пакутніцкай сьмерцю часткі нацыі; сьведчаць пра дробязнасць інтарэсаў дробных людзей, што не берагуць спакой мёртвых. Брыдка пляваць у мінулае, але недапушчальна і дзіка пляваць у будучыню.

Не павінна такога быць, каб на краю пакутных магілаў, з цумам і грэчатам, імчалася рака машын! Аўтастрада мусіць ісьці ў абход, далей ад Куропатаў і ад жывых дамоў. (Трэба шанаваньне і жывых, і мёртвых!) Гэта было б правільна, разумна і па-людску.

А на адрэзку старой кальцавой дарогі праз *Куропаты* (калі яна застаецца) неабходна паставіць з двух бакоў індывідуальны *Знак Куропатаў* і дарожныя знакі абмежаваньня хуткасці, каб кожны ведаў, дзе праяздае.

Беларуская грамадзкасць, дасьледчыкі і пацярпелыя (дзец і сваякі расстраляных) не павінны падавацца ні на якія нібы-та „канструктыўныя” кампрамісы, распачынаць нейкія „дасьледаванні” ў зоне запланаванай дарогі (і тым самым

згаджацца з будаўніцтвам), бо ня можа быць кампрамісу са злычынствам. А запланаваная аўтастрада праз *Куропаты* яказ і ёсьць — злычынства.

У абставінах, калі імкненьням прынізіць і зьнішчыць *Куропаты* спрыяе ўлада і інспіруе такія дзеянні, выратаваць мэмарыяльнае месца можа толькі грамадзкасць, сам народ, і найперш — эліта грамадства.

У *Куропатах* (улічваючы негатыўную пазыцыю і дачыненні ўладаў) можа быць толькі народны помнік расстраляным, народны мэмарыял, які спантанна здольны стварыць народ.

Пачатак народнаму мэмарыялу паклалі ў 1989 годзе, калі ўсім народам (тысячы людзей) паставілі ў *Куропатах* *сямімэтровы Крыж пакуты*. *Куропаты* мне бачацца помнікам з мноства крыжоў, дзе кожны крыж сымвалізуе ахвяру. Гэта помнік на вечнасць. Ён не зьнікае і не марнее, пакуль жывы народ. Бо людзі кожнага пакаленьня нясуць соды свае крыжы памяці.

29-га кастрычніка мінулага году Народны Мэмарыял пачаў мэтанакіравана стварацца энтузіястамі *Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі — БНФ і Беларускага Народнага Фронта „Адраджэньне”*, калі было арганізаванае шматкілямэтровое крыжовае шэсьце ў *Куропаты* і ўсталяваньня на магілах дзясяткі крыжоў.

З таго часу колькасць крыжоў большае. Кожны чалавек можа прынесці соды і паставіць свой крыж у памяць пра генацыд, па загіблых людзях, па замардаваных матках, бацьках, дзядках, прадзядках, па нявінна забітых продках. Беларусуў зьнішчалі, і гэтая памяць у нас — велізарная, павінна стукцаць у нашы сэрцы.

Мала рушэння энтузіястаў. Добра, каб быў шырокі, сапраўды ўсенародны рух. Тысячы, дзясяткі тысячаў, лес крыжоў можа вырасьці ў *Куропатах*, калі толькі людзі зрушацца і захочуць ушанаваць жыцьцё і сьмерць, і пакуты продкаў.

Пакаленьне 80-х гадоў выканалі сваю задачу, выявіла, дасьледвала і выратавала *Куропаты*, паказала беларускую трагедыю ўсяму сьвету. Перад людзьмі пачатку трэцяга тысячагоддзя стаіць новы выклік, каб уратаваць *Куропаты*. Мусіць быць ня толькі пратэст супраць варварства, але й стваральная праца ўсіх. Ідэя ёсьць, пачатак зроблены. Няхай жа дапаможа Беларусі Бог!

*6 кастрычніка 2001 г., Варшава.
 („Народная Воля”, — 2001, 10 кастрычніка; „Берасьце”, — 2001, верасень-кастрычнік, №12).*

Нясеены крыжы ў *Курапатах*. 29 кастрычніка 2000 года *Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне“* і ягона *Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ* арганізавалі *Крыжовае ізаьце і мітынг-рэжэйм*, прысьвечаны *Дню паяці прадку „Дзяды“*. Больш за тысяччу асобаў сабраліся на прасэкэце *Скарыны* і праішлі 8 кілёметраў, нясушы крыжы ў *Курапаты* і белыя кветкі. *Крыжыма наставілі на месцы расстрэлаў над магіламі, а сьвятары асьвяцілі іх*.

ЧЫМ ВЫКЛІКАНЫ ВАРВАРСКІ НАСТУП НА КУРАПАТЫ

Ідэалёгія і палітыка разбурэньня *Курапатаў* зразумелая. Уладу ў Беларусі захапілі выхадцы з НКВД-КГБ, якія хацелі б зьнішчыць сьведчанні генацыду, што ажыццяўляла Масква праз органы НКВД. Усе спробы сфальшаваць вынікі навуковых дасьледаваньняў, зробленых у 1988 годзе, і абвергнуць вынікі сьледзтва па *Курапатах* праваліліся. Пасьля гэтага запанавала ўяўная цішыня, у час якой паволі руйнавалася і занечышчалася ўсё, што зьвязана было з памяццю пра *Курапаты*, засьмечвалася тэрыторыя магілаў, месца рабілася прахадным, кінутым на таптаньне наезных жыхароў з бліжэйшых кварталаў горада.

Тактыка рэжыму была зразумелай. Яе неабходна было спыніць. У 2000 годзе на *Дзяды Беларускі Народны Фронт „Адраджэньне“* і ягона *Кансэрватыўна-Хрысьціянская Партыя — БНФ* распачалі актыўнае стварэньне ў *Курапатах Народнага Мэмарыялу Беларускай мартыралёгіі*. Было наладжана масавае Крыжовае шэсьце ў *Курапаты* і ўстаноўлена над магіламі мноства крыжоў (больш 30-ці).

Стаўленьне крыжоў працягвалася ўвесь час. На 2001 г. іх ужо наставілі больш за сотню. Была расстлумачана (часткова ў друку) канцэпцыя *Народнага Мэмарыялу ў Курапатах*, які па задуме ствараў бы сам народ. Дзеля гэтага кожны мог зрабіць і прынесці ў *Курапаты* свой крыж, наставіць яго за душы расстраляных беларусаў, сваіх родных і блізкіх. Над магіламі расстраляных на *Курапатах* горах, побач з соснамі, на паллях і ўздоўж дарог вырастаў бы лес рукатворных крыжоў. Усё гэта рэальна абзначыла б памяць па расстраляных і сымвалізавала б увакрасеньне душ. (Такі беларускі крыжовы помнік ёсьць на сьвятой гары *Габарка* на Беласточчыне і ў іншых месцах. Кожны год беларусы нясуць у *Габарку* крыжы.)

Справа зрушылася. Гэтакія дзеянні выклікалі ціхую паніку ў кіраўнічым асяроддзі рэжыму. Безумоўна, што маскоўскія аналітыкі з ГБ прааналізавалі задуму *Народнага Мэмарыялу* і зразумелі, што прыходзіць канец іхным спробам схаваць памяць пра *Курапаты* і паступова зьнішчыць іх.

Рэакцыя была пасьпешнай і грубай. Ужо летам 2001 года пачалася

падрыхтоўка да будаўніцтва шырокай аўтастрады праз *Курапаты*. Прытым так сьмяшаліся, што пачалі без пляну і без узгадненьня праекту. Мэтадам такога будаўніцтва (гледзячы па абставінах) можна было разбурыць і знішчыць літаральна ўсё: і лес, і крыжы, і магілы. Напрацаваны вялікі савецкі вопыт знішчэньня культуры. Гісторыя расейскай акупацыі на Беларусі паказала, што не існуе ніякіх маральных перашкодаў у варвару: ні ў тых, хто загадае, ні ў тых, хто выконвае. Тыя, хто разбураюць крыжы і магілы, ня маюць ніякіх духоўных каштоўнасьцяў, акрамя паняцьцяў нявольніка і раба.

Разбурэньне *Курапатаў* заплянавана з асаблівым цынзізмам. Варта зьвярнуць увагу на даты. Ігнаруючы ўсіх і ўсё, шырокім фронтам прыступілі да будаўніча-разбуральных працаў у зоне *Курапатаў* 20 верасьня, якраз ў дзень так званай „самаінаўгурацыі“ Лукашэнькі пасьля сфальшаваных выбараў. 8-га лістапада, на другі дзень галоўнага бальшавіцкага сьвята, па загаду зьверху пачалі ламаць Крыжы, зьбіваць і катаваць людзей — абаронцаў магіл, кінулі на іх тэхніку, бульдозеры, КГБ і спецыяльныя атрады міліцыі.

Такое супадзеньне датаў добра адлюстроўвае ідэалёгію вандалізму, паказвае, у якой сфэры паняцьцяў існуюць разбуральнікі *Курапатаў*.

Курапаты — унікальны помнік і сымвал генацыду. Ад асьнаваньня яго беларусамі шмат у чым залежыць лепшая будучыня Беларусі. Бяда якраз у тым, што непрыяцелі беларушчыны гэта разумеюць лепш, чым некаторыя беларусы. Лёс *Курапатаў* будзе залежыць ад двух зьяваў: ад сілы супраціўленьня варварству і галоўнае — ад уздыму і моцы стваральнай працы, ад рабленьня *Народнага Мэмарыялу крыжоў*. Рэч зразумелая: напачатку гэтую працу павінна ўзяць на свае плечы арганізаваная эліта грамадзтва, актыўныя і сьведамыя людзі, пакуль ня зрушыцца ўвесь народ.

2001 г., лістапад, Варшава.
 („Беларускія Ведымасьці“, — 2001, №10(40); „Беларус“, — 2002, красавік, №471).

Крыжовы шлях-2000. Пачатак працэсіі на праспэктзе Скарыны ў Менску.

БЕРАЖЭМ КУРАПАТЫ!

(Зварот да моладзі)

Вельмі добра, што ў нашым беларускім грамадстве знайшліся людзі, якія дабрахвотна ўсклалі на сябе абавязак старажавання Курапатаў.

Павінен сказаць пра сэнс зьявы. Курапаты гэта ёсьць *мэмарыяльны помнік расейска-бальшавіцкага генацыду*, учыненага над нашым народам. Гэтае месца ёсьць адначасна *нацыянальным сымвалам* пакутаў і сымвалам беларускай народнай памяці. Гэта духоўнае месца. Па адносінах да Курапатаў мераецца наша народная беларуская моц, наша маральная якасьць як народа.

Цяпер нашая народная моц і нашая беларуская мараль падвяргаюцца выпрабаваньням з боку ідэйных напачдакаў тых злачынцаў, якія некалі расстрэльвалі людзей у Курапатах.

Яны нахабна дэманструюць непавагу да беларускай сьвятысці, будуць дарогу праз нашае сьвятое месца і глядзяць, як мы будзем сябе паводзіць.

Можна сказаць пэўна, што калі б на абарону Курапатаў ніхто не паўстаў, — гэта абазначала б, што мы — ніхто і нішто, што нас — няма. І цемра зрабіла б з гэтага высновы.

Але нашыя людзі сталі на абарону Курапатаў з поўнай сьведамасьцю. Прынеслі стоды і паставілі сотні крыжоў. Прыйшлі з сьвятарамі. А маладыя дабрахвотнікі ўсталявалі тут кругласутачнае пільнаваньне.

Мушу сказаць, што гэта ёсьць ужо наша маральная перамога.

Цемра бярэ верх толькі тады, калі ёй не супраціўляюцца. Калі ж яна вымушаная ісьці па касьцях, па ахвярах, ламаючы супраціўленьне справядлівасьці грубай сілай, — гэта ніколі ня ёсьць перамога цемры, а толькі сьведчаньне яе амаральнасьці і зла. Такое зло ніколі доўга ня будзе трымацца. Вось чаму *заўсёды трэба супраціўляцца* злу.

Хлапцам і дзяўчатам, якія дабрахвотна сьцерагуць Курапаты, я б сказаў: „Сярод вас, пэўна, ёсьць розныя людзі. Але памятайце: вы спрычыніліся да абароны найвялікшай таямніцы — таямніцы сьмерці, над якой ніхто ня ўладны. Усе народы берагуць і сьцерагуць месцы і памяць пра сьмерць, таму што гэтыя месцы і гэтая памяць ёсьць *сымваламі вечнага існаваньня*. Ці гэта на Зямлі — для народа, ці гэта для вечнай душы — у іншым сьвеце.

Я хацеў бы, каб маладыя беларусы думалі і задумваліся над гэтым. І тады Курапаты могуць дапамагчы кожнаму ў паляпшэньні ягонай душы. Гэтак жа, як паспрыялі яны ў Адраджэньні Беларусі, як дапамагаюць у Адраджэньні ўсёй беларускай нацыі.”

26 сьнежня 2001 г., Варшава.

НАШ БЕЛАРУСКІ ШАСЬЦІКАНЦОВЫ КРЫЖ

У 30-я гады мінулага стагоддзя і за часы нямецкай акупацыі найбольш знакамітай асобай, як знаўца мастацтва і культуры, быў у Менску скульптар і прафэсар *Міхаіл Керзін*. Аўтарытэт ягоны быў надзвычай высокі. Напачатку 40-х, калі нямецкія акупанты ўжо абсталваліся ў горадзе і кіраўніком цывільнай адміністрацыі Генэральнай Губэрніі быў прызначаны *Вільгэльм Кубэ*, тады дазволена было беларусам аднавіць беларускі гістарычны музэй, які знаходзіўся ў так званым „Юбілейным Доме“. (Пабудаваны ў 1913 годзе ў манеры „а ля рус“ у гонар юбілею расейскай царскай дынастыі. Цяпер там Дом актара. 25 сакавіка 1918 года тут была аб’яўлена незалежнасьць БНР.)

Дырэктарам беларускага музэю заступіў *Антон Шукелойц*, які акураў цукёк з бальшавіцкай турмы ў Крупках (фактычна, 3-пад расстрэлу) і апынуўся ў Менску. (Як толькі пачалася вайна, энкавэдзісты схапілі яго і, разам з тысячамі такіх жа як ён арыштаваных беларускіх інтэлігентаў, павезлі этапамі на Ўсход.)

Пачалі фармаваць музэйную экспазыцыю. І вось сабралі аднаго разу ўсе ўнікальныя археалагічныя экспанаты, якія засталіся ад ранейшага менскага музэю, расклалі на вялікім шырокім стале каменныя сякеры, наканечнікі, фігуркі, амулеты і задумаліся, што з гэтым рабіць.

(Філіпавіч М. Сьвістуновіч)

Пагона.

Паклікалі прафэсара Керзіна, каб той парадзіў. Прафэсар прышоў, кінуў вокам, паўзіраўся і кажа:

— Нясіце ядро.

Прынесьлі ядро. А прафэсар гэтак адным махам шырокай рукі згроб усе археалагічныя экспанаты і — шух у ядворо.

— Выносьце, — кажа, — на сьметнік. — Гэта ж падумаць толькі, — прадаўжаў далей прафэсар Керзін пасля ўсеагульнай замінкі, — Масква ўсюды рабавала, дзе толькі магла! Па ейнай палітыцы, ніякай культуры на Беларусі не павінна было быць. Усе арыгінальныя знаходкі і ўнікумы — сабе ў Маскву забралі, а нам тут, у Беларусі, муляжы пакінулі, падробкі, лам: радуйцеся! О, гэта адмыслова. У іх розум не на дабро, ведалі, што рабілі, — рэзюмаваў прафэсар.

Гэтую гісторыю раскажаў мне аднойчы Антон Шукелойц, разважаючы пра *Крыж* і муляж Крыжа *Эўфрасіньні Полацкай*. Муляж Крыжа (калі не прымаць пад увагу ягоную ілюстрацыйную ўжытковасць) мае, на мой погляд, такі самы сэнс для культуры і такую ж цану, як і той лам, які прафэсар Керзін выкінуў у ядро для сьмецця.

Муляж наталіе розум, але засоньвае дух, стварае ілюзію, што нешта ўжо ёсьць. Фальшыўка, падробка дае ўяўленьне — і спрыяе забыцьцю рэальнасьці.

Калі б хто думаў спецыяльна, што зрабіць, каб прымусіць беларусаў забыцца пра сваю зрабаваную маскоўцамі культуру і пра яе духоўны сэнс, то замест кляйнота стварыў бы дублікат, пустышку, каб улагодзіць і заспакоіць сярэдніх людзей, і тых, хто ня ведае і не разьбіраецца (якіх, на жаль, вельмі шмат).

Што датычыць рэальнага Крыжа Эўфрасіньні, то тут, на мой погляд, сэнс найглыбейшы. Я б сказаў, эзатэрычны сэнс, цудатворны і лёсавызначальны для ўсяго беларускага народа. Зьдзіўляе, зь якой паслядоўнасьцю расейскі-бальшавікі імкнуліся неўпрыкметна зьнішчыць Крыж, завалодаць ім, ня тады, каб ён заставаўся на Беларусі.

Зь літаратуры вядома, што ў 1929 годзе ГПУ-НКВД вывез Крыж Эўфрасіньні Полацкай зь Менску ў Магілёўскі музэй. (Захаваліся нават прозьвішчы тых гэбістаў, што вывозілі.) Тлумачылі акцыю тым, што, маўляў, рэліквія павінна быць далей ад мяжы, каб гарантаваць бясьпеку.

У канцы 70-х мне прыходзілася некалькі разоў размаўляць пра Крыж з блытым дырэктарам Магілёўскага гісторыка-краязнаўчага музэю спадаром Філіпавічам, які ў 1941 годзе працаваў у музэі і прысутнічаў пры эвакуацыі ягоных экспанатаў. Ён цвёрды, што энкавэдзісты вывезлі тады Крыж ў Маскву.

Праўда, пасля вайны была пушчана плётка (хутчэй за ўсё, праз КГБ), што быццам бы Крыжа на той час у Магілёве не было, і што невядома, дзе ён. Пазьней пускаліся іншыя чуткі, што быццам бы Крыж трапіў то ў Амэрыку (называлі нават калекцыю Моргана), то ў Аўстралію, то ў беларускую эміграцыю, Бразілію і г.д.

Пусканьне плёткаў тымі, хто скраў Беларускаю Рэліквію, мяне не здзіўляе. Я схільны верыць Філіпавічу. Бальшавікі пры эвакуацыі музэя, першым чынам (вядома ж) забралі б Крыж, а не муляжы каменных сякераў, кіштальту тых, якія выкінуў на сьмеццё прафэсар Керзін.

Але нават калі б сапраўды ў 1941 годзе Крыжа ўжо не было ў Магілёве (хадзілі яшчэ чуткі, што Крыж хавалі ў абкамаўскім

партыйным сэйфе), то ці могуць быць сумненні ў тым, дзе ён апынуўся пасля таго, як гэбісты забралі яго з Менску?!

Крыж схаваны ў Маскве, і прычыны ягонага знаходжання там, відаць, ня толькі культурна-магэрыяльнага і музэйнага кшталту. Нездарма гэтым займаўся НКВД. Там думалі наперад, зьнішчалі дзеля „святлай камуністычнай будучыні”. (І, як паказала гісторыя, — дзеля рускай і гэбўскай будучыні.)

Для беларускай нацыі **Полацкі Крыж** ёсьць сакральны агульнанародны сымвал, гэтак жа, як **Пагоня**, **Бел-Чырвоная-Белы Сьцяг**, **Візьня**, **Кураты**, **Абраз Маці Божай Вострабрамскай**, **Наваградка**, **Мірскі замак**, **Нясьвіж**, **Полацак**, **Канан** і **Гістарычная рака Няміга** (дзе паной вялікіх ахвяраў, у крывавай бітве былі спыненыя чужынцы), **Белаежская Пушча**, **Крэва** і г.д. (Дарчы, нават маючы на ўвазе толькі тое, што я назваў, заўважае, куды цяляюць неперыяцелі.)

Добра вядомы таксама **Запавет Шасьціканцовага Крыжа** Эўфрасіньні, сэнс якога ў тым, што Полацкі Крыж „жыватворчы” душы народа, сьпэражэ, аберагае краіну. Страта Крыжа — пазбаўляе народ апекі і прынясе няшчасьне тым, хто яго ўкрадзе.

І вось ён зьнік. З пачатку 40-х гадоў яго няма на Беларусі. Запавет прыдае Крыжу значэньне перэспэктываўнага і мабілізуючага нацыю сымвала. (У мяне падазрэньне, што найперш таму ён і быў выкрадзены бальшавікамі-равесцамі. У ягоным зьнікненьні прачытаваецца злая воля.)

Крыж Эўфрасіньні — гэта беларускі Грааль, толькі захоўваецца ён ужо не на Монтсальвачы (Полацку), а, відаць, у д’ябальскім замку Шахтэльмарвайль.

Нагадаю, што Полацкі Шасьціканцовы Крыж, які сымвалізуе Боскае стварэньне сьвету (шэсьць канцоў — шэсьць дзён стварэньня) ёсьць Крыж-Куфрак, у якім захоўваюцца кавалек Крыжа Хрыстовага з кроплямі Ягонай Боскай крыві і асколак каменю з крыпты (труны) Багародзіцы.

Калі паўзірацца на нашы пасляваенныя гады, то відаць, што то тут, то там зьяўляюцца людзі, якім не дае спакою лёс Полацкага Крыжа. Яны пачынаюць разважаць, дзе б ён мог быць. Некаторыя нават парываліся яго безвынікова шукаць. Але, зразумела (хоць, магчыма, яшчэ нямногім), што шукаць Полацкі Крыж трэба ня толькі ў натуральным ягоным выглядзе, як канкрэтную нацыянальную рэліквію, але здбываць у духу, як найсьвятлейшую, вечную праўду, знайшоўшы якую, народ становіцца — бесьсьмяротным.

І вось, калі ў чарговы раз зноў ажыла цікавасьць да Полацкага Крыжа, аднекуль, зь вельмі сумніўных сфэраў сьведомасьці, зьяўляецца прымітыўная ініцыятыва стварыць ілюзію Крыжа,

падробку, каб заспакоіць інтэрас ды сущышчы неабуджаны дух. Ствараецца муляж рэліквіі (1997г.), фальшыўка, і хораша абгрунтаваецца; дзіўныя спонсары, зьвязаныя з Расеяй, дапамагаюць яе зрабіць. Утварылася зьява, як наш цяперашні суверэнгіт, які, заўважае, карэлюецца з муляжным падабенствам Вялікага Сымвала.

У іншых умовах і абставінах, пры адсутнасці маскоўскага сьледу і пры поўнай невядомасьці пра месца знаходжання Крыжа, можа і не было б у гэтым чыне вялікай бяды. Хутчэй за ўсё, нават рэалізаваліся б добрыя памкненьні. Але калі ведаем і здагадваемся, што злодзей засеў там, у цёмным замку Кліншора, за крамлёўскімі сьценамі, то ўся гэтая самадзейнасць выглядае інакш.

Тут выяўляецца тыпалёгічная рыса пэўнай зьявы. У дачыненні да беларускай культуры я назваў бы яе „адмоўным эфэктам Керзіна”. Яна (гэтая зьява) вынікае з тыпалёгіі ашуканства і каляніяльных дачыненняў. Гэтак бэльгійцы некалі рабавалі Афрыку, забіралі брыльянты ды алмазы, а ўзамен давалі туземцам

Кураты.

(Фота Ул. Карпашкіна)

шклянныя пацеркі (каб цешыліся). З цывілізаваным народам можна абыходзіцца гэтак жа, калі давесці ягоную сьведомасьць да ўзроўню Афрыкі.

У апошні час месцазнаходжаньнем Полацкага Крыжа спрабаваў цікавіцца Пётр Краўчанка, былы Міністар замежных справаў Беларусі. Але ён ніколі не задумаўся пра Грааль, таму ягоная мімалётная цікаўнасьць ні да чаго не прывяла, а сам ён неўзабаве ператварыўся ў „японскага пасла” ў краіне Ўзыходзячага Сонца.

Што дзень наступны нам рыхтуе? Калі вернецца на Беларусь Полацкі Шасьціканцовы Крыж? Дзе ягоныя рыцары і абаронцы? Хто дасьць адказ?

Але ня трэба адказу. Ужо даўно, так даўно, што сталі, як мроя, „усё лятаць і лятаць твая коні, срэбнай зброяй далёка грываць...”

12 жніўня 2002 г., Варшава.

ШЛЯХ АДРАДЖЭННЯ

Адраджэнне — гэта ідэалёгія *Беларускага Нацыянальна-Вызвольнага Руху*, які ставіў задачу вярнуць незалежнасць Беларусі і стварыць Беларускае нацыянальную дзяржаву. Пачатак гэтай ідэалёгіі сягае ў сярэдзіну XIX стагоддзя. Ён звязаны з творчай і грамадзкай дзейнасцю *Віцэнта Дуніна-Марцінкевіча* і потым — з паўстаннем пад кіраваннем *Кастуся Каліноўскага*.

Погляды і рух беларускага Адраджэння сфармавалі як сістэмная палітычная зьява ў самым пачатку XX-га стагоддзя, пасля стварэння беларускай палітычнай партыі Адраджэння, якой стала *Беларуская Сацыялістычная Грамада*. Беларускае Адраджэнне, асабліва пасля расейскай рэвалюцыі 1905 года, развівалася ў рэчывы палітычнага незалежніцкага руху і ў форме нацыянальна-культурнага асветніцтва.

Самым галоўным гістарычным вынікам беларускага Адраджэння было аб'яўленне незалежнасці Беларусі, арганізацыя Беларускай незалежнай дзяржавы і стварэнне дзяржаўнай улады (ворганаў кіравання). Першасны цыкл рэалізацыі нацыянальнай ідэі і сьвярджэння беларускай нацыі паспяхова адбыўся ў 1918 годзе. Наступным этапам павінна была стацца нацыянальная стабілізацыя Беларускай дзяржавы і беларускага грамадства. Гэтага якраз не дазволілі ажыццявіць абставіны. Дзяржаўнасць пад акупацыяй існавала ў вельмі дэфармаванай форме і, практычна, не развівалася, бо не было незалежнасці.

У першыя дзесяцігоддзі руска-бальшавіцкай акупацыі беларускае Адраджэнне было, практычна, разгромленае, а ягоныя дзеячы, ў большасці, — фізічна ліквідаваны. Адбывалася расправа зь беларускім народам, генацыд і знішчэнне, практыкаваліся пачварныя зьявы. Нават мову беларускую (фактычна, забароненую) імкнуліся разбурыць і пераарбі пад расейскую акупацыйнымі доктрымі.

У становішчы генацыду любая перамена, што адхіляла б прычыну генацыду, выглядала б лепшай. Такім парадоксам стала Другая Сусветная вайна, змена акупацыі. Беларускі рух адраджэўцаў, перажываў прэрыяў уздыму, моладзь гатовая была змагацца за свабоду і незалежнасць Бацькаўшчыны. Але перспектывы барацьбы былі мрочнымі, бо ўсё вырашалі акупанты, і змагацца прыходзілася на два бакі. Беларусы не паспелі сабраць вялікай вайсковай сілы і заняць самастойнае месца ў тэатры ваенных дзеянняў. Але галоўным палітычным чыннікам для беларусаў, які вызначаў палітычныя паводзіны (асабліва ў канцы вайны) быў чыннік існавання Рады БНР, факт арганізацыі Беларускай дзяржаўнасці ў 1918 годзе і падтрымка ідэалёгіі нацыянальнай дзяржаўнасці.

У другой палове 40-х гадоў была адноўлена дзейнасць Рады БНР (якая часова прыпынілася пасля сьмерці Прэзідэнта *Васіля Захаркі*). Пытанне беларускай свабоды, незалежнасці і вызвалення з-пад камуна-савецкай акупацыі зноў паўстала на ўсю моц у сферы антысавецкай эміграцыйнай палітыкі. Прэсутнасць *Рады БНР* у пасляваеннай палітыцы стала істотным чыннікам удзелу беларускіх эміграцыйных колаў у халоднай вайне з Савецкім саюзам.

Ідэі Беларускай дзяржаўнасці, свабоды і незалежнасці, дзяржаўныя сымвалы — *Бел-Чырвоны-Белы Сцяг, гэрб Пагоня і гімн („Мы выйдзем шчыльнымі радамі“)* — рэальна жылі толькі ў эмігранты. У падсавецкай Беларусі яны былі, практычна, поўнасьцю задшаны і не выходзілі на паверхню з глыбокага

падполля. Складвалася ўражанне, што беларуская нацыя ўжо не існуе, і ўсё грамадства ператворана ў савецкі канглямерат.

Аднак з крызісам камунізму, які пачаў інтэнсіўна працягвацца ў 80-х гадах, зноў узніклі ідэі беларускага Адраджэння, прывічым у форме, у распрацоўках, у ідэалах і сымвалах *Беларускай Народнай Рэспублікі*.

Гэта ёсць ілюстрацыя таго, што ідэі свабоды і незалежнасці — незьнішчальныя, бо зыходзяць з аб'ектыўнай неабходнасці развіцця нацыянальнага грамадства. Але істотна тое, што гэтыя ідэі былі ўжо сфармуляваныя, абгрунтаваныя і гістарычна рэалізаваныя, сталі чыннікам змаганьня супраць нацыянальнага ўціску і савецкай акупацыі. Новым беларускім адраджэнцам, новаму пакаленню ўжо ня трэба было сьвярджаць тое, што сьвярдзана раней, абгрунтоўваць тое, што было абгрунтавана. За вяртанне дасягнутага трэба было змагацца, Беларускі Сцяг трэба было ўзняць, Беларускі гімн — сьпяваць. Але гэта ўсё ўжо было.

Больш таго, дзякуючы стварэнню *Ўрада БНР* і аб'яўленню незалежнасці Беларусі, расейскія бальшавікі вымушаныя былі пагадзіцца на стварэнне марыянеткавай дзяржавы БССР з фіктыўным суверэнітэтам і самастойнасцю, але з рэальнымі ўрадавымі і ўпраўленчымі структурамі, якія былі, на сутнасці, каляніяльнай адміністрацыяй, але, тым ня менш, грамадства мела сістэму арганізацыі па ўзору дзяржаўнага кіравання. Гэта аблегчыла вяртанне незалежнасці (хоць і ўскладніла далейшыя дачыненні).

Такім чынам, за ўсімі паваротнымі момантамі нашай цяпершчыны на шляху да дзяржаўнай незалежнасці стаіць чыннік — *25 Сакавіка*, існаванне *Рады БНР* і ідэалаў *Беларускай Народнай Рэспублікі*.

Ідэалы *БНР* застануцца істотнымі і актуальнымі заўсёды, пакуль будуць існаваць беларусы і дзяржава Беларусь. Бо Беларускае нацыянальнае дзяржава ёсць першасны і найвялікшы ідэал, які фармальна быў рэалізаваны ў 1918 годзе. Толькі валодаючы дзяржаўнай незалежнасцю і нацыянальнай свабодой можна было казаць пра ўсё астатняе: становішча чалавека, дэмакратыю, законы, культуру, асвету ды эканоміку. Ня будучы гаспадаром над сабой і ў сваім краі, народ ня можа рэалізаваць сваіх магчымасцяў; і ўсе размовы пра *наступнае* без дасягнення *першаснага* — нерэальныя.

Дзяржаўная незалежнасць і нацыянальная свабода ёсць першым пытаннем і саюзнай задачай ідэалёгіі Беларускага Адраджэння, сутнасцю Беларускай Нацыянальнай Ідэі.

Аднак галоўная задача Адраджэння не была да канца рэалізаваная ў беларускай палітыцы і, аднаўдана, — слаба замацаваная ў грамадзкай сьведмасці народа ў той час, калі завяршаўся працэс утварэння нацыяў і нацыянальных дзяржаваў. Савецкая акупацыя і цяперашні ўнутрыны прарасейскі акупацыйны рэжым затармазілі развіццё і рэалізацыю тых працэсаў, якія закончыліся ў Эўропе ў першай чвэрці XX-га стагоддзя.

Але нацыя ня можа абмінуць заканамернасці і пераскочыць праз нейкі абавязковы этап развіцця. Таму доўга змагаючыся за свабоду і незалежнасць, кожнае новае пакаленне беларусаў зноў і зноў звяртаецца да нацыянальных праблемаў Адраджэння, каб вырашыць задачы стогодовай даўніны.

Ня могуць абмінуць затармажанага і не завершанага раней, нацыя імкнецца дарабіць усё ў іншым часе, *разьвіваючыся паскорана*, узаўважваючы паспяшанае этапы і структуру праўдзівага

разьвіцця. Цяжкасьць абавязковага паскарэньня, якое разьвіваецца ў пазнейшым часе, заключаецца, перш за ўсё, у тым, што сусьветная супольнасьць, суседзі існуюць ужо ў іншым вымярэнні і вырашаюць іншыя грамадзкія задачы. У такіх умовах зьніжаецца міжнародная салідарнасьць з запозьненым нацыянальна-дэмакратычным рухам і, што найгоршае, — частка грамадства перастае разумець актуальнасьць духоўных праблемаў нацыі, імкнецца ўключыцца ў вырашэньне сучасных цывілізацыйных задачаў у чужой форме, не разумеючы, што вырашыць іх немагчыма, не зрабіўшы папярэдняга, не стварыўшы неабходных умоваў для разьвіцця нацыі.

прырытэнтнай у беларускай палітыцы. Толькі яна можа прывесці да рэалізацыі ідэі незалежнасьці, свабоды і дэмакратыі. Па-сапраўднаму толькі нацыянальнае Адраджэньне і ёсьць беларускай палітыкай. Усё астатняе — пабочнае, хоць можа і супадаць у нейкіх сфэрах і на нейкіх этапах зь беларускім Адраджэньнем.

На працягу больш чым стогадовай гісторыі беларускага Адраджэньня праціўнікі Беларускай дзяржавы і незалежнасьці ўсімі спосабамі змагаліся з нацыянальнай ідэяй. Канцэпцыяў

1989 год, 29 кастрычніка. Мітынг жалобі ў Курапатах.

Калі мы вернемся ў думках на 10 гадоў раней, то ўбачым, што з усіх нашых суседзяў, якія вызваліліся ад савецкай акупацыі (Польшча, Летува, Латвія, Расея, Украіна), Беларусь мела найлепшыя эканамічныя і патэнцыяльныя стартавыя магчымасьці. Прамаскоўская дыктатура, мафіянае і рэліктавае гаспадараньне заповолілі разьвіццё Беларусі, выклікалі страшэнныя страты. Цяпер у сістэме палітыкі, эканомікі, па ўзроўню сацыяльных прырытэнтаў і па жыцьцёвым узроўні Беларусь не стасуецца са сваімі суседзямі і нібы апусцілася на дно глыбокай ямы. Але каб вылезці з гэтай ямы, беларускае грамадства абавязкова павінна будзе вырашыць тыя нацыянальныя праблемы разьвіцця і арганізацыі нацыі, якія не ўдалося вырашыць у 1905-м, 1918-м, 1920-м, 1991-м гадах. Прыдзецца паскорана адрабіць тое, што не далася нам зрабіць сто гадоў таму. Такая ёсьць дыялектыка разьвіцця нацыянальнага грамадства і нацыянальнай ідэі.

Ідэалёгія беларускага Адраджэньня зьяўляецца

супрацьпастаўленьня было некалькі і рознага ўзроўню. Найбольш сур'ёзнымі і разбуральнымі былі канцэпцыі „заходнерусізму”, „савецызму” 20-40-х гадоў і, пачынаючы з сярэдзіны 50-х і да канца СССР, — „савецкага інтэрнацыяналізму”. На заходніх землях Беларусі, захопленых Польшчай у 1921-1939-х гадах, узнікла адзіная акупацыйная канцэпцыя паліянізацыі беларускага насельніцтва.

Цяперашні прамаскоўскі рэжым ня мае вырабленай ідэалёгіі і праводзіць грубую палітыку задушэньня ўсяго беларускага, накіраваную ў канцовым выглядзе на ліквідацыю Беларускай дзяржавы і ўключэньне нашай нацыянальнай тэрыторыі ў склад Расіі.

Больш падступную і казуістычную сістэму змаганьня зь беларускім нацыянальным Адраджэньнем выставіў у Беларусі заходні лібэралізм. Гэта разрэкламаваная ў 90-х гадах лібэральная дактрына прырытэту правоў чалавека над нацыянальнай свабодай

і суверэнітэтам народа. У цэлым, гэтая канцэпцыя мае шмат станоўчага і прыягальнага ў сваім зьмесьце, але, даведзеная лібраламі да абсурду, яна не вытрымлівае крытыкі. І сапраўды, пра якія „правы чалавека“ можна гаварыць пад акупацыяй? Страціўшы незалежнасьць і свабоду, народ траціць і свае правы. Так што прыяргэт не ў „правах“, а ў незалежнасьці і свабодзе. Нічога няма ў беларускай палітыцы вышэйшага, важнейшага і разумнейшага за народную ідэалёгію нацыянальнага Адраджэньня.

Пасья бамбаваньня Сэрбіі, Афганістану і здачы Чачэніі на зьнішчэньне расейскім дзяржаўным тэрарыстам, усе ўбачылі, што дактрына прыяргэтэту „правоў чалавека“ грэшыць дамогагіяй і без супраціву ўлігае палітычным інтарэсам вялікіх дзяржаваў.

Міжнародныя скраіні лібралізм у эканоміцы ставіцца варожа да нацыянальнага Адраджэньня, дзейнасьці хрысьціянскіх, народных, кансэрватыўных партыяў, якія стараюцца ўмацаваць нацыянальную дзяржаву, культуру, маральныя традыцыі і грамадзтва. Для міжнароднага фінансаванага бізнэсу патрэбныя краіны бяз межаў і нацыянальных інтарэсаў, так званыя „адкрытае грамадзтва“, каб лёгка было ў яго пранікнуць і падпарадкаваць эканоміку сваёй фінансавай сістэме. Нацыянальная дзяржава, краіна-айчына, якая грунтуецца на нацыянальнай ідэі, будзе супраціўляцца залежнасьці і захопу нацыянальнай эканомікі сусьветным фінансавым капіталам. Таму заходні лібралізм змагаецца з нацыянальнымі рухамі і хрысьціянскай палітыкай, абапіраецца пры гэтым на ксэмапалітычную дактрыну „правоў чалавека“ ў сваіх інтарэсах.

Трэба сказаць, што ў лібральных партыях на Захадзе ніколі не зьбіраліся лепшыя людзі, хучэй наадварот. Тым часам Эўропа цяпер моцна паружавела, практычна, усюды кіруюць сацыял-дэмакраты, сацыялісты, камуністы і ўвогуле — левыя. Гэта ёсьць спажаўчае асяроддзе для лібралізму ў культуры, этыцы і маралі, што прыводзіць да маральнай дэграданцыі грамадства. Бо лібралізм у культуры і ў маральных дачыньнях разумее свабоду ў анархічным кіталце: як свабоду граху і скраіняга індывідуалізму, а правы чалавека трактуе як абрунтаваньне права на грэх. За ўсім гэтым стаіць даволі стракатая публіка (ад дзяржаўных дзеячоў і палітыкаў да асацыяльных элемэнтаў), але ўсіх іх аб'ядноўвае непрыкільнасьць да хрысьціянства і нацыянальных каштоўнасьцяў і, у большасьці, — да ўсялякай традыцыйнай маральнасьці.

У Беларусі гэтакі лібралізм мае пакуль што яшчэ непрыкметны, наносны і штучны характар, трымаецца, у асноўным, на фінансавай падтрымцы з Захаду. Але разбуральнае ўздзеяньне ягонага амаральнага ўплыву на асобных людзей і шкода для беларускага Адраджэньня — ужо відавочныя.

Спробы размыць беларускае Адраджэньне, перарадзіць яго ці прыставаць да абслугоўваньня небеларускіх палітычных інтарэсаў назіраюцца пастанна як у Беларусі, гэтак і на эміграцыі. Можна адзначыць некалькі стэрэатыпаў у гэтай справе. Напрыклад: „трэба выступіць за незалежнасьць, але ня трэба змагацца за беларускую мову, бо шмат беларусаў гавораць па-расейску“. (Гэзіс, дарчы, тыпова агенгурны, калі ён гучыў у партыі Адраджэньня. Тэст на агента.) Ці яшчэ: „за незалежнасьць, але ня трэба выступіць супраць Расеі“; ці напрыклад: „трэба казаць тое, што людзі хочуць чуць і, калі патрэбна, то схлусіць, каб узяць уладу, а потым (узяўшы ўладу) прыводзіць сваю палітыку“. (Гэта, дарчы, таксама тэст: на інфантаўнасьці і палітычную яразьвітасьць.) Альбо: „трэба аб'яднацца з намэнклятурай, зь Кебічам“, ці: „супрацоўнічаць з Лукашэнкам“ (як прапанаваў адзін мой былы намесьнік па БНФ у 1994 годзе, адразу пасья выбараў) і г.д.

Увесь гэты „інфантаўлізм“, „ідэятызм“ ды „прагматызм“ мы ўжо перажылі. Але гэта ня значыць, што такое не паўтараецца.

Апошнім разам прыходзіцца чуць, што традыцыйнае Адраджэньне, маўляў, базуюча на гісторыі, на мінулым, а трэба глядзец у будучыню, праграмаваць Адраджэньне наперад і г.д. (Амаль, як у будаўнікоў камунізму: каб пабудавач новае, трэба адмовіцца ад старога.) Стварэцца выгляд супярэчнасьці там, дзе яе не існуе. Дарчы, нацыянальная гісторыя (гэтак жа, як нацыянальная мова) ёсьць фундаментам і базай нацыянальнага Адраджэньня, прыяргэтэтам адраджэнскай палітыкі. Іншых прыкладаў у гісторыі адраджэньскіх рухаў не назіралася. Не было нават выключэньняў.

Аднак як бы ні ўскладнялася ці як бы ня горшала палітычнае становішча на Беларусі, у беларускага Адраджэньня ёсьць грунт, на які яго заўсёды можа стаць аб'ядоўваю нагамі. Гэты грунт — ідэалы *Беларускай Народнай Рэспублікі*. У 1988 годзе, калі ўтварыўся Беларускі Народны Фронт, акурат гэтак і адбылося. Фронт узяў нацыянальныя сымвалы *БНР* і, крок за крокам, ішоў у сваёй ідэалёгіі да незалежнасьці і суверэнітэту, да дзяржаўнасьці беларускай мовы, да дэмакратыі і рынкавай эканомікі, да свабоды сумленьня і аўтакефальнасьці беларускіх канфэсіяў (разарваных раней чужымі і часовымі ўладамі па сваіх закаморках), да беларускага войска і беларускіх грошай, да праэўрапейскага шляху разьвіцьця.

Гэтыя палітычныя каштоўнасьці былі засвоеныя ў Народным Фронце і актыўнай часткай беларускага грамадства ўжо ў першыя два гады існаваньня БНФ. Як ні дзіўна, найдаўжэй засвойвалася пытаньне, якое павіна б было ўсьвядоміцца першым. Менавіта: што зьяўляецца прычынай нашай несвабоды і нацыянальных няшчасьцяў? Адказ, зразумелы раней для кожнага беларускага адраджэнца, для кожнага актывіста *БНР*. Але ў постсваецём грамадзтве ён высьяяваў на Беларусі амаль да сярэдзіны 90-х гадоў. І, дарчы, у гэтым найбольш выяўлялася саветызаванасьць, глыбокая дэфармаваньсць беларускага грамадства. Зьяўленьне на вяршыні беларускай улады чалавека з антыбеларускімі поглядамі і з абсалютна неверагодна было б, скажам, у Польшчы ці Летуве), тут было дастаткова абумоўлена якраз разбуранасьцю нацыянальнай канцэпцыі народнага існаваньня, зьніжэньнем нацыянальнай годнасьці беларусаў, збочаным зьместам думак пасьясавецкай супольнасьці.

Бадай што толькі цяпер, калі палітыка рэжыму набыла выразна прарасейскія і антыбеларускія рысы, да шмат якіх беларусаў (у форме адкрыцця) стала зразумелай сутнасьць і роля расейскай шавіністычнай палітыкі, накіраванай супраць Беларусі. Да той пары, дакуль будзе існаваць вялікадзяржаўная Расея і яе імпрэска палітыка, датуль будзе ўзнікаць пагарза для беларускай незалежнасьці і для беларускага нацыянальнага існаваньня.

Эліты беларускага грамадства толькі цяпер пачынаюць набліжацца да ўсьвядамленьня гэтай простаі і галоўнай відавочнасьці, зразумелай больш чым сто гадоў таму яшчэ шляхоцкім змагарам за свабоду. „Толькі тады, народзе, зажывееш ічыслава, калі маскала над табой ня будзе!“ — пісаў *Кастусь Каліноўскі*.

Прамаўляючы лапідарна, можна сказаць, што толькі тады ёсьць сэнс гаварыць пра свабоду, калі чалавек разумее, што ён несвабодны. Калі ж „у думках выхваляны зморныя, ня знае, дзе пяць, дзе студзіць“ (*Янка Купала*), то змаганьне за незалежнасьць набыве кіталь бегу на месцы. Перш, чым змагацца, трэба навучыцца правільна думаць, каб барацьба мела сэнс і дасягала выніку. Таму нацыянальнае асьвєтніцтва мае цяпер найвялікшае значэньне. (І, дарчы, цяперашняя фронтаўская праграма *Беларуская Салідарнасьць*.)

Праз асьвету — да свабоды — вось лезунг усяго эўрапейскага нацыянальнага Адраджэньня ў XIX-м стагоддзі. Нам, беларусам, ня трэба думаць, што цяпер — XXI-е, і ўсе мы ўжо разумныя. Лепш хоць позна, але навучыцца таму, чаму некалі навучылася Эўропа, і чаго не навучыліся ў нас цэлыя пакаленьні, жыўчы пад савецкай акупацыяй.

Няма сэнсу беларусам ганарыцца пабочнымі ведамі, скажам, у электроніцы, у аканоніцы ці ў мастацтве, калі няма разуменьня галоўнага: што такое Бацькаўшчына, што такое нацыянальная мова і што ёсьць прычынай няшчасьця Бацькаўшчыны, дзе яе ворагі і дзе яе сябры. Без усведамленьня гэтых галоўных паняцьцяў, пабочныя веда беларуса, разам з яго талентамі, адукаванасьцю ды „прафэсарствам“, ня пойдучы яму ў карысьць. Ён будзе змушаны прадаць іх за бяспэка пад чужым рэжымам і пярэ ў галечы ды рабстве, так і не зразумейшы прычынаў.

Ня можна быць свабодным ад народа і незалежным ад нацыі, калі яна ў бядзе. Ня можна быць вольным ад краіны, калі яна церпіць.

* * *

Школай нацыянальнага асьветніцтва, крыніцай вялікіх і простых ведаў зьяўляецца гісторыя Беларускага Адраджэньня, дзе найбольш яркай старонкай ёсьць, ізноў жа, утварэньне *Беларускай Народнай Рэспублікі* і потым — змаганьне за яе ідэалы.

Беларускі рух быў моцны сваёй ідэявасьцю, якая вынікала з духовай элітарнасьці беларускага Адраджэньня. У гэтым — першасная характарыстыка беларускага адраджэнскага руху. Ён ня быў рухам масаў, хоць і абাপіраўся на ўвесь народ; прытым, на найбольш простыя дэмакратычныя пласты людзей, ідэалізаваў сялянства. Такі рух вымагаў ад ягоных актыўных асобаў, і асабліва ад кіраўнікоў, пасьвячэньня і ахвярнасьці. У гэтым — сакрэт сілы беларускага руху. Аднак чыньнік выбаранасьці Беларускага Адраджэньня яшчэ не гарантаваў посьпеху. Мы назіралі неверагодныя палітычныя перамогі малымі сіламі ў складаных абставінах і потым — немагчымасьць рэалізаваць дасягнутае з-за слабасьці малых сілаў. Так было ў 1918-м, гэтак сталася ў 1991-м і 1994-м. Рыцарская вайна. Пэрманэнтная *Бітва над Воршай*.

Але гэта правільны, пэрспэктывны, надзейны, наш Беларускі шлях. Тое, што гэта так, пацвярджае, найперш, Слуцкі Збройны Чын у 1920 годзе, калі на абарону *Беларускай Народнай Рэспублікі* супраць большавікоў паўстаў, практычна, бяз зброі ўвесь Слуцкі павет. Яшчэ б пару гадоў незалежнага існаваньня *БНР* — і такой, як змагарная Слуцкая, была б уся Беларусь.

Другі прыклад адваротнага кішталту — 1999 год, калі ў асяроддзі *Беларускага Народнага Фронту* група актывістаў публічна адмовілася ад нацыянальнай ідэі і стала на пазыцыі прагматызму, дэкларуючы іншы, прагматычны, не ідэёвы шлях („новую хвалю“). Скончылася ўсё супрацоўніцтвам з камуна-савецкай намэнклятурай і поўным фіяска, палітычным паражэньнем і тупіком.

Іншага шляху ў нацыянальна-адраджэнны, чым ідэявасьць нацыянальнага Адраджэньня, у беларускага руху не існуе.

Беларускае Адраджэньне церпіць на выдаткі запозьненасьці зьявы і паскоранасьці працэсу. Заўсёды не хапала крыху часу і сілы, каб рэалізаваць дасягнутае. Заўсёды замалы быў пярэяд нацыянальнага асьветніцтва. Калі, напрыклад, гераічнымі высылкамі адраджэнцаў у чарговы раз дасягалася незалежнасьці і трэба было б будаваць дзяржаўнасьць, абыякава гэтай дзяржаўнасьці раптам пытаўся: „А зачэ́м гэ́та суверэніце́т?“ Тады прыходзіў гэтакі самы, як ён, алды чарговы акупант — і заграбаў уладу. Усё пачыналася спачатку.

Гэтае заганае кола (калі за геройскай перамогай ідзе абавязковая Страта пазыцыі) трэба разарваць. Цяперака, калі беларускае Адраджэньне і ўсе антырэжымныя групы пацярпелі паражэньне пасля сілавой фальсіфікацыі прэзыдэнцкіх выбараў саўгасным рэжымам, мы ўсе павінны зьявнуць надзвычайную ўвагу на нацыянальнае асьветніцтва нашых людзей, і найперш — моладзі. Трэба рыхтаваць грунт для перамогі.

У асьветніцкай праграме дзейнасьці важна ўсё, што спрыяе ўмацаваньню нацыянальнай сьведамасьці беларуса і ўспрыяцьці ім доўжных каштоўнасьцяў нацыі. Але тут істотна, каб не рабіць непатрэбшчыны, не прымаць пабочнага і негалоўнага — за галоўнае. Калі не прадудледзець прыярытэтаў, галоўных тэмаў і дзеяньняў, тады ўся асьветніцкая справа можа быць змарнаваная, стацца неэфэктыўнай і невыніковай.

Асьветніцтва мусіць быць адраджэнцкім. Тры пазыцыі найперш трэба ўсвядоміць кожнаму беларусу, каб яны сталі ягонай існасьцю: галоўны ідэал нацыі — незалежнасьць і свабода, галоўная прычына нацыянальнай бяды і несьвабоды — рускі імперыялізм, галоўная нацыянальная каштоўнасьць — беларуская мова. Бяз мовы нацыя не існуе.

Цяпер мусіць паўстаць пытаньне аб новых выбарах прэзыдэнта і адначасна — вецьсіся нацыянальна-асьветніцкая ды палітычная праца.

Асьветніцкая дзейнасьць у гэтым моманце і ў лепшым варыянце павінна стацца пакліканьнем для ўсіх адукаваных і сьведамых беларускіх інтэлектуалаў. Трэба дапамагчы сабе.

Такія акты, як *Беларуская Салідарнасьць і Грамадзянства БНР* (прыняцьце сымвалічнага грамадзянства БНР) маглі б найбольш паспрыць асьветніцкай задачы і вымогам часу, які не павінен быць змарнаваны.

Стагнацыя рэжыму, што сфальшаваў выбары, ня будзе трываць доўга. Праз нейкі час пачнуцца чарговыя зрухі і дрыжэньне асноў. Рэжым, які ня мае ніякіх ідэяў (хоць бы тыпу чучэ) і трымаецца толькі на Маскве, на старых савецкіх людзях ды страху, — такі рэжым ня мае ні будучыні, ні пэрспэктывы. Ужо цяпер Беларусь павінна рыхтавацца да распаду рэжымнай улады, каб свабодна парадзіць сабой, як найлепш.

***(Канфэрэнцыя:
ІДЭАЛЫ БНР І
АДРАДЖЭЊНЬНЕ
БЕЛАРУСІ. 84-я садовіна
незалежнасьці
Беларускай Народнай
Рэспублікі. 17 сакавіка
2002 г., г. Менск.
Беларускі Народны
Фронт „Адраджэньне“
і Кансэрватыўна-
Хрысьціянская
Партыя
— БНФ)***

Калёна беларускіх адраджэнцаў у Слуцку. 2000 год.

Фота Ул. Карпінішкі

1995 год. Беларускі Народны Фронт "Адраджэньне". Фронтаўцы на радзіме Тадэвуша-Андрэя Касыцюшкі ў Мерачоўшчыне.

<i>Новае стагоддзе (прадмова)</i>	5
Мінула XX-е стагоддзе	6
Беларускі сыяг	8
Старыя дарожкі	10
Эліта	11
Свабода	13
Тэлевізар	15
Урбанізацыя	18
Эгалітарызм	20
Вялікія людзі	22
Камунізм як форма рускага імперыялізму	25
Вера і палітыка	30
Традыцыя	33
Унутраная акупацыя	37
Змаганьне за незалежнасьць	38
Антыбеларуская прапаганда	40
Чужая сучаснасьць і беларуская палітыка	42
Слава Слуцкім героям!	44
Фізічнае зьнішчэньне беларускай нацыі	45
Вялікі Купала	51
Амэрыка — для амэрыканцаў	51
Ідэалы БНР нам сьвецяць (<i>З выступу ў Нью-Ёрку</i>)	53

З цыклу: „Выбары ў Беларусі”:

Першае, што трэба зрабіць, каб забясьпечыць справядлівыя выбары — выдаліць зь Беларусі Віка	54
Сфальшаваныя выбары	55
Варвары	57
Незалежнасьць гэта ёсьць існаваньне нацыі	59

Нацыянальныя каштоўнасьці:

Чалавек	60
Беларуская мова	62
Беларускі народ	67
Беларуская тэрыторыя і прырода	74
Беларуская ідэя	79
Культура, гісторыя, маёмасьць	81
Лёгіка страатаў і адраджэньня	85
Беларускія гімны	90
Канфлікт Давіда з Галіяфам	92
Курапаты — наш боль, наша памяць, наша трывога	93
Чым выкліканы варварскі наступ на Курапаты	96
Беражэм Курапаты!	97
Наш Беларускі шасьціканцовы крыж	98
Шлях Адраджэньня	100

УДК 323 (476)
(091) П 12

Пазьняк Зянон Станіслававіч, кандыдат мастацтвазнаўства

Культурна-асьветніцкае выданьне

*Надрукавана пры матэрыяльнай дапамозе беларускіх патрыётаў
у Польшчы і пры спрыяньні сяброў*

Пазьняк Зянон.

Новае стагоддзе. — Таварыства Беларускай Культуры
ў Летуве, Вільня; „Беларускія Ведамасьці”,
Варшава, 2002. — 108 с.: іл.
ISBN 9955-9337-4-7
УДК 323 (476) (091) П 12

Кніга артыкулаў аб гісторыі і культуры Беларусі ў XX стагоддзі.
Напісаная адмыслова для шырокага чытача.

© Зянон Пазьняк

Мастацкі макет, вокладка і падбор

ілюстрацыяў: *Зянон Пазьняк*

Кампутарны набор і карэктурка: *Галіна Палачаніна*

Кампутарны склад: *Робэрт Стаховіч*

Друк: Друкарня „АРО”, Варшава

Наклад: 1200 асоб.

Адрукавана ў верасьні 2002 г. у Варшаве

Папера крэйдавая, фармат: 68х86 см

Ум. друк. арк: 15,2

Таварыства Беларускай культуры ў Летуве, Вільня, 2004, вул. Жыгімонта, 12-3;
„Беларускія Ведамасьці”, Варшава, 02-017, вул. Ерусалімскай алеі, 125/127

ISBN 9955-9337-4-7